

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

DATE CU PRIVIRE LA PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMINIA LA SFIRȘITUL SECOLULUI AL XIX-lea

de GH. MATEI și D. MIOC

DREPTUL BIZANTIN ÎN ȚĂRILE ROMINE. PRĂVILA MOLDOVEI DIN 1646

de GH. GRONT

ÎNCEGAREA DE RĂSGOALA A MARINARILOR ROMINI DIN ANUL 1919

de N. BIRDEANU

DOUĂ SCRISORI INEDITE ALE LUI MIRON COSTIN

de ELENA LINTZ

HALERII. UN CAPITOL DIN ISTORIA COMERȚULUI ȘI A CAPITALULUI COMERCIAL DIN TRANSILVANIA ÎN SEC. XVI

de S. GOLDENBERG

CONTRIBUȚII DE ISTORIE LOCALĂ

ANUL XI — 1958

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
SUBSECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

studii
REVISTĂ DE ISTORIE

5

ANUL XI

1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

„STUDII“ REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

— COMITETUL DE REDACȚIE —

Acad. P. CONSTANTINESCU-IASI (directorul Colegiului de redacție); EUGEN STĂNESCU (redactor șef adjunct); acad. A. OȚETEĂ; T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; B. BĂLTEANU; I. BÁNYAI; M. BERZA; B. CIMPINA; V. CHERESTESIU; V. MACIU; GH. MATEI.

Redacția : București, B-dul Generalissimul Stalin nr. 1
Telefon : 18.25.86

www.dacoromanica.ro

S U M A R

	<u>Pag.</u>
STUDII	
GH. MATEI și D. MIOC, Date cu privire la problema agrară în România la sfârșitul secolului al XIX-lea	5
GH. CRONȚ, Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646	33
NOTE ȘI COMUNICĂRI	
N. BÎRDEANU, Încercarea de răscoală a marinarilor români din anul 1919	61
ELENA LINTZ, Două scrisori inedite ale lui Miron Costin	79
S. GOLDENBERG, Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI	89
CONTRIBUȚII DE ISTORIE LOCALĂ	
C. GONCIARIU și GH. UNTARU, Situația țărănimii putnene în perioada Reglamentului Organic	117
C. SPERI, Reprimarea activității revoluționare după 13 septembrie 1848 în județele Argeș și Vâlcea (sept. 1848 — sept. 1849)	147
V. CĂRĂBIȘ, Unele date cu privire la problema transmisiei stăpînirii funciare în cteva sate de pe valea Jaleșului în veacurile XV XIX	159
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Conferințele internaționale de istorie de la Praga din septembrie 1958 (<i>Acad. P. Constantinescu-Iași</i>); Problema instrumentelor de lucru și a surselor documentare în cercetările istorice. Bibliografii istorice recente (<i>Al. Duțu</i>); În legătură cu o scrisoare a prof. Marcel Emerit	169
RECENZII	
* * * O importantă lucrare privind participarea României la războiul antihitlerist (<i>Aron Pelric</i>)	187
CONSTANTIN N. VELICHI, Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843, București. 1958, 426 p., Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R. (<i>C. Șerban</i>)	193
PAUL ROUSSET, Histoire des croisades, Paris, 1957, 304 p. (<i>E. Frances</i>)	195
* * * История Узбекской ССР, t. I, 1 (1955), VII + 544 p.; t. I, 2 (1956), 500 p., Taškent (<i>M. Guboglu</i>)	198
REVISTA REVISTELOR	
* * * Вопросы истории КПСС (<i>I. Oprea</i>)	209
* * * Analele romîno-sovietice, seria istorie, XI (1957), nr. 1 4 (<i>Gr. Chiriță și Fl. Constantiniu</i>)	215

INSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

Pag.

- Istoria Românelor. — L. FODOR și L. VAJDA, Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917), București, Ed. C.C.S., 1957, 119 p. (D.P.I.). — IOAN WOLF, Organizarea școlilor bănățene în anii 1770—1780 și activitatea pedagogului Teodor I. Iancovici, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957 (Th. N.T.). — *Istoria U.R.S.S.* — G. V. KUZMIN, Гражданская война и военная интервенция в СССР, Moscova, 1958, 360 p. + 6 hărți (N.C.). — V. A. MATULENKO, Разгром немецко-фашистских войск на Балканском направлении, Moscova, 1957, 116 p. (B.B.). — *Istoria universală.* — L. I. ZUBOK, Очерки истории США, 1877—1918, Moscova, 591 p. (I.O.). — JIŘÍ KEJŘ, Právní život v husitské Kutné Hoře (Viața juridică a orașului Kutná Hora în perioada husită), Editura Academiei cehoslovace de știință, Praga, 1958, 246 p. (Tr.I.-N.). — ZSIGMUND JAKÓ, Pramenný materiál k dejinám Slovenska v historickom archíve rumunskej Akadémie vied v Kluži (Izvoare în legătură cu istoria Slovaciei în arhiva istorică a filialei Academiei R.P.R. din Cluj), în *Historický časopis*, Bratislava, V (1957), 3, p. 419—424 (Tr.I.-N.). — M. LOMBARD, L'évolution urbaine pendant le Haut Moyen Âge, în *Annales (Economics, Sociétés, Civilisations)*, XII, 1957, p. 7—28 (D. C.). — NICOLA POPOV, Палеографски особености на числителните имена в писмото сиякат. Edit. Academiei de științe din R. P. Bulgaria, Sofia, 1955, 70 p. (M.G.). — D. KOSEV, Към изясняване на някои проблеми от историята на България пред XVIII и началото на XIX век. (Contribuție privind clarificarea unor probleme ale istoriei Bulgariei în cursul sec. al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea), 1956, nr. 3, p. 26—62 (A.C.). — *Bizantinologie.* — R. GUILLAND, Sur quelques grands dignitaires bizantins du XIVe siècle. Etude de prosopographie et d'histoire administrative, în *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου*, Salonica, 1952, p. 179—195 (G.Cr.). — G. T. KOLIAS, Μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ κοιμισιτωρῶς (Măsurile lui Justinian împotriva aglomerării capitalei și instituția quaesitorului), în *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου*, Salonica, 1952, p. 39—77 (G.Cr.). — *Biblioteconomie. Muzeografie.* — GR. IONESCU, București, ville et monuments, Ed. tehnică, București, 1956 (N.G.). — EMIL MICU, Castelul Bran, 1957, 60 p. + 12 anexe (A.I.). — CRĂCIUN PĂTRU, Ghidul monumentelor istorice și de artă din Caracal, Caracal, 1958, 76 (78) p. Muzeul de istorie Caracal (C.Ș.).

221

DATE CU PRIVIRE LA PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÎNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

GH. MATEI și DAMASCHIN MIOC

Profunde și multiple sînt cauzele care au dus la efervescența revoluționară ce a cuprins satele romînești la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea. Ele își au izvorul în faptul că problema agrară — problemă fundamentală a revoluției burghezo-democratice — nu și-a găsit soluționarea în 1848 și nici mai tîrziu, în 1864.

Datorită înfrîngerii revoluției de la 1848 și a constituirii „monstruoasei coaliții” burghezo-moșierești, în agricultura țării noastre capitalismul nu s-a dezvoltat pe calea revoluționară, ci pe calea reformelor sau „calea prusacă”, cum a numit-o V. I. Lenin.

Această cale constă — după cum a precizat Lenin — în aceea că, în linii generale, vechea gospodărie moșierească se menține și se transformă treptat în gospodărie capitalistă, prin efectuarea unor reforme agrare. Trecînd la forme capitaliste de exploatare, moșierii, pe lîngă munca salariată, folosesc și metodele iobăgiste de exploatare (claca, dijma etc). În agricultură se mențin mult timp formele înrobitoare ale dependenței țaranilor față de moșieri. În acest caz „baza trecerii definitive de la relațiile feudale la capitalism o constituie transformarea internă a economiei moșierești feudale”¹.

Deși a desființat formal iobăgia și a creat condiții mai favorabile pentru dezvoltarea capitalismului, reforma agrară din 1864 a lăsat să persiste puternice rămășițe ale relațiilor feudale ca : marea proprietate moșierească, dijma, claca, plocoanele etc. Aceasta a făcut ca moșierimea să mențină și puternice poziții pe plan politic. Dezvoltarea capitalismului în agricultura romînească pe calea reformelor, oglindește înțelegerea dintre burghezii și moșierime.

¹ V. I. Lenin, *Opere*. Ed. P.M.R., 1951, vol. 3, p. 12.

„La baza acestei înțelegeri — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — stătea menținerea marii proprietăți moșierești asupra pământului, ceea ce a determinat păstrarea unor puternice rămășițe feudale în economia noastră și înapoierea economică și socială a țării. Acest caracter specific al evoluției României a adus suferințe înzecite clasei muncitoare și țărănimii muncitoare”¹.

Ca urmare a legii reformei agrare din 1864 s-a atribuit la 467 840 de gospodării țărănești, de foști clăcași, o suprafață de pământ de 1 766 258,2 ha².

În mâinile moșierimii a rămas o întindere de 7 305 718,3 ha terenuri arabile, cu păduri și izlazuri la un loc. Astfel, din totalul suprafeței moșiilor particulare, foștilor clăcași li se recunoscuse circa 15%, restul de 85% rămânând moșierilor. Dacă mai luăm în considerație că 240 665 de gospodării moșnenești și răzășești dețineau 1 460 078 ha, reiese că țărănimea deținea după reformă în total 3 226 334 ha, adică mai puțin de jumătate față de suprafața de care dispunea moșierimea³.

Bazată pe principiul inegalității în situația materială a țăranilor, reforma agrară din 1864 a dus la adâncirea diferențierii de clasă la sate, la creșterea unei minorități înstărite, chiaburimea, și la sărăcirea marii majorități a țăranimii⁴.

Acest proces s-a intensificat apoi datorită accentuării caracterului comercial al agriculturii. Fiind tot mai mult angrenată în schimbul de mărfuri, mica gospodărie țărănească a fost ruinată treptat și neîntrerupt de concurența produselor gospodăriei moșierești și chiaburești. În acest fel, o parte tot mai mare din pământurile pe care țărănimea le primise prin legea de reformă agrară din 1864 au fost acaparate fie de moșieri, fie de chiaburi.

Dezvoltarea capitalismului în agricultura țării noastre pe o cale lentă și anevoioasă, aceea a reformelor, a însemnat pentru masele țărănești un drum chinător, plin de suferințe, decenii de spoliere și asupra cruntă. Țărănimea a avut de îndurat în aceste condiții un dublu jug: al moșierilor și al capitaliștilor.

Se potrivesc și situației agriculturii românești de după 1864 cele arătate de V. I. Lenin cu privire la organizarea economică a gospodăriei moșierești ruse de după reforma din 1861, în sensul că ea „...se rezumă la două sisteme principale, în cele mai variate combinații, și anume la sistemul muncii în dijmă și la sistemul capitalist... Sistemele menționate se împletesc în realitate în modul cel mai variat și ciudat: în cea mai mare parte a domeniilor moșierești se îmbină ambele sisteme, ele fiind

¹ Gh. Gheorghiu-Dej. *Articole și cuvântări*, E.S.P.L.P., 1955, ed. a IV-a, p. 362.

² G. D. Creangă. *Proprietatea rurală în România*, Buc., 1907, p. 26.

³ N. N. Constantinescu, *Aspecte ale dezvoltării capitalismului premonopolist în România*, Buc., 1937, p. 88.

⁴ La 1864 li s-a dat țăranilor: la 71 912 frunțași 413 201 ha, la 202 075 de mijlocași 882 737 ha, la 131 132 pălmași 384 758 ha sau în mijlociu, 3,9 ha de familie țărănească. Dintre împroprietăriți, frunțașii au primit. în mijlociu, aproximativ 6 ha de familie țărănească, mijlocașii 4 1/2 și pălmașii 2 1/2. 60 000 de țărani au fost împroprietăriți numai cu loc de casă și grădină (C. Dobrogeanu-Gherea. *Neoiobăgia*, București, Ed. Viața românească, p. 56).

aplicate la diferitele munci gospodărești. Este cu totul firesc ca îmbinarea unor sisteme de gospodărire atât de eterogene și chiar opuse să ducă în viața reală la o serie întreagă de conflicte și contradicții dintre cele mai profunde și complexe, ca sub presiunea acestor contradicții o serie întreagă de gospodării să decadă etc.”¹.

Deși relațiile capitaliste de producție cunoșteau o dezvoltare și la sate, constituind în perioada de după 1864 elementul din ce în ce mai caracteristic al vieții rurale, relațiile feudale și semif feudale persistau încă într-o măsură puternică. Aceasta a avut consecințe profund negative pentru masele țărănești, legat de faptul că „retribuirea muncii în cazul angajării în condițiile înrobitoare ale muncii în dijmă e întotdeauna mai mică decât în cazul angajării „libere” capitaliste”².

Împroprietăririle care s-au mai făcut după 1864, sub presiunea frământărilor și răcoalelor țărănești, n-au schimbat în esență situația țărănimii. De pe urma acestora a beneficiat în primul rând burghezia satelor, devenită baza socială a regimului burghezo-moșieresc la sate. Astfel, potrivit unor legi din 1881 și 1899 au fost puse în vânzare de către stat loturi de 10 ha și chiar de 25 ha în astfel de condiții, încât ele au fost cumpărate nu de țărani lipsiți de pământ sau cu pământ puțin, ci de cei înstăriți³.

Iată un exemplu sugestiv în această privință :

Despre un chiabur-circiumar, care calomnia pe socialiști și încerca să determine pe țărani din Cîrligați-Teleorman să renunțe la organizarea în clubul socialist, membrii clubului respectiv scriau în ianuarie 1899 :

„Acest circiumar are 40 de pogoane de pământ cumpărat din moșia statului, *căci statul a dat pământ numai celor cu pungile groase* (sublinierea noastră), așa încât el ar dori ca oamenii să nu se lumineze și să nu se unească, doar vor ajunge slugile lui. Oamenii însă și-au bătut joc de vorbele lui, căci îl cunosc ce poamă e...”⁴.

Numeroase documente vorbesc despre faptul că însăși aplicarea legii referitoare la reforma agrară din 1864 — cu toate marile-i neajunsuri pentru țărani — s-a târăganat ani și ani și a devenit în mâinile claselor dominante un mijloc de apăsare și de jefuire a maselor țărănești. Moșierii și uneltele lor, cu sprijinul autorităților burghezo-moșierești, au recurs la tot felul de samavolnicii în scopul de a reduce la minimum efectele pozitive ale legii din 1864 pentru țărani împroprietăriți : s-au înscenat noi măsurători urmate de noi defalcări din loturile țăranilor ; au fost strămutați țărani de pe pământurile pe care le plățiseră cu bani grei, le cultivaseră și le îmbunătățiseră, pe alte terenuri cu totul impropriu pentru cultură etc.

Dar să ne situăm în sfera concretului, lăsând însăși faptele să vorbească :

În 1874, obștea sătenilor din Băleni-Dîmbovița se plîngea ministrului de interne că G. Gr. Cantacuzino, — mare moșier și viitor șef al partidului

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3 (*Dezvoltarea capitalismului în Rusia*), Ed. P.M.R., 1951, p. 172—173.

² *Ibidem*, p. 178.

³ Vezi N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 88 și 99.

⁴ *Lumea nouă*, an. V, 1899, nr. 7 (3 ianuarie).

conservator, — le-a acaparat cca 800 de pogoane din pământul cu care fuseseră improprietăriți în 1864, pe care le plătiseră și le transformaseră în terenuri de cultură¹.

În 1878, țărani din Berzuț-Bacău arătau într-o jalbă tot către ministrul de interne că arendășița le-a luat cu forța toată recolta de pe pământul cultivat de ei, pretextînd că nu li se cuvenea. Prefectul, care era rudă cu arendășița, a trimis în sat 160 de călărași pentru a executa deposedarea țăranilor de rodul muncii lor².

În 1879, 52 de țărani din comuna Chiseletu-Ilfov au înaintat ministrului de interne o plîngere în care, între altele arătau :

„Sînt 15 ani aproape de cînd ni s-a împărțit pământul concedat prin legea rurală și tot atîția ani sînt de cînd continu am reclamat în contra acelora care au fost orînduiți a aplica pe facia pământului această lege. . . Legea rurală ne-a emancipat, din robi ne-a făcut proprietari, dar aceia care a aplicat pe facia pământului această lege și-a bătut joc de principiul ei, lăsîndu-ne săraci ; agenții aplicători ai acestei legi ne-a dat pământul în partea moșiei ce de atunci era cunoscută ca supusă inundației prin debordarea Dunării. . . ”³.

Obștea locuitorilor din comuna Șimian, județul Mehedinți, improprietăriți pe moșia statului Piatra-Albă, s-a judecat timp de 11 ani, din 1888 și pînă în 1899 cu statul care voia să le smulgă o parte din pămînt, sub motiv că primiseră mai mult decît li se cuvenea pe baza legii din 1864. În realitate, țăranii aveau lipsă față de cît li se cuvenea. În cele din urmă, Curtea de apel din Craiova a dispus restituirea de către țărani a 33 de pogoane și 531 stînjeni. Iar cînd țăranii au fost siliți a se executa, la măsurătoare li s-au mai luat încă 2 pogoane și 752 stînjeni⁴.

În același an 1899, tribunalul de Dolj a dispus ca obștea locuitorilor cătunului Florești, comuna Șimnicu să restituie moșierilor din comuna respectivă 21 de pogoane și 31 stînjeni, sub pretext că primiseră mai mult decît li se cuvenea. La apelul intentat de țărani, Curtea de apel din Craiova a confirmat sentința tribunalului și a sporit despăgubirile la care au fost obligați țăranii de la 200 la 500 lei⁵.

În 1900, moșierul G. N. Opran a smuls prin sentință judecătorească o parte din pămîntul cu care țăranii din comuna Motoci-Dolj fuseseră improprietăriți cu 36 de ani în urmă⁶.

Diverse și nesfîrșite ca număr sînt samavolniciile și jafurile săvîrșite pe spinarea maselor de bază ale țărănimii, în legătură cu aplicarea legii de reformă agrară din 1864⁷. Aceste acte de confiscare și spoliere au

¹ Arh. St. Buc., Min. de Int., Div. com., pac. 282, dos. nr. 4096.

² Ibidem, dos. nr. 4098.

³ Ibidem, dos. nr. 4103.

⁴ Arh. St. Craiova, fond Curtea de apel, secția I — pac. 13 — 1899, dos. nr. 1149.

⁵ Ibidem, pac. 12—1899, dos. nr. 1085.

⁶ Ibidem, pac. 13—1899, dos. nr. 1131.

⁷ Dăm încă unele exemple grăitoare în acest sens : țăranii din cătunul Giurbești, comuna Miroslava, jud. Iași, care au fost improprietăriți abia în 1877 cu 29 fâlci, au fost siliți a le plăti pentru timpul care se scursese de la 1864. Țăranii din satul Chiajna-Giulești, județul Ilfov au plătit timp de 8 ani pentru pămînturile pe care nu le primiseră. La fel cei din Buda-Dorohoi. În 1876, țăranii din Zăgoneni-Argeș au fost scoși din pămînturile cultivate și îmbunătățite de ei

întărit posibilitățile moșierimii și ale uneltelor ei de a constringe pe țărani să accepte condiții cât mai înrobitoare de muncă.

Procesul de sărăcire a maselor țărănești a fost accelerat spre sfirșitul secolului al XIX-lea și prin împrejurarea că s-a ajuns pe piața europeană la o ascutită luptă de concurență între exportatorii de cereale americani și europeni. Or, România participa activ la piața cerealelor, constituind unul dintre grînarele Europei. Între 1896—1903, exportul de cereale reprezenta 45,65% din producția cerealiară totală a țării¹. Pentru a face față concurenței fermierilor americani, care produceau mai ieftin, folosind mijloace de producție perfecționate și dispunînd de un sol bogat, moșierii romîni, ca și cei din alte țări europene, au căutat să compenseze productivitatea scăzută a sistemului lor de muncă în dijmă printr-o înăsprire maximă a jefuirii maselor țărănești.

Criza agrară de la sfirșitul secolului al XIX-lea și metodele la care a recurs moșierimea pentru a-i face față au determinat o accelerare a procesului de diferențiere a țărănimii, de ruinare a gospodăriilor mai slabe din punct de vedere economic și de concentrare a producției agricole. Lenin arată că :

„Criza agrară, ca și orice altă criză, ruinează mase de gospodari, produce o sfărîmare puternică a relațiilor de proprietate stabilite, duce pe alocuri la regres tehnic, la învierea relațiilor și formelor medievale ale economiei, dar în general grăbește evoluția socială...”².

Însăși statisticile oficiale și grupările făcute de economiștii burghezi arată că situația proprietății funciare era la sfirșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea următoarea³ :

Categoria întinderilor	Numărul proprietăților	%	Întinderea în hectare	%
— 10 hectare	920 939	95,4	3 153 645	40,29
10—50 „	36 318	3,7	695 953	8,89
Total	957 257	99,1	3 849 598	49,18
Peste 50 ha	7 790	0,9	3 977 198	50,82
Total general	965 047	100	7 826 796	100

Datele de mai sus nu includ și moșiile statului și domeniile coroanei. Dacă s-ar adăuga și acestea, proporția ar fi și mai defavorabilă țărănimii muncitoare.

și li s-au dat pămînturi de proastă calitate. Într-o jalbă către ministrul de interne ei arată ca autoritățile și inginerii „sînt numai în favoarea arendașului ca să ne sărăcească și mai mult pe noi... pentru care fiindcă *ne vedem amenințați a rămînea proletari* (subl. noastră) venim cu umilință Domnule Ministru, să binevoii a ordona ca pe deoparte să fim restabiliți în locurile îmbunătățite și posedate de noi de la prima delimitare...”.

(Arh. St. Buc., Min. Int., Div. com., pac. 282, dos. nr. 4012, 4103 și 4098).

¹ G. D. Scaba, *Condițiile de existență ale țăranului român*, București, 1906, p. 5.

² V. I. Lenin, *Opere*, E.P.L.P., 1953, vol. 4, p. 142.

³ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. 46.

În plus, datele statistice oficiale arătau că la începutul secolului al XX-lea existau 408 502 familii, reprezentînd 48,27% din totalul contribuabililor stabili în comunele rurale, care nu plăteau nici un impozit direct în afară de cel al căilor de comunicație, deoarece nu aveau pămînt. Pe județe cel mai mare număr de țărani lipsiți de pămînt, care constituiau proletariatul agricol, erau în: Dolj 30 136; Ilfov 26 361; Teleorman 22 623 etc.¹

Apariția și creșterea proletariatului agricol este o consecință în-deosebi a apariției și creșterii burgheziei satelor.

„O condiție necesară a existenței țărănimii înstărite — arată V. I. Lenin — este formarea unui contingent de muncitori agricoli și de zileri”².

Semnificative pentru gradul la care ajunsese procesul de diferențiere a țărănimii în 1896 sînt următoarele cifre referitoare la țărănimea contribuabilă cu proprietăți pînă la 10 ha: numai 19,15% dintre țărani posedau între 5 și 10 ha; 45,97% dintre ei aveau pînă la 3 ha și 34,88% între 3 și 5 ha. Prin urmare, peste 80% dintre gospodăriile țărănești aveau sub 5 ha, deci o întindere insuficientă de pămînt. Dintre acestea, 291 771 aveau o întindere sub 2 ha care, potrivit însași calculului economiștilor burghezi, nu era suficientă nici pentru procurarea strictului necesar în nutrimentul uscat: pîne și mămăligă³.

În același timp, un număr restrîns de gospodării, posedînd între 10 și 50 ha care la începutul secolului al XX-lea se ridicau în total la 36 318, dețineau 695 953 ha, deci o întindere mai mult decît dublă față de cea deținută de cele 291 771 de gospodării cu pînă la 2 ha fiecare.

Situația țărănimii mijlocașe era extrem de instabilă. Concurența zdrobitoare pe care i-o făcea pe piață producția chiaburească, arendășească și moșierească, greutățile fiscale etc., fără a mai vorbi de eventualitatea unei recolte proaste, a morții unor vite, făceau în mod inevitabil ca cei mai mulți mijlocași să sărăcească, să intre în rîndurile țărănilor săraci și ale proletariatului sătesc și numai puțini să treacă în rîndurile chiaburilor⁴.

Din cele arătate mai sus rezultă clar diferențierea țărănimii în proletariat și semiproletariat agricol pe de o parte și chiaburime sau burghezia satelor pe de alta, între ele aflîndu-se țărănimea mijlocașe. Trăsătura dominantă a acestui proces o constituie ruina și sărăcirea maselor largi țărănești.

În sat ajunge să dicteze tot mai mult minoritatea înstărită, adică chiaburimea. „Satul nostru — notează Radu Rosetti — este o alcătuire plutocratică; într-însul dictează frunțașii, țărani cu stare; cei săraci, cînd sînt trași la sfat, sînt auziți de formă, iar ascultați mai niciodată. . .”⁵.

Din apropierea satului, de la conac, moșierul sau arendașul domină însă asupra întregii vieți rurale; lui i se supun, mai mult sau mai puțin,

¹ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1917, p. 50.

² V. I. Lenin, *Opere*, Ed. P.M.R., 1951, vol. 3, p. 88.

³ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 51.

⁴ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 95.

⁵ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolit țărani*, București, 1907, p. 588.

și masele țărănimii muncitoare, și burghezia satelor. Lui îi slujește pe deplin întregul aparat al statului burghezo-moșieresc.

Numărul proprietarilor mari, având de la 100 ha în sus, era la începutul secolului al XX-lea de 4 171¹.

Numărul latifundiilor cu peste 5 000 ha era de 66, posedând laolaltă 611 566 ha².

Cel mai mare moșier era regele. Căutând să facă din monarhia de Hohenzollern-Siegmaringen un paznic credincios al privilegiilor lor de clasă, burghezia și moșierimea română i-au dăruit în 1884, 12 mari moșii, însumând 120 289 hectare, scutite de orice impozite către stat³. În anii următori au sporit și mai mult latifundiile și bogățiile în genere deținute de monarhia rapace și spoliatoare⁴. În 1900, monarhia deținea 131 939 hectare⁵.

În același timp trebuie luat în considerație faptul că în miinile moșierilor erau concentrate, de regulă, pământurile cele mai bune.

Proporția relațiilor semi-feudale de producție în agricultură rezultă clar și din faptul că, în timp ce majoritatea pământului cultivabil era deținută de un număr restrins de moșieri, inventarul agricol era deținut în proporție covârșitoare de micii producători. În 1890—1900, vitele de muncă și inventarul agricol se repartizau între marea și mica proprietate astfel (în procente)⁶:

Felul inventarului	Moșierii și arendașii %	Micii proprietari țărani %
Vite de muncă	8	92
Pluguri	7	93
Căruțe	4	96

Or, țăranul sărac nu avea și nu putea avea decît unelte rudimentare, de cele mai multe ori cu totul primitive, fapt care făcea ca productivitatea sistemului bazat pe dijmă să fie mult scăzută.

V. I. Lenin arată că „baza exploatării în condițiile sistemului bazat pe dijmă o constituie nu separarea muncitorului de pământ, ci legarea forțată a țăranului ruinat de pământ, nu capitalul proprietarului, ci pământul său, nu inventarul posesorului de latifundii, ci vechiul plug de

¹ G. D. Crcangă, *op. cit.*, p. 68.

² *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine. Manifestul Cercului socialist, în Romnia muncitoare*, București, 1906, p. 8—9.

³ Dotatiunea Coroanei, București, 1881, p. 5 și 11.

⁴ În 1894, Al. Beldiman calcula veniturile monarhiei în 28 de ani la suma de 260 000 000 franci aur și arăta că cu acești bani s-ar fi putut face: improprietărirea tuturor țăranilor, plă tindu-se costul pământului și venitul pe doi ani care se ridica la suma de 140 000 000 franci aur, construirea a 600 de școli noi, înființarea a 3 000 de biblioteci sătești, a 150 atence populare; se puteau înzestra școlile existente cu noi materiale și organiza laboratoare pentru studenți; și se mai puteau din rest electrifica 4 județe, rămânând încă bani. (Al. Gîrncață, *Adevărata istorie a unei monarhii*, Ed. Cartea românească, p. 24—25).

⁵ *Anuarul statistic al României*, București, 1904, p. 199.

⁶ După N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101.

lemn al țăranului, nu progresul agriculturii ci vechea și îndelungata rutină, nu „libera angajare” ci înrobirea față de cămătărie”¹.

Exploatarea maselor țăărănești era sporită și prin faptul că majoritatea moșiilor erau arendate la mari arendași, care căutau să stoarcă din munca acestor mase cât mai mult, atît pentru moșieri cât și pentru sine. O particularitate de prim ordin a marilor proprietari de pămînt din România era absenteismul. Marii moșieri romîni își petreceau îndeobște timpul huzurînd în Franța, Elveția, Italia etc., cheltuind sume imense stoarse din sudoarea țăranilor exploațați la sînge.

După unele date de la începutul secolului al XX-lea, din 5 212 proprietăți mari, 2 366 (adică 45,4%) se cultivau de proprietari, iar 2 846 (54,6%) erau arendate².

Din suprafața de pămînt deținută de marii latifundiari avînd fiecare peste 5 000 ha, 72,43% era arendată³.

Marele arendaș una în sine pe capitalist și pe moșier, era totodată reprezentant a două sisteme economice atît de diferite. Situația lui se deosebea de situația moșierului numai prin aceea că-și plasa capitalul într-un domeniu oarecare ce-i aducea profit; în privința însă a formelor de exploatare a pămîntului, a organizării interne a gospodăriei sale, nu existau deosebiri fundamentale între el și moșier⁴.

Ca o tendință generală se observă dezvoltarea intensă a marii arenze în județele unde numărul țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin era ridicat. Aceasta s-ar putea explica prin aceea că marele arendaș avea mai mare nevoie de mină de lucru „liberă” decît moșierul, precum și prin faptul că fiind vorba de țărani ruinați și sărăciți, arendașul avea mai multe șanse să subarendeze moșiile în condiții extrem de favorabile pentru el și împovărătoare pentru țărani⁵.

Concluzia principală care se desprinde din analiza sumară de mai sus a repartitiei proprietății funciare în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este existența unui adevărat monopol asupra pămîntului, deținut în esență de clasa moșierească.

Aceasta erau siliți s-o recunoască și unii economiști și sociologi burghezi. „Pentru România — mîrturisirea unul dintre aceștia — osia în jurul căreia s-a învîrtit neconținut de la 1864 îndoace, în special, chestiunea țăărănească, a fost împărțirea proprietății rurale”.

Recunoscînd nedreapta repartitie a pămîntului, acesta arăta că pentru țărani „prima cerere și ultimul cuvînt a fost întotdeauna n-avem pămînt, ne trebuie pămînt”⁶.

Cauza principală a frămîntărilor și răscoalelor țăărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost lipsa de pămînt.

În arhiva lui D. A. Sturdza, șeful partidului liberal în perioada la care ne referim, se află un important document, intitulat *Informațiuni*

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15, E.S.P.L.P., 1957, p. 148.

² G. D. Scrabă, *op. cit.*, p. 32.

³ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. LXXVII.

⁴ D. Hurezeanu, *Situația social-economică a țăranimii înainte de răscoala din 1907*, în *Studii*, IV (1955), p. 49.

⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁶ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 1.

culese din câteva comune din județul Romanați asupra mișcărilor țărănești, întocmit se vede de un trimis special cu misiunea de a sonda la fața locului stările de lucruri și cauzele care le-au dat naștere.

Aici se prezintă date vii, deosebit de concludente asupra efervescenței revoluționare care cuprinsese satele respective și se recunoaște că ea se datora înainte de toate lipsei de pământ resimțită acut de țărani. Anonimul informator semnala totodată o trezire a conștiinței țăranilor privitoare la dreptul lor asupra pământului moșieresc.

„Ceea ce mi s-a părut mai curios la țărani — notează el — este raționamentul lor în privința moșiilor ce au ciocoi.

Un bătrîn din Osica Mare îmi spunea despre o mare proprietăreasă din București, că de unde are ea, o femeie singură, o moșie așa de mare care începe în Romanați și se termină în Olt, pe cînd ei, țăranii, cu miile n-au nici măcar cite un petec din acea moșie?

A cercetat cineva sineturile ca să se vadă cu ce drept stăpînește dînsa, un trup singur, atîta întindere? Afară de aceasta, are planuri de otărnicie? sînt în regulă? și atîta stăpînește cît este în plan sau mai mult? Cum moșia este destul de mare să le dea și lor o bună parte dintr-însa căci nu-i trebuie toată, și dacă nu se poate să o ia degeaba, ar plăti-o ei cînd o da dumnezeu”¹.

În condițiile în care erau lipsiți de pământ suficient de cultură, de pășuni, locuri de adăpat vitele, erau apăsați de camătă și impozite și nu găseau de lucru la oraș, industria fiind slabă și incapabilă să absoarbă „surplusul” brațelor de muncă de la sate, țăranii erau nevoiți să se „învoiască” după placul moșierilor și arendașilor. Constrîngerea economică a stat deci la baza subjugării și jefuirii maselor țărănești sub forma „învoielilor agricole”. La aceasta s-a adăugat însă, prin legea de „învoieli agricole” din 18 martie 1866 (art. 13) și prin modificările ei din 7 aprilie 1872, constrîngerea extra-economică, cu ajutorul organelor statului burghez-moșieresc². Aceasta făcea ca însuși un istoric al burgheziei și moșierimii, Radu Rosetti, să declare că: „Nouă zeci și cinci de sutimi ale națiunii romîne erau, printr-această lege, puse în afară de orice lege”³.

Moșierii înșiși, cu uneltele lor directe, recurgeau în mod frecvent la acte de brutalități și sălbătăcii împotriva țăranilor, pentru a-i constrînge și pe această cale să accepte jugul lor. Iată un caz semnificativ: în 1873, țăranii din comuna Căciulați-Mavrodin, județul Ilfov, se plîngeau în scris că „...persecuțiile ce suferim de la dl. arendaș pe toată ziua ne-au adus la disperare, încît sîntem gata a părăsi satele, locul nașterii, pământul de hrană și tot ce am putut agonisi prin trudă și muncă în viața noastră și a fugi din comuna noastră spre a nu mai fi torturați și a nu fi supuși biciului... O persecuție nouă, inventată acuma de dl. arendaș, este una din acele ce numai enicerii odinioară-și permiteau a face, adică dl. arendaș ne oprește a ieși din sat pe drumurile județene și comunale, astfel încît

¹ B. A. R.P.R., Msse, fond. D. Sturdza, mapa X.

² *Tocmelile agricole în România. Legi și proiecte însoțite de expuneri de motive și rapoarte.* 1859-1907. București, 1907, p. 43 și 54.

³ Radu Rosetti, op. cit., p. 446-447.

sîntem închiși ca într-o cetate în timp de rebel, espuși a muri de foame, căci nu putem merge la muncă pe alte moșii unde ne-am angajat prin act agricol, fiindcă îndată ce voim a trece hotarul moșiei ne ese înainte dl. arendaș cu isprăvniceii, pădurari și pîndari și prin amenințări ne silește a ne întoarce la casele noastre... Cauza acestei urmări... este fiindcă n-am voit a subscrie actul de învoială propus și depus de dl. arendaș la onor Primăria, căci condițiile și sarcinile cele grele impuse nouă prin acel act n-am fost în stare a le primi cu atît mai mult a le îndeplini”¹.

Asemenea cazuri nu erau nici pe departe izolate. Un document din februarie 1899, spre exemplu, arată că arendașul de pe moșia Țințăreni-Mehedinți bătea la sînge și schingiua pe țăranii care treceau pe un drum ce atingea moșia, drum folosit de ei din vechime².

Mărturiile incontestabile ale jafului fără margini practicat de moșieri și arendași pe spinarea țăranilor aflați în nevoie, sînt numeroasele documente pe care le constituie actele de „învoieli agricole”. În acestea își găsesc împletirea toate formele de exploatare și împilare feudale, semi-feudale și capitaliste, care reduceau masele de bază țărănești la ultima expresie a sărăciei și mizeriei.

„Cine nu s-a cutremurat de indignare — arăta un important manifest al mișcării muncitorești din țara noastră editat în 1906 — răsfoind barbarele tocmeli agricole, aceste mărturii de lăcomie și cruzime ale proprietarilor și arendașilor, menite să povestească generațiilor viitoare ororile pe care le-au îndurat strămoșii lor? În aceste, așa poreclite contracte libere se oglindește toată infamia proprietarilor”³.

Din studierea acestor „învoieli” și din unele statistici ale vremii reiese clar îmbinarea în cele mai variate forme a exploatării capitaliste și semi-feudale și înăsprirea jefuirii maselor țărănești în ultimile două decenii ale secolului al XIX-lea⁴. Luînd ca exemple cîteva moșii din fiecare județ, G. D. Creangă arată că *arenda în bani* a crescut, între anii 1880—1900, de la 36 la 60 lei la hectar, adică cu 83% în județul Dîmbovița; de la 24 la 36 lei la hectar, adică cu 50% în județul Vlașca; de la 24 la 60 lei la hectar, adică cu 150% în județul Teleorman⁵.

Arenda în dijmă, cea mai obișnuită în Muntenia și Oltenia, în județele în care mișcările țărănești din 1899 și răscoalele din 1907 au fost mai puternice, prezintă și ea o creștere enormă. Astfel, la 1880, la o moșie din jud. Romanați, dată de statistica amintită, dijma era o parte proprietarului și 3 țăranului (1/3)⁶ sau 25% proprietarului și 75% țăranului, iar ca suprasarcini rezultate din învoiala agricolă, fiecare țăran trebuia să mai lucreze pentru proprietar 50 ari de grîu și 50 ari de porumb cu

¹ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. com., pac. 282. dos. nr. 4103.

² Arh. St. Craiova, Fondul prefecturii Dolj. pac. 4 bis, dos. nr. 9—10, anul 1899.

³ *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, Buc., 1906, p. 16.

⁴ A se vedea: G. D. Creangă, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prețului muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1908; Vasile Kogălniceanu, *Un cuvînt asupra învoielilor agricole*, București, 1907; G. D. Scraha, *Starea socială a săteanului*, București, 1907 etc.

⁵ G. D. Creangă, *Creșterea arenzii*, p. 4—11.

⁶ În raport, numărătorul reprezintă partea proprietarului și numitorul partea țăranului; nu este un raport aritmetic.

desăvîrșire, apoi 2 zile cu carul, 6 zile cu brațele, să dea 3 pui de găină și 10 ouă. La 1900, pe aceeași moșie dijma era 1 și 1 (1/1), sau 50% proprietarului și 50% țăranului, iar ca suprasarcini de persoană învoită : să lucreze pentru proprietar 100 ari cu desăvîrșire, 3 zile cu carul, 300 dubli-decalitri transport la gară, 2 pui de găină și 10 ouă.

În județul Dolj, la 1880, dijma pe una din moșiile prezentate de statistică era de 1 și 4 (1/4) sau 20% proprietarului și 80% țăranului, iar în plus ca suprasarcini de persoană : 50 ari de grâu și 50 ari de porumb, munciți cu desăvîrșire pentru proprietar. La 1900, pe aceeași moșie, dijma era 1 și 1 (1/1) sau 50% proprietarului și 50% țăranului, și suprasarcini de persoană învoită : 150 ari de păioase, secerat, strîns, clăit, cărat, 50 ari de porumb muncit cu desăvîrșire și 3,50 hectolitri transport la schelă.

În județul Olt, la 1880, pe o moșie, dijma era 1 și 4 (1/4) sau 20% proprietarului și 80% țăranului, iar ca suprasarcini de persoană învoită : să lucreze 150 ari cu desăvîrșire, 5 zile cu mîinile, 2 cu carul și una transport la gară. La 1900, dijma era 1 și 2 (1/2) sau 33% proprietarului și 67% țăranului, iar ca suprasarcini : 20 ari de muncit la tarla, la fiecare hectar luat în arendă, iar de persoana învoită 2 zile cu mîinile și una transport la gară.

În județul Vlaşca, la 1880, pe una din moși aleasă de noi, nu din cele mai grele prezentate de statistică, dijma era 1 și 6 (1/6) sau 14% proprietarului și 86% țăranului, iar ca suprasarcini de persoană : 50 ari de grâu lucrați cu desăvîrșire, 2 zile cu carul, 5 zile cu brațele și 42 hectolitri transport la Giurgiu. La 1900, pe aceeași moșie, dijma era 1 și 3 (1/3) sau 25% proprietarului și 75% țăranului, iar ca suprasarcini : 100 ari de grâu, muncit cu desăvîrșire, de persoana învoită, plus 25 ari, cu desăvîrșire, de fiecare hectar arendat și plus, de persoană, 4 zile cu carul, 6 cu brațele, 42 hectolitri transport la Giurgiu, 5 pui de găină.

În jud. Teleorman, pe o moșie, la 1880, dijma era de 1 și 5 (1/5) sau 17% proprietarului și 83% țăranului, iar ca suprasarcini 10 ari lucrați cu desăvîrșire la hectar, iar de persoana învoită : 35 hectolitri transport la schelă, 4 găini și 20 de ouă. La 1900, pe aceeași moșie dijma era de 1 și 1 (1/1) sau 50% proprietarului și 50% țăranului, iar ca suprasarcini de persoană : 70 hectolitri transport la gară sau 105 hectolitri transport la schelă, 4 zile cu carul, 4 zile cu brațele, 4 găini și 20 de ouă ¹.

Abstracție făcînd de suprasarcini, la moșiile analizate de noi din amintita statistică, constatăm o creștere a dijmei, între anii 1880—1900 de : 100% în jud. Romanți; 150% în jud. Dolj; 65% în jud. Olt; 78% în jud. Vlaşca și 194% în jud. Teleorman.

De asemenea, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea se constată o creștere enormă a prețului pășunatului. Țăranii, neavînd izlazuri, nemaiavînd voie să-și pască vitele nici în pădurile statului, sînt siliți să se învoiască cu proprietarii sau arendașii pentru pășunatul vitelor, aceștia fixîndu-le în „invoieli” prețul ierbăritului după bunul lor plac ². Examînînd statisticile lui G. D. Creangă ³, referitoare la unele moși din Muntenia

¹ G. D. Creangă. *op. cit.* p. 12—39.

² A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, Buc., 1929, p. 56.

³ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 51, 65, 73, 81, 85.

și Oltenia, constatăm că, între 1880 și 1900, prețul pășunatului a crescut : pe o moșie din Romanțați cu 50 % de vita mare ; pe o moșie din Dolj, cu 233 % de vita mare și 904 % de vita mică ; pe o moșie din Olt, cu 150 % de vita mare și 66 % de vita mică ; pe o moșie din Vlașca, cu 220 % de vita mare și 33 % de vita mică ; pe o moșie din Teleorman, cu 150 % de vita mare și 300 % de vita mică.

Menționăm că, din statistica amintită, n-am ales moșiile unde condițiile învoielilor erau cele mai grele, ci pe cele mijlocii. Aproape nicăieri prețul pășunatului n-a rămas staționar. Pe capul de vită aceasta a crescut, în județe ca Teleorman și Dolj, uluitor de mult.

Potrivit unor calcule, valoarea dreptului de pășunat era în țara noastră de 3—4 ori mai ridicată decât în țările vecine¹.

Aceasta a constituit o cauză importantă a scăderii continue a exportului de vite către sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, în timp ce între anii 1871—1881 exportul de vite a fost în mijlociu de 16,5 milioane lei, în perioada 1881—1891 acesta a scăzut la 7,5 milioane lei, iar în perioada 1891—1901 la 4 milioane lei².

Într-un ritm superior dijmei și prețului pășunatului *au crescut rușeturile* sau suprasarcinile, obligații peste dijmă sau muncă ale țărănilor „învoii”. Din cauza fricii de răscoale, de opoziția țăranimii, proprietarii și arendașii urcau dijma în salturi mai mici decât rușeturile. În general, suprasarcinile ajung să întrecă jumătate din valoarea dijmei, iar în unele locuri și mai mult. Astfel, în Vlașca, la hectarul cultivat cu porumb dijma este în medie de 30,53 lei, iar rușeturile de 49,25 lei la hectar, adică cu 61 % mai mult decât dijma³, iar la cel cultivat cu grâu, cu 114,4 %. În Teleorman ajung la 72 % din valoarea dijmei la hectarul de porumb și 82 % la cel de grâu⁴. La fel aproape în toată țara.

Față de acestea, *prețul muncilor agricole* prevăzute în învoieli, în aceeași perioadă de timp, a crescut numai în foarte rare cazuri. În general, acesta a rămas staționar — pe unele moși chiar a descrescut.

Pe întreaga țară, prețurile muncii țăranilor prevăzute în „învoieli”, sînt în Muntenia, în 55 % din cazurile statisticilor făcute, *mai mici* cu 15—50 % decât cele ale pieții, în timpul campaniei agricole. Iar în Moldova, în 32,2 % din cazuri, prețurile sînt mai mici decât cele obișnuite cu peste 75 %⁵.

În schimb pentru muncile neefectuate de țărani, ei sînt penalizați a le plăti cu mult peste prețul pieții. Astfel, în 88 % din cazurile analizate, prețurile impuse țăranilor pentru aceste munci sînt mai mari decât ale pieții cu 15 % pînă la 200 %⁶.

Cît privește diferențele de exploatare de la un județ la altul ele se explică prin condițiile lor specifice, rezultînd din raportul dintre proprie-

¹ Gr. Gh. Chebap, *Regimul legii rurale din 1864 și efectele lui asupra economiei rurale și stării generale a țăranului*, Buc., 1902, p. 51.

² G. D. Scroba, *op. cit.*, p. 313.

³ G. D. Creangă, *Învoielile agricole în România în vigoare pe anul 1906*, București, 1908, p. 46—47.

⁴ *Ibidem*, p. 77 și 94.

⁵ G. D. Creangă, *Învoielile agricole în România*, București, 1907, p. VI.

⁶ *Ibidem*, p. VI VII.

tatea moșierească și cea țărănească, din metodele și gradul de rapacitate al moșierului sau arendașului, din posibilitățile mai mici sau mai mari de desfacere a produselor etc. În ciuda acestor diferențe, ca trăsătură generală, caracteristică, apare exploatarea crincenă la care erau supuse pretutindeni masele de bază ale țărănimii.

Valoarea muncii agricole nu atinge nici jumătate din valoarea ei reală. În același timp, valoarea arenzii pământului este de 3—4 ori mai mare decât trebuia să fie ¹.

Analizînd învoielile agricole din perioada la care ne referim constatăm că *țărănimea săracă*, nevoită să ia pămînt în arendă *muncea* de fapt *în pierdere*. De pildă, o învoială agricolă din comuna Purani, județul Vlașca, arată următoarele ²:

Țăranul ia în arendă 8 pogoane de pămînt, adică 4 hectare, pe care le seamănă cu grîu. Recolta o ia numai de pe 3 hectare, de la 1 dînd recolta ca dijmă proprietarului. Un hectar cu grîu producînd în medie 13,5 hectolitri, țăranul recoltează pentru el 40,5 hectolitri de grîu. Hectolitrul de grîu costa, în acea vreme, cca 10 lei. Deci, țăranul învoit pe 4 hectare, semănate de dînsul cu grîu, are la sfîrșitul unui an de muncă un venit total de 405 lei.

Să vedem ce dă în schimb țăranul învoit:

1. Munca pe cele 4 hectare arendate, care îl costa cca 200 lei (1 hectar de grîu necesită, în medie, o muncă de : 5 zile cu brațele și 8 zile cu carul; socotind ziua de muncă cu brațele la 2 lei și cea cu carul la 5 lei, înseamnă că munca țăranului pe 1 hectar costa 50 lei și deci pe 4 hectare 200 lei).

2. Munca pe cele 4 hectare la tarlaua proprietarului conform învoielii, care îl costa tot 200 lei.

3. Sămînța pentru 4 hectare, socotind că seamănă 2 hectolitri la hectar, care îl costă 80 lei.

4. Recolta de pe 1 hectar (dijma fiind de 1 și 3, sau 25% proprietarului și 75% țăranului) care costa 135 lei.

5. Zece zile de muncă cu mîinile, care costau 20 lei.

6. 4 zile de muncă cu carul, care costau 20 lei.

7. Transportul a 105 dublidedaltri, costau 52,50 lei.

8. Ierbăritul pentru 2 boi și 1 porc, 18 lei.

9. Pîndăritul, 12 lei.

10. Rușfeturile, 23 lei.

Deci țăranul dă, în schimbul celor 4 hectare pe care le-a luat în arendă, 760,50 lei. Scăzînd venitul de 405 lei, înseamnă că țăranul are un deficit total de 355,50 lei, și că a avut deci o pierdere de 88,87 lei la fiecare hectar luat în arendă.

Dacă analizăm un alt caz, din com. Ciurari, jud. Teleorman, vom constata același lucru ³.

Țăranul ia în arendă 7 pogoane de pămînt sau 3,50 hectare, semănîndu-le jumătate cu grîu și jumătate cu porumb. El primește de pe 1,75

¹ Gr. Gh. Chebap. *op. cit.*, p. 49—50.

² *Lumea nouă*, an. V, seria II, nr. 17 din 14 martie 1899.

³ *Ibidem*.

hectare semănate cu grâu, făcând aceeași socoteală ca mai sus, 236,25 lei. Mai primește 137,64 lei, de pe cele 1,75 hectare semănate cu porumb socotind că un hectar de porumb produce cca 12,1 hectolitri, iar hectolitrul costând cca 6,50 lei.

Deci, ar fi trebuit să rimească pe recolta de la cele 7 pogoane la sfârșitul unui an de muncă, suma de 73,89 lei. Din această sumă însă, el dă ca dijmă 33% (invoiala fiind de 1 și 2), adică dă 124,63 lei, rămânându-i un venit total de 249,26 lei.

Și iată ce dă țăranul în schimb :

1. Munca pe 1,75 hectare de grâu luat în arendă, care îl costă 70 lei (1 hectar de grâu muncit cu desăvârșire în jud. Teleorman, în aceea vreme, costa cca 40 lei).

2. Munca pe 1,75 hectare semănate cu porumb, care îl costa 87,50 lei (1 hectar porumb, muncit cu desăvârșire, costa cca 50 lei).

3. Costul muncii pe cele 2 hectare grâu, la tarlăua proprietarului era de 80 lei.

4. Costul muncii pe cele 1,75 hectare porumb la tarlăua proprietarului era de 75 lei.

5. Sămînța pentru 1,75 hectare grâu costa 37,50 lei.

6. Sămînța pentru 1,75 hectare porumb costa 5,69 lei.

7. Dajma valora 124,63 lei.

8. 10 zile de muncă cu brațele, a 1,50 lei care costau 15 lei.

9. 5 zile de muncă cu carul, a 3 lei, care costau 15 lei.

10. Transportul, cca 30 lei.

11. Ierbăritul, cca 9,60 lei.

12. Pindăritul, cca 10 lei.

13. Rusfeturile (în sensul de plocoane), 16 lei.

Deci, în schimbul pământului luat în arendă, țăranul dă 575,92 lei. Scăzându-i venitul de 249,26 lei, țăranul are un deficit total de 326,66 lei. Aceasta însemnează că el a avut o pierdere de 93,30 lei la fiecare hectar luat în arendă.

Menționăm că în calculul făcut, nu am introdus și cheltuielile țăranelui pentru hrana lui și a vitelor cu care muncește, nici cele pentru îmbrăcăminte și unelte, care se uzează, și nici n-am făcut scăderea suprafeței de pământ furată de moșier sau arendaș la măsurătoare.

Din unele calcule făcute de Vasile M. Kogălniceanu rezultă de asemenea pagubele mari pe care le suportau țărani „învoii”.

Astfel, la o moșie din Ilfov de 1 200 hectare, valoarea în bani a muncii pe care o făcea țăranul proprietarului, pentru 3 pogoane de arătură și 2 pogoane de izlaz pe care le primise, se ridica la 384 lei. În același timp, valoarea a ceea ce lua țăranul de la proprietar era numai de 110 lei, deci o pagubă de 274 lei¹.

La o moșie din Ialomița, de 8 000 pogoane, arendată, valoarea a ceea ce dădea țăranul învoit arendașului era de 699 lei, iar valoarea a ceea ce primea el de 558 lei; o pagubă pentru țăran prin urmare de 141 lei² etc.

¹ V. Kogălniceanu, *Un cuvânt asupra învoielilor agricole*, Buc., 1907, p. 10 12.

² *Ibidem*, p. 13.

„Dacă cu toate pagubele acestea — conchide V. Kogălniceanu — țăranul mai poate dăinui, pricina e că el nu-și socotește munca lui; o dă pe degeaba. . . Țăranul e meșter în pagubă, chiar și în anii cei buni. El se spetește muncind, fără a avea altceva în schimb, decît puțința de a duce o viață în vecinică lipsă și să ăcie”¹.

Redăm în cele ce urmează mai în amănunțime trei mostre de „învoielii”, una din Romanați și două din Teleorman, pe care le considerăm deosebit de caracteristice pentru gradul de exploatare și apăsare la care erau supuși țărani de către moșieri și arendași.

1. Un grup de țărani din comuna Corabia, jud. Romanați, s-au „învoit” în 1896 cu arendașii moșiei satului Vișina în condițiile următoare :

a) Arendașii vor da fiecărui țăran cîte 5 pogoane pămînt arabil ca să-l muncască cu dare de dijmă.

b) Țăranii vor da dijmă *din două una* (subl. noastră), adică : din porumbul curățit bine de foi se vor face două grămezi și arendașii își vor lua una, care le va place.

c) Țăranii vor da pentru pîndărit de fiecare 30 tîrne (coșuri) una, numai din porumbul care le-a rămas lor după dijmuire.

d) Atît porumbul pentru dijmă cît și cel pentru pîndărit, țărani se obligau să-l ducă cu carele lor „la pătulele unde domnul arendaș ne va porunci, fără nici o plată”.

e) În plus, țărani se obligau să lucreze pentru arendași, la fiecare 5 pogoane luate în dijmă, cîte un pogon, „muncit cu desăvîrșire și în mod sistematic”. Actul de învoială arată cu multă precizie toate muncile ce urmau a se face și modul de executare a acestora.

f) Munca pogoanelor primite de țărani în dijmă trebuia de asemenea făcută „sistematiceste și tot în modul cum sîntem obligați a munci pogoanele de învoială, căci în caz contrariu de nu vom munci vom plăti diferența ce se va constata formal”.

g) Pentru fiecare 5 pogoane se vor transporta cîte 5 kile mici de porumb de la conacul Vișina la schela Corabia fără plată și se vor face 2 zile de mîinile la bătutul porumbului, tot fără plată.

h) Se va plăti ierbărit cîte 6 lei de vita mare, cîte 1 leu de oaie, un miel la suta de oi și o litră de brînză.

i) Nici un țăran nu era liber să lucreze pogoanele luate, să le muncască în dijmă „pînă mai întîi nu va face munca pogonului de învoială adică după categorii și după timp”.

j) Fiecare țăran va da cîte 2 găini și 10 ouă, fără plată etc. ².

Apropierea imediată de port și mirajul îmbogățirii din exportul de cereale explică în esență această excesivă exploatare a țărănilor lipsiți de pămînt și siliți a se învoi. În această lumină trebuie privit și efortul arendașilor respectiv de a obține — în limitele modului extensiv de cultură, cu productivitatea sa scăzută proprie sistemului bazat pe dijmă — maximum de ameliorări în executarea muncilor. Toate acestea agravau și mai mult condițiile de muncă și de existență ale maselor țărănești.

¹ V. Kogălniceanu, *Un cuvînt asupra învoielilor agricole*, Buc., 1907, p. 13 14.

² Arh. St. Craiova, *Misse*, nr. 105.

2. Ziarul *Lumea nouă* din 21 octombrie 1898 relatează următorul caz :

În comuna Viișoara din județul Teleorman arendașul dă țăranului 9 pogoane de pământ să-l muncească. În schimb, țăranul e îndatorat să lucreze arendașului 7 pogoane, adică să le are, să le grăpeze, să le semene cu sămînța lui, să le secere sau să culeagă porumbul de pe ele și să i le care la arie. Pe lângă aceste 7 pogoane lucrate „definitiv”, țăranul mai e îndatorat să are încă 13 pogoane arendașului, să-i mai facă 3 zile cu carul și alte 3 zile cu miinile, să transporte 220 duble de grîu sau de porumb la orice schelă va voi arendașul, să-i mai dea 3 găini sau în schimbul găinilor 5 lei, să-i dea alți 5 lei de cap de vită și cîte un leu de porc, cu toate că, atît vita cît și porcul nu se hrănesc cu nutrețul arendașului. Toate acestea în schimbul celor 9 pogoane, pe care țăranul nu poate nici să le are nici să le semene la timp și de cules n-are voie să le culeagă decît după ce și-a terminat învoiala la boier, adică după ce s-a scuturat toată recolta.

La cele de mai sus trebuie adăugat următorul fapt : pogoanele boierului sînt întotdeauna mai mari și ale țăranului întotdeauna mai mici. Cele 7 pogoane sînt în realitate 8 sau 9, iar cele 9 sînt în realitate 8 sau 7. Tărașii știu bine lucrul acesta, dar... pas de te plînge primarului, dacă ți s-a urît cu sănătatea !

Viișoreni povestesc, ca un fapt caracteristic pentru lăcomia arendașului, următoarele : pe moșia boierului e un lac, în care vara se scaldă oamenii. Ei bine, arendașul a pus taxă și pe scaldat.

Și *Lumea nouă* își încheie relatarea cu cuvintele următoare :

„Învoiala lucrătorilor din Viișoara nu-i cea mai rea ; sînt altele și mai grozave. « Învoieli » — acesta e un cuvînt care înseamnă în limba țărănească înșelăciune, silnicie”.

În acelaș ziar, în numărul din 17 ianuarie 1899, era prezentată următoarea învoială din comuna Cîrligați-Teleorman :

Arendașul dă omului 5 pogoane într-un timp și 5 în altul. Aceste 10 pogoane sînt numai 7 dacă le măsoari. În schimbul lor, omul este obligat să lucreze arendașului, 5 pogoane de secere, 1 și jumătate de porumb cu toată munca lui, 12 pogoane arate ; mai e dator să ducă la gară 70 de saci grîu, să facă 3 zile cu miinile, 2 cu carul, să dea 3 găini, 20 de ouă, limbă, mușchi de porc, să mai dea un franc ierbărit pentru porc, 1 franc pentru oaie, 10 oca de brînză pe deasupra la 10 oi și un miel la 30 de miei.

Din produsele ce strînge omul toamna de pe cele 7 pogoane, care merg în nume de 10, trebuie să dea dijmă. Dijma e din cinci una, și dacă se ține seama de pîndărit, se face din trei una și pe deasupra omul mai e îndatorat să facă un șir de grîu cu carul ; la acel șir omul își pierde pe puțin 2 săptămîni și încă mai e dator să-i ducă 2 care de snopi.

Din pricina acestor învoieli, o parte din oameni au fost nevoiți să plece din sat, așezîndu-se pe moșiile Saelele, Mîndra și Brîncoveanca.

Cine nu vrea a se învoi, îi face viața amară. Cînd îi prinde vreo vită, îl pune de plătește cîte 20 lei. Nici cu picioarele nu-l lasă să treacă pe moșia lui la alte moșii, căci are niște slugi turci și aceștia bat și zălogesc pe oameni, ba îi și omoară, cum s-a întîmplat în 1896 cu săteanul Marin Chircă.

„Am rămas să ne uităm la cer și în pămînt — se plîngeau oamenii — și nu știm ce să facem”.

Comparând învoielile agricole prezentate mai sus cu cele ce se găsesc în fruntea volumului *Răscoala țăranilor din 1888*¹, constatăm nu numai că nu s-a făcut nici un fel de îmbunătățire în favoarea țăranilor, dar că situația lor în unele privințe s-a înrăutățit. Schimbările introduse în legea de învoielii agricole din 1893² nu modificau cu nimic starea înainte existentă a țăranilor siliți a se „învoi”. De art. 4 din această lege, care interzicea parte din rușeturi, nu s-a ținut nicăieri seamă. Și tot așa nici de art. 3 care prevedea obligativitatea indicării întinderii de pământ de izlaz pentru capul de vită etc.

Din învoielile agricole prezentate mai înainte se constată că în această vreme era în ființă, mai ales în Muntenia și Oltenia, un sistem de învoieli în care se îmbina „arenda în muncă”, cu „munca în dijmă” și cu „dijma la tarla”, aceasta din urmă reprezentând cea mai caracteristică rămășiță feudală. Cu alte cuvinte, pentru pământul luat în arendă, țăranul, pe lângă renta în muncă (uneori în bani), mai dădea și rentă în natură (dijma din produse) și mai muncea pentru moșier, cu desăvârșire, de la arat și pînă la cules și cu unelte proprii, cîte o bucată de pământ pe care i-o indica acesta (dijma la tarla).

Pe lângă faptul că în cazul „dijmei la tarla” de regulă țăranul era înșelat la măsurătoarea pământului, această formă de exploatare mai prezenta pentru el și marele dezavantaj că-l obliga să facă mai întii muncile pentru moșier sau arendaș și numai după aceea muncile pentru sine. Dacă țăranul avea de lucrat mai multe hectare „la tarla”, pentru boier, atunci muncile pentru el le făcea tîrziu, la sfîrșitul sezonului. Țăranul era înșelat și jefuit peste tot: produsele se măsurau cu banițe false, la dijmuire i se luau bucatele cele mai bune și mai frumoase și i se lăsau cele mai proaste; dijmuirea se făcea cu întîrzieri mari etc. 4

În raportul confidențial asupra mișcărilor țărănești din unele comune din județul Romanați, despre care am vorbit mai înainte se arăta între altele:

„Țăranii se plîng de învoielile grele ce au cu proprietarii și mai ales cu arendașii, cari de multe ori nu-i dijmuiesc de porumb de cît în ajunul crăciunului pentru a le smulge alte condiții și mai grele. Ei nu au nici o încredere în administrație care zice că ține întotdeauna cu proprietarul și cu arendașul iar nu cu ei.

Gioroiienii (locuitorii comunei Gioroiul — *n.a.*) îmi spuneau că au reclamat la prefectură pentru nedijmuirea lor pînă aproape de Crăciun, dar că, cu toată venirea d-lui prefect la fața locului, totuși ei au rămas nedijmuiți, pînă ce s-a îndurat arendașul”³.

Dînd o lapidară și sugestivă caracterizare a învoielilor agricole, V. Kogălniceanu arată:

„Tot ce mișcă la sate și vine în legătură cu moșia mare prin învoieli

¹ *Răscoala țăranilor din 1888*, Buc., 1950.

² *Toamelile agricole în Romnia, 1869—1907*, București, 1907, p. 151—156. Vezi și Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 464.

³ B. A. R.P.R., *Msse*, fond D. Sturdza, mapa X.

e un izvor de apă sare pentru țărani... Ceea ce poruncește curtea, aceea trebuie să se facă”¹.

Masele de bază țărănești erau de asemenea exploatare crunt de către moșieri, arendași și chiaburi prin camătă.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, la sate, camăta era în floare. Însăși învoielile agricole, atât de oneroase, mascau cea mai uzurară camătă².

Țăranii învoiți erau încărcați la socoteli și scoși mereu datori. Contrar legii învoielilor agricole din 1893, actele înseși de învoieli conțineau articole care prevedeau pedepse bănești, adică încărcarea la socoteli în caz când țăranul nu săvârșea toate muncile înscrise în act. Proprietarul sau arendașul făceau astfel ca țăranul să nu poată executa toate muncile cu care se obligase și toamna îl scotea dator îndoit și întreit față de cât fusese fixată valoarea inițială a muncilor. Erau moșii, atât în Muntenia cât și în Moldova, care erau muncite în proporție de 30—40% numai cu lucrul țăranilor provenit din datorii decurgând din munci neîmplinite³.

Țăranul sărac, muncind mereu în pierdere, nereușind nici măcar să-și scoată hrana de la an la an, se împrumuta cu bani, pentru a-și cumpăra cele necesare traiului; se mai împrumuta pentru a-și plăti impozitul sau pe ntru alte evenimente neprevăzute, nunți, înmormintări, moartea unei vite etc. O dată împrumutat, țăranul sărac și de cele mai multe ori și cel mijlocas, nu mai reușea să se scape de datorie zeci de ani, pînă cînd era deposedat de lotul său de pămînt. Era destul să se împrumute un țăran o dată cu o sumă pentru ca să nu mai poată plăti niciodată. Și răul era general, căci cămătărie făceau moșierii, arendașii, cîrciumarii, samsarii și chiaburii⁴.

Cu alimente, țăranii se împrumutau mai ales de la moșier sau de la arendaș, de cu iarna, pentru care ei se „învoiau” după cum hotărau aceștia. Cu bani însă, ei se împrumutau mai ales de la țăranii înstăriți din sat (chiaburi), de la cîrciumari, negustori, notari, preoți etc., de la așa-numita „albăstrime”, care forma burghezia sătească.

Camăta ajungea la proporții extraordinare, uluitoare. „La sate — remarca un contemporan — ... camăta bintuie într-un chip înspăimîntător. O anchetă oficială a dovedit o stare de lucruri grozavă, din acest punct de vedere. Sînt localități unde sătenii plătesc la particulari dobînzii de 365 și chiar de 520 la sută”⁵.

În schimbul banilor împrumutați „albăstrimea” lua în arendă pămîntul țăranilor pe o perioadă de mai mulți ani. Neputîndu-se achita de datorie și camăta uriașă sporindu-i neconținut suma inițial împrumutată, țăranul se vedea silit să-și lase pămîntul zeci de ani în mina cămătarului. Acesta sau îl cultiva singur, sau îl subarenda altora în condiții mai avantajoase pentru el. Arendarea aceasta a pămînturilor țărănești pe timp inde-

¹ V. Kogălniceanu, *Un cuvînt asupra învoielilor agricole*, București, 1907, p. 24.

² G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea fărâneasă*, București, 1905, p. 4.

³ V. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 16—17.

⁴ Spiru Haret, *Chestia fărâneasă*, București, 1907, p. 61.

⁵ Vasile Kogălniceanu, *Legislația agrară și măsurile luate în favoarea agriculturii de la 1864 pînă azi*, București, 1902, p. 39, vezi și Gh. Chehap, *op. cit.*, p. 64.

lungat nu era în fond decît o vînzare deghizată. Îi zicem deghizată, deoarece art. 7 al legii rurale din 1864, interzicînd înstrăinarea loturilor țărănești, pentru ca țăraniii ruinați să nu plece din sate și moșierul să aibă la îndemînă forța de muncă necesară, țăraniii nu-și puteau vinde pămîntul pe față și atunci o făceau pe ascuns sau sub forma arendării amintite.

În felul acesta, țărănimea săracă și o parte din țărănimea mijloacășă era în fapt expropriată, deposedată de pămînturile ei, acestea concentrîndu-se în mîinile burgheziei satelor.

V. I. Lenin a arătat că măsurile care opresc circulația loturilor țărănești nu sînt în stare să împiedice deposedarea țaranilor de pămînt și concentrarea lui în mîinile chiaburimii. „Se înțelege deci că țăraniii înstăriți concentrează pămîntul în mîinile lor și că această concentrare își găsește o expresie mai puternică în procesul arendării, din cauza restricțiilor medievale de care e însoțită circulația loturilor de pămînt țărănești. „Prietenii poporului” care se pronunță în favoarea acestor restricții, nu înțeleg că aceste absurde măsuri reacționare nu fac decît să înrăutățească situația sărăcimii; țăraniii ruinați și lipsiți de inventar trebuie oricum să dea în arendă pămîntul, astfel încît interzicerea acestei arendări (sau vînzării) nu va avea ca urmare decît fie că pămîntul va fi dat în arendă pe ascuns și deci în condiții mai proaste pentru cel care-l dă în arendă, fie că sărăcimea sătească va da gratuit pămîntul ei „obștei” adică aceluiași chiaburi”¹.

Într-adevăr și la noi, vînzări propriu-zise sau vînzări deghizate sub forma arendării pămîntului pe termene lungi, sînt confirmate de știri oficiale. Astfel, la 6 iulie 1899, Ministerul Agriculturii intervine la Ministerul Justiției, arătînd că: „Din cauza crizei locuitorii săteni din Dobrogea vînd pămînturile cu pact de răscumpărare la cămătari, în care prețul hectarului este de 90 lei, cum prevede legea pentru regularea proprietății în Dobrogea, pe cînd în realitate ei nu plătesc decît 20 lei, așa că în curînd vor acapara toate terenurile”, și cere ca tribunalele să nu mai autentifice astfel de acte. Ministerul Justiției dă dispoziții în acest sens tribunalelor din județele Constanța și Tulcea².

Un asemenea sistem, de altfel destul de ingenios și de favorabil cămătarului, ne este semnalat și de Agricola (D.P.). Cercetînd 22 de comune din jud. Dimbovița, acesta constată în toate satele același procedeu. Anume: țăraniii nevoiași se împrumutau cu bani la negustorii din sat sau la țăraniii fruntași, cedîndu-le în schimb acestora pămîntul lor. Iată în ce fel: țăranul primește un împrumut de 7, 10 sau 12 lei de fiecare pogon propriu, pe care-l arendează țăranului fruntaș sau negustorului. În schimbul celor 7, 10 sau 12 lei de pogon, țăranul nevoiaș plătea tot el impozitul către stat pentru pogoanele arendate, pămîntul îl muncea tot el cu mijloacele lui, „avînd productul în parte cu d. arendaș și sînt obligat —declară unul din țăraniii datornici— a-i duce dijma la domiciliul d-sale; iar la caz de nu-l voi munci bine și la timp, va fi liber d-l arendaș a-l subînchiria”³.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. I, Ed. P.M.R., 1950, p. 220.

² Arh. St. Buc., Min. Justiție, dos. nr. 193/99.

³ Agricola, *Camăta la sate*, București, 1904, p. 7.

Evaluarea producției anuale a unui pogon, în jud. Dîmbovița plasa Bolintin și plasa Ialomița, era pe atunci, după socoteala lui Agricola, de 80, 90 sau chiar 100 lei. Din această sumă, 40, 45 sau 50 lei, adică jumătate revenind cămătarului, reiese că acesta primea o dobîndă de 400—500%.

Acest procedeu era răspîndit și în jud. Prahova și după însăși părerea lui Agricola, „plaga bîntuiește pretutindeni”. Din cele 22 de comune cercetate de el, în 10 comune, înstrăinările de pămînt de natura aceasta cuprind între 10—35% din loturile împrăștiatelor, în alte 6 comune, între 5—10% și în alte 6, sub 5%¹.

În majoritatea cazurilor, pămîntul se arenda pe cîte 5 ani. Dar nu trecea anul și țăranul se împrumuta cu încă o sumă de bani și-și arenda același pămînt, în continuare, pe alți 5 ani. Și astfel unii țărani săraci, își aveau pămîntul cedat pe cîte 15—20 ani.

Dintr-o statistică a Ministerului de Interne din anii 1905—1906, privitoare la arendarea pămînturilor țărănești, deci la numai cîtiva ani după mișcările țărănești de care ne ocupăm, reiese că :

a) Cel mai mare număr de țărani care și-au arendat pămîntul era în județele Ilfov, Dolj, Ialomița, Dîmbovița, Teleorman, Vlașca și Romanati.

b) Din persoanele care au luat pămînt în arenda de la țărani 86% erau tot țărani (în mare majoritate chiaburi) 7,2% erau circiumari și 6,8% aveau alte profesii (negustori, notari, preoți etc.).

c) Prețurile arendării erau derizorii : între 1—3 lei pogonul. În unele locuri, țărani își arendaseră pogonul de pămînt numai pentru o dublă de porumb².

d) Cauzele pentru care țărani și-au arendat pămînturile au fost următoarele :

1. 50% din țărani din cauza nevoii de bani pentru hrană în timpul iernii, avînd pămînt insuficient pentru traiul lor și al familiei.

2. 8,9% din cauza lipsei de vite trăgătoare.

3. 9,6% și-au găsit alte ocupații.

4. 9,6% nu și-au luat loturile în stăpînire, fiind prea depărtate, în alte județe etc.

Cifrele de mai sus ne confirmă încă o dată că cele arătate de V. I. Lenin pentru Rusia se potrivesc întocmai și la noi. Țărani săraci treceau peste restricțiile legii agrare în privința circulației loturilor lor de pămînt și, din cauza mizeriei, își cedau pămînturile aproape pe nimic, unii reușind să-și asigure mizera existență la orașe, unde își vindeau ceea ce le-a mai rămas, forța lor de muncă. Pămînturile lor se concentrau mai ales în mîinile burgheziei satelor, aflată în creștere.

Țărănimea era de asemenea exploatată de către burghezie și moșierime, prin intermediul statului lor, pe cale de impozite. Principala caracteristică a politicii fiscale a regimului burghezo-moșieresc era aceea că majoritatea covârșitoare a sarcinilor fiscale apăsau pe umerii maselor

¹ Agricola, *Camăta la sate*, București, 1904 p. 9—10.

² G. D. Creangă, *Numărul țaranilor care și-au arendat pămîntul de bună voie și cauzele acestei arendări*, București, 1907, p. XI.

țărănești. Impozitele extrem de ridicate la care era supusă mica gospodărie țărănească au agravat starea ei de dependență față de moșieri și arendași și în același timp față de cămătarii rurali ¹.

Legea din 1885 asupra impozitului funciar prevedea că impozitul se calculează asupra venitului net al proprietății (art. 3), că la proprietățile arendate urmau a se lua ca bază pentru calcularea venitului impozabil prețurile de arendare stipulate în contractele de arendare în vigoare la facerea constatării, iar la proprietățile nearendate, prețurile cu care s-ar fi putut arenda (art. 4) ². Aceasta însă numai în principiu. În practică, după cum arată recensământul pe anul 1900, pământurile pînă la 10 ha erau supuse la impozit pe un venit anual de 40—50 lei la ha; pământurile de la 10—50 ha pe un venit de 30—40 lei la ha și pământurile avînd mai mult de 50 ha, pe un venit de 20—30 lei la ha. Deci, în fapt impozitul era invers proporțional cu suprafața de pămînt deținută și cu venitul realizat ³.

Un exemplu semnificativ în această privință este următorul: o moșie de 1 200 pogoane, a unuia din cei mai mari proprietari din țară, care producea un venit în mijlociu de 250 000 lei anual, era taxată ca pentru un venit de 50 000 lei anual, adică a 4 lei pogonul pe cînd țăranii de pe aceeași moșie plăteau cîte 18 pînă la 22 lei pentru un pogon ⁴.

Pretutindeni, în țară, impunerea proprietății țărănești este cu mult mai urcată decît cea a mării proprietăți moșierești. Comparativ cu productivitatea sa, proprietatea țărănească este impusă *mai mult* decît cea moșierească, pentru terenurile cultivate cu porumb: cu 253% în jud. Ialomița, cu 162% în Iași, cu 145% în Tutova, cu 102% în Olt, cu 81% în Romanați, cu 59% în Teleorman, cu 55% în Vlașca, cu 40% în Dolj etc. Media pe întreaga țară este de 101%; cu alte cuvinte un pogon de porumb al țăranului este impus la mai mult decît dublu față de unul al moșierului.

La întinderile cultivate cu grâu, situația este asemănătoare. Proprietatea țărănească este impusă, pe întreaga țară, cu 70% mai mult ca cea moșierească ⁵.

În general, deci, asupra micii proprietăți se percepea un impozit cel puțin de două ori mai ridicat decît asupra proprietății mari. În această situație, un funcționar al fiscului semnală că în județul Ialomița țăranii nu sînt în stare să-și achite impozitele către stat chiar dacă s-ar lua anual 80% din totalul produsului muncii lor ⁶.

La toate acestea se adăugau teroarea cumplită, brutalitățile și umilințele de tot felul la care erau supuse masele țărănești. În multe cazuri, moșierii și arendașii aplicau un regim militaresc țăranilor pe care-i exploatau și-i asupreau. Convorbirea țăranilor cu boierii se făcea în poziție de drepți și cu capul descoperit ⁷.

¹ I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura Romniei*, București, 1956, p. 272—273.

² C. Hamangiu, *Codul general al Romniei. Legi uzuale*, II, p. 475—477.

³ *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, București, 1906, p. 43.

⁴ Spiru Haret, *op. cit.*, p. 41.

⁵ G. D. Creangă *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XXI.

⁶ Idem, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 42.

⁷ Vezi monografia asupra răscoalii țăranilor din 1907 în comuna Giubegea, jud. Dolj (aflată în manuscris în arhiva com. reg. P.M.R. Craiova).

Țăranii „învoiiți” erau scoși cu biciul la munci pentru moșieri și arendași. Unii mari proprietari de pământ aveau, după cum s-a mai arătat, paznici turci, care se purtau deosebit de crud cu populația muncitoare de la sate.

Într-o petiție către rege, țăranii din Voivoda-Teleorman se plîngeau că moșierul Costache Atanasiu a angajat ca guarzi cîmpeni niște turci, care au îngrozit lumea prin jafurile, bătăile și crimele la care se dedau ¹.

Pe domeniile monarhiei de la Șegarcea-Dolj, ca și pe moșiile lui Știrbei și ale altora, țăranilor care culegeau viile și pomii li se puneau botnițe la gură ². Nu rareori, moșierii și uneltele lor se dedau la nelegiuiri fără seamăn împotriva țăranilor muncitori. Iată un exemplu :

Moșierul Arsenescu, de la Runcu-Argeș, se desfăta în văzul unor torturi îngrozitoare aplicate țăranilor. Argații lui se transformaseră în hingheri care prindeau pe săteni ; de cum se apropiau aceștia de conac, le căutau pricină, îi înhățau și-i duceau legați în fața lui Arsenescu. Aici erau bătuiți și torturați în mod barbar. Nefericitelor victime li se smulgea părul din mustăți, li se puneau ouă coapte la subțiori și monstrul se încînta de țipetele de durere ale torturaților ³.

Faptul că masele țărănești erau lipsite de drepturi politice și oprimate crunt de către organele statului burghezo-moșieresc, agrava și mai mult situația acestora.

Libertățile cetățenești prevăzute în constituția din 1866 — așa puține și ciuntite cum erau ele — constituiau o pură ficțiune pentru masele muncitoare. Aceasta o recunoșteau cu cinism exponenți de seamă ai regimului burghezo-moșieresc. De pildă, un deputat conservator mărturisea în Adunarea deputaților în 1899 :

„Constituția nu e decît pentru noi, cei cu averi, cu diurne pozițiuni și ministere ; constituțiune pentru sate nu există” ⁴.

Potrivit constituției, precum și legii electorale din 1884, neștiutorii de carte, deci marea majoritate a țăranilor, votau indirect ; 50 de alegători desemnau un delegat, iar toți delegații dintr-un județ reuiniți în capitala județului alegeau un deputat la colegiul al III-lea. Ce reprezenta în realitate colegiul al III-lea o arată deschis un reprezentant al claselor exploatare în cuvinte ca acestea :

„Cine nu știe că colegiul al III-lea este o minciună ? Nicăeri contrastul între ficțiunea constituțională și realitate nu este mai flagrant . . . la actuala cameră conservatoare nu cunosc mai mult de un țăran. Și acel țăran este, mi se pare, un proprietar” ⁵.

De altfel, masele muncitoare au și denumit colegiul al III-lea „colegiul minciună” ⁶.

¹ *Lumea nouă*, an. IV, nr. 1180, din 25 iunie 1898.

² Motivul invocat în mod cinic pentru aceasta, pe domeniile monarhiei, era : „ . . . să n aibă Măria-Sa pagubă, fiind fructe de soi pentru export”. (*Din lupla P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944* 1945, vol. I, E.S.P.L.P., 1955, p. 190).

³ *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, Buc. 1906, p. 23

⁴ *Dezbaterile Adunării deputaților* — ședința din 19 iunie 1899, p. 54.

⁵ Virgil Arion, *Pagini din timpul răscoalelor țărănești*. Vălenii de Munte, 1912. p. 38—39.

⁶ *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, București, 1906, p. 38.

Statistica electorală de la începutul secolului al XX-lea arată că, din 974 139 contribuabili cu drept de vot, nu votau direct decât 93 604, restul de 880 535 prin delegație¹.

Organele administrative se pretau în modul cel mai servil acțiunii de sălbatică exploatare a maselor muncitoare de către moșieri și capitaliști. Prefecții și primarii aveau la dispoziție întregul aparat polițienesc și aveau dreptul să dispună de forțe militare în interesul exploatatorilor. Prin legea pentru organizarea autorităților administrative exterioare, dependente de ministerul de interne și pentru fixarea circumscripțiilor administrative, din 1 noiembrie 1892 (modificată în 1895 și 1896), atît prefecții, subprefecții și notarii, cît și primarii, puteau apela la intervenția forței armate, care era datoare să se conformeze dispoziției acestor funcționari². Prin legea asupra jandarmeriei rurale din 1 septembrie 1893 (modificată în 16 martie 1896 și apoi în 9 iulie 1899), a fost înființat un corp de jandarmerie, corp militar pus la dispoziția ministerului de interne și a agenților lui locali, pentru reprimarea frământărilor și mișcărilor țărănești³.

Referindu-se la atitudinea ostilă a maselor a administrației de stat burghezo-moșierești, un contemporan nota :

„Cetățeanul, izbit în interesele sale printr-un act arbitrar, n-are la cine să se plîngă; căci primarul este omul sub-prefectului, acesta omul prefectului și cel din urmă omul ministrului... .

Avem o constituțiune foarte liberală și o organizare administrativă foarte despotică, cum am zice, un corp de tiran cu un bonet frigian pe cap. Organizarea noastră administrativă este, afară de foarte mici excepțiuni, organizațiunea inventată de Napoleon I, adică cea mai puternică mașină de despotism și de tiranie ce a inventat vreodată mintea omenească”⁴.

Jefuite și impilate pînă la paroxism de către moșieri, arendași, chiburi și cămătari, precum și de către autoritățile de stat burghezo-moșierești, masele de bază ale țărănimii au fost aduse într-o stare de sărăcie și mizerie înfiorătoare. Țăranii săraci îndurau foametea cronică. Hrana obișnuită a marelui părti a țărănimii este redată de martori ai vremii în cuvinte ca acestea :

„Pîine nu se obișnuiește la țară; mii de oameni se nutresc cu mămăligă și cu cîte un ardei cu sare copt pe spuză și cu puțin oțet”.

„Cu părere de rău trebuie să spunem că sînt sate întregi în care abia una sau două familii au cîteva cuiburi de cartofi”⁵.

Despre țăranii din județul Dîmbovița, plasa Ialomița se arăta că „au căutat îndată ce a dat iarba, să amestece mălaiul cu diferite buruieni ca să-l facă mai spornic. Astfel, au mîncat un fel de mămăligă sau turtă de urzici, ștevie și alte buruieni și o mînă de mălai”⁶.

După unele statistici de la începutul secolului al XX-lea, unii țărani

¹ C. Alimănișteanu, *Proprietatea mare și chestia țărănească*, București, 1906, p. 7.

² Vezi : C. Hamangiu, *Codul general al Romîniei. Legi uzuale*, II, p. 566-572.

³ *Dezbaterile Adunării deputaților din 8 iulie 1899*, p. 100-101.

⁴ Gr. G. Peticescu, *Fragmente politice. Chestia țărănească*. București, 1893, p. 10 și 12.

⁵ Vezi dr. Ștefan Stîncă, *Mediul social ca factor patologic*. Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 162-163.

⁶ *Ibidem*.

săraci cheltuiau pentru hrană în mijlociu 0,10 pînă la 0,12 lei pe zi, adică de 20 de ori mai puțin decît se cheltuia pentru hrana unui cal¹.

Paludismul, pelagra și alte „boli sociale” secerau în masă populația de la sate. Unele date arată că în 1888 erau 10 000 de pelagroși în România, în 1896 numărul lor s-a ridicat la 13 000, iar în 1899, la 32 000².

În această perioadă, 3,8% din locuințele de la sate — potrivit înseși statisticilor oficiale care căutau pe cît posibil să ascundă realitatea — erau încă bordeie. În același timp, 26,5% erau case cu o singură încăpere și 50,6% case cu două încăperi, în care țăraniii respectivi trăiau în general fără aer și fără lumină, laolaltă cu păsările, cu porcii etc.³.

Numeroase erau locuințele din județe ca Vlașca, Teleorman, Buzău, Dolj, Gorj etc. care reprezentau de fapt niște găuri săpate sub pămînt, focare de mizerie și de boli. Iată cum descrie un călător o asemenea locuință din județul Buzău : „Înserînd ne-am adăpostit într-o colibă, cea mai mizerabilă din cîte ni s-au întîmplat a vedea vreunuia din noi. *Era o adevărată tavernă de troglodit* : o tindă aproape de tot descoperită, plină de păsări domestice forma intrarea într-o *subterană*, în care ne-am pogorît pe trei trepte și unde am găsit două femei și trei copii pitulați în jurul cîtorva surcele arzînd în vatră... Tovarășul meu fusese în Nubia, în Egipt și eu însumi am văzut colibele din Finlanda, Grecia și Sicilia, dar amîndoi am fost siliți să recunoaștem că n-am petrecut niciodată o noapte într-o gaură mai ticăloasă”⁴.

Mortalitatea infantilă atingea la sate cifra record de 48%⁵.

Unii medici demască cu tărie și prin cuvinte impresionante aceste stări de lucruri de la sate, mai ales foametea permanentă pe care o îndurau păturile de jos ale țărănimii de pe urma jafului sistematic, fără margini, la care erau supuse. Iată ce scria în această privință în 1880 dr. C. I. Istrati :

„Mizeria, lipsurile de tot felul, și mai ales lipsurile ce lovesc direct asupra regimului alimentar, sînt o condiție sine qua non, de viață a sate-nilor noștri... ”

De cîte ori, și chiar anul acesta au murit oameni la noi de foame? Ce voim mai trist ca aceasta? Se poate ceva mai de plîns? ... Ceea ce pare paradoxal și de tot curios e că aceasta se întîmplă în o țară agricolă, de unde se exportă cereale în Europa, cari a ajuns chiar pînă a fi numită de gazetari Grînarul Europei, și în care nu se află decît a 4-a parte din populația ce cu fericire ar putea trăi în ea⁶.

În lucrarea sa „Mediul social ca factor patologic” apărută în 1891, dr. Ștefan Stîncă, militant de seamă al mișcării socialiste, scrie între altele :

„Populația noastră rurală mai că nu crește. Mortalitatea egalează nașterile, dacă nu cumva le întrece. Vara aceasta am fost în comuna Miera,

¹ Patruzeci de ani ... p. 28.

² V. Babeș, *Studiile făcute asupra pelagrei*, București, 1902, p. 18.

³ G. D. Scraba, *Starea socială a sateanului*, București, 1907, p. 17.

⁴ Dr. Ștefan Stîncă, *op. cit.*, p. 160 (sublinierile sînt ale dr. Stîncă).

⁵ *Lupta pentru refacerea și dezvoltarea mișcării muncitorești între 1900—1917*, E.S.P.L.P., 1956, p. 11.

⁶ Dr. C. I. Istrati, *O pagină din istoria contemporană a României*, București, 1880, p. 229—230.

judetul Putna și m-am convins, cercetînd registrele stării civile, că de mai multe ori morții întreo născuții și foarte rar se întîmplă dimpotrivă, și atunci excedentul e de 1 sau 2. Asemenea stare e aproape generală. . .”¹.

Iar dr. V. Babeș, în concluziile la studiile făcute la începutul secolului al XX-lea asupra pelagrei, arata :

„Este rușinos dar adevărat că țăranul nostru se îmbolnăvește și moare de foame”². Sezisînd legătura organică dintre gravele probleme sanitare și realitățile social-politice, dr. V. Babeș avea să rostească peste pușini ani, în anul vijelios 1907, următoarele cuvinte impresionante :

„Leacul pelagrei ? Al acestei boli a mizeriei ? Al acestei rușini naționale ? Vi-l dau eu : improprietărea țărănilor”³.

Analfabetismul în care trăia marea majoritate a populației satelor sporea posibilitățile exploatarelor de a înșela la tot pasul și a exploata pe țărani. 86,81% din populația rurală nu știa să scrie și să citească la sfîrșitul secolului al XIX-lea. La căsătoria civilă, 70,8% bărbați, și 94,5% femei n-au știut să-și scrie numele în 1897—1898.

În anii 1897—1902, din 2 832 558 de copii în vîrstă de școală în comunele rurale, n-au urmat școala decît 706 528, adică abia 25%⁴.

În încheierea tabloului sumbru pe care dr. Ștefan Stîncă îl înfățișează în lucrarea sa mai sus-amintită, referitor la starea social-sanitară a maselor muncitoare și îndeosebi a maselor țărănești, se conclide :

„Aceste rele ce există și care ne ruinează sînt efectele unei alte cauze supreme, singură capabilă a le produce, singura ce ne poate rațional explica existența lor. Da, țara noastră, romîni din țara noastră se află într-o stare de plîns fiindcă sînt bîntuiți de cea mai rea maladie și această maladie e : reaua lor stare economică !”⁵.

Iată principalele aspecte ale relațiilor de clasă în satul romînesc și ale situației în care se aflau masele de bază ale țărănimii la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea : un complex de contradicții, împilări și jafuri care aduseseră țărănimea muncitoare într-o stare extrem de grea. Din acest complex de împrejurări trebuie scoasă în relief aceea a persistenței marii proprietăți moșierești și a transformării ei lente (și cu atît mai dureroase pentru masele de țărani săraci) într-o gospodărie capitalistă.

Dezvoltarea capitalismului în agricultura țării noastre pe calea reformelor duce la ascuțirea contradicțiilor și a luptei de clasă în sînul țărănimii însăși.

Își păstrează însă întreaga importanță, menținîndu-se pe primul plan, antagonismul dintre țărănimea întreață și moșierime. Majoritatea necazurilor și suferințelor țărănimii muncitoare venind de la moșieri, lupta acestuia se continuă, luînd forme tot mai ascuțite, pentru satisfacerea revendicării ei de bază : *dreptul la pămînt*.

¹ Dr. Ștefan Stîncă, *op. cit.*, p. 166.

² V. Babeș, *op. cit.*, p. 32.

³ Dr. Al. Culcer și M. Scripcă, V. Babeș. *Aspecte inedite*, București, 1954, p. 36.

⁴ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 3 4.

⁵ Dr. Ștefan Stîncă, *op. cit.*, p. 166.

ПО ПОВОДУ АГРАРНОГО ВОПРОСА В РУМЫНИИ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Ни революция 1848 года, ни реформа 1864 года не разрешили аграрного вопроса основной задачи буржуазно-демократической революции, поэтому развитие капитализма в сельском хозяйстве Румынии пошло по пути, названному Лениным прусским, то есть по пути медленных реформ, в которых долгое время сохранялись рабские, крепостнические формы зависимости крестьян от помещиков.

Помимо того, что по аграрной реформе крестьянам была выделена незначительная земельная площадь, да и та, по принципу неравенства материального положения крестьян, то есть предпочтение отдавалось зажиточному меньшинству — будущему кулачеству — ее проведение в жизнь стало источником грабительского захвата крестьянских земель помещиками. Таким образом, экономическая жизнь деревни полностью попадает в руки помещика и арендатора; устанавливается настоящая земельная монополия.

Государственный аппарат находится всецело на службе буржуазии и помещиков.

В последней четверти XIX века эксплуатация крестьянства растет невиданными до тех пор темпами. По так называемым „соглашениям” крестьяне совершенно подпадают под власть помещика и арендатора. „Дижма” (оброк) увеличивается на 50—200%, цена выпаса на 50—900% (трудовые и натуральные повинности) на рущет 15—160%. В то же время оплата полевых работ остается неизменной и даже снижается. В уездах, расположенных на равнине, большинство крестьян-бедняков арендовавших землю, работают в убыток.

Процветало в деревне и ростовщичество. Деревенская буржуазия.. арендатор и помещик являлись главными ростовщиками деревни. В некоторых местах ими взималось свыше 500%.

Буржуазно-помещичий класс эксплуатировал крестьян через посредство государства и путем налогов. Обложение крестьянского имущества было гораздо более высоким, чем помещичьего. Во всей стране налоги на крестьянскую землю по сравнению с налогами на помещичью были, в среднем, на 70% выше на гектар, засеянный пшеницей, и на 101% выше на гектар, засеянный кукурузой.

Крестьянские массы, фактически, были лишены и политических прав.

Грабеж и притеснение крестьянства, достигшие наивысшей степени в конце XIX и начале XX века, привели крестьянские массы к ужасающей нищете. Все это повело к обострению классовой борьбы крестьянства и авторитаризму в его собственной среде. Классовая борьба крестьянства против буржуазии и помещиков завершилась крестьянскими движениями и восстаниями 1888, 1894, 1899, 1900 годов и, особенно, массовым восстанием 1907 года.

LA QUESTION AGRAIRE TELLE QU'ELLE SE POSAIT EN ROUMANIE À LA FIN DU XIXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Du fait que ni la Révolution de 1848, ni la réforme agraire de 1864 n'avaient su résoudre la question agraire, problème fondamental de la révolution démocratique bourgeoise, le développement du capitalisme roumain dans le domaine de l'agriculture a suivi la voie que Lénine désigne du nom de « prussienne » ou « des réformes lentes » et qui perpétue l'assujettissement du paysan au grand propriétaire foncier et le servage.

Non seulement la réforme agraire n'attribua aux paysans qu'une infime partie des terres et, cela même, selon un principe qui tenait compte de l'inégalité matérielle des paysans et favorisait une minorité aisée — les futurs « koulaks » — mais, en outre, la manière dont cette réforme fut appliquée, fournit aux grands propriétaires fonciers un moyen de pillage des terres des paysans. Le propriétaire et le fermier concessionnaire dominent toute la vie rurale et instituent un véritable monopole des terres.

L'appareil de l'Etat est entièrement au service de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers.

Au cours des vingt dernières années du XIXe siècle, l'exploitation des paysans atteint un rythme inconnu jusque là. Les prétendues « conventions » mettent le paysan sous la coupe du propriétaire et du fermier. La dîme renchérit de 50 à 200 %, le droit de pacage de 50 à 90 %, les autres servitudes (dons en nature, etc.) augmentent de 15 à 160 %.

Par contre, la rétribution des travaux agricoles demeure stationnaire ou même diminue. Dans les départements de plaine, la plupart des paysans besogneux, qui affermaient quelque lopin de terre, travaillaient à perte.

L'usure fleurit dans les villages. La bourgeoisie rurale, le concessionnaire de domaines et le propriétaire sont les principaux usuriers des campagnes. Dans certains villages le taux de l'intérêt atteint 500 %.

L'exploitation des paysans par la bourgeoisie et la grande propriété se fait encore par l'intermédiaire de l'Etat, sous forme d'impôts. La taxation des propriétés paysannes est beaucoup plus forte que celle de la grande propriété foncière. Pour l'ensemble du pays l'imposition des terres paysannes dépasse, en moyenne, celle des grandes propriétés de 70 % par hectare de culture de blé et de 101 % par hectare de culture de maïs.

Les masses paysannes étaient également privées de droits politiques.

Le pillage et l'oppression de la paysannerie, parvenus à leur paroxysme à la fin du XIXe siècle et au début du XXe, jettent la grande masse des paysans dans un affreux état de dénuement. Tous ces facteurs ont contribué à exaspérer la lutte de classe de la paysannerie et à susciter des antagonismes dans son propre sein. La lutte de classe de la paysannerie contre la bourgeoisie et la grande propriété atteint son point culminant avec les troubles et les émeutes de 1888, 1894, 1899, 1900 et surtout avec la grande révolte de 1907.

DREPTUL BIZANTIN ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

PRAVILA MOLDOVEI DIN 1646

DE

GHEORGHE CRONȚ

Receptarea dreptului romano-bizantin a fost un fenomen istoric propriu multor state medievale din Europa. Acest fenomen a fost explicat prin ideea de continuitate politică dintre imperiul romano-bizantin și monarhiile feudale, care au urmărit să-și asigure și pe această cale prestigiul universalității pe care l-au avut împărații romani și cei bizantini. Acest fenomen a mai fost explicat prin poziția predominantă pe care a avut-o biserica creștină între instituțiile statelor feudale. Partea cea mai viabilă din dreptul bizantin și anume nomocanoanele au fost receptate într-adevăr prin mijlocirea bisericii, care devenise una din instituțiile de bază ale societății feudale.

Dar cauza esențială care a determinat receptarea dreptului romano-bizantin în statele medievale din Europa și pe care istoriografia burgheză n-a pus-o în lumină a fost însuși conținutul acestui drept. La baza dreptului romano-bizantin stau mai cu seamă reglementările privitoare la dobândirea și apărarea proprietății private, precum și reprimarea actelor îndreptate împotriva regimului social întemeiat pe proprietatea privată și pe împărțirea societății în clase antagoniste.

Receptarea dreptului romano-bizantin în țările române oglindește deopotrivă nevoile societății feudale românești, dominate de clasa stăpînitoare și de biserică, precum și aspirațiile de universalitate ale monarhiei feudale. Nomocanoanele bizantine — împletiri de canoane bisericesti cu legile laice — au circulat în țările române începând chiar din vremea constituirii ierarhiei oficiale a bisericii ortodoxe, îndată după întemeierea statelor feudale. Circulînd fie sub forma colecțiilor grecești introduse de către ierarhii greci care au păstorit aici, fie sub forma traducerilor în limba slavonă scrise din porunca domnilor și ierarhilor, iar apoi în traduceri românești, aceste nomocanoane denumite în general pravile au avut o

întrebuințare oficială nu numai pentru că biserica însăși era o instituție cu largi atribuții publice în statele feudale românești, dar și pentru că în procesul de centralizare politico-administrativă monarhia feudală a avut nevoie de dreptul scris spre a-l folosi împotriva dreptului nescris, local.

Receptarea dreptului romano-bizantin în statele feudale românești este dovedită prin identificarea izvoarelor ce stau la baza multor pravile folosite în aceste state. Receptarea nu s-a făcut însă sub o formă pasivă, ci a fost adaptată realităților din țară și valorificată în mod fecund potrivit acestor realități. Cercetările noastre privitoare la această problemă stăruie îndeosebi asupra pravilelor românești tipărite în secolul al XVII-lea.

CONDIȚIILE APARIȚIEI PRAVILEI MOLDOVEI DIN 1646

Istoria Moldovei din prima jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează pe de o parte prin agravarea exploatării de clasă, iar pe de altă parte prin stoarcerea economică a țării de către Imperiul otoman. Stoarcerea economică a Moldovei se practica nu numai pe calea tributului, plocoanelor, mucarului și grelelor contribuții pentru nevoile campaniilor turcești, dar și prin regimul comercial înrobitor, care obliga pe locuitorii să vîndă turcilor produsele lor la prețurile scăzute fixate de Poarta otomană.

Din această cauză, cei mai mulți dintre locuitorii țării doreau să scuture dominația otomană și luptau împotriva acesteia. Pentru menținerea dominației otomane se pronunța mai ales marea boierime, care vedea în regimul turcesc garanția stabilității ei politice și cea mai sigură frînă a mișcărilor țărănești îndreptate împotriva asupririi de clasă. Existau însă și boieri refractari dominației otomane; aceștia aveau simpatii filoslave, îndreptîndu-și speranța spre Rusia, Ucraina și Polonia, care puteau să sprijine lupta Moldovei pentru înlăturarea jugului turcesc. Acești boieri socoteau că astfel interesele lor puteau fi apărute mai bine.

Situația economică a Moldovei se înrăutățise și prin faptul că stăpînirea pămîntului se concentrase și mai mult în mâinile clasei boierești, iar claca agricolă se extinsese. Însăși clasa boierească suferise transformări. O nouă categorie de boieri, între care mulți greci așezați în țară, se ridicară la conducere, luptînd împotriva vechilor boieri pămînteni. Urmărind întărirea autorității centrale, domnii Moldovei au căutat să frîneze puterea mării boierimi, fie prin represiuni sîngeroase, fie mai ales prin sprijinirea noilor categorii de boieri pe care i-au înzestrat cu moșii și i-au ridicat la dregătorii. Domnia lui Vasile Lupu oglindește tocmai una din perioadele istoriei poporului nostru în care autoritatea domnească s-a întărit cu sprijinul unor noi straturi sociale, luptînd împotriva mării boierimi.

Ca reflectare a condițiilor vieții materiale, sociale și politice existente în țară, cultura din Moldova se înfățișează sub noi aspecte în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ea se caracterizează îndeosebi prin triumful limbii române în scrieri, în biserică, în cancelaria domnească. Din această perioadă avem multe documente în limba romînă. Începură să fie scrise în românește nu numai poruncile domnești către dregătorii mai mici care nu știau slavonește, dar și zapisele, testamentele și inscripțiile.

Continuînd se să orienteze spre popoarele creștine și mai cu seamă spre cele slave, Moldova căuta astfel solidaritatea cu o lume în stare să lupte împotriva pericolului otoman și în măsură să sprijine năzuințele poporului nostru de a-și păstra caracterul său propriu și de a se dezvoltă nestingherit. Prin legăturile sale cu Rusia, cu Ucraina și cu Polonia, Moldova a primit în această perioadă puternice stimulente care au contribuit efectiv la dezvoltarea culturii. Întreaga mișcare literară, activitatea tipografică și însăși școala domnească din Iași dovedesc în ce măsură cultura noastră a progresat datorită influențelor slave din această perioadă.

Creațiile artistice, scrierile întocmite și tipăriturile apărute în această perioadă din istoria Moldovei continuă să fie influențate de cultura bizantină. Prin universalismul ei, cultura bizantină pătrunsese în Moldova mai întâi sub formele ei religioase și apoi treptat sub formele laice, inspirînd multe din manifestările culturale ale poporului nostru. Tiparul, folosit la început pentru imprimarea scrierilor religioase, începu să fie utilizat în această perioadă și pentru cărțile profane.

„Cartea Românească de învățătură”, cunoscută în istoriografia noastră sub denumirea de Pravila Moldovei din 1646, se caracterizează printr-un pronunțat conținut laic și este a cincea carte tipărită din îndemnul lui Vasile Lupu. Pentru a-și consolida autoritatea, domnul Moldovei a avut nevoie și de sprijinul altor straturi sociale în afară de micii boieri și anume de sprijinul slujitorilor, al clericilor, al negustorilor și meșteșugarilor, al țirgoveșilor în general. Tocmai aceste straturi sociale au grăbit introducerea limbii romine în cancelaria domnească, în biserică, în istoriografie. Împreună cu aceste straturi, domnia a sprijinit întocmirea pravilelor în limba romină.

În istoria poporului nostru, apariția pravilelor tipărite reprezintă un remarcabil progres nu numai din punctul de vedere al dezvoltării culturii, dar și din punctul de vedere al organizării statului bazat pe autoritatea monarhiei feudale. Așadar în condițiile în care a apărut, Pravila Moldovei din 1646 oglindește nevoile societății feudale rominești din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Însuși faptul că Pravila Moldovei a fost intitulată „Carte Românească de învățătură” a exprimat năzuința unor straturi sociale mai largi de a se împărtăși de bunurile culturii în propria lor limbă. Pravila este deopotrivă o mărturie evidentă a receptării dreptului bizantin și un remarcabil monument al limbii romine. Este o operă juridică reprezentativă pentru țara Moldovei din acel timp, pentru statul ei centralizat, pentru monarhia feudală întărită și pentru straturile sociale care susțineau statul și domnia. Ea reflectă totodată contradicțiile sociale interne ce caracterizau societatea rominească din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

AUTORII PRAVILEI

Inițiatorul Pravilei Moldovei din 1646 a fost Vasile Lupu. Prefața Pravilei atribuie lui Vasile Lupu hotărîrea de a întocmi această legiure pentru a fi folosită de dregătorii și judecătorii țării „cei neînvațați și neîn-

țelegători”, pe care domnul îi învinuia de „nedreptățile și asuprealele mișeilor”. Domnul Moldovei a urmărit să dea țării un îndreptar legislativ „ca o lumină . . . celor întunecați și proști și neînvățați, ca să cunoască strămbătatea tuturor și să giudece pe dreptate”.

Hotărîndu-se să dea țării o legiuire, Vasile Lupu a fost fascinat de modelele bizantine. El nu s-a putut gândi să codifice dreptul consuetudinar în vigoare, nici să folosească alte legiuri și opere juridice în afară de cele bizantine, care erau pentru el „tocmealele ceale bune”. Trebuie să admitem că Vasile Lupu s-a străduit într-adevăr în mod personal „cu multă osirdie” să caute colaboratori competenți pentru întocmirea Pravilei. El a „cercat pre multe țări” pentru a afla „dascăli și filosofi” pricepuți să extragă din izvoarele grecești și latinești rînduielele legiurii, pe care o socotea necesară pentru țara Moldovei.

După ce a găsit „oameni ca aceia”, pe care însă nu-i numește prefața Pravilei, și a căror sarcină a fost să aleagă și să pregătească materialele ce aveau să formeze cuprinsul legiurii, Vasile Lupu a căutat și un traducător priceput să tălmăcească în romînește materialele pregătite. După chibzuința lui Vasile Lupu, dintre oamenii cu cunoștințe juridice pe care-i avea domnul în jurul său, Eustratie logofătul a fost socotit ca fiind cel mai priceput să traducă materialele pregătite.

Dacă ținem seama de puternica personalitate a lui Vasile Lupu, trebuie să admitem că informațiile cuprinse în însăși prefața Pravilei, pe care a întocmit-o Eustratie logofătul, n-au fost nicidecum destinate să măgulească orgoliul domnului. Vasile Lupu a fost într-adevăr principalul inițiator al legiurii și în acest sens trebuie să interpretăm indicația textuală din titlul Pravilei care precizează că legiuirea a fost întocmită „cu dzisa” lui Vasile Voevod.

Se știe că pentru a nu domni sub numele său de boier, acest domn a ales din istoria Bizanțului numele de Vasile, sub sugestia calităților împăratului Vasile I, cunoscut ca „mare orînduitor, așezător de țară și dădător de legi”, cum l-a caracterizat Nicolae Iorga¹. Documentele vremii arată că Vasile Lupu a avut într-adevăr orgolioase înclinări împărătești, urmărind în primul rînd prin activitatea sa politică să imite pe împărații bizantini, îndeosebi în ocrotirea tuturor patriarhiilor ortodoxe.

Pe timpul lui Vasile Lupu erau cunoscute în Moldova unele nomocanoane bizantine ca Sintagma lui Matei Vlastares din 1335, care circula în traducere slavonă, și Exabibluul lui Armenopol din 1345. După ce la 1640 apărură în Țara Romînească Pravila de la Govora, care este doar traducerea în limba romînă a unuia dintre nomocanoanele utilizate atunci, Vasile Lupu va fi fost îndemnat și mai mult de acest precedent, ca să întocmească și el o legiuire încă și mai cuprinzătoare, tot din culegerile bizantine.

Creдем apoi că Vasile Lupu a avut nevoie el însuși de un cod penal care să-l ajute în judecățile sale, deoarece el a fost un neobosit și aspru

¹ N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe*, în *Analele Academiei Romîne.*, Mem. secț. ist., seria I, tom. XXXVI (1913—1914), Buc., 1914 p. 212.

judecător. S-au păstrat neîndoielnice știri documentare din vremea domniei lui Vasile Lupu, care arată că între pedepsele mai des pronunțate de acest domn figurau decapitarea și mutilarea, judecata domnului fiind necruțătoare cu boierii, cu hoții, cu femeile stricate¹.

Misionarul catolic Lainieri, aflat la Iași în luna mai 1645, caracterizînd pe Vasile Lupu „mai crud decît turcii”, arată că în cei 11 ani de cînd domnea în Moldova, el „a ridicat viața la 15.000 de persoane”². Un alt misionar catolic, anume Bandini, aflat la Iași în 1646, apreciază la peste 20 000 numărul condamnărilor la moarte pronunțate de Vasile Lupu³.

Impresionat de asprimea pedepselor pronunțate de Vasile Lupu, Bandini relatează că atunci cînd boierii au solicitat domnului mai multă îngăduință, ca să nu rămînă țara nepopulată, domnul le-a răspuns : „Prețuiesc nu omul ci dreptatea, nu averea ci legea ; dacă voi toți ați săvîrși ceva vrednic de moarte, de bună seamă că va trebui să muriți. Dar, chiar dacă jumătate din țara Moldovei ar fi rea, aceasta să piară, ca să se păstreze partea cea bună. Cu cei buni voi trăi în siguranță, cu cei răi voi fi întotdeauna în primejdie”⁴.

Trebuie să precizăm că Bandini n-a avut motive personale să admire pe Vasile Lupu, deoarece acesta îl ținuse arestat cîteva zile. Cu atît mai mult putem socoti exacte relatările acestui misionar privitoare la modul cum judeca și cum pedepsea Vasile Lupu pe vinovați. Bandini a asistat la divanele de judecată ale acestui domn și arată că procesele se judecau cu un fast ostentativ.

Judecînd cu sentimentul solemnității, Vasile Lupu se arăta, în mod demonstrativ, nepărtinitor în sentințele sale, neținînd seama de rangul social al vinovaților⁵. El a judecat cu aceeași severitate și pe frații săi, țînînd în temniță pe doi dintre ei timp de trei zile la un loc cu răufăcătorii. Neînduplecarea sa în asemenea împrejurări o justifică el însuși prin datoria de a respecta justiția : „Nu am a purta grijă de frați și de fii, ci numai și numai de dreptate”⁶. Cu un alt prilej Vasile Lupu n-a ezitat să declare : „Într-adevăr dreptatea ne stă la inimă într-atît în cît nici în favoarea fiilor n-am vrea să facem ceva împotriva ei”⁷.

Nu cunoaștem în ce măsură Vasile Lupu a respectat întotdeauna aceste principii. Bandini spune că, la judecată, acest domn nu ținea seamă de intervenții. Avînd să judece procesul unor clerici catolici și primind de

¹ Scrisoarea în limba maghiară a lui Mihail Igyartó, din anul 1634, în traducere românească de N. Iorga, a fost publicată în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XV, partea a II-a, Buc., 1913, p. 1005—1006.

² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, Buc., 1902 p. 230—231.

³ *Codex Bandinus*, ediția V. A. Ureche, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XVI, Buc., 1895, p. 321.

⁴ *Ibidem*, p. 321 : „non personarum sed justitiam, non rem sed legem aestimo ; si vos omnes morte dignum aliquid feceritis, certo moriendum erit vobis. Imo si media pars terrarum Moldaviae erit nequam percat mala pars, ut bona servetur, cum bonis tutus vivam, cum malis semper in periculis constitutus essem”.

⁵ *Ibidem*, „nullo respectu habito personarum”.

⁶ *Ibidem*, „non fratres, aut filius curare, sed unam et solam justitiam”.

⁷ *Ibidem*, p. 266 : „Nobis vero ita cordi iustitia est, ut nec in favorem filiorum quicquam contra illam facere volumus”.

la regele Poloniei scrisori în favoarea împrecinaților, Vasile Lupu le-a nesocotit, deoarece el nu avea în vedere nici favoarea, nici răsplata ¹.

Faptul că Vasile Lupu ținea să judece personal orice pricină mai însemnată se explică, după cum arată același călător străin, prin convingerea domnului că ceilalți judecători erau supuși corupției și astfel, câștigați cu daruri, ei apăseau pe săraci, chiar când aceștia aveau dreptate ². Această mărturie a unui călător străin, care a cunoscut bine pe Vasile Lupu ca judecător, confirmă întru totul informația, pe care am relevat-o din prefața Pravilei, privitoare la convingerea lui Vasile Lupu că dregătorii și judecătorii țării erau nu numai „neînvățați și neînțelegători” dar și făcători de „nedreptățile și asuprealele mișeilor”.

Vasile Lupu avea deci mândria de „împărțitor al dreptății” ³, după cum avea și mândria de „patron al creștinătății orientale” ⁴. Când însă s-a hotărît să întocmească o legiuire pentru Moldova, el n-a fost îndemnat numai de această nestăpînită mândrie. El a fost și un om cult pentru vremea sa. Călătorii străini care l-au cunoscut au rămas impresionați de largă cultură personală a acestui domn. Arhidiaconul Paul de Alep a remarcat cu admirație „cunoștințele sale, perfecțiunea sa, frumoasa sa inteligență, studiile sale în operele vechi, moderne și turcești” ⁵.

Socotim deci că cu asemenea însușiri și cu orizontul larg al omului cultivat, Vasile Lupu nu s-a mulțumit, ca alți suverani, să ceară subalternilor săi cu o simplă poruncă domnească întocmirea unei legiuri cuprinzătoare. După cum rezultă din prefața Pravilei, Vasile Lupu a depus străduințe personale meritorii pentru întocmirea acestei importante legiuri, ceea ce ne obligă să-l considerăm, fără ezitare, principalul inițiator al Pravilei. Activitatea sa de înalt judecător penal al țării și cultura sa personală ne îndreptățesc să presupunem că și participarea sa la lucrările pentru întocmirea legiurii n-a fost numai formală.

Nu trebuie să se deducă din această apreciere a noastră, că noi am putea nesocoti aspectele negative ale domniei lui Vasile Lupu. Este cunoscut faptul că acest domn a fost unul dintre cei care au stors vîlaga populației pentru sporirea bogăției și renumelui său, și în același timp pentru potolirea lăcomiei turcești. Ctitoriile, tipăriturile, legiuirea însăși, daniile risipite pînă departe celor care invocau abil prestigiul răsunător și lipsurile materiale ale patriarhiilor ortodoxe, toate acestea erau fațade de aparență prosperitate, clădite pe mizeria crescîndă a populației Moldovei. Vasile Lupu a ținut însă să se înfățișeze pretutindeni ca păzitor al acelei ordini sociale în slujba căreia se afla și din acest punct de vedere cercetările istorice trebuie să-i recunoască meritul de legiuitor.

¹ *Codex Bandinus*, ediția V. A. Ureche, în *Analele Academiei Romîne*, Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XVI, Buc., 1895, p. 266, : „At in tribunali, nec favoris, nec gratiae ratio habenda; una iustitia praedominari debet”.

² *Ibidem*, p. 321 : „Ratio principis est quia alii iudices facile corrumpentur numeribus et hoc pacto pauperes etiam in causa justa affligerentur”.

³ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, vol. VI, Buc., 1938, p. 50.

⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁵ Basile Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*. Texte arabe et traduction française. Collection R. Graffin-F. Nau : «*Patrologia Orientalis*», tom. XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 179-180.

MELETIE SIRIGOS

Din prefața pravilei rezultă că materialele legiurii au fost pregătite de o comisie de „dascăli și filosofi”. Nu se indică însă nici un nume. Cercetătorii istorici au admis însă că între acești învățați trebuie să fi fost în primul rând Meletie Sirigos, pe care izvoarele noastre îl numesc Sirigul.

Participarea lui Meletie Sirigos la întocmirea Pravilei Moldovei din 1646 a fost admisă mai întâi de Constantin Erbiceanu, care în 1888 a susținut că acesta a tradus „legile civile imprimate de Vasile Lupu . . . din limba veche greacă în cea vorbitoare și din aceasta în rominește de logofătul Eustratie . . .”¹. Această părere a fost acceptată apoi de Alexandru D. Xenopol², Nicolae Iorga³, Ștefan G. Longinescu⁴, Ștefan Berechet⁵.

Meletie Sirigos a fost un învățat grec. El este bine cunoscut astăzi din studiile ce s-au publicat asupra vieții și activității sale⁶. Unii cercetători au socotit că Meletie Sirigos a fost identic cu contemporanul său Meletie, mitropolitul Proilavului. Studiind însă unele mărturii documentare neîndoielnice, Demostene Russo a dovedit în chip convingător că Meletie Sirigos și Meletie al Proilavului au fost două persoane deosebite⁷.

Meletie Sirigos s-a născut la 1586 în orașul Candia din Creta. După primele studii în patria sa, el a studiat apoi logica, retorica și științele fizico-matematice în Italia, la Veneția și Padova. Revenind în Candia și făcându-se preot, el a intrat în conflict cu autoritățile venețiene din Creta, care l-au condamnat la moarte. După ce scăpă fugind în Egipt, Sirigos a fost chemat la Constantinopol în 1630, unde i s-a încredințat biserica Iirisopighi. În această biserică el a deschis o școală, care a funcționat pînă în 1639. Meletie Sirigos a fost la Iași pentru întâia oară la 1632, după cum rezultă dintr-o însemnare a logofătului Eustratie⁸. Un cercetător grec a dovedit că Sirigos a fost la Iași de patru ori⁹. În anii 1641—1642 a participat la sinodul din Iași ca reprezentant al Patriarhiei din Constantinopol, însoțind pe exarhul Porfirie. De două ori, Sirigos a trebuit să-și părăsească biserica din Constantinopol și să plece în Asia Mică din cauza dușmăniei patriarhului Partenie al II-lea. La 1651 el reveni la biserica sa, unde a slujit ca preot pînă în 1664, cînd muri în vîrstă de 78 ani.

¹ C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Romîni în epoca fanariotă*, Buc., 1888, p. XI, notele 2 și 3.

² A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, Iași, 1891, p. 167, nota 7.

³ N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe*, în *Anulele Academiei Romîne*, Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXXVI (1913—1914), p. 215.

⁴ Șt. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, Buc., 1908, p. 138 și 160.

⁵ Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1933, p. 171.

⁶ Cele mai de seamă scrieri privitoare la viața și activitatea lui Meletie Sirigos sînt indicate de Demostene Russo în bibliografia ce însoțește studiul sau intitulat *Meletie Sirigos și Meletie al Proilavului sînt două persoane deosebite*, publicat în *Studii istorice greco-romîne*, opere postume, tom. I, Buc., 1939, p. 237—238.

⁷ D. Russo, *op. cit.*, p. 237—246.

⁸ Însemnarea lui Eustratie se află la sfîrșitul manuscrisului său intitulat „Pravila aleasă”. Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, Vastui, 1937, p. 109.

⁹ C. I. Dvovuniotis, *Μελέτιος Συρίγος*, Atena, 1914, p. 22.

De bună seamă că Vasile Lupu a cunoscut bine pe Meletie Sirigos, deoarece avem informații certe cu privire la sprijinul pe care i l-a dat încă din 1641. Oferind atunci un substanțial ajutor bănesc Patriarhiei din Constantinopol spre a-și achita grelele ei datorii, Vasile Lupu a inclus în actul său de danie, între altele, condiția ca „învățatul dascăl Meletie Sirigos” să-și păstreze biserica sa cât va trăi, fără a plăti dările obișnuite către patriarhie¹.

Meletie Sirigos a fost ieromonah. În unele din manuscrisele sale, el își dă titlul de protosinghel și dascăl al Bisericii². Sirigos a fost un predicator talentat și un teolog erudit. El a revizuit „Mărturisirea ortodoxă” pregătită de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, pentru sinodul din Iași. A scris în grecește cartea „Întâmpinare împotriva capitoalelor calvinești și a întrebărilor lui Chiril Lucaris”, pe care un admirator al său anume Dositei, patriarhul Ierusalimului, a publicat-o în 1690 la București³.

De asemenea Meletie Sirigos a cunoscut bine izvoarele dreptului bizantin care aveau circulație în vremea sa. Aflînd de erudiția lui Meletie Sirigos, Vasile Lupu a știut să obțină contribuția acestui învățat pentru înfăptuirea gîndurilor sale de a întocmi o carte de legi bazată pe izvoarele bizantine. După cum arată patriarhul Dositei al Ierusalimului, care a fost și primul său biograf, Meletie Sirigos a tradus la cererea lui Vasile Lupu din latinește în grecește între altele Institutele lui Justinian, iar din limba greacă veche în limba greacă vorbită Prescurtarea Legilor a împăraților Leon și Constantin⁴.

Admițînd ca veridică această mărturie a biografului lui Sirigos, credem și noi că acest învățat grec a putut fi unul dintre principalii colaboratori ai lui Vasile Lupu pentru întocmirea Pravilei Moldovei din 1646. Nu avem încă certitudinea pe care ne-ar fi dat-o numai confirmarea documentară a faptului, dar socotim că Meletie Sirigos a putut traduce într-adevăr „den cărți elinești și lătinești” materialele ce stau la baza Pravilei.

Trebuie să precizăm însă că Meletie Sirigos n-a fost singurul învățat care a putut fi însărcinat cu pregătirea textelor Pravilei. Prefața Pravilei precizează că Vasile Lupu „au cercat pre multe țări . . . de au găsit oameni ca aceia” competenți să extragă din izvoarele grecești și latinești materialele necesare acestei legiuiri. Presupunem că între învățații care au pregătit textele Pravilei vor fi fost și unii dintre dascălii școlii domnești de la Trei Ierarhi.

Este de asemenea foarte probabil că între acești învățați va fi fost și mitropolitul Varlaam, care a avut în același timp o remarcabilă activitate cărturărească. După cum a observat Nicolae Iorga, stilul prefeței Pravilei amintește felul popular de a scrie al mitropolitului Varlaam⁵, care a sprijinit activitatea cărturărească a lui Eustratie⁶. În orice caz,

¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Romnilor*, vol. XIV, partea I, p. 146 – 152.

² D. Russo, *op. cit.*, p. 241–242.

³ Titlul în limba greacă este dat de D. Russo, *op. cit.*, p. 237, în notă.

⁴ Vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, Buc., 1903, p. 312–313; Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. XI, notele 2 și 3.

⁵ N. Iorga, *Istoria Romnilor*, vol. VI, Buc., 1938, p. 135–136.

⁶ Eustratie logofătul pare să se fi bucurat de prețuirea lui Varlaam încă de la începutul păstoriei acestui ierarh. Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Romnilor pînă la 1688*, Buc., 1904, p. 158.

învățații însărcinați de Vasile Lupu să extragă materialele legiurii din izvoarele grecești și latinești nu au fost numai simpli traducători, ci au avut și sarcina grea de a selecționa textele ce trebuiau să formeze cuprinsul Pravilei.

LOGOFĂTUL EUSTRATIE

Traducerea românească a textelor pregătite de învățați pentru alcătuirea Pravilei Moldovei din 1646 a fost făcută de Eustratie logofătul. Faptul acesta este cert. Prefața Pravilei arată textual: „După tocmala și nevoința Mării sale Domnului datu-s-au și mie unui mai mic și nice de o treabă a Mării sale rob, Evstratie biv-Logofăt, de am scos aciaste Pravile și le-am tălmăcit den scrisoare grecească pre limbă românească, ca să poată înțeleage toți”.

Eustratie a fost diac la 1618 și logofăt al treilea la 1630—1631. În această din urmă dregătorie, el va fi fost poate secretarul particular al domnului, deoarece după cum reiese din cronica lui Grigore Ureche, dregătoria de logofăt al treilea implica însărcinări de „credincios la toate tainele domnului” și de deținător al peceții cu care domnul întărea judecățile și poruncile sale¹. Într-o asemenea dregătorie Eustratie a putut deci să fie un colaborator al domnului chiar în chestiunile juridice.

Nu știm câtă vreme a rămas Eustratie în dregătoria de logofăt al treilea. După ce n-a mai fost în slujbă, el și-a zis biv-logofăt. De bună seamă el și-a continuat activitatea de cărturar. Pe la 1647—1648 îl găsim făcând observații personale pe un manuscris al cronicii lui Ureche².

Este foarte probabil că Eustratie era de origine greacă. Va fi fost poate și dascăl la școala domnească din Iași³. El cunoștea bine limba slavonă și limba neogreacă, dar nu și limba greacă clasică⁴. Cunoștea bine de asemenea limba română și însăși istoria poporului român. El este considerat autorul aceluia „Letopiseț Moldovenesc”, scriere pierdută, care a constituit unul dintre principalele izvoare ale cronicii lui Grigore Ureche. Dacă Eustratie a fost autorul acelei cronici în limba țării, anterioară cronicii lui Ureche, el a trebuit să folosească și să traducă parte din vechile cronici slave ale Moldovei.

Eustratie cunoștea bine și izvoarele dreptului bizantin și ale dreptului canonic, după cum rezultă în primul rând din faptul că el a întocmit „Pravila aleasă” din 1632. Această pravilă, rămasă în manuscris, cuprinde

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, Buc., 1954, p. 71.

² N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor pînă la 1688*, p. 157.

³ Preocuparea de dascăl ar explica și traducerea lucrării *Șapte taine a Besearcii*, tipărită la 1644. Vezi bibliografia la Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 94.

⁴ N. Iorga, editînd *Istoriile lui Herodot*, Vălenii-de-Munte, 1909, a susținut că această operă a fost tradusă în limba română de Eustratie, care ar fi cunoscut bine limba greacă clasică. În a sa *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1938, p. 135, N. Iorga și-a păstrat punctul său de vedere cu toate că în 1933 C. A. Stoide, *Contribuție la biografia lui Eustratie logofătul*, în *Arhiva, Organul Societății științifice și literare din Iași*, XL (1933) p. 123—127, adusese argumente în sensul că Eustratie nu cunoștea limba greacă clasică. Vezi în acest sens P. P. Panaitescu, în introducerea la ediția cronicii lui Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 34—36.

dispoziții de drept bizantin și canonic, traduse după una din variantele Nomocanonului lui Manuil Malaxos. Prin pregătirea generală ce posedă, oglindită și în dezvoltările uneori prolixă cu care amplifică traducerea românească a textului grecesc în această „Pravilă aleasă”, Eustratie se dovedește a fi fost într-adevăr iscusit în „toate adîncurile și meștersugurile cărților”, cum spune însuși în prefața acestei lucrări¹. Credem că „Pravila aleasă” din 1632 a fost întocmită în scopuri instructive, dar și pentru trebuințele practice ale clerului și dregătorilor Moldovei.

Meritul deosebit al lui Eustratie este însă de a fi tradus în limba română textele alese și redată în limba neogreacă de către învățații însărcinați de Vasile Lupu cu pregătirea materialelor pentru „Cartea Românească de învățătură” din 1646. Traducerea lui Eustratie merită să fie studiată mai aprofundat de către lingviștii noștri, deoarece ea înfățișează aspectele caracteristice ale dezvoltării limbii române în luptă cu influența slavonă și cu cea grecească. În traducerea textelor grecești din izvoarele ce stau la baza Pravilei se resimt puternic greutatea adaptării limbii române pentru redarea textelor traduse.

IZVOARELE PRAVILEI

În Pravila Moldovei din 1646 nu se arată izvoarele ei directe. Se indică însă în prefața lui Eustratie logofătul că rînduielele Pravilei au fost scoase „den cărți elinești și lătinești” și că „tocmealele cele bune și giudeațele” destinate să servească judecății drepte „se chiamă acmu pravilele împărătești”. Aceeași indicație figurează și în titlul legiurii : „Cartea Românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe”.

În accepțiunea generală ce figurează în izvoarele noastre istorico-juridice, „pravilele împărătești” sînt sinonime cu Basilicalele. S-a socotit deci că Pravila Moldovei din 1646 are la baza ei Basilicalele. Dar colecția de drept bizantin numită Basilicale era foarte voluminoasă și nu putea fi cuprinsă într-o legiuire rezumativă cum este „Cartea Românească de învățătură”.

Pentru a explica includerea Basilicalelor în Pravila Moldovei din 1646, cea mai veche teorie susținută în istoriografia noastră pretindea că Basilicalele au fost folosite într-un cod întocmit pentru nevoile Moldovei încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun, adică de la începutul secolului al XV-lea. Această teorie s-a bucurat de o îndelungată dezbateră la care au participat și istoricii și juriștii. Menționăm aici pe scurt tezele esențiale ale acestei vechi teorii².

Primul istoric care a susținut existența unui cod al lui Alexandru cel Bun a fost Dimitrie Cantemir. El a crezut că Alexandru cel Bun, mergînd la Constantinopol pentru a primi de la împăratul bizantin diadema, ar

¹ Textul prefeței a fost publicat de Șt. Gr. Berechet *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, în anexe p. I—IV.

² Vezi C. A. Spulber, *Le code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumaines*. În *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, tom. XXIV, 2, Buc., 1943, p. 3—16.

fi adus și colecția de legi a Basilicalelor și făcînd un extras din ele ar fi întocmit un cod pentru nevoile țării¹. Pe afirmația lui Cantemir s-au bazat apoi mulți autori.

Astfel la 1787 contele d'Hauterive, care trăise în Moldova și fusese secretar domnesc, afirma într-un memoriu adresat lui Alexandru Ipsilanti că Alexandru cel Bun a întocmit un cod din contopirea legilor lui Justinian cu Basilicalele². În prefața codului Calimach din 1817 se arată că Alexandru cel Bun a primit în dar de la împărații Paleologi Basilicalele o dată cu coroana și a întocmit în limba țării un cod de legi „precum istoricește Dimitrie Cantemir”. Se mai arată în această prefață că, nefiind tipărit, codul lui Alexandru cel Bun a dispărut, dar că mai târziu Vasile Lupu a întocmit legiuirea sa, luînd de bază tot Basilicalele³.

Această teză figurează și în Anaforaua boierilor moldoveni din 1819, adresată lui Mihail Suțu, cu privire la aplicarea legilor vechi din Moldova⁴. Într-un studiu publicat în limba germană la 1837, Mihail Kogălniceanu⁵ scrie că în 1401 Alexandru cel Bun făcu o colecție de legi după Basilicale. Acest cod a fost apoi transformat de Vasile Lupu și tipărit în 1646. De asemenea Gheorghe Asachi⁶ în 1842, și Costache Negruzzi⁷ în 1852, apoi Ioan Brezoianu⁸ în 1882 și alții au susținut același punct de vedere întemeiat pe vechea afirmație a lui Dimitrie Cantemir. Înclinată să flateze mîndria națională și lipsită de spirit critic, istoriografia romîină din secolul al XIX-lea a apărut cu stăruință această teorie.

Netemeinicia afirmației lui Dimitrie Cantemir cu privire la existența codului lui Alexandru cel Bun a început însă să se vădească de îndată ce s-a putut constata în mod critic că Dimitrie Cantemir, căruia nimeni nu i-a contestat competența și buna credință, nu cunoștea adevărul istoric în ceea ce privește aplicarea legilor vechi în Moldova. Documentele vechi nu vorbesc despre vreo călătorie a lui Alexandru cel Bun la Constantinopol, cu care prilej acest domn să fi primit diadema de la împăratul bizantin și să fi adus în țară legile numite Basilicale. Nici cronicarii nu menționează faptul.

Dintre cei dintîi istorici care au exprimat indoiala lor cu privire la introducerea Basilicalelor în Moldova sub Alexandru cel Bun⁹, menționăm pe A. D. Xenopol care a arătat că faptul nu este confirmat prin nici un document¹⁰. Existența codului lui Alexandru cel Bun a fost contestată

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, E.S.P.L.A., Buc., 1956, partea a II-a, cap. XI, p. 199—201.

² D'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie*, Buc., 1902, p. 59—60.

³ Andrei Rădulescu și colaboratori, *Codul Calimach*, ediție critică, Buc., 1958, p. 47.

⁴ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 217.

⁵ M. Kogălniceanu, *Rumänische oder Valachische Sprache und Literatur*, Berlin, 1837.

⁶ Vezi Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IX, p. 209.

⁷ C. Negruzzi, în prefața la ediția a II-a a manualului lui Andronache Donici, *Colecție prescurtătoare din legile împărătești*, Iași, 1852.

⁸ I. Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale Romniei (1327—1866)*, Buc., 1882, p. 36.

⁹ Obiecțiunile vechilor cercetători împotriva teoriei care a susținut existența unui cod al lui Alexandru cel Bun, au fost învererate de C. A. Spulber, *op. cit.*, pe 10—11.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Istoria Romnilor din Dacia Traiană*, Buc., 1891, p. 89.

apoi și de jurişti, între care menționăm pe Dimitrie Alexandrescu ¹, Andrei Rădulescu ², Paul Negulescu ³, Anibal Teodorescu ⁴, și alții. Aceeași părere a fost exprimată și de către unii autori ruși, între care Leonida Casso ⁵.

În această fază se găsea controversa istorico-juridică privitoare la problema codului lui Alexandru cel Bun, când apărură în anii 1908—1909 cercetările lui Șt. G. Longinescu ⁶, care a încercat nu numai să dovedească că a existat un cod al lui Alexandru cel Bun, dar să-l și identifice, susținând că acest cod a fost întrupat în Pravila Moldovei din 1646.

Fără să cerceteze condiționarea istorică a vechilor legiuiri aplicate în Moldova, socotind adevărată afirmația lui Dimitrie Cantemir că Alexandru cel Bun a întocmit un cod din Basilicale și admițând ca juste referințele cuprinse în prefața Codului Calimach din 1817 și în Anaforaua boierilor moldoveni din 1819 cu privire la încorporarea codului lui Alexandru cel Bun în Pravila Moldovei din 1646, Longinescu a ajuns prin raționamente deductive la concluzia că partea întâia din Pravila Moldovei nu este altceva decât codul lui Alexandru cel Bun.

Pravila Moldovei din 1646 are două părți distincte. Prima parte cuprinde 16 „pricini”, acestea fiind împărțite în zaceale adică paragrafe, cu numerotarea continuă: 1—252. Partea a doua are 78 glave, adică capitole, împărțite în 1005 zaceale cu o numerotare internă pentru fiecare glavă. Observând această dublă împărțire în aceeași legiuire, Longinescu a socotit că însuși Vasile Lupu a încorporat în codul său două legiuiri deosebite, prima parte formată din paragrafele 1—252 constituind chiar codul lui Alexandru cel Bun.

Dar după câțiva ani, Longinescu s-a văzut nevoit să-și modifice radical propria sa construcție⁷. El însuși a descoperit că din cele 252 paragrafe pe care le considerase ca făcând parte din codul lui Alexandru cel Bun, unele și anume paragrafele 95—252, erau scoase din opera juristului italian Prosper Farinaccius „Praxis et Theoricae criminalis”. Reducând astfel codul lui Alexandru cel Bun numai la primele 94 paragrafe din Pravila Moldovei, Longinescu a întâmpinat obiecțiunile criticilor săi cu noi argumente privitoare la aplicarea acestui cod. El a adunat și reprodus fragmente din diferite documente dinainte de 1644, în care se vorbește de aplicarea „legii țării”, susținând că această lege n-a putut fi decât codul lui Alexandru cel Bun⁸.

S-a dovedit însă că „legea țării” este o noțiune generică, sinonimă

¹ D. Alexandrescu, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine*, vol. I, Iași, 1886, p. XIV.

² Andrei Rădulescu, *Romanitatea dreptului nostru*, Buc., 1939, p. 11.

³ Paul Negulescu, *Studii de istoria dreptului român*, Buc., 1900, p. 16.

⁴ Anibal Teodorescu, *Les lois roumaines et les étrangers*, Paris, 1905, p. 52.

⁵ L. S. Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, traducere în limba română de A. Vârzaru și P. Davidescu, 1923.

⁶ Șt. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, Buc., 1908, p. 159—206; Idem, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, Buc., 1909.

⁷ Idem, *Legi vechi românești și izvoarele lor*. Vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Buc., 1912, p. K—R.

⁸ Idem, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, Buc., 1923.

cu dreptul consuetudinar al țării, adică cu „oșiceul pământului”¹. De asemenea trebuie să avem în vedere faptul că dacă ar fi existat un cod al lui Alexandru cel Bun, acest cod trebuia să fi fost redactat fie în limba slavonă, care era limba cancelariei domnești în secolul al XV-lea, fie în limba romină înțeleasă de popor. În prefața Pravilei Moldovei se arată însă în mod precis că textele legiurii au fost scoase „den cărți elinești și lătinești”. Trebuie părăsită deci teoria privitoare la existența unui vechi cod al Moldovei, care să fi fost inclus în Pravila Moldovei din 1646.

În starea actuală a cercetărilor privitoare la izvoarele Pravilei Moldovei din 1646, considerăm că această legiuire a fost redactată pe baza a două izvoare și anume : „Legea Agrară” și tratatul lui Prosper Farinaccius „Praxis et Theoricae criminalis”.

LEGEA AGRARĂ

Istoricii dreptului bizantin nu sînt de acord între ei cu privire la data întocmirii Legii Agrare². Unii socotesc că acest cod a fost alcătuit la începutul secolului al VIII-lea, pe vremea împăratului Leon III Isaurul. Legea Agrară indică însă în titlul ei numele împăratului Justinian. În însăși tabla de materii a Pravilei Moldovei din 1646 figurează titlul : „Pravile împărătești alese din svitocul împăratului Justinian”. Editorii occidentali au folosit titlul : „Leges agrariae ex libris Justiniani”.

Este meritul bizantinologului rus B. A. Pancenko³ de a fi dovedit în 1904, prin analiza cuprinsului, că Legea Agrară nu este un extras din legislația lui Justinian I, care a domnit în anii 527—565, ci că ea trebuie atribuită împăratului Justinian al II-lea Rinotmetos, care a domnit între oară în anii 685—695 și a doua oară în anii 705—711. Întru cît deci Legea Agrară a fost alcătuită pe timpul împăratului Justinian al II-lea, acest cod a putut fi în acest caz contemporan cu Ecloga Isaurienilor, care are un conținut asemănător și cu care împreună figurează în multe din manuscrisele vechi.

Conținutul Legii Agrare este departe de a oglindi numai dreptul în vigoare din vremea lui Justinian I. Acest cod cuprinde reglementări ce corespund organizării proprietății rurale din Bizanț în secolele VII—VIII. Istoriceste se constată că obștea sătească bizantină din acel timp suferise influența colonizărilor slave și că Legea agrară reglementează prin măsuri penale raporturile sociale proprii mai cu seamă comunității sătești din acea perioadă⁴.

¹ Vezi C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 16—18; Gheorghe Cronț, *Curs de istoria dreptului românesc* (litografiat), Buc., 1948, p. 125—131.

² Bibliografia principală privitoare la Legea Agrară este indicată de Șt. Gr. Brechet, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1933, p. 59—60; vezi și Dinu C. Arion, *Le Νόμος Γεωργικός et le régime de la terre dans l'ancien droit roumain jusqu'à la réforme de Constantin Mavrocordat*, Paris, 1929.

³ Vezi G. Vernadskij, *Sur l'origine de la loi agraire byzantine*, în revista *Byzantion*, II (1925), p. 169—180.

⁴ E. E. Lipsiț, *Византийское крестьянство и славянская колонизация*, în *Византийский сборник*, Moscova, 1945, p. 96—143. Idem, *Славянская община и ее роль в формировании византийского феодализма*, în *Византийский Временник*, I (1947), p. 161.

Legea Agrară s-a bucurat de o largă circulație în țările care au stat sub influența culturii bizantine¹. În țările române, ea a fost cunoscută înainte de tipărirea pravilelor românești din secolul al XVII-lea. Acest cod a constituit uneori anexa Eclogiei Isaurienilor din 726, iar alteori anexa Exabiblului-lui Armenopol din 1345. Nu ni s-au păstrat manuscrisele alcătuitorilor Pravilei Moldovei din 1646. Credem că învățații însărcinați de Vasile Lupu cu pregătirea textelor pentru întocmirea Pravilei n-au avut nici o greutate în aflarea Legii Agrare, atât de cunoscută între izvoarele dreptului bizantin care circulau atunci în Moldova.

Legea Agrară este redactată sub forma unui statut, cuprinzând dispoziții imperative scurte. Pravila Moldovei cuprinde acest izvor bizantin într-o traducere interpretativă. În afară de paragraful 5 din „pricina” a șaptea, care a fost prescurtat, toate celelalte paragrafe, cuprinse în primele 11 pricini, au fost traduse mai pe larg, fiind însoțite uneori de mici dezvoltări și exemple, iar alteori chiar de unele adaptări cerute de condițiile proprii societății românești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Fără să constituie o adevărată prelucrare, traducerea Legii Agrare de către Eustratie logofătul este destul de liberă și plină de acea culoare locală pe care numai un bun cunoscător al limbii române a putut s-o exprime.

TRATATUL LUI FARINACCIUS

Cel de-al doilea izvor al Pravilei Moldovei din 1646 este tratatul lui Prosper Farinaccius „Praxis et Theoricae criminalis”. Este meritul remarcabil al lui Șt. G. Longinescu de a fi descoperit încă din anul 1908 acest izvor al Pravilei². Citind cu atenție cuprinsul Pravilei, cum nu făcuseră cercetătorii anteriori, Longinescu a găsit în paragraful 2 din glava 66 o mențiune textuală privitor la acest „dascăl mare și tocmitoriu de pravile, numele lui era Farinascu, carele au strîns toate pravilele ceale împărătești”.

Prosper Farinaccius a fost un jurist foarte cunoscut în secolul al XVII-lea. Numele său nelatinizat era Farinacci. A trăit la Roma între anii 1554—1618, îndeplinind funcții de avocat, de procuror fiscal și apoi de consilier în serviciile papilor Clement al VIII-lea și Paul al V-lea. A scris lucrări de drept penal și de drept canonic, între care, „Opera criminalia”. Cea mai importantă lucrare a lui Farinaccius, care se înfățișează sub forma unui cuprinzător repertoriu de drept penal și care s-a bucurat de o deosebită autoritate pînă în secolul al XVIII-lea în multe țări din Europa, este cunoscută sub titlul ei prescurtat „Praxis et Theoricae criminalis”³.

Tratatul lui Farinaccius a fost redactat în limba latină și editat de mai multe ori⁴. Fiind o expunere doctrinală, această operă cuprinde dez-

¹ Vezi Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I. *Izvoarele*, Iași, 1933, p. 63—64.

² Șt. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, Buc., 1908, p. 261.

³ Titlul întreg, foarte lung, este reprodus de Șt. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*. Vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, p. 29, în notă.

⁴ Ediția a IV-a a fost tipărită la Veneția în 1609—1614. Pentru cercetările noastre, ne-am servit, ca și Longinescu, de cele 10 volume din această ediție, aflate în biblioteca Facultății de Științe Juridice din București.

voltări și repetări proprii scrierilor savante din acel timp. Are drept izvor principal Basilicalele, dar și scrierile unor glosatori medievali. Alcătuitoarii Pravilei Moldovei din 1646 au avut mult de lucru cu acest izvor. Publicând la 1912, într-o ediție critică. „Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu”, Longinescu a arătat că textele din scrierea lui Farinaccius au fost adeseori prescurtate și uneori spicuite și modificate¹. El a identificat cu o mîgală exemplară textele din Pravila Moldovei care au avut ca izvor acest tratat.

Învățații însărcinați de Vasile Lupu cu aflarea izvoarelor grecești și latinești au folosit deci tratatul lui Farinaccius, care cuprinde materii juridice romano-bizantine. Ei au ales și au tradus textele respective din limba latină în limba greacă. Această muncă va fi făcut-o mai cu seamă Meletie Sirigos, care va fi fost și cel mai în măsură să cunoască personal opera lui Farinaccius încă din vremea studiilor sale în Italia.

Este de asemenea foarte probabil ca alcătuitoarii Pravilei, cunoscători ai izvoarelor bizantine, să fi folosit cu ocazia selecționării textelor, paralel cu tratatul lui Farinaccius, și unele manuscrise grecești ale Basilicalelor. După cum a dovedit Ion Peretz prin cercetarea unor manuscrise grecești, textul acestor manuscrise este cu mult mai apropiat de traducerea românească decît este textul latin al lui Farinaccius².

Așadar, după cum se constată, izvoarele ce stau la baza pravilei Moldovei din 1646 au suferit o anumită prelucrare din partea alcătuitoarilor legiuirii, cele mai multe texte fiind spicuite, unele rezumate, iar altele amplificate. Cercetarea noastră ne îndreptățește să afirmăm că alcătuitoarii Pravilei au făcut o compilație și o adaptare, nu o simplă traducere a izvoarelor.

CUPRINSUL PRAVILEI

Pentru a pune în lumină caracterul dispozițiilor cuprinse în Pravila Moldovei din 1646, este necesar să reamintim mai întîi faptul că cele două izvoare ale acestei legiuiri n-au un conținut original. Cercetînd sursele acestor izvoare, constatăm că legea agrară, care este izvorul direct al primelor 94 paragrafe ale Pravilei și care se întitulează „Pravila pentru toți lucrătorii pămîntului”, are cuprinsul unui mic cod penal rural, ale cărui dispoziții sînt luate în mare parte din Institutele, Digestele, Codul și Novelele lui Justinian. Unele dispoziții, ca spre exemplu cele din paragrafele 16, 19, 30, 46 și 77, se găsesc și în Ecloga Isaurienilor din anul 727, altele cum sînt cele din paragraful 34 reamintesc măsurile cuprinse în Legea celor XII table, iar altele cum sînt paragrafele 17 și 22, privitoare la jurămînt și blestem, reamintesc învățăturile Bibliei.

Cel de-al doilea izvor al Pravilei, care are la bază tratatul lui Farinaccius, se întitulează „Pravile împărătești” și ocupă în leguire paragrafele

¹ Șt. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*. Vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, p. L—O.

² Ion Peretz, *Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești*, în *Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași*, 1914, p. 201—221.

95—252 și glavele 1—77. Sursele acestui izvor nu se pot determina în mod strict, deoarece conținutul său are caracterul unei expuneri doctrinale, nefiind redactat sub forma imperativă a textelor legislative.

Din cercetarea făcută de Longinescu cu privire la izvoarele tratatului lui Farinaccius¹, rezultă că cele mai multe idei exprimate în acest tratat sînt luate tot din legislația lui Justinian și mai ales din Digeste, cu unele spicuiuri din lucrările glosatorilor. Dar Digestele sînt izvorul de bază al Basilicalelor, care în țările romîne au fost cunoscute sub denumirea de „Pravile împărătești”. Textul Basilicalelor, pe care l-a folosit Farinaccius, a putut fi o traducere în limba latină dintre traducerile care circulau în manuscris și din care se și tipăriseră unele părți chiar pe vremea lui Farinaccius².

Așadar primul izvor al Pravilei Moldovei este în esență un extras din legislația lui Justinian, prelucrat sub influența relațiilor sociale proprii Imperiului bizantin din secolul al VII-lea, iar cel de-al doilea izvor al Pravilei este o prelucrare doctrinală, care are la bază de asemenea dreptul lui Justinian. Soarta dreptului lui Justinian apare astfel ca un fapt remarcabil în istorie. Acest drept a supraviețuit aproape 1500 de ani peste epoca lui, a fost receptat de lumea feudală, care era substanțial diferită de lumea sclavagistă căreia îi era propriu, în sfîrșit s-a bucurat de o aplicare largă și în alte țări decît cele care făcuseră parte din imperiul bizantin.

Supraviețuirea dreptului lui Justinian se explică prin însuși caracterul dreptului roman. Engels a considerat dreptul roman ca fiind primul drept universal al societății compuse din producătorii de mărfuri, dreptul care a reprezentat o neîntrecută și precisă elaborare a „tuturor raporturilor juridice esențiale dintre posesorii de mărfuri simpli (cumpărători și vînzători, creditori și debitori, contracte, obligațiuni etc.)”³. Acest drept este, după înseși cuvintele lui Engels „expresia cea mai perfectă a dreptului întemeiat pe proprietatea privată”⁴. Acest caracter explică faptul că dreptul lui Justinian a fost aplicat, sub diferite forme, în toate orînduirile sociale bazate pe proprietatea privată.

Societatea romînească din prima jumătate a secolului al XVII-lea se găsea în regimul feudal, cu supraviețuirea unor relații din comuna primitivă în obștile sătești. Pravila Moldovei din 1646, bazată în esență pe dreptul lui Justinian, cuprinde reglementări care apără dreptul de proprietate și obligațiile contractuale, așa cum erau ele practicate și în societatea feudală cu rămășițe ale comunei primitive din Moldova.

S-a susținut de către unii cercetători că Pravila Moldovei din 1646 are un conținut penal⁵. În realitate această legiuire cuprinde dispoziții referitoare la toate materiile juridice, cu precădere însă la materia penală.

¹ Șt. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*. Vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, p. 29—333, în notele 95—1255.

² Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 37.

³ F. Engels *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în *K. Marx și F. Engels, Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Buc., 1955, p. 429—430.

⁴ F. Engels, *Domnul Eugen Dühring revoluționează știința (Anti-Dühring)*, Ed. P.C.R., Buc., 1946, p. 169.

⁵ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*. vol. II, partea I, Buc., 1928, p. 363.

Tot conținutul Pravilei oglindește interesul proprietarilor de a-și apăra bunurile lor și ordinea socială statornicită pe temeiul proprietății private.

Pentru a învedera varietatea reglementărilor cuprinse în această legiuire, indicăm spre exemplificare, pentru fiecare materie, unele paragrafe și glave. Este de remarcat că titlurile paragrafelor și ale glavelor nu rezumă întotdeauna în mod exact cuprinsul subdiviziunilor respective. Uneori subdiviziunile cuprind și alte dispoziții decât cele indicate în titlurile lor. Trebuie să avem în vedere conținutul și nu titlurile atunci când cercetăm diferitele părți ale Pravilei.

Menționăm în primul rând reglementările de *drept civil*. Ele se referă aproape la toate subdiviziunile acestei ramuri a dreptului. Pravila cuprinde astfel indicații cu privire la izvoarele dreptului și anume legile scrise¹ și obiceiul². Pravila cuprinde reglementări privitoare la : persoanele fizice³, rudenie⁴, profesiune⁵, domiciliu⁶, persoanele juridice⁷, patrimoniu⁸, posesiune⁹, proprietate¹⁰, modurile dobândirii proprietății¹¹, actele juridice¹², obligații și contracte¹³, moșteniri¹⁴, procedura civilă¹⁵.

În ceea ce privește *dreptul penal*, care față de celelalte materii precumpănește într-adevăr în această legiuire, Pravila Moldovei cuprinde reglementări ample privitoare la infracțiuni între care figurează : rebeliunea și trădarea¹⁶, omorul¹⁷, furtul¹⁸, abuzul de încredere¹⁹, injuriile și amenințările²⁰. Pedepsele cele mai frecvent prevăzute în această legiuire sînt : pedeapsa cu moartea²¹, munca silnică²², închisoarea²³, surghiunul²⁴, mutilarea²⁵, bătaia²⁶, amenda²⁷ și confiscarea bunurilor²⁸. Găsim și dispoziții de

¹ Paragrafele 56 și 26; glavele 2 § 1, 8; 1, 9 § 35.

² Paragrafele 57 și 163-64; glavele 8 §28, 27 §1, 30 § 2.

³ Paragrafele 116, 151, 220; glavele 8, 9, 42, 59.

⁴ Paragrafele 116, 128, 179, 181; glavele 9 § 1-35, 32 § 46, 46 § 2.

⁵ Paragrafele 151, 161, 166, 202; glavele 1 § 5, 11 § 14, 35 § 1, 36 § 16.

⁶ Paragrafele 5, 10, 18, 113; glavele 4 § 5, 26, 59 § 1.

⁷ Paragrafele 10, 148, 216; glavele 1 §1-11, 2 §2, 6 §6, 8 § 11.

⁸ Paragrafele 99, 102, 202; glavele 4 §1, și 7, 8 §18-23, 36 §1 și 3.

⁹ Paragrafele 10, 14; glavele 6 §7, 8 §18, 12 §4.

¹⁰ Paragrafele 14, 18-19, 69, 91; glavele 4 §5-7, 6 §7, 8 §18.

¹¹ Paragrafele 86-87, 130, 132, 213-214; glavele 6, 29 §1-5.

¹² Paragrafele 6, 11, 208, 225; glavele 8 §20-23, 16 §18, 48 §2.

¹³ Paragrafele 4-6, 137, 147, 192; glavele 4 §7, 6 §3, 8 §13, 25 §9.

¹⁴ Paragrafele 212-217; glavele 8 §18, 10 §10, 37 §6.

¹⁵ Paragrafele 6-7, 187, 205, 225; glavele 1 §1-10, 32 §26, 43 §26-28.

¹⁶ Paragraful 162; glavele 9 §5, 70 §7.

¹⁷ Paragraful 82; glavele 7-12, 57 §4-9.

¹⁸ Paragrafele 96-98, 118-19; glavele 2 §9, 12 §10 și 26.

¹⁹ Paragrafele 137-140, 147-148.

²⁰ Paragraful 124; glavele 43-50.

²¹ Paragrafele 79, 148-9, 164; glavele 9 §33, 15 §5, 29 §2.

²² Paragrafele 104-105; glavele 15 §1, 27 §4, 30 §1.

²³ Paragraful 206; glavele 8 §12, 36 §18, 53 §21.

²⁴ Paragraful 105; glavele 26 §7, 36 §1, și 3, 53 §16.

²⁵ Paragrafele 33, 45, 72, 80; glavele 27 §7, 30 §3.

²⁶ Paragrafele 29-30, 104-5; glavele 27 §4, 37 §4, 42 §1.

²⁷ Paragrafele 31-32, 134, 206; glavele 57 §4, 62 §2-3.

²⁸ Paragrafele 147-8, 160-167; glavele 4 §4, 8 §19, 34 §1.

procedură penală privitoare la acțiuni¹, administrarea probelor² și executarea sentințelor³.

Pravila Moldovei cuprinde apoi numeroase reglementări cu privire la multe alte materii dintre care menționăm, cu trimiteri de asemenea numai pentru exemplificare, pe cele de *drept vamal și fiscal*⁴, pe cele de *drept canonic*⁵, și pe cele de *drept internațional*⁶.

Dacă raportăm conținutul Pravilei la relațiile sociale existente în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea, constatăm că această legiuire a putut fi într-adevăr reclamată de nevoile regimului feudal și ale monarhiei feudale din acea perioadă. Stînjenită din cauza jugului turcesc și din cauza creșterii exploatării feudale a țărănimii, dezvoltarea economică a Moldovei din prima jumătate a secolului al XVII-lea a cunoscut totuși sporirea producției meșteșugărești și lărgirea schimbului intern. Aceste fenomene au avut ca urmare creșterea importanței orașelor nu numai ca centre meșteșugărești, dar și ca centre comerciale.

Aceste noi fenomene economice, paralele cu adîncirea exploatării feudale, au contribuit la intensificarea mișcărilor sociale din Moldova. Împotrivirea țăranilor față de exploatarea lor feudală a fost însoțită tocmai în această perioadă de pronunțate mișcări orașenești. Mișcările sociale din Moldova au avut în această perioadă caracterul complex al unor răzvrătiri sociale cu caracter național, fiind împletite cu manifestările îndreptate împotriva negustorilor și cămătarilor greci. Luptele sociale s-au mai complicat și cu contradicțiile dintre mica boierime și marea boierime, cu rivalitățile dintre diferite grupări boierești și mai ales cu răzvrătirile boierilor împotriva domnilor.

Pravila Moldovei din 1646 cuprinde în general reglementări corespunzătoare acestor trăsături ale societății românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁷. Într-adevăr găsim în această legiuire reglementări penale destinate să apere ordinea socială feudală. Principala dispoziție ce caracterizează dependența feudală și anume legarea țăranului de moșia feudală și de stăpînul său figurează chiar în prima parte a Pravilei, sub această formă imperativă: „Cînd va fugi țăranul de la locul și de la stăpînu-său nime nicăieri să nu-l primească, iară de-l va și primi de o dată, de srag să-l întoarcă înapoi”⁸. Nerespectarea acestei interdicții este sancționată prin constrîngerea domnească, însoțită de o dublă amendă: una pentru domnie și alta „boiarinului celuiia, a cui va fi țăranul”.

Deși această dispoziție aparține Legii Agrave, care a fost întocmită la sfîrșitul secolului al VII-lea sau la începutul secolului al VIII-lea, ea oglindește însă una din trăsăturile esențiale ale regimului feudal și anume

¹ Paragraful 99; glavele 1 §14, 46 §1 13.

² Paragrafele 13 45, 219—220; glavele 9 §27 28, 30 §1. 32 §36 37.

³ Paragrafele 114, 118; glava 58 §11.

⁴ Paragrafele 15, 155—169; glavele 4 §3 și 8, 33 §9.

⁵ Paragraful 202; glavele 8 §12—13, 9 §30, 14 §7.

⁶ Glava 32 § 26.

⁷ În acest sens vezi L. V. Cerepnin, „*Sobornoe Ulojenie' din 1649 și „Pravila” lui Vasile Lupu din 1646 ca izvoare pentru istoria așezirii țăranilor în Rusia și în Moldova*, comunicare prezentată la Sesiunea Institutului de studii romîno-sovietic din iunie 1958.

⁸ Paragraful 18 din „Pricina dentii”.

legarea țăranilor de moșia feudală, trăsătură ce caracterizează și societatea românească din perioada apariției Pravilei Moldovei.

Cu privire la renta în produse, datorată feodalilor de către țărani, Pravila statornicește, pentru cazul cînd un țăran nu ar munci „cum se cade” pămîntul stăpînului, sancțiunea ca acel țăran să nu mai primească nimic din recolta obținută de el, aceasta trebuie să fie predată în întregime stăpînului moșiei „pentru căci cu menciunile lui au amăgit pre stăpînul pămîntului”¹. Înșelarea feodalului de către țăran era astfel sancționată cu o măsură destinată să înfometeze pe țăran. Pravila nu cuprinde însă nici o măsură privitoare la cazurile cînd feodalii înșelau pe țărani.

Multe dintre infracțiunile sancționate de Pravilă nu sînt decît acte obișnuite ale protestului social. Acțiunile țăranilor împotriva asupritorilor de clasă se manifestau nu numai prin fuga de pe moșie, ci și prin distrugerea uneltelor de muncă, prin furtul de inventar agricol, prin incendierea bunurilor feodalilor. Pravila pedepsește foarte aspru tocmai asemenea fapte².

Principala trăsătură a Pravilei în ceea ce privește ocrotirea drepturilor și aplicarea sancțiunilor este inegalitatea persoanelor în fața legii. Ierarhia socială, de la rob pînă la domn, este peste tot prezentă în cuprinsul acestei legiuri, care ține seamă de starea socială a persoanelor³. Pravila ține seama și de religie în unele reglementări privitoare la drepturile și obligațiile persoanelor fizice. Cîteodată înseși sancțiunile diferă după religia sau confesiunea celor vinovați⁴.

În ceea ce privește despăgubirile și pedepsele, Pravila oglindește într-o mare măsură spiritul străvechilor penalizări bazate pe „legea talionului” și care sînt o supraviețuire a dreptului penal propriu societății gentilice. Pravila prevede pedepse ca acestea: moartea pentru moarte, tăierea mîinilor pentru tăierea arborilor⁵, precum și despăgubiri ca acestea: dobitoc pentru dobitoc, pom pentru pom⁶. De asemenea tot în spiritul străvechilor practici dintre care unele au fost adoptate și de dreptul feudal, sînt și dispozițiile Pravilei privitoare la solidaritatea fiscală și penală dintre rude și dintre vecini⁷.

Unele dispoziții ale Pravilei oglesc concepția moralistă a dreptului, care a fost proprie în general bisericii din evul mediu. Cu privire la relațiile de familie și la moravurile publice se găsesc în această legiuire unele dispoziții care au mai curînd caracterul unor sfaturi, decît caracterul unor prevederi legale imperative.

Trebuie să arătăm în sfîrșit că și pentru studiul limbii romîne din secolul al XVII-lea, cuprinsul Pravilei constituie un prețios izvor. Textul altor legiuri rămase în manuscrise, ca și textul cronicilor în general, a suferit transformări succesive din cauza copiștilor, compilatorilor și interpolatorilor. Textul Pravilei Moldovei din 1646, fiind tipărit, n-a putut fi

¹ Paragraful 23 din „Pricina dentăi”.

² Paragrafele 1—94 cuprinse în Pricinele 1—11.

³ Paragrafele 1—18, 21—25, 85—87, 98; glavele 1 §2—5, 3 §1, 8 §2, 62 §1—12, 58 §12.

⁴ Glavele 14 §9, 20 §4—6, 35 §3, 64 §2—4, 66 §5, 68 §1.

⁵ Paragraful 79; glava 8 §11—12.

⁶ Paragrafele 47 și 69.

⁷ Glavele 9 §33—34 și 51—52, 12 §2 și 14, 75 §12.

atins de scribii neînvățați și el cuprinde lexicul românesc nealterat, cu stilul și topica frazelor proprii limbii române, care a putut astfel să exprime la mijlocul secolului al XVII-lea, pe înțelesul poporului nostru, aproape toate noțiunile și concepțiile elaborate de dreptul romano-bizantin, recunoscut în general, ca un model al construcțiilor nuanțate și subtile.

Trebuie să apreciem de asemenea și faptul că Pravila, fiind tipărită și avînd o circulație publică mai largă, a putut să contribuie într-o măsură mai mare la formarea limbii literare, în timp ce cronicile, rămase netipărite, n-au putut exercita în acest sens de cît o influență restrînsă.

APLICAREA PRAVILEI

Istoricii mai vechi s-au îndoit de faptul că Pravila Moldovei din 1646 ar fi fost aplicată. A. D. Xenopol a fost de părere că legiuirile lui Vasile Lupu și Matei Basarab, dacă au fost puse în aplicare „după o bucată de vreme ies din întrebuintare”¹, rămînînd în vigoare obiceiul pămîntului. Mai tîrziu Xenopol s-a arătat și mai convins că „încercările de codificări scrise ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu nu fură mai niciodată aplicate”².

Părerea lui Xenopol a fost împărtășită și de alți cercetători³. Principalul lor argument a fost faptul că documentele vechi și mai ales cărțile domnești de judecată nu menționează aplicarea Pravilei, judecățile făcîndu-se pe baza obiceiului pămîntului iar nu pe baza dreptului scris.

Acest mod de a aprecia aplicarea dreptului scris în Moldova nu este întru totul întemeiat. Este în deobște cunoscut faptul că în Moldova, ca și în Țara Romînească, au circulat în numeroase exemplare unele nomocanoane bizantine. Nu numai în materie strict bisericească, dar și în materia penală de competența justiției laice se aplicau unele nomocanoane, cunoscute în general sub denumirea de „pravile”.

În problema aceasta nu s-au făcut încă cercetările necesare. Menționăm aici numai cîteva mărturii documentare. Astfel, prin actul său din 30 aprilie 1588, Petru Șchiopul acordă mănăstirii Pobrata privilegiul de a percepe gloabele de la înpricinații rămași de lege, interzicînd însă luarea gloabelor „de la alți oameni din sat, ce nu vor fi vinovați”, precum și de la fiii cu gospodărie separată de tatăl lor, cînd acesta s-ar fi dovedit vinovat. În acest caz domnul poruncește să se respecte pravila : „să fie după pravila sfîntă, să nu se jăfuiască adică tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată”⁴. Trebuie să precizăm că în această împrejurare, judecata domnească a aplicat pravila bisericească pentru a înlătura obiceiul pămîntului care admitea responsabilitatea penală bazată pe solidaritatea grupului familial.

¹ A. D. Xenopol, *Studii asupra vechilor noastre așezăminte*, în *Convorbiri literare*, anul VIII, Iași, 1874, p. 191.

² Idem, *Istoria Romnilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. VII, Buc., 1929, p. 129.

³ Vezi Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului romn*, vol. II, partea I, ediția a II-a, Buc., 1928, p. 343-344.

⁴ *Documente privind istoria Romniei*, A., veac XVI, vol. III, p. 386.

Tot în materie penală se menționează aplicarea pravilei bisericesti la începutul secolului al XVII-lea. Cu privire la un asasin aflat în temnița de la Bistrița, rudele victimei din Moldova, adresându-se birăului Bistriței îi scriu între altele : „deci noi am mersu la vlădica al nostru . . . și la toți preuții . . . și am întrebat : de ce au aflat la pravila noastră cum morte drept morte nu se cade a face”¹. Și în acest caz autoritatea pravilei a fost invocată împotriva dreptului nescriș care îngăduia rudelor victimei răzbu-narea cu moartea pentru moarte.

Nomocanoanele bizantine folosite în Moldova cuprindeau și dispoziții de drept civil. Avînd să judece un proces de moștenire la 20 decembrie 1642, Vasile Lupu și sfatul domnesc au aplicat dreptul scris, învederînd cu stăruință întrebuintarea pravilei „socotit-am pe leage direaptă și am căutat la pravilă; deci cum scrie pravila într-acei chip ș-am judecat și noi . . . am aflatu . . . cum liagea și pravila nu lasă . . . ș-am socotit cu pravila și cu divanul”². Este vorba aici de un proces judecat de însuși Vasile Lupu, cu patru ani înainte de publicarea „Cărții românești de învățătură”.

Pe baza acestor dovezi documentare, trebuie să admitem că și înainte de publicarea Pravilei lui Vasile Lupu se aplica în Moldova dreptul scris pe lângă dreptul nescriș și că pravilele erau invocate uneori chiar împotriva obiceiului pămîntului. Aplicarea dreptului scris a fost însă foarte restrînsă, deoarece în general dreptul comun în Moldova, ca și în Țara Romînească, a fost obiceiul pămîntului, iar dreptul scris a constituit oarecum un drept subsidiar.

Această practică a continuat în Moldova și după apariția Pravilei lui Vasile Lupu. Susținătorii aplicării acestei Pravile n-au găsit însă multe dovezi documentare în sprijinul acestei teze. Șt. G. Longinescu menționează unele cazuri de aplicare a Pravilei, atestate de documente și cronici³, dar numai două cazuri se pot socoti concludente, celelalte trebuie să fie înlăturate deoarece termenul „lege” avea și sensul de drept nescriș și nu era echivalent cu termenul „pravilă”. Șt. Gr. Berechet a susținut că Pravila s-a aplicat pînă la apariția Condicii Criminalicești din 1820—1826, dar dovezile documentare indicate de acest autor sînt aceleași pe care le găsisese Longinescu⁴.

Între argumentele folosite pentru a se dovedi aplicarea Pravilei Moldovei din 1646, cel mai puternic a fost invocarea mărturiei lui Dimitrie Cantemir, care arată că această pravilă se aplica în vremea sa. El spune textual că acest „codice deosebit de legi . . . a rămas și astăzi călăuză judecătorilor din Moldova pentru împărțirea dreptății”⁵. Unii autori⁶ s-au îndoit de temeinicia acestei afirmații a lui Cantemir. S-a susținut anume că scriindu-și opera cu cinci ani după ieșirea din domnie, Cantemir

¹ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea I, Buc., 1899, p. 21—22.

² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, Iași, 1910, p. 32—34.

³ Șt. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, p. 246—268.

⁴ Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I. *Izvoarele*, Iași, 1933, p. 167—169.

⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, Buc., E.S.P.L.A., 1956, cap. XI, p. 210.

⁶ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, p. 343—344.

n-a avut amintiri precise despre desfășurarea judecăților în sfatul domnesc și despre aplicarea Pravilei lui Vasile Lupu, mai cu seamă pentru motivul că însuși Cantemir nu avusese răgazul de a judeca personal decât unele procese mari, pe celelalte lăsându-le pe seama boierilor, precum singur recunoaște ¹.

Socotim neîntemeiată această obiecțiune. Dacă — precum am arătat — Dimitrie Cantemir n-a putut cunoaște în mod exact izvoarele Pravilei lui Vasile Lupu și dreptul scris aplicat în Moldova cu câteva secole mai înainte, el a cunoscut însă bine, ca domn al Moldovei, organizarea justiției moldovene și dreptul în vigoare din vremea sa. În cea mai mare parte informațiile lui Cantemir privitoare la procedura judiciară din vremea sa sînt exacte. Cantemir arată că la judecata domnească în divan, înainte de pronunțarea sentinței, după ce s-a dovedit că învinutul este vinovat, „domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politicești și cele bisericicești. Mitropolitul citește mai întîi cuvîntul legii și după aceea cere mila domnului, căreia legile nu-i pot pune stavilă” ².

Descriind modul cum se făcea judecata domnească în divan, Cantemir se referă la procesele penale. Din relatarea sa că în aceste procese se citea „cuvîntul legii”, deducem că Pravila lui Vasile Lupu, fiind mai cu seamă o legiuire penală, a fost folosită cu precădere de instanța domnească. Cantemir mai spune că Moldovenii aveau „două feluri de legi : una scrisă ... și una nescrisă, care ar putea fi numită datina norodului” ³. Din documente rezultă că în Moldova se aplica cu precădere dreptul nescris. În ceea ce privește dreptul scris din timpul lui Cantemir, acest drept era cunoscut în Moldova nu numai din Pravila lui Vasile Lupu, dar și din nomocanoanele bizantine, care n-au încetat să fie folosite nici după apariția „Cărții românești de învățătură”.

A avut o circulație largă mai cu seamă Sintagma lui Matei Vlastare din 1335, într-o traducere slavă care oglindește puternice influențe românești ⁴. În mănăstirile din Moldova s-au găsit numeroase manuscrise slavone din această colecție sub denumirea de „Pravila Velikaia”, care înseamnă Pravila Mare. Anumite dispoziții din Sintagma lui Matei Vlastare figurează și în Pravila lui Vasile Lupu ⁵. Dintre aceste dispoziții, unele au figurat mai întîi în Legea Agrară și apoi au trecut în „Cartea românească de învățătură” ⁶.

Pe lângă Sintagma lui Matei Vlastare au mai circulat în Moldova și alte codificări bizantine, între care Exabibluul lui Armenopol. Toate acestea se numeau pravile și cuprindeau un material care are la bază în esență

¹ *Descrierea Moldovei*, cap. XII, p. 202, 204.

² *Ibidem*, p. 203.

³ *Ibidem*, p. 200.

⁴ Cu privire la acest nomocanon, vezi bibliografia data de St. Gr. Berechet, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești în Intregiri. Buletinul Institutului de Istoria dreptului vechi românesc*. Iași, 1938, p. 3—7.

⁵ Faptul a fost pus în lumină de către Șt. G. Longinescu, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, Buc., 1923, p. 39.

⁶ Astfel sînt dispozițiile privitoare la despăgubirile datorate pentru folosirea unui animal al altuia, precum și cele privitoare la neculpabilitatea unor învinuți de incendiere, dispoziții ce figurează în paragrafele 19, 20, și 76 din „Cartea românească de învățătură”.

dreptul romano-bizantin și dreptul canonic. Sub forme mai restrinse sau mai dezvoltate, în traduceri slavonești sau românești, uneori chiar în texte grecești, aceste pravile se aplicau când și când, neexcluzându-se una pe alta. Ca și bizantinii, românii medievali n-au cunoscut principiul abrogării legilor. Legile mai noi nu înlăturau pe cele mai vechi.

C. A. Spulber a dovedit ¹ că la bizantini, ca și în general la popoarele vechi, legea nu era o poruncă strict obligatorie, ci o îndrumare. Implicinații și judecătorii erau îndemnați să urmeze legile noi din convingere. Însăși promulgarea legilor se făcea prin termeni cu o semnificație didactică : „prevenim”, „recomandăm”, „învățăm”.

Manuscrisele aflate în Moldova dovedesc că pravilele se transcriau mereu, transcrierea neputînd fi însă destinată studiului, deoarece nu se făceau atunci cercetări critice asupra textelor juridice. Se transcriau pravilele pentru că erau necesare îndrumării și orientării. Se transcriau pravilele vechi deoarece erau cu atît mai căutate cu cît erau mai vechi, dat fiind prestigiul de care se bucurau textele vechi.

Ca și bizantinii, românii medievali socoteau că legile sînt destinate în primul rînd să îndrumeze și să învețe pe oameni. Sînt concludente în acest sens înseși titlurile pravilelor românești : „Carte românească de învățătură”, „Îndreptarea Legii”. Faptul că dreptul consuetudinar a putut dăinui, dezvoltîndu-se atît de mult în țările romine în concurență cu dreptul scris, dovedește că într-adevăr a existat o concepție statornică despre valoarea egală a tuturor normelor de drept, atît pentru împiciniati cît și pentru judecători ².

În această situație, cercetările privitoare la aplicare Pravilei Moldovei din 1646 trebuie să țină seama de faptul că această legiure n-a abrogat nomocanoanele și celelalte texte legislative, aflate în circulație la data apariției Pravilei. Trebuie să ținem seama apoi de faptul că, potrivit concepției care a stat la baza justiției medievale românești, textele legislative nu aveau caracter strict obligatoriu, ci constituiau norme de îndrumare.

Pravila lui Vasile Lupu se aplica deci în timpul lui Dimitrie Cantemir. Ceeace nu putem ști însă este în ce măsură se foloseau atunci și alte pravile. Dintre dovezile documentare invocate pentru a se susține aplicarea Pravilei lui Vasile Lupu, două sînt într-adevăr concludente. Astfel din cronica lui Nicolae Costin aflăm că în a doua domnie a lui Constantin Duca (1700—1703) un răpitor a fost condamnat la moarte în baza pravilei : „au tăiat capul lui Goie, căpitanul de Covurlui, cu pravila, pentru căci au răpit o fată, logodnica altuia. . . și bucatele lui încă au dat fetii” ³. Sancționarea răpitorilor cu moartea și cu confiscarea averii este prevăzută în glava 32, § 2 și 3, din Pravila Moldovei.

Din cronica lui Enache Kogălniceanu aflăm că feciorul de boier Ilie Canta, dovedit ucigaș, a fost judecat de divanul domnesc și condam-

¹ C. A. Spulber, *Le concept byzantin de la loi juridique*. Buc., 1938.

² Gheorghe Cronț, *Curs de istoria dreptului românesc* (litografiat), Buc., 1948, p. 160.

³ Nicolae Costin, *Leulopiseful Țerei Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicile Romniei sau Letopisefele Moldovei și Valahiei*, tom. II, ed. a II-a, Buc., 1872, p. 48. Vezi și Șt. G. Longi nescu, *Istoria dreptului românesc*, p. 264.

nat „cu pravila ca să ia moarte pentru moarte”¹. În acest caz s-a aplicat sancțiunea prevăzută de glava 8 § 11 din „Cartea românească de învățătură”².

În alte cazuri însă mențiunea aplicării pravilelor nu se referă la „Cartea românească de învățătură”. Astfel Sobornicescul Hrisov al lui Alexandru Mavrocordat din 1785 interzice înstrăinarea bunurilor mănăstirești pentru că „este oprită de pravilă”³. Aici este vorba de o dispoziție ce figurează în nomocanoanele bizantine. Constatăm astfel că și după publicarea pravilei lui Vasile Lupu se aplicau în Moldova mai multe pravile.

Acest fapt este confirmat și prin alte informații documentare⁴. Folosită ca și celelalte pravile, „Cartea românească de învățătură” a avut însă o aplicație restrinsă în raport cu obiceiul pământului. Avînd caracterul de îndreptar, această pravilă a circulat însă și a fost bine cunoscută știutorilor de carte din secolele XVII și XVIII. Avem date certe că Pravila a fost cunoscută bine de unii domni ai Moldovei din secolul al XVIII-lea. Nicolae Mavrocordat, care a domnit în Moldova în anii 1711—1715, ajungînd apoi domn al Țării Romînești, a cerut în 1724 preotului Stanciul de la școala domnească din București să-i copieze Pravila Moldovei din 1646. Se cunosc două manuscrise întocmite la cererea acestui domn⁵. În Moldova s-au găsit copii ale Pravilei făcute de către clerici în 1804.

La începutul secolului al XIX-lea, Pravila Moldovei din 1646 ajunsese o carte rară. Hrisovul de promulgare a Codului Calimach precizează că la 1817 „Cartea de legi a lui Vasile, ca una ce era cu lipsuri, a ajuns de mulți ani acuma nefolosită și a devenit foarte rară”⁶. Dar destinul Pravilei nu s-a încheiat prin faptul că devenise o carte rară, nemai fiind de folos instanțelor judiciare. „Cartea românească de învățătură” a continuat să rămîină un monument al culturii și limbii romîne din secolul al XVII-lea.

În afară de ediția din 1646 „Cartea românească de învățătură” a mai fost tipărită într-o ediție defectuoasă la 1875, în Botoșani, de către Gheorghe Sion. Cu aceleași defecte a apărut și ediția lui I. M. Bujoreanu din 1885, publicată în a sa „Colecțiune de legile Romîniei vechi și cele noi” (vol. III, p. 3—82). O ediție critică a publicat la 1912 Șt. G. Longinescu sub titlul „Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu”. Din această ediție nu se mai găsesc exemplare nici pentru cercetările științifice. Secția de vechi drept romînesc din Academia R.P.R. a pregătit o nouă ediție critică. Cercetătorii vor avea la îndemină un important izvor pentru lărgirea studiilor istorice privitoare la structura societății feudale romînești.

¹ Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul Țerei Moldovei (1733—1774)*, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, p. 245.

² Această dovadă documentară a fost învederată de Șt. G. Longinescu *Istoria dreptului românesc*, p. 265—268.

³ Textul în Șt. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, p. 275.

⁴ Vezi *Anafora Obșteștei Adunări a Moldovei din 1817 pentru felul proprietății în vechime*, în Teodor Codreșcu, *Uricariul*, vol. IV, Iași 1857, p. 331.

⁵ Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 119—120.

⁶ Andrei Rădulescu și colaboratori, *Codul Calimach*, ediție critică, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1958, p. 47—48.

ВИЗАНТИЙСКОЕ ПРАВО В ДУНАЙСКИХ КНЯЖЕСТВАХ ПРАВИЛА МОЛДОВЕЙ 1646 ГОДА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Введение римско-византийского права в Дунайских княжествах в сущности было вызвано потребностями румынского феодального общества. В основе римско-византийского права лежит, главным образом, регламентация вопросов, касающихся приобретения и роста частной собственности, а также соответствующие репрессивные меры, с целью защиты общественного порядка, основанного на частной собственности и на делении общества на антагонистические классы. При таком содержании римско-византийское право могло быть использовано в средневековых Молдавии и Валахии даже и в интересах феодальной монархии, нуждавшейся в процессе политико-административной централизации в письменном праве для его противопоставления обычному праву, неподчиняющемуся авторитету монархии.

Историческое явление принятия римско-византийского права объясняется также и тем, что православная церковь имела широкие общественные функции в румынских феодальных княжествах. Однако, это введение не было пассивным; римско-византийское право было приспособлено к румынской действительности. Исследование исторических условий, при которых вышло и было применено уложение „Правила Молдовей” 1646 года, под названием „Карте ромыняскэ де инвэцэтурэ” („Книга поучений для румын”) доказывает, что этот свод законов, несмотря на то, что он базировался на римско-византийских источниках, все же отражал потребности румынского феодального общества конца первой половины XVII века.

Это уложение является характерным законодательством для Молдовы XVII века, для ее централизованного государственного строя, для социальных слоев, поддерживавших трон и для внутренних противоречий румынского феодального общества того времени. Настоящее исследование проливает также свет на роль Василия Лупу как инициатора уложения и подтверждает предположение об участии Мележия Сиригоса в его составлении. В работе пересматривается и участие Евстратия Логофэта в переводе источников с греческого языка на румынский.

В отношении источников был обследован земельный закон и Трактат Faustinianus, при чем показано, что эти источники подверглись некоторой переработке со стороны составителей уложения. Затем исследование останавливается на содержании уложения. Положения гражданского и, особенно, уголовного права показывают, что самым обыденными правонарушениями, подлежащими наказанию по этому уложению, являлись обычные факты социального протеста. Уложению присущ ярко выраженный классовый характер.

Наконец, приводятся доказательства применения „Правила Молдовей” 1646 года вплоть до XIX века с указанием, что это уложение

применялось параллельно с другими законами и, особенно, с устным правом, сохранившим все же свою преобладающую роль. Уложение „Правила Молдовой” 1646 года не отменило ни имевших силу законов ни обычного права. Как указывает самозаглавие „Карте ромыняскэ де инвацатурэ,” это уложение являлось руководством для судей и тяжущихся сторон и, может быть, даже для всех феодальных собственников, заинтересованных в том, чтобы знать письменное право в целях защиты своих интересов без посредничества правосудия.

„Правила Молдовой” 1646 года является одновременно памятником письменного права и памятником румынского литературного языка первой половины XVII века. Это уложение доказывает, что введение римско-византийских источников было вызвано потребностями румынского феодального общества.

LE DROIT BYZANTIN DANS LES PAYS ROUMAINS PRAVILA MOLDOVEI (LE CODE DE LA MOLDAVIE) DE 1646

RÉSUMÉ

La réception du droit romano-byzantin dans les Pays Roumains eut pour cause première les besoins de la société féodale roumaine. Ce droit repose surtout sur une réglementation relative à l'acquisition et à l'accroissement de la propriété privée et des mesures répressives pour la défense d'un ordre social fondé sur la propriété privée et sur la division de la société en classes antagonistes. Un tel droit a pu être appliqué dans les Etats roumains du moyen âge dans l'intérêt même de la monarchie féodale qui, dans le processus de la centralisation politique et administrative, avait besoin d'un droit écrit, susceptible d'être opposé au droit coutumier, lequel n'était point subordonné à l'autorité du monarque.

Le phénomène historique de la réception du droit romano-byzantin s'explique encore par le fait des attributions publiques fort étendues que l'Eglise avait dans les Etats féodaux roumains. Toutefois cette réception n'a point été passive et le nouveau droit dut s'adapter aux réalités roumaines. L'étude des conditions historiques qui présidèrent à l'apparition et à l'application du Code de la Moldavie (*Pravila Moldovei*) de 1646, qui porte le titre de « Livre roumain d'instruction », prouve que, tout en s'inspirant de sources romano-byzantines, ce code n'en reflétait pas moins les besoins de la société féodale roumaine de la première moitié du XVIIe siècle.

La législation de ce Code est, en effet, représentative de la Moldavie du XVIIe siècle, de son Etat centralisé, des couches sociales qui soutenaient le prince, des contradictions internes, enfin, propres à la société féodale roumaine de l'époque. L'auteur de cette étude s'attache encore à mettre en lumière le rôle de Vasile Lupu en tant qu'initiateur du Code et confirme l'hypothèse selon laquelle Meletie Sirigos aurait collaboré à l'élaboration

de cette législation. Il réexamine également la question de la participation du Chancelier Eustratie à la traduction des sources, du grec en roumain.

Touchant les sources, l'auteur s'occupe de la «Loi Agraire» et du «Traité de Farinaccius», auxquels — constate-t-il les auteurs du Code ont fait subir certains remaniements. La législation du Code fait l'objet d'une étude attentive. Les prescriptions de droit civil et surtout celles de droit pénal révèlent que les infractions les plus fréquemment punies par ce Code n'étaient que des actes courants de protestation sociale. Le Code a un caractère de classe très marqué.

L'auteur met enfin en lumière les preuves de l'application du Code de la Moldavie de 1646 jusqu'au XIXe siècle et fait remarquer que cette législation fut appliquée conjointement avec d'autres lois et notamment avec le droit non écrit qui conserve un rôle prépondérant. Le Code de la Moldavie de 1646 n'a pas davantage abrogé les «nomocanons» en vigueur, ni les coutumes locales. Comme l'indique son titre de «Livre roumain d'instruction», ce Code est, avant tout, un guide à l'usage des magistrats et des parties et peut-être même de tous les maîtres féodaux intéressés à connaître la loi écrite pour défendre leurs intérêts sans l'intervention de la justice.

Le Code de la Moldavie de 1646 est tout ensemble un monument du droit écrit et de la langue littéraire roumaine de la première moitié du XVIIe siècle. Il démontre que la réception des sources romano-byzantines fut dictée par les besoins de la société féodale roumaine.

ÎNCERCAREA DE RĂSCOALĂ A MARINARILOR ROMÎNI DIN ANUL 1919

DE

N. BÎRDEANU

În urma răscoalelor marinarilor romîni de la gurile Dunării și din porturile Mării Negre din Rusia de sud, care au avut loc la sfîrșitul anului 1917 și la începutul anului 1918, ca o urmare directă a influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, organele statului burghezo-moșieresc român au luat măsuri drastice pentru a împiedica pe toate căile apariția unor noi răscoale ale marinarilor. Astfel, în porturile dunărene a fost creat un sistem puternic de represiune compus din armată, jandarmerie, siguranță¹ etc., iar în mijlocul echipajelor au fost introduși numeroși agenți secreți. Marinarii bănuți că aveau idei revoluționare au fost mutați în diferite unități ale armatei de uscat. Toți cei care participaseră la acțiunile revoluționare din Sulina, Chilia sau din Rusia Sovietică erau urmăriți de siguranța statului pentru a fi arestați și judecați².

Aceste măsuri însă nu au putut să împiedice dezvoltarea acțiunilor revoluționare în rîndurile armatei burghezo-moșierești și mai ales în sînul marinei militare. Continuînd tradițiile marinarilor revoluționari, marinarii din 1919 au pregătît o răscoală mult mai largă și mai organizată, care a cuprins aproape toate efectivele marinei militare.

Acțiunile revoluționare din marina militară romînă au fost, determinate atît de situația economică, socială și politică grea a țării, cît și de starea specială din marină. Marinarii ambarcați din nou pe nave, după a doua mobilizare decretată în toamna anului 1918, erau profund nemulțumiți. Ei aduceau la bordul navelor amărăciunea maselor populare și spiritul revoluționar care clocotea în fabrici, în uzine și la sate.

O dată completată cu efective, marina începe instruirea și pregătirea în vederea războiului. Pentru a întreține isteria războinică, comandamentul

¹ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., dos. nr. 43055/43, f. 153.

² Ibidem, dos. nr. 33134/2973, vol. II, f. 102.

marinei dă navelor numeroase misiuni mărunte de atacare a obiectivelor sovietice¹. Astfel de „îndeletniciri” au adâncit nemulțumirea marinarilor care vedeau că sînt aruncați în foc ca să înăbușe lupta dreaptă a oamenilor sovietici pentru o viață mai bună.

Marinarii romîni nu doreau să participe la campania intervenționistă împotriva statului sovietic pe care o pregăteau guvernauții romîni. Totodată, soldații marinari, fii de muncitori și de țărani, doreau o schimbare a evenimentelor, o îmbunătățire a situației lor și a tuturor muncitorilor și țăranilor romîni.

Calea care trebuia urmată de soldații, caporalii și sergenții de marină era arătată de grupurile comuniste din România. Grupurile comuniste desfășurau o activitate caracterizată printr-un profund devotament față de cauza oamenilor muncii, față de cauza revoluției. Prin manifestele lor, grupurile comuniste chemau pe soldați să lupte pentru pace, pentru dobîrîrea guvernului burghezo-moșieresc și instaurarea unui guvern al muncitorilor și țăranilor pentru apărarea cuceririlor revoluției socialiste din Rusia. În diferite manifeste se demasca intervenția contrarevoluționară a armatei burghezo-moșierești împotriva republicii sovietice maghiare și noile pregătiri ce se făceau pentru participarea la campania intervenționistă dezlănțuită de imperialiști împotriva statului sovietic rus. În manifestul scris în versuri și intitulat *Măi frați soldați* se spunea :

„Măi frați soldați
Voi nu vedeți că sînteți înșelați ?
V-ați dus cu ofițerii mari și mici
În contra ungarilor bolșevici
Și i-ați bătut ! Dar v-ați bătut pe voi !
Căci bolșevicii nu mai vor ciocoi”².

Afară de manifestele adresate soldaților, în general, la bordul navelor militare erau aduse și manifeste adresate direct marinarilor. Marinarul Grecea Ion a răspîndit la bord un teanc de manifeste cu următorul apel către marinari :

Frați marinari !

„Frați muncitori îmbrăcați în uniforme militare, nu trageți în frații voștri, ostași ai armatei roșii, dacă moșierii romîni vă vor trimite să luptați împotriva Rusiei Sovietice, că Rusia este singurul stat proletar din întreaga lume”³.

¹ În jurnalele de bord ale unor nave sînt înregistrate numeroase misiuni de atac al unor obiective de la granița Rusiei Sovietice. De pildă, în Jurnalul de bord al vedetei nr. 1, maior Ene serie : „14.7.1919, ora 11,30 sosim Bugaz. Vedeta înlocuiește vedeta nr. 7 care pleacă la Dunăre . . . 26.7 ieșim în mare în zorii zilei la 3^h, 0^m, luăm drumul Carolina. Surprindem trei bărci care navigau pe lângă mal. Scufundăm una din ele . . . 4.8. Vedeta remarcînd două bărci debarcă în peninsula Carolina 60 de infanteriști și 6 soldați marinari. Echipa vedetei a lucrat la distrugerea căii ferate ; s-au capturat telefoanele și un sergent care au fost transportate pe malul romnesc”. Arhiva MFA Depozitul central, dos. divizia de Dunăre, nr. 18/1920, f. 32.

² Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., dos. nr. 2793 special, vol. I, f. 91—93.

³ Citat după H. Barbusse, *Convertirea lui Ion Grecea*, Ed. pt. lit. și artă, p. 2.

Asemenea manifeste au avut un mare rol în lămurirea marinarilor. Aceștia s-au convins că noua lor mobilizare nu avea alt scop decât de a participa la intervenția împotriva popoarelor sovietice.

Un alt mijloc de lămurire a maselor de marinari erau și ziarele și broșurile socialiste. După fiecare învoire în oraș, se aduceau la nave ziare socialiste. Într-un document se arată cum soldații și sergenții extrăgeau din ziare veștile despre luptele revoluționare și le comentau ¹. Într-un alt document se arată cum marinarii citeau regulat ziarul *Socialismul* ². Ziarele și broșurile se aduceau la bord în mod clandestin. În marină, ca și în întreaga armată, era cu desăvârșire interzis să se citească ziare sau cărți. Cu toate restricțiile din căzărmi și de la bordul navelor, marinarii mobilizați de revoluționari au început să citească ziare și broșuri socialiste și să se intereseze de viața politică a țării, de luptele clasei muncitoare.

Din documentele găsite în arhivă, ca și din declarațiile unor foști marinari ambarcați în acea vreme pe monitoare, reiese că unii soldați au început să învețe și să cînte diferite cîntece revoluționare ca: „1 Mai”, „Hai la luptă popor” și „Internaționala” ³. Cîntecele revoluționare sudau colectivul marinarilor, le întăreau încrederea în forțele lor proprii și dorința de luptă. Ideile înaintate erau răspîndite în mijlocul echipajului de acei marinari revoluționari care înainte de mobilizare activaseră în mișcarea muncitorească cu care țineau încă legătură ⁴. Afară de aceasta, majoritatea marinarilor erau de origină sau apartenență muncitorească ⁵. Compoziția muncitorească a echipajelor a imprimat caracterul combativ al mișcării revoluționare a marinarilor. Mobilizați de elementele revoluționare, mulți dintre soldații și sergenții de marină încep să-și manifeste tot mai deschis ura și nemulțumirile împotriva claselor exploatoare și a ofițerilor reacționari. Începînd cu primăvara anului 1919, au loc ieșiri dese în masă la raport, pentru hrană, pentru solde și pentru concedii ⁶. Cu ocazia unui astfel de eveniment, cînd în luna mai 1919 soldații de pe monitorul „Kogălniceanu” ies la raport și cer concedii, marinarii revoluționari pun problema demobilizării generale. „Ce-mi trebuie mie concediu! Mie îmi trebuie demobilizare” — arată un marinar revoluționar tovarășilor săi ⁷. Cererile soldaților au rămas însă fără rezultat. Ca urmare a acestui fapt, lozincile revoluționare cîștigă din zi în zi tot mai mulți aderenți. În rîndurile marinarilor își face loc convingerea că fără luptă hotărîtă nu pot obține

¹ Arh. Centr. a Inst. de ist. a partid. de pe lingă C. C. al P.M.R., fond 96, dos. 2068, partea I, f. 236, 237.

² Ibidem, f. 233.

³ Ibidem, f. 159.

⁴ În mai multe declarații luate de către comandanții de nave de la soldați și sergenți, se arată cum muncitorii, împreună cu marinarii, organizau ședințe secrete unde discutau diferite probleme politice. Muncitorii informau pe marinari de situația politică din țară, din Rusia Sovietică, din armata română. La rîndul lor marinarii revoluționari informau pe muncitori despre situația din marină. În timpul concediilor, învoierilor sau cu alte ocazii, marinarii revoluționari mergeau la fabricile sau atelierile din porturile dunărene unde stăteau de vorbă cu muncitorii (Ibidem, f. 17, 18, 19, 254).

⁵ Arh. Centr. a Inst. de ist. a partid. de pe lingă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. 2068, partea a II-a, f. 311.

⁶ Ibidem, f. 111.

⁷ Ibidem.

nici un fel de revendicări. La unele consfătuiri secrete organizate de marinari în oraș sau la bord, se discută situația din țară și din marină și se hotărăște organizarea luptei revoluționare. La o astfel de consfătuire, unul dintre marinarii revoluționari arăta : „ . . . Nu ni se plătește solda la timp... Nu ni se dau concendii. . . trebuie fraților să facem la fel ca bolșevicii”¹. Încetul cu încetul se cocea în rîndurile marinarilor o nouă răscoală. Centrul mișcării revoluționare era Chilia Nouă, unde aveau baza monitoarele Flotilei de Dunăre.

Organizarea răscoalei armate punea în fața marinarilor revoluționari probleme complexe din punct de vedere militar și politic, și anume : cum se va proceda la arestarea ofițerilor și cum se vor ocupa navele, cine va conduce navele și unitățile de luptă după răscoală ? Trebuiau militari revoluționari care să cunoască tehnica și manevra navelor, conducerea mașinilor, artileriei de bord etc. După răscoală, se punea problema conducerii flotei revoluționare în luptă împotriva eventualelor forțe navale și de uscat adverse ; trebuia aprovizionată flota cu muniții și alimente.

Avînd în vedere aceste probleme de ordin politic și militar, marinarii revoluționari au format un comitet de acțiune² pentru pregătirea și conducerea răscoalei. După unele date, acest comitet a început să acționeze din luna aprilie 1919³. Comitetul era format din cinci marinari : un caporal și un soldat de pe monitorul „Kogălniceanu”, doi sergenți de pe monitorul „Lascăr Catargiu” (monitoarele se aflau pe Dunăre la Chilia) și un sergent de la vedete (vedetele se aflau pe Nistru)⁴. Ulterior, comitetul s-a mărit.

Imediat după constituire, comitetul de acțiune al marinarilor a intensificat munca propagandistică în mijlocul echipajului. În referatul unui ofițer anchetator se arată că marinarii revoluționari propagau „printre ceilalți oameni. . . că nu există Dumnezeu , nu există religie, că toate acestea sînt invențiuni ale boierilor, propagau idei socialiste revoluționare, aduceau ziare și cărți socialiste la bord, arătau modul cum trebuie să înțeleagă soldații țărani aceste lucruri și mai cu seamă să se întindă ideea socialistă-bolșevică la țară . . . situație care în parte a ajutat la contaminarea acestei idei, a făcut ca să se găsească la bordul vaselor destui indivizi care să-i asculte și să le fie părtași activi. . . Astfel, mișcarea aceasta era propagată încă din aprilie a.c. și a mers crescînd în lunile mai, iunie și iulie. . .”⁵. După cum reiese din referatul ofițerului anchetator, marinarii revoluționari combăteau misticismul propagat de ofițerii reacționari și lămurau soldații, caporalii și sergenții de marină despre cauzele războa-

¹ Arhiva Centrală a Inst. de ist. a part. de pe lângă C. C. al P. M. R., fond 96, dos. 2068, partea a II-a, f. 111.

² Ibidem, partea a II-a, f. 31—32. Formarea comitetului este pomenită și de un fost marinar într-o amintire a sa în care descrie evenimente din acel timp. (Marian Ion, *Date cu privire la organizarea revoltei din flota fluvială militară în anul 1919*. Manuscrisul la Direcția politică a Comandamentului forțelor maritime militare, Constanța).

³ Ibidem, f. 274.

⁴ Ibidem, f. 31—32.

⁵ Ibidem, f. 274.

ielor, despre cuceririle Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și cum pot scăpa de exploatare muncitorii și țărani români.

În munca de lămurire și educare a ostașilor, marinarii revoluționari au primit sprijin din partea muncitorilor din porturile Galați, Chilia și Tulcea. Marinarii care înainte de mobilizare lucraseră în fabricile și șantierele din Galați, Tulcea sau Chilia, au continuat să aibă legături cu muncitorii. În multe documente se arată relațiile care existau între marinarii și muncitorii din Ismail, Chilia, Galați, și Tulcea.

Marinarii de la Chilia Nouă, care înainte de mobilizare lucraseră în arsenalul marinei și la șantierul Fernic, au luat legătura cu muncitorii din Galați în timpul unui concediu din vara anului 1919. Un sergent revoluționar a participat chiar la unele întruniri ale muncitorilor de la șantierul naval și de la arsenal¹. La fiecare din aceste două întreprinderi lucra câte un sergent revoluționar mobilizat pe loc². Aceștia aveau cunoștință de activitatea revoluționară de la bordul navelor și țineau legătura cu marinarii revoluționari.

Cu muncitorii din Ismail avea legătură prin cizmarul Jipa Simion, un sergent revoluționar ambarcat pe unul din monitoarele de la Chilia Nouă³. Marinarii revoluționari au participat la mai multe întruniri care s-au ținut în atelierul lui Jipa, întruniri la care au fost și unii soldați revoluționari dintr-o unitate militară de uscat, din localitate⁴.

Dacă analizăm ideile pe care le propagau muncitorii în masa militarilor, și dacă confruntăm lozincile marinarilor revoluționari cu lozincile de luptă ale grupurilor comuniste⁵, ajungem la concluzia că mulți muncitori erau comuniști sau activau sub îndrumarea grupurilor comuniste. De exemplu, în declarația unui marinar se arată că Jipa „vorbea cu lucrătorii și cu soldații numai de bolșevism. . . soldații aprobau acest lucru. . . La meșterul Jipa mai veneau și ruși. . . Veneau la el și citeau gazete rusești”⁶. Într-alt document, în care se descrie o întâlnire a marinarilor și a muncitorilor, se arată că Jipa a vorbit marinarilor despre Lenin, despre bolșevicii ruși și ceea ce au realizat ei în Rusia⁷. Ideile pe care le răspîndea Jipa dovedesc că acesta activa pe linia propagată de grupurile comuniste și de aripa de stînga din Partidul socialist.

Grupurile comuniste și elementele de stînga din Partidul socialist au exercitat o puternică influență asupra marinarilor. Marinarii revoluționari și-au precizat scopul luptei lor numai datorită politicii promovate

¹ Arh. Centr. a Inst. de ist. a partid. de pe lângă C. C. al P.M.R., f. 96, dos. 2068, partea I, f. 13—14; 255.

² Ibidem, f. 11.

³ Înainte de mobilizare, Marian lucrase cizmărie la atelierul lui Jipa Simion (Ibidem, f. 254).

⁴ Ibidem.

⁵ Vezi *Documente din istoria P.C.R. 1917—1922*, 1956, p. 19, 139, 146—147 și Arh. Inst. de ist. a partid. de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. 2068, partea I, f. 82, 87, 107, 108, 120, 133.

⁶ Ibidem, partea I, f. 254.

⁷ Ibidem, f. 135.

de grupurile comuniste și de aripa de stînga a partidului socialist. Scopurile ce și le propuneau marinarii ca și legăturile cu mișcarea muncitorească din porturi dovedesc că în fruntea luptei lor revoluționare stătea clasa muncitoare, avangarda maselor exploatare din România.

Marinarii revoluționari aveau legături și cu soldații din unitățile militare de uscat care se găseau în localitățile dunărene.

În acest scop s-au fixat sarcini precise unor marinari care să țină legătura cu unitățile de uscat și care să pregătească echipajele din alte porturi dunărene. Dintre unitățile cu care marinarii au avut legături au fost : regimentul 11 Siret de cavalerie¹ și un regiment de artilerie de la Chilia Nouă, regimentul 33 infanterie de la Tulcea, un regiment de infanterie și unul de artilerie din Ismail². În aceste regimente erau nuclee revoluționare ale soldaților care mobilizau militarii la luptă revoluționară.

O legătură mai strînsă exista între marinarii revoluționari din Chilia, unde era centrul mișcării revoluționare și echipajele din alte puncte de pe Dunăre, de la Mare și de la Nistru. Pentru legăturile cu echipajele din fiecare localitate răspundea cîte un sergent revoluționar³.

Una din prevederile importante ale Comitetului de acțiune al marinarilor a fost aceea de a avea la dispoziție mijloacele de telegrafie cu fir și fără fir de pe nave și de pe uscat pentru coordonarea răscoalei de la monitoare cu a celor din alte unități fluviale ale marinei și cu ale muncitorilor din porturile dunărene. În acest scop au fost întreprinse unele acțiuni concrete.

În raportul unui comandant de navă se dau două informații prețioase în acest sens :

În primul rînd s-au recrutat doi funcționari de la poșta civilă care să sprijine răscoala marinarilor. Legat de aceasta în raportul amintit se arată că unul dintre marinarii revoluționari „avea legături cu un funcționar de la oficiul telegrafic din Chilia Nouă și care îi promisese tot concursul. Acest funcționar avea un alt prieten la oficiul telegrafic Ismail, care era la curent cu mișcarea ce avea să aibe loc”⁴.

În al doilea rînd a fost alcătuit un cod secret care a fost trimis echipajelor unor nave. Prin acest cod urma să fie anunțați marinarii din alte localități asupra începerii răscoalei. În documentul amintit se arată : „Sergentul Bucur . . . întrucît era de specialitate t.f.f., a dat indicațiuni asupra modului cum s-a formulat codul secret . . . cod care avea menirea să anunțe la timp prin telegrafie fără fir începutul acestei mișcări de rebeliune la bord”⁵. Codul secret conținea printre altele următoarele : „Sîntem gata, veniți în ajutor”⁶.

Pentru lupta care se pregătea era nevoie și de muniții și de armament. În acest scop, au fost atrași de partea mișcării unii magazioneri de la nave.

¹ Arh. Inst. de ist. a partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R., fond 96, dos. 2068, partea I, f. 192.

² Ibidem, f. 192 și 254.

³ Ibidem, partea a II-a, f. 33.

⁴ Ibidem, partea I, f. 259.

⁵ Ibidem.

⁶ *Socialismul* din 20 martie 1920.

În afară de aceasta, cu ocazia tragerilor reale, care se executau pentru antrenarea echipajelor, anumiți marinari care mînuiau muniția au sustras un număr însemnat de cartușe care au fost ascunse¹.

Toate aceste fapte ne demonstrează că marinarii se pregăteau pentru o luptă serioasă.

Măsurile organizatorice luate de conducătorii răscoalei, ca, strîngerea legăturilor cu muncitorii din porturi și cu militarii din armata de uscat, atragerea funcționarilor din serviciul telegrafic civil, procurarea de armament, pregătirea de marinari care să îndeplinească anumite specialități la bord, caracterizează mișcarea ca o pregătire în vederea unei insurecții armate.

Lenin arată că „din armata însăși ies detașamente ale armatei revoluționare. Rolul acestor detașamente este să proclame insurecția, să dea maselor o conducere militară, necesară în războiul civil și în orice război, să creeze puncte de sprijin pentru lupta deschisă a întregului popor, să extindă insurecția asupra regiunilor învecinate, să asigure — la început fie chiar pe o mică parte a teritoriului statului — libertatea politică deplină, să înceapă transformarea revoluționară a putredii orînduirii absolutiste, să desfășoare în toată amploarea ei creația revoluționară a păturilor de jos ale poporului...”².

Pe baza propriei lor experiențe, ca urmare a influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a muncii de propagandă a grupurilor comuniste, marinarii au ajuns la concluzia că fără lupta armată nu vor obține nici o victorie. Lupta armată era dictată nu numai de nemulțumirile lor proprii, ci și de situația generală din întreaga țară.

Scopul răscoalei reiese din mai multe documente: rapoartele organelor judiciare și ale comandanților de nave, declarațiile luate marinarilor cu ocazia diferitelor anchete etc. De exemplu, în raportul trimis comandantului marinei de către comandantul Diviziei de Dunăre, se arată că țelurile răscoalei marinarilor erau: „guvern socialist, demobilizare, doborîrea boierilor și speculanților cu privire la hrană, soldă și concedii”³. De asemenea, în raportul comisarului regal care a anchetat acest caz se arată că revoluționarii voiau: „cu ajutorul populației din orașele dunărene să se ducă la Galați de unde să-și impună voința răsturnînd guvernul și aducînd la cîrma țării unul ca acela din Rusia Socialistă”⁴. Într-o decla-

¹ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., fond 96, dos. 2068, partea I, f. 158, cf. f. 195.

² V. I. Lenin, *Despre revoluția din 1905—1907*, Buc., E.S.P.L.P., 1956, p. 141—142.

³ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., fond 96, dos. 2068, partea I, f. 3.

⁴ *Socialismul* din 20 martie 1920. Redacția ziarului *Socialismul* a pornit o campanie legată de procesul marinarilor arestați în iulie 1919 prin care căuta să demonstreze că acuzațiile organelor judiciare ale statului burghezo-moșieresc romîn constituie o înscenare la adresa marinarilor și că n-ar fi vorba de o răscoală pentru doborîrea guvernului, ci numai de o mișcare „pașnică” pentru demobilizare. Această propagandă era făcută din două considerente: în primul rînd, conducerea Partidului socialist căuta să neghe caracterul revoluționar al acestei acțiuni, încercînd să o prezinte sub o lumină „legală” și cit mai „pașnică”. În al doilea rînd, voia să ușureze întrucîtva situația marinarilor arestați. Organele statului burghezo-moșieresc afirmau că răscoala a fost organizată de „agenți bolșevici” și că urmărea „instaurarea unui guvern bolșevic” pentru a aduce acuzații cit mai grave arestaților. Realitatea este că răscoala a fost

rație a unuia din marinari, unde se redă o convorbire a unui marinar revoluționar cu tovarășii săi pe care vroia să-i convingă despre reușita acțiunii, se spune, printre altele, că „Toată armata vrea republică și soldații vor să fie liberi”¹.

Doborîrea oligarhiei burghezo-moșierești și instaurarea republicii muncitorilor, soldaților și țăranilor era obiectul fixat de grupurile comuniste care erau în fruntea maselor populare în această perioadă². Dacă analizăm acest obiectiv în lumina situației revoluționare din țară ajungem la concluzia că el corespundea năzuințelor maselor populare.

În țara noastră erau condiții obiective de trecere la revoluție, la instaurarea puterii muncitorilor și țăranilor. Lipsa unui partid revoluționar al clasei muncitoare a făcut ca să nu poată fi folosite aceste condiții. Masele populare însă și-au propus înlocuirea regimului burghezo-moșieresc cu un regim care să asigure pace, pământ țăranilor, drepturi sociale și politice pentru cei ce muncesc. Dovadă sînt manifestele grupurilor comuniste care reprezentau interesele maselor și scopurile unor răscoale izolate, așa cum a fost și încercarea de răscoală a marinarilor din 1919.

Un mare merit al marinarilor revoluționari din 1919 este acela că în condiții grele de muncă au știut să organizeze activitatea revoluționară : să determine, într-o instituție cum era armata burghezo-moșierească, unde erau cele mai drastice pedepse pentru acțiuni politice, ca ostașii să participe la acțiuni comune, ca : ieșirea la raport și cererea de concedii și demobilizare, învățarea de cîntece revoluționare, participarea la întruniri și organizarea răscoalei armate.

Priceperea politică și pregătirea tactică de care au dat dovadă marinarii revoluționari au fost posibile :

— în primul rînd pentru că în fruntea luptei lor se afla clasa muncitoare organizată și condusă de grupurile comuniste și de elementele de stînga din Partidul socialist ;

— în al doilea rînd, pentru că marinarii revoluționari aveau exemplul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Ei cunoșteau în ce condiții și cu ce formă de luptă cuceriseră puterea muncitorii, țăranii și soldații ruși. Cuceririle Revoluției Socialiste din Octombrie însuflețeau în luptă pe marinarii romîni ;

— în al treilea rînd, marinarii revoluționari romîni aveau experiența luptelor revoluționare de pe navele militare și vasele comerciale din iarna și primăvara anilor 1917—1918

În timp ce marinarii revoluționari pregăteau răscoala armată, în vara anului 1919 a început cea de-a doua campanie a Antantei împotriva

pregătită de marinari sub influența evenimentelor din Rusia Sovietică și din România. Ei urmăreau ca să ajute masele populare să instaureze un nou regim, însă nu cunoșteau amănunțit forma de guvernămînt din Rusia Sovietică pe care s-o aplice în România.

¹ Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partid. de pe lângă C. C. al P.M.R., fond 96, dos. 2068, partea I, f. 133.

² Vezi *Documente din istoria P.C.R. 1917—1922*, Buc., E.S.P.L.P., 1956, p. 55, 64, 93—120.

tînărului stat sovietic. Imperialiștii străini făceau presiuni asupra Romîniei să participe la agresiunea antisovietică.

În aceste condiții, grupurile comuniste au intensificat activitatea propagandistică în rindurile militarilor din armata de uscat și din marină. Prin manifeste se demasceau planurile antisovietice ale oligarhiei romîne și se cerea soldaților să nu lupte împotriva poporului sovietic. În manifestul intitulat *Soldați* și semnat „Soldați republicani”, se spunea :

„... Vor să ne trimită împotriva sărăcimii aruncată pe drumuri, din cauza acestui război al boierilor, capitaliștilor și împăraților. De aceea, hotărîți-vă să luptăm împotriva acelor care vor să ne trimită la noi suferinți. Noi trebuie să luptăm numai pentru libertățile și drepturile muncitorimii și țărănimii din Romînia”¹.

Într-un alt manifest intitulat *Către soldații romîni*, se chemau soldații să cucerească puterea cu ajutorul armelor : „întoarceți arma împotriva acelor care vă dau ordin să mergeți înainte — se spune în manifest. Întoarceți arma în contra generalilor și ofițerilor. Năvăliți ca o lavină, ca o furtună asupra ciocilor din orașe...

Soldați romîni !

Urmați pilda celorlalți frați ai voștri, ridicați-vă ca un singur om în contra asupritorilor voștri, măturați-i de pe fața pămîntului și în locul lor, în locul stăpînirii ciocoiești puneți stăpînirea sfaturilor voastre țărănești și muncitorești”².

Către sfîrșitul lunii aprilie 1919 a fost editat și un apel al Internaționalei a III-a Comuniste „către oamenii muncii din întreaga lume”, prin care se chemau soldații și muncitorii francezi, englezi, americani, italieni, sirbi, romîni să sprijine Rusia Sovietică și să întoarcă armele împotriva propriei burghezii. Oamenii muncii din întreaga lume au răspuns la apelul Internaționalei Comuniste și s-au solidarizat cu Rusia Sovietică prin greve, demonstrații politice de masă și refuzul de a încărca armament destinat armatelor intervenționiste.

La chemarea Internaționalei a III-a, ziua de 21 iulie este declarată ziua grevei internaționale a clasei muncitoare, pentru apărarea Rusiei Sovietice și a Sovietelor ungare.

Proletariatul romîn mobilizat de grupurile comuniste făcea pregătiri în vederea grevei generale de la 21 iulie³.

¹ *Documente din istoria P.C.R., 1917—1922*, ed. a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1956, p. 119—120.

² *Ibidem*, ed. 1953, p. 119.

³ Grupurile comuniste din Romînia au editat un manifest intitulat *Către muncitorii, țărani și soldații romîni*, prin care chemau masele la greva generală pentru a protesta împotriva intervenției armate a bugheziei care voia să distrugă cele două republicii proletare, Rusia Sovietică și Ungaria Sovietică (*Documente din istoria P.C.R. 1917—1922*, Buc., E.S.P.L.P., 1953, p. 120—122). Manifestul a fost răspîdit în multe orașe ale țării printre care și porturile dunărene Brăila, Galați (Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., dos. 2793, vol. II, f. 295).

Comitetul de acțiune al marinarilor a ales momentul dezlănțuirii răscoalei marinarilor cu câteva zile înainte de 21 iulie, ziua grevei internaționale a clasei muncitoare. Stabilirea datei începerii răscoalei într-una din zilele precedente grevei internaționale a fost foarte bine aleasă. Până la 21 iulie marinarii trebuiau să-și îndeplinească planul propus de a ajuta pe muncitori să răscoale unitățile militare și populația din Deltă și din orașele Vilcov, Chilia, Tulcea, Reni și să ajungă la Galați. Acolo răscoala trebuia să culmineze cu greva generală a muncitorilor organizată pe întreaga țară de grupurile comuniste. În felul acesta, răscoala coincidea atât cu lupta muncitorilor din țara noastră, cât și cu lupta muncitorilor din întreaga lume, pentru apărarea puterii sovietice. Coordonarea răscoalei cu lupta muncitorilor ușura realizarea țelurilor pe care și le propuseseră marinarii revoluționari.

Astfel, soldații, caporalii și sergenții din marina militară, fii de muncitori și de țărani, au înțeles chemările grupurilor comuniste din țara noastră, ca și apelul Internaționalei a III-a Comuniste, de a întoarce armele împotriva propriei burghezii și moșierimi, așa cum au făcut muncitorii, țăranii și soldații ruși.

Entuziasmați de perspectivele luptei lor, marinarii revoluționari au intensificat pregătirile în vederea dezlănțuirii răscoalei, care se desfășurau concomitent cu pregătirile pe care le făceau muncitorii din porturi în vederea grevei generale internaționale a muncitorilor.

În mai multe ședințe ținute în primele săptămâni ale lunii iulie 1919, comitetul de acțiune al marinarilor a întocmit planul detaliat al răscoalei. Potrivit acestui plan, data începerii răscoalei s-a fixat pentru noaptea de 14—15 iulie¹.

Răscoala trebuia să înceapă concomitent la cele două monitoare care se aflau la Chilia (monitoarele „Lascăr Catargiu” și „M. Kogălniceanu”) și la vedetele de pe Nistru. Semnalul răscoalei urma să se dea de marinarii revoluționari de pe „Lascăr Catargiu”. Apoi urmau să se răscoale și echipajele celor două monitoare care fuseseră duse la Galați și echipajele diviziei de mare de la Sulina. După ocuparea navelor trebuia trimisă o gardă în oraș la Chilia pentru a coopera cu răscoala populației civile și a militarilor din unitățile de uscat, iar una la comandamentul diviziei de Dunăre pentru a-l ocupa prin forța armelor².

După victoria răscoalei în Chilia Nouă, cu ajutorul mijloacelor de comunicație, prin telefon și prin curieri speciali se anunțau unitățile militare și populația din alte localități. Prin codul secret se anunțau navele de pe Nistru³. Se ocupau apoi Vilcovul, Sulina, Tulcea și Ismailul și se ajuta populația civilă din aceste orașe să se răscoale⁴.

Pentru a preîntîmpina intervenția navelor de război ale statelor intervenționiste din Marea Neagră, comitetul de acțiune a hotărît să minze

¹ *Socialismul* din 20 martie 1920.

² Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R. fond 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 261.

³ *Socialismul* din 20 martie 1920.

⁴ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 218—219.

gurile Dunării. Un sergent revoluționar a fost destinat să facă barajele de mine necesare la gurile Dunării și unde va mai fi nevoie¹. Comitetul nu a exclus o luptă cu navele franceze. Această luptă însă se putea da numai după ce răscoala ieșea victorioasă. În legătură cu această luptă s-a ajuns la concluzia că navele franceze pot fi ușor date la fund, întrucât au corpul subțire². După răscoală, urma ca la Chilia să se concentreze toată flota și să plece spre Galați.

„În drum spre Galați — se arată în referatul comisarului regal — se anunța, prin telegrafie fără fir cu alfabetul din codul secret, pe sergentul Nuțu la Vilcov, spre a pune populația în mișcare, pe cei de pe monitorul „Brătianu” ca să anunțe sosirea lor, vedetele de pe Nistru spre a se uni cu bolșevicii ruși și a veni la Galați pentru cooperare. De asemenea, urma să se anunțe populația din Ismail prin maistrul Jipa, regimentul II artilerie și 73 infanterie care aveau aderenți cîștigați de revoluționari. Cu astfel de cooperare, monitoarele ajungeau la Galați. Aici, revoluționarii trebuiau să se pună în legătură cu sergentul Cimpoieru care era să vină de la T. Severin la Galați, cu lucrătorii de la Fernic și soldații de la Arsenalul marinei și depozitele generale ale marinei. În cele din urmă se răsturna guvernul burgheziei și se aducea un guvern bolșevic”³.

Pentru realizarea planului răscoalei s-au întreprins următoarele acțiuni concrete :

Comitetele de acțiune au trimis o scrisoare la Vilcov unui sergent revoluționar, prin care îi anunța data cînd va începe acțiunea pentru a pregăti populația și armata din acea localitate⁴. De asemenea, a luat legătura cu meșterul Jipa din Ismail și cu un sergent de la monitoarele care se aflau la Galați⁵. Un alt sergent care fusese mutat de la Chilia la T. Severin își luase angajamentul că va anunța și muncitorii din șantierul Fernic și muncitorii și militarii din arsenalul marinei, și de la depozitele generale ale marinei, care se aflau la Galați, despre începerea răscoalei marinarilor⁶. Prin vedeta nr. 1 din escadrila de vedete de pe Nistru, care trecea de la Galați spre Nistru, a fost trimis echipajelor de pe vedetele de la Nistru codul secret⁷.

În legătură cu ofițerii, s-a stabilit forma în care să fie arestați. Conducătorii răscoalei au căzut de acord ca ofițerii și plutonierii să fie arestați în timpul nopții prin punerea capacelor chiurasate la tambuchiurile de la cabinele în care dormeau⁸.

Una din cele mai importante prevederi în organizarea răscoalei marinarilor o constituie stabilirea personalului care să ocupe diferite funcții la bord după victoria răscoalei. S-au ales dinainte soldații,

¹ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dosar nr. 2068, partea I, f. 276.

² *Ibidem*, f. 133.

³ *Socialismul* din 20 martie 1920.

⁴ *Ibidem*, 21 martie 1920.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 148.

caporalii și sergenții de marină care să conducă navele, care să fie șefi ai unităților de luptă : artilerie, electromecanică, navigație etc. Alegerea s-a făcut ținându-se cont de sarcinile date dinainte de comitet, în legătură cu însușirea specialităților de la bord și după specialitatea și consimțământul militarului respectiv ¹.

Pentru noaptea când urma să aibă loc răscoala, comitetul de acțiune a hotărât ca în serviciul de gardă și de cart să fie numai marinarii revoluționari sau simpatizanți ai mișcării². Aceștia trebuiau să facă în așa fel ca să determine pe comandanții de unități de luptă să ia serviciul fără a da de bănuț scopul pe care l-au urmărit. Comitetul de acțiune a făcut și ultimele pregătiri legate de asigurarea cărbunilor și a muniției.

În concluzie, răscoala a fost pregătită destul de amănunțit.

„Începând din ziua de 12 iulie — se arată în referatul comisarului regal — se putea observa că acțiunea premergătoare era mai accentuată printre revoluționari. Capii de pe monitorul « L. Catargiu »... împreună cu complicii se întâlneau pe mal cu inițiatorii de pe monitorul « Kogălniceanu ». Se luau ultimele dispozițiuni. S-au inspectat mitraliere... Capii informaseră pe cei de pe monitorul « L. Catargiu » că au 20 tone cărbuni. Pe acest monitor se luaseră măsuri și mai serioase. Astfel, parte din munițiile din magazia de muniții au fost transportate de revoluționari în bancarele de cărbuni de pe vas spre a fi la dispoziție”³.

În acest timp se întâmplă un eveniment neprevăzut pentru marinarii revoluționari. Divizia de Dunăre primește ordin să ridice presiunea la nave și să plece spre canalul Polunocinoe pentru a executa trageri de artilerie⁴. (Canalul Polunocinoe este o ramificație a brațului Dunării, Chilia, spre baia Jibrieni din Marea Neagră).

Care era adevăratul scop al îndepărtării monitoarelor din Chilia? În raportul său comandantul Diviziei de Dunăre arată clar că : „la 14 iulie am trimis Divizia II-a la tragere la Polunocinoe cu intențiunea de a-i ține acolo pînă la 14 august cînd au să plece la Galați, în scopul de a-i îndepărta de contactul cu orașul”⁵.

Comandantul Diviziei de Dunăre aflase de la poliție și siguranță că între marinarii și civili au loc dese întâlniri. Despre pregătirile concrete în vederea răscoalei nu aflase. Totuși a luat măsura de a îndepărta monitoarele din Chilia, pentru a rupe pe marinarii de populația civilă, mai ales că știa atît despre frămîntările soldaților pentru demobilizare, cît și de greva generală a muncitorilor de la 21 iulie, care se apropia. Totodată, într-o convocare, comandantul a sfătuit ofițerii să fie foarte vigilenți și să ia măsuri în consecință⁶.

¹ În ultima ședință ținută înaintea răscoalei a fost numit un sergent care să ia comanda generală a escadrei revoluționare, purtînd titlul provizoriu de contra amiral. Marian Ion, *op. cit.*, p. 9.

² Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., dos. nr. 2068, partea I, f. 157.

³ *Socialismul* din 20 martie 1920.

⁴ Arhiva M.F.A. Depozitul central, dos. Divizia de Dunăre, nr. 18/920, f. 169—170.

⁵ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 2.

⁶ *Ibidem*.

Comitetul de acțiune al marinarilor nu a bănuit că plecarea monitoarelor la Polunocinoe este o manevră a comandamentului. Pe motiv că la Polunocinoe răscoala va putea ieși mai ușor victorioasă, comitetul a amînat data dezlănțuirii ei, pentru noaptea de 15 spre 16 iulie.

Aminarea datei dezlănțuirii răscoalei a fost o mare greșeală a comitetului de acțiune al marinarilor. Ea nu a făcut decît să producă unele confuzii la marinarii revoluționari din alte localități, cum a fost la Vilcov, la vedetele de pe Nistru, la Ismail, la Galați, care nu au aflat de această aminare. Greșeala serioasă făcută de comitet în legătură cu aminarea datei cu două zile, ca și altele care au urmat după aceasta, a fost fatală răscoalei.

Ajuns la Polunocinoe, comitetul de acțiune a ținut o ultimă consfătuire pe mal, pe data de 15 iulie, unde a luat ultimele măsuri pentru începerea răscoalei în seara aceleiași zile¹. Un caporal și un sergent au fost desemnați să pregătească un discurs revoluționar pentru echipaj², doi soldați au fost însărcinați cu punerea capacelor chiurasate la careul pupă al ofițerilor; doi soldați să pună capacele chiurasate la careul comandantului, și alți doi să fie santinele cu baionete la arme, la cabinele maștrilor militari și plutonierilor de la monitorul „Lascăr Catargiu”³. La fel ca la monitorul „Catargiu”, s-au stabilit sergenții și soldații care să aresteze ofițerii, maștrii și plutonierii și să stea de santinelă, la monitorul „Kogălniceanu”⁴.

S-a hotărît ca navă comandant a flotei revoluționare să fie monitorul „Lascăr Catargiu”, luîndu-se și alte măsuri de ordin organizatoric⁵. Magazia cu muniții de la monitorul „Kogălniceanu” încă nu era sub controlul revoluționarilor. Unii din membrii comitetului au apelat la un soldat care avea cheile de la această magazie⁶. În seara hotărîtă pentru dezlănțuirea acțiunii: 15 spre 16 iulie 1919, serviciul la telefoane⁷, serviciul la „timonier alergător”⁸ a fost preluat de revoluționari.

Într-un raport al comandantului monitorului „L. Catargiu” se arată: „... fără nici un ordin de la orele 17 la ora 20 în ziua de 15 iulie luaseră serviciul la telefonul ce făcea legătura cu Vilcov, unul din complicii de mai sus și anume soldatul Baștiurea Marin. Mai departe la ora 20 în aceeași zi, luase de asemenea serviciul la telefon soldatul Bărbulescu Vasile numit de sergentul Nichifor Leon unul din autorii principali”⁹.

După indicațiile comitetului, cu cîteva ore înainte de începerea răscoalei au fost controlate și unse mitralierele de la bord. În aceeași seară, în secret, s-a arborat la catargul din provă al monitorului „L. Catargiu”, destinat ca vas comandant, pavilionul roșu¹⁰.

¹ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 78.

² Ibidem, f. 78—80.

³ Ibidem, f. 175.

⁴ *Socialismul din 21 martie 1920.*

⁵ Vezi declarația sold. Bărbulescu Vasile. Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. 2068, partea I, f. 192—193.

⁶ Ibidem, f. 78—80.

⁷ Ibidem, f. 157.

⁸ Ibidem, f. 75.

⁹ Ibidem, f. 157.

¹⁰ Marian Ion, *op. cit.*, p. 9.

Acum comitetul a săvârșit o nouă greșeală. În loc să țină marinarii revoluționari de veghe pînă la ora începerii acțiunii, îi trimite la culcare, cu ideea de a fi odihniți pentru marele eveniment care urma să aibă loc ¹. De serviciu trebuia să rămînă un sergent, membru al comitetului de acțiune al marinarii ². Fiind foarte siguri de succesul lor, revoluționarii nu au luat nici o măsură pentru înarmarea cel puțin a unei părți din echipaj, care să poată face față unei eventuale trădări.

Trădarea pe care nu o bănuiau revoluționarii se și săvârșise. Magazinerul de la monitorul „Kogălniceanu”, căruia se adresaseră revoluționarii pentru muniții, era informator al ofițerilor. În seara aceleiași zile (15 iulie) acesta, împreună cu un sergent și el trădător, au informat și alarmat ofițerii ³: „domnule locotenent — raportează unul din trădători locotenentului Caraman — să nu pierdem timpul. Chiar în noaptea asta banda de bolșevici, pe care pînă acum am urmărit-o ca să aflui cît mai multe și cu care am fost pînă mai adineaori în contact de la « Catargiu » împreună cu cîțiva pe care-i aveam și noi la « Kogălniceanu » și care sînt : caporalul Bazagievici Dragnea, soldat Virneanu Vasile și soldatul Mutu Gheorghe și poate încă unul-doi pe care nu-i știm, vor ca în noaptea aceasta chiar între orele 11—2 să se răscoale să închidă prin surprindere cu capacele chiurătate intrările la cabinetele ofițerilor atît de la « Catargiu », cît și de la « Kogălniceanu », pe care să-i închidă astfel, să treacă la cazarmile echipajului « Kogălniceanu » pe care nu sînt siguri și pe care nu contează ei, să-i forțeze cu ajutorul armelor și al mitralierelor de pe « Catargiu » să se dea de partea lor... și stăpîni astfel pe monitoare să ridice presiunea și să plece la deal spre Galați” ⁴.

Lt. Caraman a anunțat pe comandantul Diviziei de monitoare care a convocat urgent pe toți ofițerii, maistrii și plutonierii. După întocmirea unui plan de luptă au fost înarmați toți ofițerii cu cîte două revolve și au fost închise și puse sub pază magaziiile cu muniții pentru a nu putea fi folosite de echipaje ⁵.

La ora 23 a apărut la tambuchiul de la cazarma monitorului „Kogălniceanu” grupul de ofițeri și maistri înarmați și au arestat după o listă pe toți marinarii cunoscuți și pe alții bănuți ca revoluționari ⁶.

Fochiștii care dormeau pe punte sînt somați prin surprindere și arestați. Arestările continuă la monitorul „L. Catargiu”.

În timp ce se efectuau arestările pe navele ce se găseau la Polino-cinoe, s-a anunțat comandantul de la Chilia ⁷ și unitățile de la Nistru, Vîlcov, Galați, T. Severin să ia măsuri și să aresteze pe marinarii bolșevici din unitățile respective ⁸.

¹ Arhiva Centrală a Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. 2068, partea I, f. 275.

² Ibidem.

³ Ibidem, f. 78—80.

⁴ Ibidem, f. 73, 75.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, f. 94, dos. nr. 2068, partea I, f. 2.

⁸ Ibidem, f. 276.

Sergentul revoluționar care avea la el codul cifrat este arestat în gara din Cetatea Albă. În timp ce trecea prin mulțime, el reușește să arunce hîrtia compromițătoare, așa că cei care l-au cercetat nu au aflat nimic la el.

Așa a fost înăbușită încercarea de răscoală a marinarilor. Pentru fapta lui ticăloasă, sergentul care a trădat răscoala a fost ridicat în grad și i s-a iertat și dezertarea pentru care trebuia să fie trimis la temniță¹. La fel a fost ridicat în grad și magazionerul trădător de la monitorul „Kogălniceanu”².

La înăbușirea răscoalei au contribuit și lipsurile și greșelile revoluționarilor. Principala lipsă a marinarilor revoluționari a fost aceea că nu au păstrat regulile conspirativității, și nu au știut să asigure secretul pregătirii răscoalei. Datorită acestui fapt, poliția și siguranța au aflat de întîlnirile marinarilor revoluționari din Chilia. Fiind sezisat, comandamentul a fracționat divizia de Dunăre și a rupt pe marinari de revoluționarii din oraș.

Principala cauză însă care a contribuit la înfrîngerea răscoalei marinarilor o constituie faptul că nu a existat un partid revoluționar marxist. Membrii grupurilor comuniste nu aveau destulă claritate asupra problemelor programatice și a metodelor de realizare a scopului propus³. Unii dintre ei nu înțelegeau necesitatea mobilizării la luptă a maselor largi ale oamenilor muncii, și a soldaților armatei burghezo-moșierești. Alții socoteau că revoluția se poate înlăptui de un cerc de luptători „conștienți”⁴. Astfel, marinarilor le-a lipsit conducerea și îndrumarea unui partid revoluționar.

După înăbușirea răscoalei și arestarea marinarilor revoluționari, comandantul Diviziei a II-a de monitoare, de frica fraternizării echipajului cu arestații, a ordonat aprinderea focurilor la nave și plecarea înapoi spre Chilia. Într-un extras din jurnalul de bord al monitorului „Kogălniceanu”, găsit în arhiva M.F.A., unde se confirmă toate acțiunile de mai sus legate de răscoală, se arată cum în noaptea de 16 iunie la ora 4,00, monitoarele se întorc la Chilia⁵. Tot aici se arată cum s-au trimis o serie de ofițeri de la comandamentul marinei pentru cercetări⁶.

Din unele izvoare reiese că o parte din marinarii revoluționari au fost împușcați pe loc. N. Iorga nota în memoriile sale la data de 25 august următoarele : „Mi se spune după informații date de un marinăr, că la Galați echipajul unui vas se înțelese să ucidă pe ofițeri, să bombardeze orașul . . . În ultimul timp totul a fost descoperit . . . vinovații au fost împușcați”⁷.

Probabil că acest fapt s-a întîmplat la Galați. Din documente reiese că revoluționarii de la Chilia nu au fost împușcați. Unii ofițeri reacționari

¹ *Socialismul* din 11 aprilie 1920.

² *Ibidem*.

³ *Vezi* Mihail Roller, *Avîntul revoluționar al maselor populare din România în anii 1917–1921. Crearea P.C.R.*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R.*, nr. 6 din 1957, p. 47–52.

⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁵ Arhiva M.F.A., Depozitul central, Dosar Divizia de Dunăre nr. 18/1920, f. 169–170.

⁶ *Socialismul* din 11 aprilie 1920.

⁷ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 249.

ca de exemplu lt. Caraman au propus ca să se termine repede cu arestații, „să fie scoși câte doi legați cu funii de mâini și împușcați în baltă”¹. La propunerea altora, s-a hotărât să fie deferiți justiției. După sosirea monitoroarelor la Chilia Nouă, din cauza neîncrederii față de echipajele de marină, s-au cerut grăniceri de la Ismail care au fost puși să facă de gardă și să păzească pe marinarii arestați².

Arestații au fost închiși în trei șlepuri³, iar capii mișcării într-un singur șlep, câte unul într-o magazie, pentru a nu comunica între ei⁴. Zilnic se luau pe rînd la cercetări și se supuneau la cele mai groaznice chinuri. Pentru a-i face să vorbească și să dea declarații, marinarii au fost bătuti cu funii ude și li s-au înfipt ace sub unghii. Prin astfel de metode ofițerii reacționari și organele siguranței căutau să determine pe marinari să divulge pe tovarăși lor de luptă. Șlepurile remorcate și escortate de navele militare de pe care fuseseră înlocuite mare parte din echipaje, au fost duse la Galați.

Frica și surprinderea, la vestea acestei răscoale au fost așa de mari încît șlepurile cu marinarii arestați erau escortate de nave de război ce aveau mitralierele și tunurile în bătaie, deși arestații erau bine ferecați în magazinele șlepurilor și nu mai prezentau nici o primejdie.

La Galați, marinarii au fost trimiși în fața Curții Marțiale a Corpului III Armată⁵. După o judecată rapidă, Curtea Marțială a Corpului III Armată din Galați condamnă pe unii marinari la moarte, iar pe alții la ani grei de temniță, de la 5 ani, la muncă silnică pe viață⁶.

După recursul făcut de marinari și în urma protestului maselor populare, procesul s-a rejudecat de două ori, o dată la Constanța⁷ și o dată la Iași⁸, unde pedepsele au fost reduse. În diferitele închisori (la Galați, Constanța, Iași, Tg. Ocna) prin care au fost trecuți marinarii, au fost supuși la un aspru regim de exterminare fizică.

Deși a fost înăbușită înainte de a se desfășura în toată amploarea sa, încercarea de răscoală a marinarilor din 1919 a avut o mare importanță. Alături de lupta dîrză a maselor populare, de grevele și demonstrațiile politice ale muncitorilor și de alte răscoale ale soldaților, lupta revoluționară a marinarilor a contribuit la împiedicarea înlăturării planurilor criminale ale guvernanților romîni de a participa cu întreaga armată la agresiunea antisovietică dezlănțuită de imperialiști.

¹ Marian Ion, *op. cit.*, p. 10.

² Arhiva Centrală a Inst. de ist. a partidului, de pe lângă C. C. al P. M. R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea I, f. 2-3.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, partea a II-a, f. 83-100.

⁵ Vezi adresele de trimitere a marinarilor în judecata Curții Marțiale, ibidem, partea I, f. 81, 86, 94, 106, 119, 128, 147, 156, 164, 174, 178, 187, 199, 207, 217, 247, 258.

⁶ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., fond. 96, dos. nr. 2068, partea II, p. 83-100.

⁷ *Lumea nouă* din 22 noiembrie 1919.

⁸ Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P.M.R. fond. 96, dos. nr. 2068, partea II, f. 311-317.

Pentru a se preîntîmpina ivirea unor noi răscoale în marină și în armata de uscat, s-au luat măsuri speciale. Din ordinul special al ministrului de Război, în primăvara anului următor se înființează în marină un „serviciu de informații și propagandă”¹. În marile unități și în unitățile subordonate comandamentului marinei, acest serviciu avea câte un „birou de informații și contrapropagandă”². Pe nave, serviciul de informații și contrapropagandă era condus direct de comandantul navei sau de secundul său³. Scopul întregului sistem al serviciului de informații și contrapropagandă era de a culege date cu privire la starea de spirit a marinarilor și de a da pe mîna siguranței pe toți acei militari identificați că citesc ziare și broșuri comuniste, sau au vederi comuniste. În ordinul de înființare al serviciului de informații și contrapropagandă se dau indicații speciale „să se folosească ordonanțele pentru culegere de informații”⁴.

Trupele de uscat din porturile dunărene au fost evacuate în diferite localități îndepărtate spre interiorul țării, înlocuindu-se cu altele. În porturile dunărene a fost concentrată o mare parte din siguranța Basarabiei. S-au efectuat și unele arestări ale muncitorilor care avuseseră legături cu marinarii.

Cu toate măsurile teroriste luate de organele statului burghezo-moșieresc, ecoul luptei revoluționare a marinarilor din flotila de Dunăre s-a resimțit în numeroase unități și subunități ale armatei de uscat și ale marinei militare. Nemuțumirile care existau în întreaga armată română după a doua mobilizare încep să fie manifestate deschis în a doua jumătate a anului 1919, ajungîndu-se la răscoale armate în unele regimente⁵. Mai multe unități în care s-au manifestat nemuțumiri au fost dezarmate. Trupele dezarmate au manifestat cu steaguri roșii ce purtau inscripția: „Trăiască unitatea oamenilor muncii din întreaga lume”⁶. Mulți ostași romîni din rîndurile armatei burghezo-moșierești trimisă să înăbușe republica proletară maghiară, au trecut de partea revoluției proletare, cerînd să fie primiți în rîndurile armatei roșii maghiare. Numai din regimentul de infanterie Alba-Iulia s-au înrolat în armata roșie din Ungaria 350 de militari romîni⁷.

Lupta revoluționară a marinarilor a avut răsunset și în rîndurile muncitorilor, în special ale muncitorilor și navigatorilor din porturile dunărene. În porturile Galați, Brăila, Giurgiu, muncitorii au participat la mitinguri și demonstrații de solidaritate cu marinarii revoluționari.

¹ Arhiva M.F.A. Depozitul Central, dos. Divizia de Dunăre, nr. 51/920.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ În august s-au răscolat soldații garnizoanei din Bender. În noiembrie s-au răscolit soldații regimentului 113 infanterie din Cernăuți. Unii soldați au trecut granița în Rusia Sovietică luîndu-și armele cu ei. (Arhiva Centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R., dos. nr. 297).

⁶ *Pravda* din 5 august 1919.

⁷ Mihail Roller, *Avîntul revoluționar al maselor populare din România în anii 1917–1923. Crearea Partidului Comunist Român*, în *Analele Inst. de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.*, nr. 6/957, p. 43.

În clipa în care s-a aflat de soarta marinarilor arestați, de schingiuirile la care erau supuși, presa muncitorească a pornit o campanie de masă pentru eliberarea lor. Într-un articol din *Socialismul* se scria: „... voi marinarii învățați acolo în temnițele voastre că dreptatea se smulge cu sila, cu forța, din mina clasei conducătoare și că, fie Averescu, fie Brătianu, fie oricare altul, toți se adăpostesc în dosul piramidei de crime spre a-i feri de soarele ce răsare, ale cărui raze are pentru oasele noastre slăbite căldura binefăcătoare, iar pentru ei dogoreala fierului roșu care arde și nimiceste”¹.

Încercarea de răscoală a marinarilor din 1919 a situat pe marinari alături de masele populare în lupta pentru scuturarea jugului exploatării burghezo-moșierești. În focul luptelor revoluționare, marinarii români au înțeles că muncitorii, țărani și soldații nu vor scăpa de exploatare atît timp cît nu vor înlocui regimul burghezo-moșieresc.

Prin activitatea lor revoluționară, marinarii români au îmbogățit tradițiile revoluționare de luptă ale poporului român pentru libertate și dreptate socială.

Răscoala marinarilor din 1919 a confirmat justetea tezei marxist-leniniste că lupta maselor populare a muncitorilor și soldaților nu poate ieși victorioasă atît timp cît ea nu are în frunte un conducător politic temeinic organizat, un călăuzitor care să știe să adopte cele mai juste forme în raport cu situația dată și cu măsurile concrete pe care le întreprinde reacțiunea. Prin lupte revoluționare s-a întărit ideea necesității unui astfel de detașament organizat și în rîndurile muncitorilor îmbrăcați în haine militare, în rîndurile marinarilor revoluționari.

¹ *Socialismul* din 11 aprilie 1920.

DOUĂ SCRISORI INEDITE ALE LUI MIRON COSTIN

DE

ELENA LINTZ

Alături de lucrările de mare valoare istorică lăsate de cronicarul român Miron Costin, un interes deosebit îl trezește corespondența acestuia cu prietenul și protectorul său Antoni Stanislaw Szczuka, scrisă în limba polonă și rămasă inedită pînă în momentul de față. Stanislaw Szczuka, om politic de seamă al vremii a fost secretarul regelui polon Ioan al III-lea Sobieski și a deținut pe rînd mai multe funcții la curtea regală. Prietenia acestuia cu logofătul moldovean aflat în pribegie în Polonia s-a dezvoltat mai mult datorită faptului că prin intermediul lui Szczuka, Miron Costin ținea legătură cu regele polon și-i oferea serviciile sale, ca răsplată pentru faptul că Sobieski primise să-l adăpostească împreună cu familia sa, pe teritoriul Poloniei.

Din întreaga corespondență purtată între cei doi oameni politici, s-au păstrat numai două scrisori ale cronicarului moldovean: una datată la 6 octombrie 1685 și alta fără dată. Din însemnările arhivei Potocki reiese că cealaltă scrisoare ar fi scrisă în anul 1684.

În scrisoarea din anul 1684, Miron Costin cere să i se trimită circularele regale prin care Ioan Sobieski îi dăruia după obiceiul vremii, ca nobil cu indigenat polon — sate din domeniile regale, drept beneficii viagere. Aceste beneficii se acordau de obicei nobililor cu merite deosebite față de rege. Avînd în vedere însă că aceasta se petrece în anul 1684, imediat după întoarcerea lui Costin în pribegie, în Polonia, putem considera această donație drept asigurarea de către rege a condițiilor materiale ale pribegului și familiei acestuia.

În aceeași scrisoare, Costin roagă ca pentru două din satele dăruite, să se scrie o singură circulară. Cele două sate poloneze despre care este vorba — Luzany și Oszychlity — se aflau în apropierea graniței de atunci cu Moldova, lângă localitatea Sniatin, existentă și astăzi în R. S. S. Ucraineană, pe apa Prutului, la nord-vest de Cernăuți, la jumătatea drumului dintre Cernăuți și Colomeia. Drept mulțumire pentru eliberarea circularilor, Costin trimite prin fiul său un dar nobilului Szczuka.

Scrisoarea din 1685, mult mai importantă prin conținutul său istoric, este o dovadă grăitoare că Miron Costin nu a fost străin de bătălia întreprinsă de polonezii conduși de hatmanul Ioan Stanislaw Jablonowski, împotriva seraschierului Suleiman Pașa din Tuțora (localitate lângă Iași) și a hanului tătarăsc Selim Gherei, luptă la care s-a alăturat de partea turcilor și domnitorul Moldovei Constantin Cantemir. După părerea cronicarului Nicolae Costin, intrarea acestuia din urmă în luptă, vitejia lui și a moldovenilor ar fi hotărît înfringerea armatelor hatmanului. Iată ce scrie Nicolae Costin despre această luptă în *Letopisețul Țării Moldovei* (Colecția M. Kogălniceanu): „Osebit de aceste, cum s-au așezat Cantemir Vodă la scaunul țării în Iași într-acestaș an la septembrie, au și pogorît Ioan Stanislaw Iablonevski, hatmanul cel mare al coronii leșești cu oaste și au intrat în țară de au venit pînă la Boian pe Prut . . . și așa bătindu-se spun cum și Cantemir Vodă au ieșit singur cu capul lui și cu curtea lui, cu boiernașii și cu slujitorii ce avea mai de treabă, la hartă și mare vitejie au arătat, la acea aripă dincotro au dat el năvală asupra leșilor”.

Veștile de pe cîmpul de luptă aflate de Miron Costin prin intermediul oamenilor săi și transmise la curte, aveau drept scop informarea regelui Ioan Sobieski. Așezarea atît de apropiată a armelor vrăjmașe trezește bineînțeles neliniște, presupunîndu-se că armata polonă va trece printr-o grea încercare. Alături de aceasta se strecoară însă neliniștea pentru situația politică din Moldova. Costin scrie: „Din Moldova, de la ai mei nu am primit nici un om și nici o carte, se vede că acum umblă acolo ca pe ace”.

Ambele scrisori au fost scrise la Daszawa, unde Miron Costin fusese adăpostit împreună cu familia sa, la castelul de vînătoare al regelui Ioan Sobieski. Localitatea Daszawa există și astăzi în R.S.S. Ucraineană la sud-est de orașul Strîi.

Existența acestor scrisori a fost semnalată de Wiktor Wiecki (pseudonim T. J.) în lucrarea sa *Miron Kostyn, Przyczynek de historii literatury polskiej XVII wiesku* (*Miron Costin, Contribuții la istoria literaturii polone din secolul XVII*) publicată în *Przegląd Powszechny* din anul 1897, caietul întii, p. 145, 361.

În cartea sa *Literatura polska od poczatku do swiatowej* (*Literatura polonă de la începuturi pînă la primul război mondial*), vol. I, Gabriel Korbut a menționat de asemenea existența în manuscris a două scrisori ale cronicarului român.

Cele două scrisori s-au păstrat în original în dosarele Szczuka din arhiva familiei Potocki la Krzeszowice. Ulterior arhiva Potocki a fost adusă la Varșovia și înserată în Archiwum Głowne Akt Dawnych, unde se află și acum.

A treia scrisoare pe care o amintește Wiecki în lucrarea menționată, precum și E. Barwinski în introducere la ediția latină a cronicii lui Miron Costin — ca existînd în volumul 5 (scrisoarea 32) din dosarele Szczuka, este scrisă de Nicolae Costin, fiul cronicarului și adresată lui Marcin Katski, scrisoare care nu are nici o legătură cu viața și opera lui Miron Costin.

Tot din familia Costinilor mai există în Polonia, în biblioteca Czartoryski din Cracovia, o scrisoare inedită a lui Velicico Costin, adresată

castelanului cracovian Andrzej Potocki. În această scrisoare Velicico Costin anunță printre altele că „Prea slăvitul domn Șerban (Cantacuzino) a părăsit această lume rea și în locul lui a fost ales de către întreaga Țară Românească drept domn, nepotul acestuia Constantin Basa (?) Șerban al cărui nume de familie este Brîncoveanu”. Velicico Costin ține să menționeze în scrisoare că „această înaltă onoare nu i-a fost recunoscută (domnului) pînă acum de Prealuminata Poartă”. Scrisoarea a fost trimisă din Iași la 24 noiembrie 1688.

Dăm mai jos textul original și traducerea celor două scrisori ale lui Miron Costin, care pînă în momentul de față nu au fost tipărite nici în Polonia și nici în țara noastră.

TEXTUL SCRISORII DIN ANUL 1681

Către domnia sa domnul Szczuka, Secretarul Majestății Sale Regale, prea milostivul meu domn și frate.

Prea milostive frate al meu,

Aveam să vin eu însumi la domnia ta, prea milostive domn, după acele circulare regale (dar) m-am îmbolnăvit ajungînd la mare slăbăciune (și) am poruncit fiului meu să se prezinte și să le ia prin bunăvoința domniei tale prea milostive domn. Numai că, binefăcătorul meu, un lucru mai trebuie încă specificat satelor de lângă Sniatîn, Luzany și Oszychlity binevoiește să poruncești binefăcătorul meu, ca ambelor sate să se scrie o singură circulară regală. Te rog smerit în numele tuturor a împlini această nevoie a noastră și ca arvună pentru serviciile mele viitoare, binevoiește domnia ta prea milostive domn, să mă îndatorezi primind acest mic dar printr-un fiu moldovean. Serviciile viitoare le las în seama ocaziilor viitoare. Acum ca întotdeauna rămîn al domniei tale prea milostive domn, slugă recunoscătoare și frate pe viață.

MIRON COSTIN LOGOFĂȚ

TEXTUL SCRISORII DIN ANUL 1685

Prea milostivului meu domn și frate, domniei sale domnului Szczuka, paharnicul și regentul cancelariei la Curtea majestății sale regale, domnului și fratelui meu prea milostiv să fie dată de urgență. Cer însutit iertare pentru că nu m-am străduit să cunosc titlurile prea milostivului domn potrivit cu strălucirea titlurilor de onoare.

*Prea milostivule domnule Paharnic,
Milostivul meu domn și frate,*

În lipsa domniei sale domnului podkomornik al Coroanei la Curte, nu văd cui să mă adresez mai bine cu serviciile mele decît domniei tale

prea milostive domn, care prin atenția, amabilitatea și politețea dumitale (m-ai obligat) la recunoștiință veșnică printr-o mică prietenie, în care ai înțeles prea bine să nu-l respingi pe cel ce vine către tine, și asta pentru fiecare om este o mare fericire. Stînd aici la Daszawa unde m-a adăpostit (împreună) cu copiii mei clemența sa regală, domnul meu milostiv, am primit vestea de la Sniatîn că excelențele lor domnii Hatmani au ajuns cu armatele la Boian, sat numit astfel la o milă de Bucovina, la trei mile de Hotin și la cinci mile de Pereryty. După aceasta hanul s-a oprit în cîmp cu ordiile iar seraschierul pornind din Tuțora, era cu trei conace în urma hanului. Această știre nu amintește nimic despre Zahar, dacă este împreună cu seraschierul sau în urma lui. Spune doar că hanul (are) 50 mii tătari majoritatea pedestrimă. Mecistatea sa cunoaște foarte bine aceste locuri și Bucovina de dincolo de Jucika, căci pe acolo a condus armata împotriva lui Husein Pașa.

Am răsufat (ușurat) atunci înțelegînd aceste știri, așezarea atît de neașteptat de apropiată a armatelor. Fie ca Dumnezeu și soarta să-i dăruiască majestății sale regale un desnodămînt bun și fericit. Dacă este așa cum anunță de la Sniatîn anumiți oameni, fiind așa de aproape unii de alții, va fi (grea) o încercare. De la ai mei din Moldova nu am primit nici un om și nici veste. Se vede că acum umblă acolo ca pe ace. Nu mă îndoiesc de bunătatea domniei tale prea milostive domn că ai să binevoiești să-mi răspunzi cîteva cuvînte. Sper că domnia ta prea milostive domn vei aminti la vreo ocazie și în fața majestății sale căruia îi rămîn slugă credincioasă pe viață, tot așa și domniei tale prea milostive domn, slugă binevoitoare și supusă și frate..

MIRON COSTIN LOGOFĂT

Daszawa 6 octombrie 1685

Mare Wieche Măsură Școlară
Mă. Braic

Măsură în sine și în m. m. Păra ote
conversată - a radtem uos m. z. b.
vnu mică, taboș, șynonă kara-
tem assistere yodebrai ziașki k.
m. Păra ote tyklo m. o. Școlară
iu iednegs iesere trivăa șpit.
e Luzanom y oșy. Șli b. om, iesim
pod smaturnem e b. om ieden rașe
moy ș b. om ieden vnuccat
ș b. om rașe vskazai rașisat y
iu z.

te naize isfrzebe do loci zgo zmitene
imieniem wszyt kich mize w nade
darek dabzob mibb wozim m
wm m m Para zaudlectric prijia
te mate obestanie sypm wostolim da
sre przystaji dabzum dnie oca
atewar iak yrawste zstanie zyciu
wym ksk m m Para Sluzo

Braten doch sypm
wronkoz

Do emu doctie Mrogoemu Panu y Bratu
Joni Panu k. Soznowe Podoraszce
nu k. Regentia Canehan. Drona
Jo. Krst. Mstie a miera inelie Nand
Panu y Bratu do oddacia nuberzy
i l'hep - Proze o wybarzenie. wstko
ie w tym mosey zemie miorawki k' d'wa
tytuł w tym Proze wo
titulo m'nden.

111
Wielkiemu Panu
Mojemu Panu y bracie

Wielce mi jest Panu Państwu mojemu honorowi, o Janu-
rze, nie wiele do mnie z moim ustępem zaliczcie
faciliter nat panu państwa ktoru mi do mnie
swoim y twoim y prosię do mnie y do
swoim matę konwersacji, ktoru bardzo dobrze wy-
rozumiał ze wrodołowego do siebie, na re-
publiki, Alia wlasnym o towaru niemate fe-
licitate jest.

Stawiam tu glownie
Państwa clemencja Jov. rabi Państwa moją
zobaczam miem, wyciekla w dazanie
zastatem wiadomosc od smiatka, o Jov. adars
pp. H. t. m. b. c. e. i. u. b. g. l. i. z. W. d. y. k. i. e. l. i. B.
Białymie ianuu. w. i. t. a. k. n. a. z. w. a. n. e. y. z. a. b. u. l. l. o. n. i. k. o. n. u. z.
w. o. m. i. a. a. o. d. J. o. u. n. e. m. i. t. w. y. o. d. P. e. r. o. n. i. k. y.
m. i. t. p. r. e. n. t.

ca Ktora w Istab wie Han stal z ordani, a corab
ca alony wuzycy, i esoc, toema korabani
Chana byt nic ta wiadomosc niejponura zabim
czy z Terus Kowem wozay, czy zabim, to najpon
na ze 50-tyciency Chas tatarow, croma noma
we doc z tego yzo - a wozabior nam wiecej piaz
swie wozyls na, wozyls nie miegla bawo do
zna Jozw. Nij y Bukowice te za ducelk, to tawo
wozyls poma baw na Husein Luce. wozyls na
Fos zwoznicaroz y talie wiadomosc, tak slydosc
sve nads pobiciamc wozyls wozyls reze - niestaj
Jozana Jozw. Nij dety y wozyls y danyic cwi
iesli tak iest inkoz sniatyna to o sziy mico poma
budzie, bzdgi tak slydosc siebie musi byc exponer

... ad modum ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

7 Discrepancy to ...
 ...

...
 ...

HALLERII. UN CAPITOL DIN ISTORIA COMERȚULUI ȘI A CAPITALULUI COMERCIAL DIN TRANSILVANIA ÎN SEC. XVI

DE

S. GOLDENBERG

Una din trăsăturile cele mai pregnante ale secolului al XVI-lea constă în uimitoarea dezvoltare economică. Proporțiile acestui proces apar tot mai mari, pe măsură ce se cunosc mai bine detaliile sale.

Pregătită de cauze de ordin economic, politic și, poate nu în ultimul rând, de marile descoperiri geografice, noua epocă care inițiază faza manufacturieră a capitalismului se distinge ca o perioadă în care comerțul joacă un rol precumpănitor. Marile transformări care au loc în domeniul comerțului în secolul al XVI-lea și în cel următor, în legătură cu descoperirile geografice, și cu dezvoltare rapidă a capitalului comercial, constituie până la un anumit moment o premisă istorică pentru dezvoltarea modului de producție capitalist. După cum arată Marx : „întreaga dezvoltare a capitalului comercial tinde să imprime producției un caracter din ce în ce mai mult orientat spre valoarea de schimb, să transforme tot mai mult produsele în mărfuri. Totuși . . . dezvoltarea lui ca atare nu ajunge pentru a mijloci și a explica trecerea de la un mod de producție la altul”¹.

Acest salt s-a manifestat nu numai printr-o expansiune comercială, prin creșterea continuă a volumului comerțului, dar și printr-o perfecționare a tuturor atributelor sale, a operațiunilor ce-l însoțesc sau a celor care îi iau locul. Creditul public, speculațiile de capitaluri, rentele, uzura nu constituie decât laturi ale procesului. Un rol imens în traficul financiar-comercial e jucat de bursele financiare. Numai un singur exemplu, Anvers (Antwerpen), centrul speculațiilor internaționale cu polițe, titluri de credit, mărfuri și valute, este suficient pentru a demonstra rolul pe care un mare emporiu de mărfuri aduse din toate colțurile lumii cunoscute

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, p. 1, E.P.L.P., 1953, p. 320–321.

atunci îl putea juca în cadrul renașterii economice din acea vreme. Și Anvers, într-un anumit sens, nu a constituit o excepție.

Transilvania nu a rămas neatinsă de transformările care au afectat baza economică a societății europene în secolul al XVI-lea. Situația geografică prielnică a fost unul din factorii care au favorizat desfășurarea unei bogate activități comerciale. Orașele sale și în special Bistrița, Cluj, Sibiu și Brașov, erau așezate pe traseul unor importante căi comerciale ale evului mediu, care legau, pe uscat, Europa occidentală și centrală de Peninsula Balcanică, de țărmurile Mării Negre și de Orientul apropiat. În timp ce marile artere occidentale, care se prelungeau din vest și nord-vest în Transilvania aprovizionau comerțul ardelean cu mărfuri din Țările de Jos, din regiunea renană, cu mărfuri italiene, germane, cehești, poloneze sau cu mărfuri „coloniale” aduse direct sau tranzitate de orașe din Europa centrală, în special de Viena, Cracovia, rețeaua de drumuri din Transilvania asigura desfacerea acestor mărfuri și a produselor industriei indigene în interiorul și în afara provinciei. Favorizată de trainicile și indestructibilele legături cu Moldova și Țara Românească, Transilvania nu era prizoniera unui circuit unidirecțional și nici limitată la legături cu regiunile strict limitrofe. Prin condițiile generale, de natură economico-politică, prin poziția lor geografică orașele Transilvaniei se găseau amplasate în rețeaua unor drumuri de comerț care le înlesneau legături din cele mai variate. Acestea au favorizat procesul de creștere, nu numai sub raport numeric, dar și sub raportul forței economice, a negustorilor, categorie socială revoluționară în istoria economică a epocii.

Căile de acumulare a capitalului comercial în Transilvania nu difereau, în esență, de cele străbătute în Occident prin natura lor, ci prin proporțiile mai reduse, mai modeste. Familiile de negustori brașoveni, Benkner, Fronius, Felmer, Greissing și altele, care dețin zeci de ani de-a rândul în mâinile lor firele vieții economice, politice și juridice ale orașului, exercită un rol important în comerțul Brașovului cu Moldova și Țara Românească, prin desfacerea mărfurilor apusene sau a celor din Europa centrală în Moldova și Țara Românească sau în Balcani¹. Comerțul era principalul izvor al bogăției lor. Clujenii Deak, Luther, unii membrii ai familiei Wolphard, Masswander, Bognar și Gellien, Razman și alții importă în Transilvania mărfuri din Țările de Jos, mărfuri italiene, germane, poloneze, cehești (în special postavuri și țesături) și exportă vite, miei, ceară, seu și unele produse meșteșugărești în țările din Europa centrală, făcând averi din comerț și probabil și din camătă². Aceeași activitate dirijată înspre Polonia — în special spre Liov — și în spre Moldova, desfășoară unii bistrițeni ca Wolfgang și Blasiu Pello, Iacob Wresher, Leonard Waldorffer, Ioan Gassner, Dumitru Kreczmer, Gabriel Schnitzer și alții, care-și sporesc capitalurile printr-o intensă participare la comerț, în special la cel cu mirodenii sau sibienii Zacharia Sartor, Oswald, Murrer, Ioan Offner și alții prin comerțul lor de postavuri,

¹ S. Goldenberg, *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, în *Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai”*, Cluj, I, nr. 1—2, 1956, p. 204 și 206.

² S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, ms., sub tipar, cap. V.

cuțite, seceri etc. în Țara Românească¹, sau prin importul de mirodenii din această țară și exportul lor în Europa centrală.

În schimb, unii membri ai familiei Eyben, Wolfgang Forster în companie cu Ioan Lulay, Valentin Gugler, Andrei Beuchel — cu avere la Cluj și la Bistrița — exploatează cu o rapacitate deosebită minele de argint din Rodna², ajungând în goana lor după profit la rivalități și dușmăni de moarte, la procese și chiar la asasinat³, iar alții, ca judele sibian Matia Armbruster, exploatează minele de aur de la Abrud, ori ca Hans Benkner, judele Brașovului, — spălătorile de pe Ampoi⁴.

Capitalurile se rotunjesc nu numai prin comerț, prin credit în bani și mărfuri, prin uzură sau prin exploatarea minelor, dar și prin arendarea monetărilor, a vigesimei sau a tricesimei, prin acordarea de credite externe, prin acumularea și exploatarea averii imobiliare (case, grădini, vii, loturi de pământ arabil sau chiar moșii), sau prin teaurizarea de obiecte prețioase și comercializarea lor cu profit.

Hallerii și în primul rând Petru Haller, reprezentantul cel mai de seamă al acestei mari familii de negustori și cămătari, le încearcă pe toate, paralel cu o participare activă la viața politică a țării. Chiar dacă paralela e riscantă, fiindcă îi deosebesc *proportțiile* tranzacțiilor încheiate, figura lui Petru Haller amintește de un Fugger, de un Welser sau de un Imhof, de care îl leagă și apartenența sa la una din vechile familii de patricieni din marele centru al Germaniei superioare, Nürnberg.

Ca și alți mari oameni de afaceri ai vremii, Petru Haller a urcat cu rapiditate treptele ierarhice și, ceea ce e mai semnificativ, a reușit să se mențină zeci de ani de-a rândul în condițiile vitrege și schimbătoare ale acelor vremi — pe pozițiile politice câștigate.

Să înșirăm câteva momente din biografia sa legată de istoria politică a Transilvaniei.

Originea Hallerilor, după cum am arătat, trebuie căutată la Nürnberg; ei fac parte din rîndul acelor familii a căror origine trebuie căutată în perioada feudalismului timpuriu⁵ și care au fost chemate să ocupe o

¹ Cf. G. Gündisch, *Haller Peter gazdasági vállalkozásai* (extras) Cluj, 1947, p. 4.

² Cf. H. Wittstock, *Bistritz in der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts in Magazin für Geschichte... Siebenbürgens*, N.F.II, Brașov, 1861, p. 163; E. Csallner, *Denkwürdigkeiten aus den Nösnergau*, Bistrița, 1941, p. 32; A. Berger, *Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rares*, în *Festgabe zur Feier der Einweihung des neuen evang. Gymnasial... Gebäude A. B. in Besterce (Bistritz) am 7 Oktober 1911*, p. 39, nr. 1; H. Wittstock, *Nösner Zustände unter Wladislaus II. und Ludwig II. 1490—1526*. Arch. des Ver. N.F., IV. 3, Brașov, 1860, p. 53—55; O. Kisch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der geschichte von Bistritz...*, I, Bistrița (1926), p. 36—38; Fr. Krammer, *Bistritz um die Mitte des 16. Jh.*, în Arch. des Ver. XXI, 1, 1887, p. 51; R. Schuller, *Andreas Beuchel*, în Arch. des Ver. N.F., 1, Sibiu, 1890, p. 14; R. Schuller, *Wolfgang Forster, in Program des evang. Gymnasiums A.B. in Schässburg...*, Sibiu, 1890, passim; Hurmuzachi-Densușianu-Iorga, *Documente*, XV, 1, 1911, p. 46—47, 247—248 et passim.

³ Această problemă e tratată într-un stadiu în curs de elaborare al subsemnatului, intitulat *Rivalități bistrițene în primul sfert al sec. XVI și minele de la Rodna*.

⁴ G. Gündisch, *Deutsche Bergwerksiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge*, în *Deutsche Forschungen im Südosten* (extras), 1, 1942, p. 70—71.

⁵ Pentru începuturile acestei familii cf. *Die Chroniken der fränkischen Städte, Nürnberg*, vol. I, Lipsca, 1862 și vol. II, Lipsca, 1864, indice (vol. I, la p. 507 și vol. II, la p. 589).

poziție importantă alături de alți patricieni din Germania superioară în istoria țării în general și a orașului Nürnberg în special. Familia Haller era legată prin relații matrimoniale de alte familii de seamă din acest mare centru urban, ca Imhof, Holzschuher, cu familii de patricii din Anvers și alte centre importante. În secolul al XVI-lea, dintre membrii acestei familii: Bartolomeu Haller, consilier al reginei Maria (sora lui Ferdinand I) și „schultheiß” la Frankfurt-pe-Main¹ e văr după tată cu Petru Haller. Văr cu Petru Haller e și Wolff Haller von Hallerstein, fost factor la Anvers al Fuggerilor. Acesta se afla în mare cinste la tînărul principe Carol, viitorul Carol V, și la consilierii acestuia, datorită importantelor servicii prestate, mai ales în mijlocirea creditelor mereu necesare acestui monarh². Wolff Haller, înzestrat cu funcția viageră de „schulteiss” la Nürnberg, renunță curînd la dreptul de indigenat și desfășoară o activitate bogată în domeniul financiar, ca reprezentant al Fuggerilor, apoi al lui Hans Paumgartner la Anvers. În 1513 el este vist erul reginei Maria, regentă în Țările de Jos și totodată se distinge ca un iscusit bancher³. Din generația următoare face parte un alt Wolff Haller von Hallerstein, vistier (Pfennigmeister) și apoi comisar militar sub Filip II și un Ruprecht Haller, statornicit de asemenea la Anvers. De altfel, în acest mare centru comercial internațional el și urmașii săi vor activa ca funcționari, bancheri, și negustori⁴. Sebald Haller, fost secretar intim al lui Carol V, jurat, senator și „Losungsherr” la Nürnberg, Tobia și Martin Haller și alți membri ai familiei întretin strînse legături — și de afaceri — cu ruda lor din Transilvania, Petru Haller. În sfîrșit, unii membri ai acestei numeroase familii se așază în unele centre urbane din Europa centrală, la Cracovia, Kosice, Bardejov, Pojon ș.a.⁵. La Cracovia, bogații negustori Ștefan Haller, Cristofor Haller, Wolfgang Haller, negustorul și tipograful Ioan Haller, Jost Haller, iar la Bardejov — Konrad Haller, Hallerii din Polonia întretin importante relații comerciale cu Apusul și în special cu Nürnberg, unde trimit transporturi de piei și ceară, fac comerț cu Ungaria, în special cu blănuri, vin, hîrtie. Dintre Hallerii cracovieni, Ștefan apare ca debitor al bogatului negustor Vitaliu Thuri din Debrețin, întretine relații comerciale cu Țara Romînească, exportînd cuțite prin intermediul negustorului Simion Hanel din Liov, face comerț cu blănuri la Kosice etc.⁶.

¹ Cf. la H. Wittstock, *Zur Geschichte der Familie Haller*, în *Korrespondenzblatt des Ver. für Sieb.L.-kunde*, 9, 15 sept. 1882, p. 127, inscripția funerară de pe mormîntul lui Bartolomeu Haller din catedrala de la Frankfurt.

² CR. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, vol. I, *Die Geldmächte des 16. Jahrhunderts*, Jena, 1896, p. 100, 192—193 și 207.

³ *Ibidem*, p. 247—249.

⁴ *Ibidem*, p. 219.

⁵ Cf. K. Pieradzka, *Handel Krakowa z Wegrani w XVI w.*, Cracovia, în *Biblioteka Krakowska*, nr. 87, 1935, p. 70—93, 130, 149, 192, 194—195, 196 și 244; *Inventár stredovekych listin, listov a inych pribuznych pisomnosti. Archiv mesta Bratislavy*, Praga, 1956, nr. 3728; L. Szádeczky, *A Haller grófok nemzetségkönyve*, I, p. 1—11 și II, p. 49—72, inclusiv tabelul genealogic din anexă în *Turul*, Budapesta, IV, 1886; *Die Familie des Herrn und Grafen Hallern von Hallerstein*, în *Arch. des Ver.*, N.V., III, 2, Brașov, 1858, p. 167, și tabelele din anexe.

⁶ Cf. Pieradzka, *op. cit.*

Dintre Halerii statorniciți la Buda, care continuă aici tradițiile comerciale ale familiei¹, menționăm pe Ruprecht. Acesta se căsătorește aici, la 1483, cu fiica monetarului Hans. Ruprecht Haller are șase fii: Erasm, Hans, Ruprecht, Sebastian, Pavel și Petru. Dintre aceștia, în Transilvania activează Hans, căsătorit cu fiica cunoscutului jurat sibian Hecht², care pereginează prin Pojon, Kremnica și Viena³; Pavel, care poate fi găsit printre oamenii lui Hans Dernschwam, reprezentant în Transilvania al lui Iacob Hünlin, factorul Fuggerilor din Ungaria⁴. Pavel Haller moare la Sibiu în vremea grea a asediului și ciu nei din 1530⁵. În sfârșit, cel mai cunoscut dintre fiii lui Ruprecht, statorniciți în Transilvania, acela care a jucat un rol important nu numai în istoria politică a țării în general, și a Sibiului în special, dar și în istoria ei economică, e Petru Haller (1490?—1569), cunoscut jude al Sibiului din secolul al XVI-lea.

Petru Haller s-a stabilit la Sibiu în deceniul al treilea al secolului al XVI-lea, în calitate de negustor, continuând în acest sens tradiția familiei sale. El a fost de două ori căsătorit și anume prima oară cu Margareta, fiica bogatului negustor brașovean Ioan Schirmer, jurat și vilic, jude în anii 1505—1507, 1514—1516, 1522 și castelan de Bran în 1526 și 1532, ridicat la rang nobiliar ca de altfel, mai târziu, și ginerele său Petru Haller⁶. Din această căsătorie, Petru Haller a avut două fiice și trei fii, dintre care numai unul, Petru junior, continuă activitatea comercială a tatălui său. Din a doua căsătorie, contractată cu Ecaterina Kemény, fiica nobilului Petru Kemény, au rezultat patru fii: Ștefan, Ioan, Gabriel și Mihail. Dintre ei numai ultimii doi continuă o vreme tradiția negustorească a familiei, care se va încadra curînd în rîndurile și practicile nobilimii ardelen.

Începînd cu anul 1529, cînd poate fi găsit în organele inferioare de conducere și patruzeci de ani de-a rîndul, în perioada marilor dispute politice pentru Transilvania, în vremurile atît de tulburi ale luptelor dintre Zápolya și Ferdinand, sub Martinuzzi și Castaldo, Petrovici și Isabella, Petru Haller ocupă cele mai diferite funcții la Sibiu, sau deține dregătorii importante în țară. El e jurat, jude de scaun (1536—1540), jude primar (*magister civium*: 1543—46, 1550—52, 1554—56), jude regal (*judea regius*: 1557—69) și comite al provinciei, e trimis cu diferite

¹ Salamon F., *Budapest története*, III, Budapesta, 1885, p. 351.

² Cf. G. Gündisch, *Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengrafe (1490?—1569)*, în *Deutsche Forschungen im Südosten*, I, 1944, p. 52—53.

³ *Ibidem*, p. 53—54.

⁴ Cf. J. Srieder, *Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dornschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*, în *Ungarische Jahrbücher*, Berlin-Lipsca, 13, 1933, p. 289 și G. Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531*, în *Omagiu lui Ioan Lupas* . . ., București, 1943, p. 325.

⁵ G. Gündisch, *Siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531*, p. 330.

⁶ *Die Familie der Herrn* . . ., p. 178; Turul, II, p. 61 (vezi și blazoanele acestei familii); G. Gündisch, *Die Grabsteine in der Ferula der evangelischen Stadtpfarrkirche in Hermannstadt*, în *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, XII, 1947, p. 24—25; G. Gündisch, *Peter Haller*, . . ., p. 60—61, Fr. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brasso (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brașov, 1916, p. 123.

solii la Ferdinand (1543), la Carol V (1548) etc. Negustor perspicace, el practică o politică realistă, calculată. Haller îl susține pe Ferdinand, cînd acesta e stăpîn pe țară, și pe generalul său Castaldo, dar cu aceeași dezinvoltură slujește, ca sfetnic, pe Isabella sau pe Ioan Sigismund, ajutîndu-l, între altele, pe acesta din urmă în reprimarea răscoalei secuilor din anul 1562¹. Atît în calitate de primar, de jude al Sibiului sau de comite al sașilor, cît și în calitate de trezorier (vistier) (1552—1553), Haller legat de Țara Romînească prin puternice interese comerciale, găsește în acest fel noi prilejuri de legături cu domnii și boierii romîni².

Activitatea economică a lui Petru Haller se desfășoară la Sibiu, într-un mediu care favoriza dezvoltarea comerțului, a creditului și a cametei. Ca și Brașovul, Sibiu este încă un oraș ardelean pentru care situația geografică favorabilă, respectiv puterea de consum a Țării Romînești, a constituit principalul factor de prosperitate. Rolul său comercial important este menționat de contemporani³ și orașul exercita o influență însemnată asupra traficului comercial dintre Imperiul otoman, Țara Romînească cu Europa centrală și cu Europa occidentală, în special cu Buda, Viena, Cracovia și Nürnberg. În continuu contact cu negustorii și cumpărătorii din Țara Romînească, negustorii sibieni mijloceau tranzitul produselor orientale spre Transilvania, colportînd în Țara Romînească articole apusene sau din Europa centrală, pe care la rîndul lor negustorii munteni sau moldovenii le desfăceau în țară, fie negustorilor veniți pe piața munteană de la sud de Dunăre. Articolele orientale aduse cu caravanele pînă în Turcia, traversau Peninsula Balcanică și Țara Romînească și treceau prin Sibiu în Transilvania, mijlocite fie de negustori romîni, fie — și aceasta mai ales începînd cu mijlocul veacului al XVI-lea — de negustori greci, macedoneni, armeni, raguzani, evrei — principalii reprezentanți ai comerțului sud-dunărean⁴.

¹ Pentru activitatea sa politică vezi *Die Familie des Herrn und Grafen Haller . . .*, p. 167 sqq; V. Seraphin, *Von den Grafen der Sächsischen Nation und Hermannstädtischen Königsrichter in Grossfürstentum Siebenbürgen*, în *Ungarisches Magazin*, III, Pojon, 1783, p. 141—145; bine documentată, dar din nefericire neterminată, lucrarea lui Gündisch, *Peter Haller . . .*, p. 55 103; L. Szádeczky, *op. cit.*, II, p. 58 sqq; Gündisch, *Die Grabsteine . . .* p. 25—27; Csclényi Béla, *Despre legăturile dintre răsulații secuie și dintre sași în 1562*, în *Buletinul univ. „V. Babeș” și „Bolyai”*, Cluj, seria: št. sociale, I, 1—2, 1956, p. 222.

² Un bogat material și prea puțin utilizat privitor la această latură a activității lui Petru Haller poate fi găsit la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Romînești*, I, București, 1929, p. 136—138, 140, 145, 146, 147—148; Hurmuzaki-Densusianu-Iorga, *Documente*, XV, 1, București, 1911, p. 494—498, 511—512, 575, 579, privind relațiile cu Mircea Ciobanul, Patrașcu cel Bun, Alexandru Lăpușeanu.

³ Cf. de ex., la *Giovanandrea Gromo, Compendio di tutte le regne possedute dal re Giovanni Transilvane . . .*, în *Apulum*, II, 1943—45, p. 182—184 și în special afirmația: „Di grosse mercantie fra le altre cose di tele, uarie pelle et di cere”.

⁴ Cf. V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova (sec. XVI—XVII)*, București, 1957, p. 63 și 70; R. Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Sibiuul la începutul sec. XVI-lea*, în *Analele Univ. „C. I. Parhon”*, seria št. sociale, Istorie, 5, 1956, p. 240 și 254; S. Goldenberg, *Kolossvár kereskedelme a XVI században*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80 évfordulójára*, București, 1957, p. 308.

În aceste condiții nu e de mirare că, deși Sibiu prezintă în secolul al XVI-lea un număr însemnat de specialități meșteșugărești și de bresle¹, negustorii dețin funcțiile cele mai importante în conducerea orașului, constituind acel rezervor din care se alimentau rîndurile patriciatului urban. Cea mai mare parte dintre jurați, dintre juzii primari, juzii de scaun și vilici din prima jumătate a acestui secol sînt negustori. Ei ocupă o poziție precumpănitoare în viața economică și politică a orașului², după cum rezultă și din diferitele mențiuni incluse în Protocoalele orașului din această vreme³.

Din aceste motive este explicabil de ce Petru Haller a putut desfășura cu energie și uneori cu o lipsă de scrupule specifice negustorilor și cămătarilor din Cinquecento, o bogată activitate în primul rînd în domeniul comerțului. Volumul acestei activități nu mai poate fi astăzi reconstituit. Registrele sale, cu care Haller se lăuda odată cu prilejul unui proces s-au pierdut⁴. Cu toate acestea, documentele sau mențiunile documentare deseori eterogene și laconice păstrate pînă azi în diferite arhive permit totuși o reconstituire în linii mari a activității acestui mare negustor și cămătar ardelean din secolul Renașterii.

Se știe că în evul mediu nu exista o specializare în activitatea comercială, că negoțul cu ridicata și cel cu amănuntul, afacerile de credit și uzura, arendarea monetărilor și a vămilor se împleteau deseori și erau exercitate adesea de una și aceeași persoană. Despre o specializare în anumite ramuri de comerț nici nu putea fi vorba în secolul al XVI-lea. Negustorul ardelean din acest veac nu era specializat în achiziționarea și vînzarea unui anumit sortiment de mărfuri. Nu existau negustori de condimente sau negustori de postavuri sau negustori de vite. De obicei aceeași persoană cumpăra și vindea cele mai felurite mărfuri: mirodenii și blănuri, piei și postavuri, cuțite și seceri, vite și metale etc. Aceasta rezultă și din analiza registrelor comerciale păstrate, cît și din analiza registrelor de vicesimă și tricesimă⁵. În aceeași măsură în care nu se pract ca o specializare după categoriile de mărfuri, nu exista o specializare după volumul lor. Negustorii mari se străduiau nu numai să vîndă mărfurile lor unor revînzători, dar în același timp căutau să le desfacă cu amănuntul, în prăvăliile proprii⁶.

Haller apare pentru întia oară documentar în 1528, alături de alți *domini mercatores* ca Matia Armbruster, Oswald Murrer, Zacharia Sartor

¹ Cf. R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunfswesens. Älteres Zunfswesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, Sibiu, 1912, passim și Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, 1954*, indice s.v.

² Gündisch, *Peter Haller . . .*, p. 66—67.

³ Cf. de ex. *Prothocollon provincie saxoni[ce]neon civitatis Cibinie[nsis] . . .*, orig. in 4-to, Arh. Stat. Sibiu, p. 101, 120, 121, 122, 138, 149, 161, 211 et passim.

⁴ Cf. Doc. din 16 iunie 1563, Arh. Stat. Sibiu prezintă un proces între Petru Haller și Sofia, văduva lui Marcu Schuster: „... meiner handelsregister, so ich mit allem fleiss, wie es einem handel man gebüret, halten tue...”.

⁵ Cf. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, cap. V, ms. sub tipar.

⁶ J. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit I. Das Mittelalter*. München-Berlin, 1928, p. 269.

și alții, închiriind prăvălia de la magistrat. Haller plătea pentru prăvălia închiriată pînă la 1541 cîte 4 florini anual¹. Ca și alți negustori medievali Haller posedă o prăvălie care constituie baza permanentă a activității sale comerciale interne și externe. Mărfurile de proveniență occidentală sau cele achiziționate în Europa centrală erau tranzitate în Țara Românească sau în Moldova, sau vîndute la Sibiu, în prăvălia proprie sau oferite pe credit unor negustori mărunți, lipsiți de capitaluri. Un asemenea caz e semnalat cu prilejul unui proces dintre Haller și sibiana Sofia, văduva lui Marcu Schuster. Haller susține în fața instanței de judecată că ar fi „împrumutat și dat unele mărfuri negustorești”² împricinătei, care nu i-ar fi achitat întreaga contravaloare a mărfurilor, rămînîndu-i datoare, după cum rezultă dintr-o notă din registrul său, cu 63 fl 44 d nari. Sofia recunoaște că a luat de la Petru Haller cîteva articole pentru negoț (*zu meiner handtierung*), dar că i-ar fi achitat în întregime costul lor. Procesul se dezbată în a doua instanță în fața magistratului și este apoi transmis la instanța superioară, la Universitatea săsească.

Un loc important în comerțul executat de Haller ocupă mirodeniile și în primul rînd piperul, șofranul, ghimberul și scortîșoara, aduse din Europa centrală și vîndute în Transilvania, sau aduse prin Țara Românească și Moldova și exportate în Apus. Sibiu era un centru important în comerțul cu mirodenii și Haller se străduiește să profite de pe urma acestui fapt. În 1528, la începutul carierei sale, el livrează mirodenii cămării din Dej, aflată în mîinile unui factor al Fuggerilor³ și se pare că tot el îi transmite acestuia ultimele știri comerciale, privind piperul adus din Transilvania de negustorii romîni din Țara Românească⁴. Haller este ținut la curent cu toate fluctuațiile din domeniul comerțului exterior cu mirodenii prin membrii familiei sau prin reprezentanții (*servitores*) săi din alte orașe. Fiul său, Petru junior, transmite prin Hans Arelt, omul lui Haller, aflat la Oradea, tatălui său plecat la Viena și de acolo probabil la Nürnberg, noutăți și unele știri familiare, știri despre monetărie și despre rudele lor de la Presov, dar în același timp îl informează că „de altfel grecii aduc puține mărfuri”, îi comunică prețul șofranului turcesc și cantitățile preluate pînă la 6 ianuarie 1548⁵. În sfîrșit, în calitate de negustor cu mirodenii, Haller aprovizionează, printre alții, și pe magistratul orașului cu acest articol.

În afară de comerțul cu mirodenii și coloranți, Haller se ocupă și cu negoțul de postavuri, pînzeturi, piei, blănuri, vin, cărbune, giuvaeruri, probabil și cu comerțul cu coase, seceri, cuțite și alte obiecte de import-

¹ Gündisch, *Haller Péter* . . . , p. 4 și nr. 3.

² Cf. doc. din 16 iulie 1563, Arh. Stat Sibiu și în special : „ . . . *auff ir bittlich anlangen wird ire trew vnd glauben ettliche kaufmanns gütter grborgett und gegeben*”.

³ G. Gündisch, *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger* (extras) București, 1941, p. 20, nr. 2

⁴ Gündisch, *Peter Haller*, . . . , p. 59, nr. 60.

⁵ Cf. doc. din 23 ian. 1548, f. Haller, fasc. XXII, nr. 173, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj : „ . . . *was der turkysch Saffran gylditt und wysful komen ist gebest zu der selben zeytt*” ; Petru jr. scrie că ar fi sosit circa 1 400 fonți, fontul a 2 fl, iar cel de calitate inferioară a 1 fl 80 d și că „*sonst pryngen die krychen wenig gutter*”.

din metal. În calitatea de vistier, el are repetate ocazii să-și plaseze mărfurile în contul „darurilor” făcute autorităților sau unor dregători străini. De pildă, la porunca lui Andrei Bathori, voievodul Transilvaniei, Haller oferă unui boier muntean o cupă de 3¹/₂ marci, iar altui boier, un postav scarlat (*pannum Skarlatin*) pentru o haină¹; de la Haller achiziționează Gheorghe Martinuzzi două cupe aurite în greutate de zece mărci și 37 pesete de argint la un preț ridicat, de 140 florini 75 dinari, sumă pe care Haller a recuperat-o, scăzând din impozitul anual plătit de sași². Tot el aprovizionează pe Martinuzzi, iar mai târziu pe regina Isabella, cu blănuri³ sau cu alte mărfuri de preț⁴. În sfârșit, când regina are nevoie de postav, ea îl cumpără și de la Haller⁵; în același mod procedează și magistratul din Sibiu⁶. Monetăria achiziționează de la Haller cărbunile necesar la operațiile de purificare și cimentare⁷.

Ca mare negustor, Haller extinde firele activității sale comerciale în toate direcțiile: Buda, Viena, Cracovia, Nürnberg sînt cîteva din centrele cu care întreține relații importante de afaceri. Acest comerț extern își găsește contraponderea sa firească în comerțul intern din Transilvania și în cel practicat cu țările romîne⁸.

La începutul carierei sale, Haller se aruncă cu toată energia în circuitul comercial cu Țara Romînească, și, într-o oarecare măsură cu Moldova și credem că nu este exagerată afirmația că exercitarea comerțului în această direcție a constituit baza activității sale economice în general, una din principalele surse de constituire a capitalului său. Desigur, relațiile cu țările romîne depindeau în bună măsură de competițiile politice din sud-estul Europei, de rezultatele schimbătoare ale luptelor dintre Ferdinand și Zápolya, de politica lui Martinuzzi și de bunul plac al lui Castaldo, de Isabella și de Ioan Sigismund. Dar se știe că atunci când era pace, comerțul cu țările romîne prospera și oferea mari posibilități de câștig.

Semnificativ în această privință este un act din 1540, din care rezultă proporțiile importante ale tranzacțiilor comerciale încheiate cu țările romîne. Dorind să-l recompenseze pe Haller pentru unele pierderi suferite în slujba Habsburgilor, Ferdinand ordonă ca vigestimatorul din Turnu Roșu să scadă taxele vigesimale pe care acesta le datora pentru mărfurile aduse la Sibiu din Moldova și Țara Romînească sau pentru cele exportate, pînă la concurența sumei de 2000 fl⁹. Or, această cifră se apropie de suma întregului venit mediu al vigesimei din Sibiu pe un an¹⁰ și pre-

¹ Vress, *Documente* ... vol. I, p. 136.

² Cf. doc. din 4 mai 1543, Doc. Lit., 411, L. 16, Arh. Stat. Sibiu.

³ Cf. Gündisch, *Haller Péter* ..., p. 5, nr. 7 și doc. din 1550, f. Haller, fasc. XXIII, nr. 176:

⁴ Cf. doc. din 25 iunie 1543, Doc. Lit., 415, L. 16, Arh. Stat. Sibiu.

⁵ Cf. doc. din 22 sept. 1550, Doc. Lit., 591, L. 17, Arh. Stat. Sibiu, în care se arată că Haller i-a predat lui Batthyani 120 coși de tafta pentru suma de 20 fl.

⁶ Gündisch, *Haller Péter* ..., p. 5, nr. 5-6.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Cf. și Torma K., *Kijegyűlések három Erdelyi családi leveltár lajstromaiból*, în *Tört. Társ.* 1887, p. 579.

⁹ Cf. Gündisch, *Haller Péter* ..., p. 6, n. 16.

¹⁰ Cf. de ex., „1550. Register des weissen Herern her Malhes Bünzlerdes Jarstzwenziger”, p. 49, în *Zwanzigt u. Dreisigt Rechnungen*, nr. 27, Arh. Stat. Sibiu, cînd s-au încasat în total taxe vigesimale de 2885 fl, 45 d.

supune un trafic comercial cu mărfuri în valoare de circa 40 000 florini, sumă echivalentă cu prețul a 8—10 000 boi sau 20—30 de case frumoase dintr-un oraș ardelean din secolul al XVI-lea.

Se întâmplă uneori ca tranzacțiile comerciale mai însemnate Haller să le încheie cu alți mari negustori, din alte orașe ardeleni. Astfel, în 1534 Haller, asociat cu socrul său Ioan Schirmer din Brașov, încerca să aprovizioneze Sibiul împresurat, cu diferite mărfuri, în special cu țesături. Mărfurile au fost aduse cu mari riscuri de la Brașov și au ajuns la destinație¹. Haller s-a ales cu câștig deși a trebuit să acopere unele pierderi suferite de socrul său, atât prin pagubele pricinuite de trimiterea unor mărfuri viitorului voievod Ștefan Majlath, care urmărind planurile sale proprii, sprijinise inițiativa lui Haller², cât și a faptului că Schirmer a trebuit să se răscumpere cu 2200 florini de la aventurierul Gritti, care îl ținuse închis pentru comerțul practicat cu orașul inamic³. De altfel, cu Brașovul, Haller întreține și în anii următori relații comerciale⁴.

Haller își procura mărfurile aduse și în primul rând postavurile, țesăturile și pînzeturile din importantele centre din Europa centrală: Viena și Cracovia, dar și din Nürnberg. Legăturile cu Viena erau tradiționale, practicate încă din secolele trecute de negustorii ardeleni care se deplasau la iarmaroacele vieneze, fie prin Arad și Szeged, fie prin Cluj—Oradea—Szolnok, fie prin Pojon. La Viena se găsea fratele său Ioan Haller; aici Petru Haller avea legături cu marii negustori locali. Într-o scrisoare a lui Petru Haller junior către tatăl său, în trecere prin Viena și probabil în drum spre Nürnberg, acesta îl roagă pe tatăl său să se intereseze la vienezul Stenczel Plow dacă există cerere pentru anumite mărfuri, amintind că și el l-a ajutat pe Plow în afacerile acestuia, legate probabil de Transilvania⁵. Importante sînt relațiile sale cu Ungaria, în special cu Buda. Prezența otomană n-a dus la întreruperea negoțului cu Ungaria și Haller amintește într-un act din 1551 despre faptul că „a făcut negoț în Ungaria” de unde de altfel era originar⁶. Prezența sa în Cehia, reprezentat de fiul și asociatul său de la 1564⁷ este atestată de un act din 8 noiembrie 1564 al tricezimatorului din Tîrnavia, Hieronimus Strauss, probabil originar din Sibiu, în care acesta îi cere să-i achite o datorie de 200 fl pe care răposatul Petru Haller junior a contractat-o la Christoff Melczer din Presov. Hieronimus Strauss îl roagă pe Haller să-i trimită banii sau contravaloarea lor în obiecte de argint și anume: 12 linguri de argint aurit, 12 furculițe de argint aurit — fiecare de trei lotoni și 2 solnițe de argint aurit, 12 fl

¹ Gündisch, *Haller Peter...*, p. 6—7.

² Cf. doc. din 8 martie 1534, Coll. Post., 332, L. 60, Arh. Stat. Sibiu; în același an, Haller e amintit și la Brașov, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Brașov, 1889, p. 346.

³ Gündisch, *Haller Peter...*, p. 7.

⁴ *Tört. Tár*, 1887, doc. din 1544 (nr. 1).

⁵ Cf. doc. din 23 ian. 1548, f. Haller, fasc. XXII, nr. 173, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁶ Cf. doc. din 3 sept. 1551, Arh. Stat. Sibiu: „in Hungaria ubi suam negotionem exercuissel”.

⁷ Cf. doc. din 25 martie 1564, f. Haller, f. XXIV, nr. 249; reg. în *Tört. Tár*, 1887, p. 580, nr. 16.

să dea mamei sale din Sibiu și restul să i se dea în numerar¹. Strauss nu reușește să primească banii nici de la Haller, nici, după moartea acestuia, de la văduva sa, care refuză să recunoască autenticitatea scrisorii de obligație a lui Petru Haller junior². În sfârșit, în afară de relațiile cu Nürnberg, asupra cărora ne oprim în special la sfârșitul studiului, Petru Haller are strânse legături comerciale cu Cracovia, marele emporiu din Polonia Mică.

Intensificarea relațiilor comerciale cu Cracovia pe la mijlocul secolului al XVI-lea este firească. În această perioadă intervine o schimbare importantă în condițiile desfășurării comerțului extern al orașelor ardelenene. La 1526, Ungaria este cucerită de către turci, a căror dominație în Europa centrală se statornicește în 1541 prin crearea pașalicului de la Buda și prin extinderea suzeranității turcești asupra Transilvaniei. Contactul cu Europa centrală și prin ea, cu Europa occidentală, se realiza acum pe o cale mai puțin frecventată mai înainte, care ducea prin Ungaria superioară (mai ales prin Kosice) în Polonia și în special la Cracovia și în Silezia. Cracovia era așezată la încrucișarea câtorva drumuri importante: din răsărit, de la Liov la Sandomierz; apoi din sud cele din Ungaria (Buda—Agria—Kosice—Presov—Stary Sacz—Nowy Sacz—Bochnia—Wieliczka—Cracovia); din apus, drumul ce mergea spre Wrocław (Breslau) și spre nord drumul mare care ajungea pînă la Gdansk, unind Polonia cu Flandra și Anglia³. În felul acesta, Cracovia ajunsese un important centru de tranzit al mărfurilor ce veneau din toate direcțiile. Legăturile lui Petru Haller cu Cracovia au fost probabil favorizate și de faptul că aici își desfășurau activitatea rudele sale, negustori bogați, și în special Ștefan Haller.

Din nefericire, legăturile lui Haller cu Cracovia nu sînt cunoscute decît din cîteva acte și mențiuni.

În 1551, se dezbate în fața scaunului de judecată din Sibiu, un proces între bogatul negustor Ioan Paczko din Cracovia⁴, reprezentat de împuțernicitul său Valentin Zyglar, și Petru Haller. Acest proces este interesant nu numai prin obiectul său, dar și prin unele amănunte privitoare la practica comercială a vremii. Ioan Paczko susține că ar fi predat lui Ioan Arelt, reprezentantul (*servitor*) lui Haller mărfuri și bani „*ad spem certe solutionis*”. O parte din datorie i-a fost achitată, iar restul nu. Din acest motiv, Paczko i-a scris lui Petru Haller prin ruda acestuia Martin, de asemenea negustor⁵, care se afla tocmai la Cracovia, că i-a predat lui Arelt atît mărfuri (postavuri etc.) cît și numerar, potrivit cu uzanța că și banii sînt marfă⁶. Paczko designează acest gen de afacere „*pffer-*

¹ Cf. f. Doc. Halleriene, nr. 1, f., Blaj, Bibl. Fil. Acad. R.P.R., din Cluj.

² Cf. doc. din 28 sept. 1572, Coll. Post. 817, L, 65, Arh. Stat. Sibiu.

³ K. Pieradzka, *op. cit.*, p. 42 și 48; St. Kutrzeba-Jan Ptasnik, *Dzieje handlu i kupiectwa Krakowskiego*, în *Rocznik Krakowski*, XIV, p. 12; J. Rutkowski, *Ekonomiczkaia istorija Polsi*, trad. rusă, Moscova, 1953, p. 163; M. Dan., *Relațiile comerciale ale Clujului cu Cracovia la sf. sec. XVI*, ms.

⁴ Pentru Ioan Paczko vezi Pieradzka, *Op. cit.*, p. 123, 195, 233.

⁵ Cf. și doc. din 23 ian. 1548, f. Haller, f. XXII, nr. 173, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj, menționat la Gündisch, *Haller Péter*, . . . , p. 7. și la Pieradzka, *op. cit.*, p. 195.

⁶ Cf. doc. din 3 sept. 1551: „. . . consueverunt enim mercatores iilu negotiationem exercere cum pecunia perinde ut cum alis mercantiis, pretium enim pecunie istius quandoquoque accrescit, quandoquoque imminuitur”.

wert”¹ și pretinde să i se achite restanța de 1468 fl, calculînd florinul cu 30 groși polonezi.

Haller recunoaște că Arelt, decedat între timp, i-a fost slujitor, dar neagă că acesta ar fi avut vreo împuternicire din partea sa de a lua și bani pentru comerț. El afirmă că i-ar fi cerut să ia numai mărfuri numite „pfenwert” în valoare de 1000 fl. Haller refuză să achite banii sub pretextul că nu i-ar fi primit, că nu s-a folosit de ei și susține că în scrisoarea sa către Paczko i-a cerut „pfenwert”, dar că prin „pfenwert” se înțeleg numai mărfuri și nu bani, care se numesc „parschafft”². Scaunul de judecată îl declară pe Haller nevinovat și această sentință, apelată de către Paczko la Universitatea săsească, este confirmată și de această instanță³. Procesul nu s-a terminat în acest an : s-a păstrat și o sentință din 1553⁴.

Acest proces îndelungat și încălțit reflectă un caz mai rar de dublu credit, în mărfuri și în bani gheață, pe baza unui chyrograf trimis prin Martin Haller, pe care împuternicitul lui Paczko îl înfățișează instanței de judecată. De altfel, în același an 1551 cracoveanul Paczko împuternicește pe Khurmesr din Bardejov să ridice de la Haller suma de 501 fl ungurești, probabil rezultați dintr-o altă datorie în mărfuri poloneze⁵, iar peste un an se dezbate în fața instanței din Cracovia un alt proces, pentru suma de 253 fl 27 ½ dinari între Petru Haller și negustorul cracovean Cristofor Bressler⁶. Acesta aflînd despre faptul că Martin Haller din Nürnberg are relații comerciale cu negustorul Iobst Furter aflat la Cracovia și că a transmis prin Furter lui Petru Haller 285 fl 16 cr, confiscă pe cale judiciară banii. Se pare că motivul procesului era același ca și în cazul cu Paczko. Ioan Arelt, slujitorul lui Petru Haller, a ridicat de la acesta mărfuri, în numele lui Petru Haller, care a refuzat să-i achite lui Bressler contra-valoarea lor⁷.

Arendarea vigesimei constituia pentru orașe un însemnat mijloc de cîștig. Vigesima și tricesima erau taxe vamale încasate în folosul puterii centrale sau arendate orașelor. În unele orașe, ca Brașov, se percepea vigesima ; în altele, ca Sibiu, vigesima și tricesima din secolul al XVII-lea (1666) ; iar la Cluj se percepea exclusiv tricesima. Vigesima din Sibiu încasată în bani și uneori și în mărfuri reprezentînd de fapt importantele venituri realizate la vama de la Turnu Roșu, adică din comerțul cu Țara Romînească (v. taxele pentru mărfurile intrate și ieșite din Sibiu). Suma

¹ „pro mercantiis, rebus videlicet quas pffenwert nominare solent, quasi pffennigs werd. Pecunie non nominarentur pffenwert, neque essent pffenwert, sed parschaffts vocantur” (ibidem).

² „res merces ut mercatores germanici suo idiomate pffenwert loqui consueverunt” (ibidem).

³ Ibidem, pe verso, decizia din 2 dec. 1552.

⁴ Tört. Tár., 1887, p. 580, nr. 9.

⁵ Cf. doc. din nov. 1551, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj și Gündisch, Haller Péter. . ., p. 7, n. 19.

⁶ Tört. Tár., 1887, p. 580, nr. 8.

⁷ Cf. Doc. din 31 octombrie 1552, Nürnberg, f. Haller, Inregistrata Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj. Martin Haller din Nürnberg scrie între altele, lui Ruprecht Haller : „So will Ich Euchs auffs rest zuschreiben, damit aber Ir bescheid wissel warum es Christoff Pester thun, ist das die ursach, der Herr Petter Haller hab ein diener gehabt, welcher auff Petter Haller zu Crocau war genumen halt, vund vil schuldîg bliben, do hatt er herrn Pettern Haller geschrieben, Solches Ime zu bezaln, welches er nitt thun wohn”.

pentru care se arenda vigesima diferea după domnii și epoci, dar întotdeauna vigesima reprezenta o sursă de venituri, ceea ce explica totodată de ce arendarea taxelor vamale era atât de solicitată din partea orașelor. În anul 1456, judele primar Petru Haller achită reginei Isabella 800 fl ca arendă pentru vigesimă¹. Pentru aceeași sumă, Isabella o arendează și anul următor lui Haller și judeului regal Ioan Roth². În schimb, în 1550, arenda crește la 900 fl³, iar în 1552 Castaldo conferă lui Haller pentru 1000 fl vigesima Sibiului și pentru 3000 fl veniturile de la cele două vămi ale Brașovului și o parte din venitul vigesimei de la Bistrița⁴. Tot Haller arendează vigesima Sibiului în 1553, pentru aceeași sumă de 1000 fl.⁵ Arendarea vigesimei nu numai că-i oferea câștiguri directe, dar îl punea probabil pe Haller într-o situație favorizată în ce privește aprovizionarea cu mărfuri venite din Țara Românească sau exportul de mărfuri din Sibiu în Țara Românească.

Se știe că în secolul al XVI-lea, privilegiul monetar (*jus monetarium, Münzregal*) se diviza în Transilvania în trei grupuri distincte și anume: a) dreptul de a achiziționa metale prețioase, inclusiv dreptul de „purificare” (*separatio*) a metalelor nobile și de cementare (adică de elaborare a aliajului necesar monetăriei, la caratele cerute); b) dreptul de a bate moneda; c) dreptul de a schimba monede și metale nobile (*cambium*)⁶. Întrucât Sibiu, alături de Cluj și Baia Mare, era unul din cele trei centre monetare din Transilvania care desfășura, deși sub semnul unei adânci rivalități cu Clujul, o activitate intensă⁷, Haller profită de situație arendând venituri ale monetăriei. El avea o anumită experiență în acest domeniu și încă sub Martinuzzi participase cu un capital însemnat la exploatarea cămării, realizând prin oficiul de schimb al aurului câștiguri corespunzătoare. El își continuă activitate în această direcție și după asasinarea lui Martinuzzi. În octombrie 1552, i se aprobă arendarea cămării (de altfel Haller era și vistiier). În 1553 el cere micșorarea arenzii, sub motivul că din cauza vremurilor nestatornice și a lipsei de metale nobile, în parte scoase prin contrabandă, cămara ar avea serioase pierderi. Pretextele lui Haller, deși urmăreau prin scăderea arenzii să sporească veniturile proprii, erau totuși în oarecare măsură întemeiate. După Mohacs, schimbul oficial de aur, care fusese unul din principalele izvoare de venituri ale regilor Ungariei,

¹ Cf. doc. din 16 apr. și 20 apr. 1536, Doc. lit. nr. 861, L. 20, Arh. Stat. Sibiu.

² Cf. doc. din 6 febr. 1547, Doc. lit., nr. 862, L. 20, Arh. Stat. Sibiu.

³ Cf. doc. din 18 febr. 1550, Doc. lit. nr. 579, L. 17 Arh. Stat. Sibiu.

⁴ Gündisch, *Haller Péter.*, p. 8.

⁵ Cf. doc. din 27 martie și 2 mai 1553, Doc. lit., nr. 653, L. 18 și 668, L. 18, Arh. Stat.

Sibiu.

⁶ Cf. S. Goldenberg, *Contribuție la o istorie a cămării și monetăriei din Baia Mare*, ms. sub tipar; A. D. Herzfelder, *Kolozsvári cementes János Könyve*, în *Magyar Könyszemle*, Budapesta, 1896; G. Gündisch, *Geschichte der Münzstädte Nagybanya in Habsburgischer Zeit (1530–1828)*, extras, p. 71–72, și 82.

⁷ Pentru amănunte cf. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, ms. sub tipar, cap. *Meșterii monetari. Cementarii-separatorii*: Gündisch, *Haller Péter.*, p. 9–11; G. Seivert., *Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer*, în *Arh. des Ver.*, N. F., 6. 1–III, 1865, passim; Harkó G., *A pénztörténete Magyarországon 1526–1608*, Cluj, 1912, p. 85 și urm.; Huszar L., *Az Erdélyi pénzveres története*, Budapesta, 1936, p. 11 și urm.

a decăzut considerabil. Oficiul de schimb nu dispunea de suficient numerar, pentru a-i putea satisface întotdeauna pe producători. Aceștia erau siliți să-și vîndă produsul unor intermediari clandestini care, făcînd unintens comerț cu metale nobile, le treceau prin contrabandă peste hotare¹. De la mijlocul secolului al XVI-lea se observă o adevărată „foamete” de metale nobile, încît argintarii se vîd uneori puși în imposibilitate de a lucra din lipsă de materie primă. Această „foamete” nu era cauzată numai de contrabandă, ci în primul rînd de scoaterea oficială a metalelor prețioase și de teaurizarea lor, de curgerea lor sub formă de daruri în bani sau obiecte de orfevrărie către Imperiul otoman și în sfîrșit, de mineritul insuficient dezvoltat. Cererile lui Haller nu găsesc ascultare la curtea imperială și cînd în 1553 aceasta preia atît cămările cît și minele, se iau și de la Haller arenda cămării și cea a vîgesimei. În același an, Haller renunță și la funcția de vistier². Se pare însă că Haller a mai arendat Oficiul de schimb și mai tîrziu, sub Ioan II Sigismund³.

Cu aceasta el încheie un capitol de activitate și se aruncă cu energie într-o altă direcție, în minerit.

Rolul lui Haller în domeniul exploatării minelor de argint din Transilvania poate fi mai bine studiat. El se impune de fapt începînd cu anul 1555, dar se pare că și în anii anteriori, Haller a manifestat interes pentru acest domeniu. Se știe că l-au preocupat ocele de sare din Maramureș⁴, iar faptul că poate fi găsit ca martor într-un proces dintre Ioan Ponzler din Abrud și sibianul Fenischer poate de asemenea pleda pentru antrenarea sa în domeniul mineritului⁵.

Participarea sa la exploatarea minelor de argint din Baia de Arieș (Ofenbaia) rezultă din analiza dosarului unui lung și complicat proces cu acte din 1555—1566, dintre Nicolae Lazăr, orășean și la un moment dat jude de Abrud și Petru Haller, în acea vreme judele regal al Sibiului⁶. Dezbătut în fața scaunului de judecată din Sibiu, procesul trece în repetate rînduri prin toate forurile de judecată ale țării, primind abia în 1566 o rezolvare definitivă. Întrucît momentele acestui proces aruncă lumină nu numai asupra rolului jucat de Haller în exploatarea minelor din Munții

¹ Cf. I. Toth Zoltán, *Mișcările țăărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, 1855, p. 22—23; Paulinyi O., *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekan, în Bécsi tört. intézet evkönyve*, VI, Budapesta, 1936, passim.

² Cf. pentru amănunte Gündisch, *Haller Péter* . . . , p. 10—11.

³ Într-unul din actele privitoare la procesul dintre Haller și Nicolae Lazăr din Abrud (Coll. Post., nr. 714, L. 54, Arh. Stat. Sibiu) Haller, la acuza adusă de Lazăr că ar fi primit o cantitate de aur pe care n-ar fi plătit-o, răspunde: „. . . es ist nicht die Gewonheit zwischen den Goldtwechslern, dass sie das Goldt auff Borg gegeben, sondern ob er (e vorba de un miner, Iosif Waida — S. G.) gleich etwas bracht, so hab ichs im auch bezallt”.

⁴ Gündisch, *Haller Péter* . . . , p. 11.

⁵ G. Gündisch, *Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem Siebenbürgischen Erzgebirge, în Deutsche Forschungen in Südosten*, extras, 1, 1942, p. 70.

⁶ Cf. dosarul cu doc. din 12 mai 1558—19 aprilie 1566 (Coll. Post. nr. 714, L. 64, Arh. Stat. Sibiu) intitulat „*Actio Nicolai Lazar civis Abrugybaniensis contra egregium, prudentem et circumspectum dominum Petrum Haller, iudicem regium civitatis Cibiniensis cuius dam officinae metallicae ratione mota 1566*”; menționat la Gündisch, *Deutsche Berkwerkssiedlungen* . . . , p. 70.

Apuseni, dar și asupra condițiilor de exploatare a minelor în secolul al XVI-lea, asupra dreptului minier din acea vreme, ne oprim mai pe larg asupra sa.

La 29 ianuarie 1566, în fața scaunului de judecată din Sibiu se prezintă Nicolae Lazăr, orașean din Abrud¹ împotriva lui Petru Haller, expunând din nou cauza sa, judecată în repetate rînduri pînă atunci. Lazăr declară că a posedat la Baia de Arieș o mină ce valora 2400 florini, divizați în cote părți, a 800 fl². La cererea lui Petru Haller și a lui Hanaș Benkner, judele Brașovului³, Lazăr le-a cedat 2/3 din părțile minei. Partea lui Haller i-a fost cedată acestuia în schimbul unei datorii de 800 fl pe care Gheorghe Feier, cumnatul lui Lazăr, o avusese față de judele sibian. Fiind nevoit din pricina unor datorii să-și vîndă mina, Lazăr, potrivit cu o înțelegere anterioară între el și cei doi asociați, de a nu se vinde vreo cotă parte unui străin, oferă cu prilejul unei întîlniri la o dietă ținută la Cluj, partea sa din mină, lui Benkner și apoi lui Haller. Între timp, după decesul maistrului-supraveghetor al minei (*paller, pallermeister, magister metallorum*), Ștefan Kesmarker, și profitînd de aceasta, Haller pune să se rechiziționeze toate bunurile acestuia, inclusiv uneltele de la steamuri (*alle geczeig zur mûllen*) și le vinde, provocîndu-i lui Lazăr o pagubă de 699 fl 60 d, în afară de o cantitate de aur de 25 pesete în valoare de 37 fl 6 dinari, a cărei contravaloare de asemenea Haller nu a achitat-o lui Lazăr. Lazăr pretinde ca Haller să-l despăgubească pentru pagubele suferite.

Urmează o serie de declarații (*responsiones*) ale lui Haller consemnate în latina și germana medievală. Haller afirmă că nici el nici Benkner n-au solicitat partea din mină a lui Lazăr; că acesta avînd datorii și nefiind în stare să contribuie la întreținerea minei, ei s-au văzut obligați „să preia mina”. Haller arată că Gheorghe Feier, cumnatul lui Lazăr, i-a rămas dator cu suma de 1285 fl 92 d și că după moartea acestuia el a preluat într-adevăr pentru 800 fl mina sa și pentru 600 fl o mină a lui Iosif (Joscha) Waida, achitîndu-i lui Lazăr diferența de 114 fl și trecînd astfel în posesiunea cotei parte din mină. Exploatarea minei a început conform cu contractul încheiat, sub conducerea lui Ștefan Kesmarker, începînd cu 12 ianuarie 1555 pînă la 2 noiembrie 1557, cu următoarele investiții: Haller — 662 fl 45 d, Lazăr — 562 fl 45 d. Întrucît Lazăr din lipsa de capital nu a mai fost în stare să continue exploatarea minei⁴, Haller și Benkner s-au înțeles să exploateze (*verlegen vnd bauen*) singuri mina pînă la acoperirea cheltuielilor. Suma investită în exploatarea minei condusă de Ștefan Kesmarker a fost de 1349 fl 55 d. Întrucît după moartea acestuia, survenită se pare la sfîrșitul anului 1558, Lazăr nu s-a dovedit în stare să

¹ Lazăr e amintit uneori ca „*civis Abrugybaniensis*”, alteori ca fiind din „*Schlatten*”, probabil sub *Schlatten* înțelegîndu-se Abrud cu toate că, în general, prin acest toponimic se înțelegea Zlatna. Termenii se confundă uneori în documentele medievale pînă în sec. XVI (Cf. Gündisch. *Deutsche Bergwerksiedlungen*. . . , p. 66—67).

² „*welche summa in vertrag getheilt worden ist auff drey theill, also das auff ein ieder theil gefallen sein fl 800*” (Coll. Post. nr. 714, L. 64, Arh. Stat. Sibiu).

³ E vorba de Ioan (Hanaș) junior V, jurat în 1535—1540, vilic în 1543—1546, jude în 1547, 1548, 1550—52, 1555—60, 1565, castelan de Bran 1549, 1562—65, consilier aulic în 1556, decedat la 11 iulie 1565 (Fr. Szenner, *Die Beamten der Stadt Brassó*. . . , s.v.).

⁴ „*und nicht vermacht solch Bergwerk weiter zu verlegen*”.

continue exploatarea ei, Haller și Benkner, pentru a recupera sumele investite, au dat-o în exploatare lui Ștefan Griesel (*Grysel, Krissell, Grycel*) atunci jude din Baia de Arieș și lui Cristofor Lang¹. Aceștia exploatează un timp mina — după spusele lui Haller cu pierderi, deși au fost ajutați de magistratul din Baia de Arieș. Haller contestă că Lazăr ar fi avut vreun cumpărător pentru mină și afirmă că îndată ce cota parte din mină le-a fost oferită spre cumpărare lui și lui Benkner, ei și-au trimis oamenii ca să inspecteze mina, și anume Haller pe fiul său Petru, iar Benkner pe ginerele său Gheorghe Huet². Aceștia inspectează mina și, după spusele lui Haller, nu sînt de acord s-o achiziționeze. Haller contestă că Lazăr s-ar fi înțeles cu Benkner ca acesta să-i cumpere cota sa parte din mină și neagă că ar fi primit 25 pesete de aur pe care nu i-ar fi achitat. Totodată Haller, la acuzația lui Lazăr despre confiscarea bunurilor și a uneltelor de minerit ale lui Kesmarker, declară că la preluarea bunurilor acestuia nu s-au găsit decît 8 fl 6 d numerar, o cupă mică de argint, un inel de aur, o fibulă de argint și un inel de argint, toate în valoare sub 10 fl, iar în ce privește uneltele, recunoaște că le-a vîndut lui Ștefan Griesel pentru 20 fl. Haller încheie contestînd orice datorie față de Nicolae Lazăr³.

După prezentarea cîtorva mărturii, Haller într-o nouă „*responsio*” face unele adăogiri la declarația sa anterioară. După ce repetă aproape tot ce a mai declarat în fața instanței de judecată, Haller adaugă unele amănunte, arătînd, între altele, că în ce privește confiscarea bunurilor lui Kesmarker, acestea ar fi fost ridicate mai întîi de Ștefan Griesel, atunci jude de Baia de Arieș și că numai restul bunurilor, în valoare de vreo 10 fl a fost rechiziționată de el. Haller îl acuză pe Lazăr nu numai că a contribuit cu un capital mai mic la exploatarea minei, dar îl și învinuiește și de încălcarea contractului (*Fertrag, verbundnissbrieff, contractum, societatum*) și a normelor de drept minier. Lazăr e învinuit că ar fi lăsat mina neexploatăată, deși dreptul minier prevede că „atunci cînd o mină stă nelucrată, oricine e liber s-o exploateze cu condiția achitării urburii către

¹ În F. Haller, f. XXIII, sub nr. 226, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj, s-a păstrat o scrisoare de obligație, din 3 ianuarie 1559, prin care Ștefan Griesel și Cristofor Lang aderesc că au primit 200 fl de la Petru Haller, obligîndu-se să-i achite această sumă în aur și argint din mina de la Baia de Arieș (Reg. și în *Tört. Tár*, 1887, p. 580, nr. 14). Pentru minele în Baia de Arieș vezi Wenczel G., *Magyarország bányászatanak kritikai története*, Budapesta, 1880, p. 129 — 131; Tóth Zoltan, *op. cit.*, p. 23 (pentru Zlatna și Abrud cf. p. 9—24); D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1776*, Cluj, 1948, p. 11—14. Colonia minieră din sec. XIV, așezată pe pămînt, regal, la fel ca și „orașul” Baia de Arieș, era „oraș regal”, cu locuitori liberi, ca și pămîntul dimprejur atribuit minei de aur. Minele erau lucrate de mineri romîni, germani și unguri. Exploatarea în adîncime continuă cu intermitențe și în sec. XVI. La încoputul sec. XVI, mineritul trece printr-o fază de decădere încît la 1523 (la Prodan, *op. cit.*, greșit 1573), locuitorii din Baia de Arieș s-au văzut siliți să ceară printr-un memoriu adresat camării din Sibiu un ajutor de 100 fl pentru ușurarea situației lor (J. Kemeny, *Transilvania Possessionaria*, I. Com. Alb. Inf. ms. în Arh. Fil. Acad. R.P.R., din Cluj, s. v.).

² Jeorg Hueller, *Georgius Huell*, ginerele lui Benkner, era fiul judeiui regal cu același nume din Sibiu. De altfel, Benkner era căsătorit cu fiica lui Ștefan Klessner, jude primar de Sibiu și astfel este explicabil interesul său pentru investirea de capital și exploatarea minelor din Zlatna și a spălătoriilor din Ampoi (Cf. Gündisch, *Deutsche Bergwerkssiedlungen...*, p. 71).

³ „... ich im an der verlag nichts schuldig bin, denn mir haben dasselbig auff gleichen verlag gebaut”.

rege”¹; că ar fi lăsat în părăsire uneltele (*geredt*) miniere etc., încălcînd obligațiile de asociat (*ferbunter gesell*).

Lazăr dezvăluie în răspunsul său subrezimea celor susținute de Haller². Haller aduce o serie de noi mărturii scrise și martori. În primul rînd el înfățișează un act foarte semnificativ, din 6 decembrie 1556, cuprinzînd o declarație a lui Petru Haller, Hanăș Benkner, Nicolae Lazăr și Ștefan Kesmarker privitoare la exploatarea minei de argint din Baia de Arieș. În acest act se arată că la început, mina a fost exploatată „*auff gleiche gewerkschaft*” de Gheorghe Feier din Abrud și de Ștefan Kesmarker. Feier se obligase să-l ajute pe Kesmarker ca acesta „ca un miner priceput să ridice mina prin străduința și munca sa”³. După moartea lui Feier, mina a trecut prin moștenire asupra lui Nicolae Lazăr, Kesmarker urmînd să-l remunereze pe acesta cu aur și argint pentru capitalul avansat; pînă la amortizarea capitalului. Între timp Lazăr s-a asociat cu Haller și Benkner, înțelegîndu-se cu Kesmarker ca ei să fie remunerați din veniturile săptămîinii și anume: marca de argint pur (*fein silber*) de 16 lotoni să li se socotească a 7 fl 50 d, iar ducatul de aur a 1 fl 35 d, urmînd ca după achitarea sumei investite o jumătate din mină să fie exploatată de Kesmarker și cealaltă jumătate de ceilalți trei asociați. Ei s-au înțeles ca mina să rămîină indivizibilă și împreună să suporte cheltuielile legate de întreținerea minei și de construcții⁴. Haller înfățișează de asemenea o serie de chitanțe semnate de Kesmarker⁵ privind sumele avansate de el și, pentru a întări declarațiile făcute, aduce 5 martori și anume pe: Sebald Vnderfelzzer, negustor din Sibiu, care declară între altele, că a participat la exploatarea minei împreună cu Griesel și Lang investind un capital de 400 fl și suferind o pagubă de 200 fl; pe Cristian Schuler (*Literatus* în actele latine) fost locuitor din Baia de Arieș, în momentul depozitării ca martor domiciliat în Sibiu, care atestă că mina a stat neexploată după moartea lui Kesmarker pînă a fost preluată de Griesel, apoi de magistratul din Baia de Arieș și că în momentul declarației mina stă părăsită⁶; pe Cristofor Kirschner

¹ „*ist es drey mall wüst blieben layen, so ess doch die Berckrecht ynen halten, wen man ein Berckuerck wüst lest layen, so hatt dasselbig yederman fray czu bauen wer do will, auff das den Köning die Urbura darfon gegeben werd*”.

² „*Insertio prudenti circumspecti viri do(mini) Nicolai Lazar iudicis oppidi Abrugibanya ad responsonem eggregii domini Petri Haller, iudicis regi civitatis Cibiniensis*”. Într-un act din 6 dec. 1556, „*Richter auff der Schlatten*” Abrud.

³ „*welcher als ein verständiger bergkman das bergwerck mit seiner mühe und arbeit auffrichten soll*”.

⁴ „*als von stampen, pochuerken, hüttep, berckuercken, stollen, schochten, steg und weg*”.

⁵ Coll. Post., nr. 714, L. 64, Arh. Stat. Sibiu; doc. din 2 nov. 1557, f. Haller, f. XXIV, nr. 248 prin care Kesmarker recunoaște că a primit de la Haller 900 fl (662 fl 45 d + 237 fl 55 d) pentru mina de la Baia de Arieș; doc. din 4 ian. 1558 privind 100 fl primiți de Kesmarker de la Petru Haller junior (ibid.); doc. din 10 ian. 1558 prin care Kesmarker adevrește că a predat lui Petru Haller și Benkner aur și argint în valoare de 360 fl 43 d, achitat în numerar de Haller și prin care atestă primirea a 200 fl pentru mina din Baia de Arieș; doc. din 12 mai 1558, prin care Kesmarker recunoaște a fi primit de la Petru Haller Junior 150 fl pentru aceeași mină (f. Haller, f. XXIV, nr. 244, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj) În *Tört. Tár.* 1887, p. 580, nr. 11 și 12 sînt publicate două regeste ale unor documente din 1558, din păcate fără indicarea lunii și a zilei, privind preluarea sumelor de 1500 fl și 192 fl de către Kesmarker de la Haller.

⁶ „*bisdass er gar ist verwustelt*”.

(*Zewch* în actele latine) și pe Martin Selender din Freiberg, oameni cu experiență în minerit, care afirmă că atunci când se constituie o asociație pentru exploatarea unei mine și un membru al asociației încetează să participe la exploatare, „afacerea ține numai de cei ce o continuă, iar dacă afacerea este cu totul părăsită, atunci oricine poate prelua mina, după voia sa, dacă achită urbura maiestății sale regești”¹; și în sfârșit pe Hermann Peckman din Eisleben, care face o declarație similară. Cu toate că Nicolae Lazăr a contestat mărturiile ultimilor trei martori ca fiind făcute de „germani și străini, deci (câre) nu știu nimic despre drepturile și obiceiurile exploataării miniere în această țară”, scaunul de judecată, probabil influențat de Haller, a socotit mărturiile ca legale, fiind făcute de „creștini și oameni de bună credință și temeinicie”.

Sentința juzilor Sibiului din 7 martie 1556 în care Lazăr a fost acuzat de a fi „spart singur societatea minieră”² îl absolvise pe influentul negustor Haller. În urma apelului lui Lazăr, a sentinței senatului prin care Haller e obligat să achite lui Lazăr o șesime din valoarea minei, în urma sentinței Universității săsești, după mai mult de un deceniu de la luarea în exploatare a minei, urmează, după cum am văzut, din nou judecata și sentința juzilor sibieni din 19 aprilie 1566, confirmată la 25 aprilie și 25 mai același an, prin care Haller e obligat să achite lui Lazăr a șasea parte din valoarea uneltelor vândute. Procesul a trecut la forul suprem — curia principelui și, probabil, întrucât nu cunoaștem nici un act despre desfășurarea ulterioară a procesului, Haller a obținut câștig de cauză. În orice caz, în aprilie 1566, Haller a vândut sibianului Hans Scherer pentru 800 fl „toate moștenirile și datoriile sale de la Abrud și Ofenbaia”. Scherer continuă exploatarea minei împreună cu Martin Wayda din Abrud³.

Acest proces complicat ridică prin materialul oferit, o serie de probleme extrem de importante. Desigur, nu intră în atribuțiile noastre de a le rezolva, dar nici nu putem trece peste ele fără a le schița măcar.

Se știe că la începutul secolului al XVI-lea, în regiunea Munților Apuseni, producția de aur se baza mai ales pe mineritul la suprafață și că exploatarea în adâncime se făcea numai în patru localități: la Abrud, Baia Criș, Chizbaia și Baia de Arieș. Prin urmare numai în aceste câteva ținuturi miniere, inclusiv în mina regală din Baia de Arieș, era posibilă utilizarea noilor metode de exploatare. Folosirea forței hidraulice pentru punerea în mișcare a steampurilor a însemnat un progres considerabil. Condițiile geografice fiind excelente pentru minerit, se înțelege că evoluția tehnică conjugată cu prezența unor importante capitaluri care se cereau fructificate, a produs schimbări importante și în domeniul relațiilor de producție. În timp ce formele anterioare de exploatare, cu mijloace primi-

¹ „wo ein gesellschaft, ein handell oder Bergwerck mitt einander auffnehmen zu bawen und verlegenn, wo einer von der handlung absteht, das er es weiter nicht zu verlegenn halt, so ist der handel der, die in fort treibenn, vnd ob der hndel gar auffgelassen wurd, so mag iederman das Berkwerky anfehenn wer da will, auff das königliches Maiestal sein Vrbur darvon gegeben werd”.

² „das ir die berkgesellschaft selbst zertunel vnd wider den vertrag von ihnen abgestanden ist”.

³ Cf. doc. din 18 ian. 1567, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj; menționat la Gündisch, *Haller Péter* . . . , p. 12, n. 12 cu data greșită 1566.

tive, prin spălare și exploatare la suprafață și mai rar în adâncime nu necesitau investiții mari și populația minieră era în stare să le acopere singură, munca în adâncime, noile unelte: steamurile (*stompen, pochuerken*) și atelierele de prelucrare a minereului (*hütten*) cereau o forță de muncă mai numeroasă și investiții mai mari de capital. Se pătrundea tot mai adânc în măruntaiele pământului, dar aceasta necesita un număr sporit de mineri, supraveghetori, precum și cheltuieli mai mari. Proprietarii de mine erau siliți să se adreseze unor *negustori*, care dispuneau de asemenea *capitaluri* și care erau dispuși să le investească în minerit. Este cazul amintit al investițiilor de capital făcut de marii negustori Haller și Benkner în minele din Baia de Arieș. Societatea creată participa cu investiții egale de capital la exploatarea minelor, pe care de altfel aproape că nici nu le cunoșteau *de visu*, întrucît lucrările erau conduse de mineri specialişti. Veniturile realizate erau împărțite între membrii acestei societăți (*societas*), deși se întâmpla ca uneori să se exploateze și cu pierderi.

Pătrunderea capitalului comercial în minerit și exploatarea forței de muncă salariată în mine¹ pare să îndreptățească presupunerea că numai minele constituiau acel teren favorabil în care au apărut primii muguri ai formelor capitaliste de producție, că ele constituiau unicul domeniu, în condițiile existenței stăpînirii feudale la țară și a dominației breslelor la orașe, în care au început să se manifeste din secolul al XVI-lea, primele semne ale unor relații noi. Haller, prin capitalul său, a adus o contribuție la apariția lor.

Activitatea comercială a lui Haller s-a manifestat în domeniul creditului comercial nu numai prin acordarea de împrumuturi în mărfuri, dar și prin acordarea de credite în numerar. Acestea din urmă se acordau fie contra gaj, fie în schimbul unei scrisori de obligațiune. Afacerile de credit erau strîns legate de camătă, care se percepea cu crescîndă intensitate în decursul evului mediu tîrziu, cu toată interdicția canonică a uzurei. Se pare că în Transilvania în acea vreme, dobînda la suma capitală se ridică la 5%, dar nu știm dacă se depășea și cu cît. În orice caz, în cele cîteva scrisori de obligațiune (*Schuldbrief*) privind sume creditate de Haller, camăta nu este indicată. E posibil ca ea să fi fost inclusă în suma menționată ca fiind creditată.

Haller credita sume mai mari și sume mai mici. Nicolae Schoeller din Sibiu, după achitarea unor datorii, adeverește printr-o scrisoare de obligațiune un debit de 368 fl 98 d, legîndu-se să achite „florinul de aur cu 1 fl 40 d”². Alții în schimb, împrumută de la Haller sume mai mici pentru diferite nevoi: Petru Schartell — 30 fl³, Hans Kraus — 10 fl necesari pentru o nuntă⁴, Petru Nechtz — 15 fl, pe care se obligă să-i achite în două rate: 10 florini la rusalii și 5 florini la trei săptămîni după

¹ Toth Zoltán, *op. cit.*, p. 11. Pentru comparație, cf. și Wenczel, *op. cit.*, p. 418—419, 419—420 et passim, conținînd tarife de salarii pentru diferite munci miniere.

² Doc. din 1556, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R., din Cluj.

³ Cf. doc. din 24 iunie 1554, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁴ Cf. doc. din 25. nov. 1559, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

rusalii¹. Uneori, printre debitori apar și boieri români în trecere prin Sibiu sau în pribegie la Sibiu, cum e cazul cu Stanciu Beghe, care a amanetat la Haller o haină de atlas pentru o datorie de 21 fl 69 d². Zălogul urma să garanteze achitarea obligației contractate, iar în caz de neonorare a ei, rămânea creditorului care-l putea transforma în bani lichizi.

Important este rolul jucat de Haller în domeniul creditului public. Numele său și afacerile sale din această ramură sînt strîns legate de viața financiară a marelui emporiu german din secolul al XVI-lea și locul de baștină a familiei, de orașul Nürnberg. Pentru a putea înțelege sensul și conținutul relațiilor sale cu orașul Nürnberg, se impune o succintă analiză a situației acestui centru urban în viața economică și politică a Europei, o trecere în revistă a legăturilor sale cu Transilvania în veacul al XVI-lea.

Nürnberg era unul din marile centre comerciale și industriale din Germania superioară³. Comerțul său din perioada de apogeu a evului mediu se dirija radiant în toate direcțiile și cuprindea ținuturi îndepărtate, atin-gînd după unii⁴ proporții neatîns de nici o altă piață comercială mare din Europa. Negustorii nürnberghezi întrețineau intense relații cu Elveția și Franța (în special cu Lyon), cu Spania, Italia, cu Germania (Turingia, Saxonia etc.) cu ținuturile de peste Oder, fiind în legătură cu Frankfurt și Szczecin; cu Silezia (pe drumul Zwickau, Leipzig, Chemnitz, Freiberg, Dresda, Görlitz, Lignitz), spre Breslau (Wroclaw) — capitala Sileziei⁵ și cu bifurcațiile în spre Gdansk (inclusiv legăturile cu Cracovia (prin Torun, Leczyca)⁶ sau cu Liov (prin Torun-Varșovia-Lublin). De la Nürnberg se ajungea în Boemia pe importanta arteră comercială denumită „drumul praghez” — intens folosită de negustorii din Nürnberg⁷. Din Praga porneau la rîndul lor căi de comunicație spre Silezia, Moravia, în direcția Brno și de aici spre Viena sau spre Olomouc și de aici spre Cracovia. Legături și mai intense s-au stabilit cu Austria, Ungaria și Transilvania, de care Nürnberg era legat prin artera comercială ce trecea prin Regensburg-Passau-Viena și de aici, ajungea prin Buda la Oradea, Cluj, Bistrița și mai departe, sau prin Szeged la Arad, de unde se prelungea înspre Sibiu și Brașov pînă în Moldova și Țara Romînească.

În secolul al XVI-lea, Nürnberg era totodată și un centru industrial, care exporta postavuri, cuțite, armuri, vase de metal și altele⁸ și un important centru de tranzit, în strînsă legătură cu Țările de Jos și mai ales

¹ Cf. doc. din 24 martie 1564, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

² Cf. doc. din 19 febr. 1569, la Veress, *Documente* . . ., I, p. 281.

³ Cîteva lucrări de sinteză și monografii despre Nürnberg au fost scrise la sfîrșitul secolului trecut și la începutul veacului nostru de E. Reicke, Uhde Bernays, M. Meyer, Fr. Bock. Din păcate nu am dispus de ele, nici de publicația lui G. Bub. *Quellen zur Gesch. der Stadt Nürnberg*, 1930 și nici de revista *Mitteilungen des Ver. für Gesch. der Stadt Nürnberg*.

⁴ J. Müller, *Der Umfang und die Hauptrouten des Nürnberger Handelsgebietes im Mittelalter*, în *Vierteljahrsschrift für Social u. Wirtschaftsgeschichte*, VI, 1, 1908, p. 1.

⁵ J. Müller, *op. cit.*, p. 2—22.

⁶ J. Rutkowski, *op. cit.*, p. 163.

⁷ J. Müller, *op. cit.*, p. 27; A. V. Florovskij, *Ceih i vostochnye slavjane*, II, Praha, 1947, p. 128.

⁸ Kulischer, *op. cit.*, II, *Die Neuzeit*, München-Berlin, 1929, p. 250.

cu Anvers — antrepozitul european de mirodenii, de mărfuri orientale și de produse industriale ale manufacturilor occidentale¹, ceea ce explică relațiile dintre acest centru și orașele din Transilvania. Abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după inițierea unei politici înguste și egoiste față de elemente active în comerț și industrie (măsuri represive sau prohibitive față de negustorii evrei, față de postăvarii italieni și de emigranții din Țările de Jos) ce s-a dovedit extrem de dăunătoare pentru evoluția orașului la sfârșitul secolului al XVI-lea², o dată cu participarea orașului Nürnberg la luptele intestine din perioada reformelor religioase și în special la războiul markgraficilor³ și o dată cu slăbirea legăturilor cu Țările de Jos, începînd cu perioada luptei de eliberare a acestora de sub jugul spaniol, — orașul imperial Nürnberg intră într-o fază de declin⁴ și relațiile sale cu Transilvania devin mai sporadice.

Unii orășeni din Nürnberg s-au statornicit în secolul al XVI-lea în orașele din Transilvania. Membrii familiei Stromer din Nürnberg se stabilesc la Sibiu și la Cluj⁵; la 1515 este menționată la Sibiu văduva unui Hans Nürnberger, apoi o calfă de aurar din Nürnberg, Petru Mayer, statornicită la Sibiu. Notarul și negustorul nürnbergez Grigore Mayer, de asemenea statornicit la Sibiu, întreține relații comerciale cu membrii cunoscutei familii Koberger⁶ din Nürnberg; în sfârșit, un Petru Nörnerperger este vilic la Sibiu în anul 1546 și jurat în 1543 și 1548⁷. Orașul Bistrița apelează la turnătorul Gheorghe (Jorg) Hörel din Nürnberg pentru a achiziționa de la acesta platoșe și-l roagă să vină la Bistrița pentru a se statornici aici și a turna tunuri, clopote, armuri⁸.

Postavurile, diferite țesături și „mărunțișuri” confecționate la Nürnberg, apar aproape fără întrerupere în importul global de mărfuri occidentale în Transilvania din secolul al XVI-lea⁹, fiind probabil achiziționate în bună parte la Viena sau Cracovia. Postavul scurt de Nürnberg (*Kurz Nürenberger* sau Norin-, Newrin-, Norm, *Nuren-berger*) care apare în socotelile orașului Sibiu, era cu 50% mai ieftine ca postavul Londis, de două

¹ E. Coornaert, *Les boursés d'Anvers aux XV et XVI siècles*, în *Revue historique*, 217, 1957, passim; J. Müller, *Die Finanzpolitik des Nürnberger Rates in der zweiten Hälfte des 16 Jahrhunderts in Vierteljahrschrift für Social u. Wirtschaftsgeschichte*, VII, I, 1909, p. 2.

² Kulischer, *op. cit.*, II, p. 251.

³ Cf. H. Hermeling și W. Maurer, *Reformation und Gegenreformation*, Tübingen, 1931, și în special bibliografia de la p. 141 și urm.; Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, I, p. 241; Fr. von Bezold, *Geschichte der deutschen Reformation*, Berlin, 1890, în col. *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*. Ed. Oncken, vol. III, I, p. 858 și urm.; E. Fucter, *Geschichte des Europ. Staatensystems vor 1492—1559*, München-Berlin, 1919, p. 125.

⁴ J. Müller, *Die Finanzpolitik*, . . . , p. 1.

⁵ Müller, *Der Umfang und die Hauptrouten*. . . , p. 29.

⁶ Gündisch, *Peter Haller*. . . , p. 47—48.

⁷ *Protocollon provincie saxonice necnon civitatis Cibiniensis*. . . I, p. 195, 211, 269.

⁸ Cf. doc. din 10 martie 1560, 31 mai 1560 și 12 martie 1561, f. Bistrița, Arh. Stat. Cluj.

⁹ E neîntemeiată părerea lui Gündisch (*Peter Haller*. . . , p. 48—49) că pe la 1500, industria de postavuri din Nürnberg ar fi înălăturat „postavurile din Țările de Jos. . . , care dominau înainte pe piața Ardealului”. Se știe că în anii 1478 și 1491, cu prilejul procesului dintre orașele Transilvaniei și capitulul din Oradea pentru fixarea unor taxe vamale juste, postavul de Nürnberg nu e amintit între categoriile de postav importate în Transilvania (cf. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, cap. V).

ori mai scump ca cel de Görlitz și mult mai ieftin ca postavurile din Flandra¹ în timp ce postavul „lung de Nürnberg” (*Lang Newrenberger, longus Nerembergensis* etc.) amintit în Socotelile orașului Brașov² sau în ordonanțele magistratului clujean din 1538³ e mai ieftin ca postavul Karasin și mai scump ca cel de Breslau. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, postavurile de Nürnberg, ca și alte postavuri din Occident sînt înlocuite tot mai mult de produse ale industriei textile din Silezia sau Moravia sau chiar de produsele ardelenene. În registrul de tricesimă din Cluj (1599) apar ca mărfuri de import cuțite de Nürnberg în valoare de 51 fl, aduse din Viena și Oehia, „mărunțișuri de Nürnberg” pentru 305 fl importate din Viena și țesături de mătase pentru cîteva sute de florini aduse din Nürnberg⁴.

S-a arătat că începutul declinului financiar-economic al orașului Nürnberg datează de pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Unul din motivele penuriei financiare erau greutățile provocate orașului de războiul ligii de la Schmalkalden și mai ales dificultățile incomensurabile din perioada luptei împotriva dușmanului de moarte al orașului, a marcgrafului Albrecht zis Alcibiade de Brandenburg-Kulmbach. Cheltuielile făcute între anii 1552—1560 și în special în anii 1553—1554 pentru mercenari, pentru lărgirea și consolidarea fortificațiilor și a bastioanelor orașului ș.a.m.d., s-au ridicat de la 450 000 de florini la 4¹/₂ milioane fl, zdrobind rezistența economică a comunității urbane⁵. Această situație precară a silit conducerea orașului să apeleze la împrumuturi interne și externe, cu o dobîndă de 5% sau chiar 12%⁶, punînd magistratul în situația penibilă de a nu fi în stare să achite ani de zile datoriile contractate, a căror dobîndă se ridică la zeci de mii de florini.

În acea vreme, conducerea orașului și cea a finanțelor sale se afla în mîinile a două persoane, a lui Andrei Imhof senior și a lui Sebald Haller. Aceștia inițiază o serie de măsuri pentru ameliorarea situației financiare a orașului. Se aplică o politică financiară draconică, se măresc impozitele directe (*Losung*⁷, impozitul financiar etc.), cele indirecte, taxele vamale, pe meșteșuguri, se preconizează împrumuturi fără dobînzii de la posesorii de averi însemnate etc.⁸ și totodată se contractează și împrumuturi externe. Totuși, după spusele unui contemporan, „Nürnbergul rămîne înglodat în datorii pînă peste urechi... fiind silit să împrumute sume tot mai mari și să admită să i se sugă prin dobînzile impuse măduva din oase”⁹.

¹ Cf. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I, 1380—1516, Sibiu, 1880, indice; s.v.; cf. și *tabelitnimi vyrobky v Rumunskych zemich*, extras, Praha, 1957.

² Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Brașov, 1889, indice s. v.

³ S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, cap. V.

⁴ *Ibidem*.

⁵ J. Müller, *Die Finanzpolitik*, p. 1; Ehrenberg, *op. cit.*, p. 241.

⁶ Ehrenberg, *op. cit.*, p. 242—243.

⁷ Prin *Losung* se înțelegea un impozit pe avere perceput pînă la 1504 de două ori pe an și apoi anual, pentru numerar, rentă, bijuterii, avere imobilă. Pentru numerar, se plătea 1%, iar pentru rentă 6% (Müller, *Die Finanzpolitik*, ... p. 11).

⁸ Müller, *op. cit.*, p. 33—63.

⁹ *Ibidem*, p. 37.

În anul 1544 se pare că Sebald Haller apelează și la rudele sale : Petru din Viena, Konrad din Kosice, la Erasmus Haller și, în sfârșit la ruda sa din Transilvania, la Petru Haller. În același an se trece pe seama lui Haller un „*debitum activum*” de 2059 florini din partea locuitorului din Nürnberg, Bernard Versi¹. Nu știm dacă această sumă rezultă dintr-o tranzacție comercială sau reprezenta restituirea unor valori creditate de Haller. Peste un an magistratul orașului Nürnberg adeverește că a primit de la Petru Haller 125 fl „*an guter grober muntz*”, obligându-se să-i achite această sumă cu dobândă, din banii comunității (*vnsers Comunsgelts*) de la oficiul de impozite (*aus der losung stuben*). În același an, Petru Haller oferă un împrumut fără termen orașului Nürnberg de 250 fl renani, cu o dobândă de 50², ridicând pînă la 1568 ca dobândă 520 fl renani (416 fl ungurești).

Într-o scrisoare din Nürnberg cu data de 17 august 1545, redactată de Bartolomeu Haller și adresată lui Petru Haller, în afară de știri despre corespondența sa anterioară trimisă lui Haller prin Cracovia și Presov, despre niște datorii de la o serie de persoane neidentificabile și, în sfârșit, în afară de știri despre fiii săi Cristofor și Wolf, despre Carol V, despre situația din Țările de Jos și din Franța, se amintește și despre banii lui Haller depuși cu dobândă la Nürnberg, de care rudele acestuia dispuneau în diferite afaceri³. La 1552, Martin Haller într-o scrisoare către Ruprecht Haller amintește, între altele, că a ridicat din nou în contul lui Petru Haller o sumă de bani (104 fl 10 cr) pe care i-a transmis-o lui Ieronim Haller conform unei scrisori primite din partea fratelui său Cristofor⁴.

La 28 iulie 1563, Petru Haller trimite din nou prin Laurențiu Humlescher (Omlassi) vărului său Sebald Haller 1000 fl ungurești, care au fost schimbați la casa de schimb din Nürnberg pentru 1750 fl renani și predați magistratului din Nürnberg cu o dobândă anuală de 87½ fl renani (70 fl ung.), urmînd să-i aducă lui Haller, pînă la 1569, anul morții sale, un venit de 525 fl sau împreună cu capitalul inițial — 2275 fl renani (1820 fl ung.). Din această sumă Haller a primit numai 87½ fl, magistratul orașului rămînîndu-i dator în 1569 cu 2187½ renani⁵. În același an, la 4 octombrie, ridică în numele lui Tobia Haller, de la Ana, văduva lui

¹ *Tört. Tár.*, 1887, p. 580, nr. 2.

² Cf. doc. din 30 apr. 1545, f. Haller, Inregistrata și doc. din (1545—1568, Nürnberg), f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

³ Cf. f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R., din Cluj;.

⁴ Cf. doc. din 31 oct., 1552, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁵ Cf. doc. din (1563), f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj. În această scrisoare a lui Petru Haller către Wolfgang Haller și Sebald Haller se spune între altele : „*Ad quam summam in presente cum Laurentio Omlassi et filio meo presentium exhibitorum dominationi vestre et Sebald Haller millo mille aureos hungaricales quos cum reliqua summa. ibidem sue et prefatum, fratris mei filium concernente ad perennalia emolumenta convertere et summe apud honestissimum senatum Norbergensem deposite adiicere velit et deinde de et super totali summa litteras impetrare et in pergamento pro meo meorum heradum usu conscribi facere velit. Littere enim priores, una cum alii literis transactionibus me et fratrem meum concernentem Noriberge relicte sunt, quas deinde dominationis nostre parenti pie memorie tradedas et conservandas iussi. . . Velit etiam rem ipsam apud dominationem vestre et senatum plane sepultum et oculatum habere, nos siquidem negotium apud nunctium plane dissimulavimus et eidem alios respectus cur pecuniam emittemus, commemoravimus videlicet tumultum et bellorum rationes ne ex improviso inserata damna nobis eveniant. . . Nimirum per mansionem nostram propter turcicam rabiem in summo*

Ruprecht Haller și mama lui Petru Haller, suma de 2000 fl, care revenea de drept lui Petru Haller. Acești bani depuși cu dobîndă¹, dădeau un venit anual de 100 fl renani, adică pînă la 1569, un venit de 600 fl sau împreună cu capitalul inițial — 2600 fl renani. Din această sumă Haller a primit 100 fl renani, și magistratul îi rămîne dator cu 1250 fl renani, iar lui Tobia cu 1230 fl renani. Petru Haller luă asupra sa partea de plată către Tobia, achitîndu-i acestuia 478 fl ungurești².

Peste un an, la 15 august 1564, Petru Haller junior a predat la Nürnberg lui Wolfgang Haller 5750 fl renani cu o dobîndă anuală de 5%, adică de 287 ½ fl renani, sau pînă la 1569 cu o dobîndă de 1437 ½ fl renani. Scrisoarea de obligație a fost depusă în lada familiei Haller din Nürnberg. La aceeași dată el depune încă 2000 fl renani cu o dobîndă de 500 fl socotită pînă la 1569. În sfîrșit, la aceeași dată Petru Haller junior depune spre păstrare la rudele sale din Nürnberg aur în valoare de 160 fl. Aurul a fost depus în lada familiei din prăvălia (*geselb*) lui Sebald Haller, într-o lădiță sigilată, care mai conținea o scrisoare de obligație a magistratului pentru cei 1570 fl și două scrisuri de obligație ale lui Wolfgang Haller pentru 2400 fl³.

După moartea lui Haller fiii săi au cerut rudelor din Nürnberg și magistratului informații despre sumele împrumutate de tatăl lor orașului sau membrilor familiei. La 17 iulie 1578, magistratul predă trimisului lor Gheorghe Deak o notă din care rezultă că la această dată orașul mai era dator urmașilor lui Haller cu un capital de 6650 fl și o dobîndă de 859 fl 30 cr⁴.

Au trecut anii și uitarea s-a așternut peste afacerile din Nürnberg ale Hallerilor ardeleni. Abia peste 161 de ani de la moartea lui Petru Haller, urmașii săi din a patra generație ridică pretenții față de familia lor din Nürnberg și față de magistratul orașului⁵.

Orașul este imputat cu suma de 6650 fl, rezultată din cele trei împrumuturi succesive de cele 2500 fl, 1750 fl și 2400 fl confirmată în actul magistratului din Nürnberg din 1 iulie 1578 și într-o scrisoare din 1582 primită de Gabriel Haller, fiul lui Petru Haller. Din această sumă rezultă o dobîndă anuală de 332 fl 30 cr. Magistratul achitase o parte din procentele convenite, reținînd impozitul pe venit (*losung, sors, arha*)⁶ rămînînd dator la 1579 cu 859 fl 30 cr. Urmașii lui Haller ridică pretenții și la o altă sumă de 2000 fl, ridicată de la mama lui Petru Haller, pretinzînd să li se achite suma de 6650 fl cu dobînda pînă la 1731 de 332 fl 30 cr anual,

metu et periculo collocatam. . . haec prelegata summa apud senatum Noribergensem. . . maneat et Inde perrenalia emmolumenta constituentque"; Cf. și doc. din (1545—1568), f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

¹ „die hat ehr einem Erberen Wayssen Ratt zw Nürnberg zu erzinsung vmbis Interesse erlegt” (*ibidem*).

² *Ibidem*.

³ Cf. doc. din 3 mai 1575, Nürnberg, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. R.P.R. din Cluj.

⁴ Cf. doc. din 17 iulie 1578, Nürnberg f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁵ Cf. doc. din 1731 (pe verso are și anul 1734), f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁶ După calculele noastre, se percepea pentru dobîndă „losung” de circa 4%.

adică 48 302 fl și capitalul de 2000 fl cu dobândă pînă la 1731, adică 16 700 fl. Deci pretențiile Hallerilor ardeleni față de magistratul din Nürnberg se ridicau în 1731 la suma de 73 652 fl. Totodată ei pretind din partea familiei lor : 5750 fl împrumutați la 1564 cu o dobîndă de 5% neachitată pînă la 1569, adică 1437 fl 30 cr și 2000 fl împrumutați în același an, de asemenea cu dobînda de 500 fl neachitată pînă la 1569, adică un capital de 9687 fl 30 cr cu o dobîndă de 1937 fl 30 d pînă la 1569 și 77 980 fl 35 cr pînă la 1731. Prin urmare, pretențiile lor față de familie și magistratul din Nürnberg privind capitalul de 16 400 fl împrumutați în secolul al XVI-lea și dobînda de 5% pe anii 1569—1731 se ridică la colosala cifră de 161 320 fl 5 cr, sumă care echivala în acea vreme cu prețul a circa 53 770 cîble de grîu, sau 448 111 cîble de ovăz, sau 80 000 perechi de cizme, sau circa 1 800 000 coți de pînză.

Din nefericire nu știm cu ce s-a terminat cauza susținută de Halleri. Oricare ar fi fost însă sfîrșitul ei, actul din 1731 este de fapt ultimul ecou al afacerilor din Nürnberg ale lui Petru Haller de la mijlocul veacului al XVI-lea.

Activitatea comercialo-cămătărească desfășurată de Petru Haller în secolul al XVI-lea a atins valori ridicate. Fără a se exagera volumul tranzacțiilor comerciale încheiate în evul mediu și admitînd proporții reale se poate afirma că afacerile negustorului sibian au atins cifre care permit așezarea sa în rîndurile marilor negustori și reprezentanți ai capitalului comercialo-cămătăresc al vremii. Cu practici care nu erau întotdeauna cele mai oneste — amintim procesul cu Ioan Paczko, căruia Haller refuză să-i achite mărfurile ridicate de servitorul său, sau cel cu Nicolae Lazăr pe care asociatul său Haller, calculat și fără compasiune, recuperîndu-și prin rechiziții și confiscări investițiile, îl lasă sărac lipit pămîntului — Haller inventiv, dar și lipsit de scrupule, încercase toate afacerile posibile : comerțul cu mărfuri și realizarea de profituri prin schimbul de neechivalente ; tranzații cu bani și camăta ; intrarea în serviciul financiar al stăpînilor săi, fără a renunța la activitatea comercială ; folosirea pozițiilor politice cîștigate, pentru afaceri, pentru realizarea de profituri ; participarea la exploatarea minelor, la exploatarea veniturilor statului (monetărie, vigesimă), speculații, împrumuturi cu dobîndă, acumulare de avere imobilă. Cu toate că afacerile erau uneori riscante și dacă aduceau cîteodată cîștiguri mari erau alteori însoțite și de pierderi însemnate, deși comerțul era legat de multe primejdii generate de nesiguranța și greutatea drumurilor, specifice evului mediu, profiturile au fost mari și bilanțul activității sale a fost pozitiv. Ca și alți mari negustori ai vremii, folosind orice mijloace, el a reușit să acumuleze o însemnată avere, care se adaugă la averea moștenită de la părinți și la cea adusă în căsătorie de soția sa, fiica negustorului brașovean Ioan Schirmer.

La 1532, Petru Haller împarte cu fratele său Ioan, în fața lui Iacob Korbler, jude de Pojon și a lui Toma Traucz din Buda, averea lăsată moștenire de părinții săi, dobîndind, în afară de obiecte de orfevrărie și îmbrăcăminte, o casă cu grădină la Buda, vii, măierîști, pămînt arabil etc¹. Cînd moare Margareta, soția lui Petru Haller junior, fără a fi lăsat

¹ Cf. doc. din 26 nov. 1532, Pojon, f. Haller, Inregestrata.

testament, Petru Haller oferă lui Cristofor Offner 3150 fl în numerar pentru a-i satisface pretențiile la partea de avere (*Dritteil*) cuvenită în urma acestui deces¹. În afară de averea în numerar, tezaurizată, pe care Haller o posedă și care îi permise să deponă la Nürnberg cu dobândă, 16 400 fl², în afară de bijuterii, de aur, Haller posedă și însemnate bunuri imobile. La Sibiu el avea trei case : o moară, măierişte, eleştee³. Ca și alți negustori înnobilați și în conformitate cu obiceiurile patriciatului Haller de Hallerstein, investeste sume importante în bunuri funciare, achiziționând moșii întregi sau porțiuni de moșii din : Ocna Sibiului, Albești, Băișoara, Blăjel, Păucam Broșteni, Meșcreac, Vinători, Sărpotoc, Cornățel și Nucet⁴. La împărțirea averii între fiii săi Gabriel și Mihail, primul s-a ales cu două moșii și cinci porțiuni de moșii din comitatul Alba și șapte porțiuni de moșie din comitatul Tîrnave, iar al doilea cu case la Sibiu, moară, grădini, măierişte, eleştee, pășune și livezi, casă la Ocna Sibiului, două moșii în comitatul Alba, vite, în afară de numerar, bijuterii ș.a.m.d.⁵.

Urmașii lui Petru Haller i-au moștenit averea, dar n-au perpetuat calitățile sale negustorești.

Petru Haller junior luase parte la activitatea comercială a tatălui său, atras de acesta în afaceri. El lucrează la început sub controlul său și pentru tatăl său, reușind treptat să înjghebe avere. De altfel, căsătoria sa cu Margareta, fiica bogatului Offner și înrudirea sa prin soție cu marele negustor brașovean Cicol Greissing⁶ i-au ușurat sarcina. Activitatea sa se desfășoară în aceeași direcție ca și cea a părintelui său. El poate fi găsit cu afaceri la Nürnberg, la Viena, la Presov etc. Uneori împrumută bani de la tatăl său pentru afaceri comerciale, garantându-i prin scrisori de obligație⁷. Abia în 1564, Petru junior încearcă să stea pe picioare proprii, apelînd în vederea încheierii unor tranzacții mai importante și la „bunăvoința” tatălui său. Acesta, aplicînd și în familie principiile mercantile care au stat la baza vieții sale, încheie cu fiul său un contract prin care îi conferă 7889 fl 92 d, care se adaugă la cei 3576 fl 92 d pe care-i avea Haller junior, obligîndu-l ca din câștigul rezultat din investirea în comerț a sumei de 11 466 fl 84 d, să-i dea o jumătate, să suporte partea grea a cheltuielilor și ca în momentul în care îi va cere să-i restituie suma, el să fie dator s-o facă⁸.

Lui Petru Haller junior nu i-a fost hărăzit să urmeze cu succes calea străbătută de părintele său : el moare cu un an înaintea acestuia⁹. Dintre

¹ Cf. doc. din 3 aug. 1566, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

² Această sumă echivala în această vreme cu prețul a circa 4000 de boi sau a 14—16000 de cible de grâu.

³ Gündisch, *Haller Péter*, p. 13.

⁴ *Die Familie der Herrn und Grafen Haller...*, p. 179—180.

⁵ Gündisch, *Die Grabsteine...*, p. 68.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ *Tört. Tár.*, 1887, p. 580, nr. 15.

⁸ Cf. doc. din 25 martie 1564, f. Haller, f. XXIV, nr. 249, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj : „die knecht vnd Junge will ich pay mir halten in meyener czerung dohaim, alein was ich (e vorba de Petru Haller, junior. — S.G.) sampt den knechten auff der strassen wir forceren, darczue auch der knecht ir lon vnnd kleidung soll alles auss dem handl geschehen”. reg. în *Tört. Tár.*, 1887, p. 580, nr. 16.

⁹ *Die Familie der Herrn und Grafen Haller...*, p. 178.

ceilalți fii, de la Ecaterina Kemény, numai Gabriel și Mihail se avintă în comerț. Activitatea lor a fost însoțită de o serie de complicații. La început amândoi sînt preocupați de obținerea moștenirii, fiind siliți să apeleze la principele Ștefan Báthory împotriva magistratului din Sibiu, care atentase la bunurile lor imobile¹. Apoi se ivesc certuri și diferende între cei doi Halleri în legătură cu moștenirea, aplanate abia la 1590².

Din păcate, nu s-au păstrat decît cîteva mențiuni despre activitatea negustorească a lui Mihail și Gabriel Haller. Mihail are datorii față de un negustor german³, iar Gabriel Haller întreține relații cu orașul Nürnberg⁴, cu Wolf Stubenfall „*burger vnd handelsman*” din Viena, căruia îi trimite mărfuri⁵ și cu alții. La 1588 slujitorul său Jorg Schruffen rămîne dator cu 311 ³/₄ taleri unui negustor vienez⁶.

Mihail și Gabriel sînt ultimii reprezentanți ai familiei Haller, pătrunși încă de spiritul comercial care-l dominase pe tatăl lor. Cu moartea lor se încheie și activitatea comercialo-cămătărească a acestei familii. Ca și rudele lor din Polonia sau Cehia, Hallerii se asimilează cu trup și suflet în mediul în care s-au transplăntat. Viața membrilor acestei familii din secolele XVII—XVIII reflectă obiceiurile și practicile clasei posedante feudale din Ardeal.

¹ Cf. doc. din 16 sept. 1575, Doc. lit. 1069, L. 22 și din 25 sept. 1575, Doc. lit. 1670, L. 22, Arh. Stat. Sibiu.

² Cf. doc. din 1589 cuprinzînd o scrisoare de cercetare privitoare la situația financiară a negustorului Mihail Haller (*Tört. Tár*, 1887, p. 582, nr. 36); ascultarea de martori din 19 febr. 1689 privitoare la anul nașterii lui Mihail Haller (f. Haller, f. XXIII, nr. 194; reg. în *Tört. Tár.*, 1887, p. 682, nr. 43, cu data greșită 1595; o altă ascultare de martori ai lui Mihail Haller, din 7 martie 1590, „*pro jure suorum defensione* (f. Haller, f. XXII, nr. 190) și alte două mențiuni și actul de împăcare (*Tört. Tár*, 1887, p. 582, nr. 41, 42 și 38).

³ *Tört. Tár.*, 1887, p. 581, nr. 18.

⁴ Cf. doc. din 3 mai 1575, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R., din Cluj.

⁵ Cf. doc. din 3 oct. 1588 și 27 dec. 1588, Viena, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

⁶ Cf. doc. din 3 oct. 1588 și 27. dec. 1588, Viena, f. Haller, Inregistrata, Arh. Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII PUTNENE ÎN PERIOADA REGULAMENTULUI ORGANIC

DE

C. GONCIARIU și GH. UNTARU

Tratatul de la Adrianopole (1829), eliberînd comerțul extern al țărilor romîne de restricțiile monopolului turcesc, a permis pătrunderea produselor noastre agricole în circuitul pieții europene, dominată de modul de producție capitalist, fapt ce a contribuit la grăbirea procesului de destrămarea a orînduirii feudale și de ascensiune rapidă a capitalismului în aceste țări.

Lenin arată că, „— societatea bazată pe producția de mărfuri și care se află în relații de schimb cu națiunile capitaliste civilizate, trebuie, pe o anumită treaptă de dezvoltare, să pășească ea însăși în mod inevitabil, pe calea capitalismului”¹.

Sub impulsul cererilor de cereale din ce în ce mai mari, stăpînii de moșii, al căror interes dominant devine acum vînzarea în străinătate a acestor produse², își adaptează gospodăriile în vederea satisfacerii nevoilor pieții, mărindu-și suprafețele însămînțate pe cont propriu, prin depozitarea clăcașilor de locurile lor de hrană, prin limitarea imașurilor și a finaturilor, prin defrișarea pădurilor și asanarea mlaștinilor etc.

Lărgirea suprafețelor însămînțate a făcut necesară „creșterea goanei boierilor după supra-muncă”³, fără de care era de neconceput, în condițiile tehnicii înapoiate din acea vreme, realizarea unor excedente de produse cerealiere.

Pe alocuri, datorită productivității scăzute a muncii clăcășești, unii proprietari și arendași, deținători de numerar, folosesc în exploatarea moșiilor și unele metode de tip capitalist, procurîndu-și inventar propriu și angajînd muncă tocmită, în deosebi pentru muncile sezoniere și pentru acele care cereau un anumit grad de calificare.

Mulți dintre stăpînii de moșii însă, incapabili de a orienta producția spre ramurile cele mai rentabile, din lipsă de experiență și capital, se văd

* În această rubrică, revista „Studii” va publica periodic contribuția unor harnici cercetători din provincie: profesori de școală medie, arhiviști, învățători, cunoscători ai istoriei locale.

¹ V. I. Lenin, *Două tactici ale social-democrației*, în *Opere alese*, vol. 1, p. 41.

² Karl Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1948, vol. 1, p. 231.

³ *Ibidem*, p. 233.

nevoiți să-și arendeze moșile altora mai întreprinzători, în schimbul unui venit mai mic, dar mai sigur.

Acest proces de transformare a gospodăriilor moșierești se generalizează în ambele principate, în perioada regulamentară.

Prevăzînd obligații aproape identice pentru țărani dependenti din ambele principate, fără a ține seama de așezarea și specificul diferit al moșiilor, Regulamentul Organic a agravat în mod considerabil situația clăcașilor aflați pe moșile neproductive (erodate, inundate etc.) și puțin populate, deoarece, lipsiți de posibilitatea strămutării, erau constrînși printr-o muncă continuă și extenuantă să le asigure rentabilitatea.

I SITUAȚIA CLĂCAȘILOR DIN ȚINUTUL PUTNA, ÎN PERIOADA PREREGULAMENTARĂ

Ca urmare a așezării sale la marginea de sud a Moldovei, locul de trecere și deseori cîmpul de luptă al armatelor ruso-turce, pînă la începutul secolului al XIX-lea, populația ținutului era relativ rară.

Foametea și molimile¹, consecințe inevitabile ale stării de mizerie în care erau silit să trăiască masele populare, au contribuit să mențină viața economică și socială de aici la un nivel mai scăzut, decît în restul Moldovei.

Un reviriment economic, care a influențat în mod deosebit această regiune, s-a produs după tratatul de la Kuciuc-Kainargi, prin care monopolul și dominația otomană asupra țărilor romîne au fost atenuate.

Restituind administrației Moldovei vama Galașilor, tratatul a contribuit la activizarea și dezvoltarea acestui port, ce devine acum „marea piață pentru produsele celor două principate”².

¹ Ținutul Putna a fost btntuit în toată această perioadă de moline cumplite.

Ștefan Scarlat Dăscălescu, amintește în însemnările sale, de o cumplită epidemie de „tifos” (ciuma era deseori confundată cu tifosul) în anul 1813 care . . . „se lățise prin orașe și sate și făcea mii de victime” (N. Iorga, *Un căpetitor politic de la jumătatea secolului al XIX-lea*, Ștefan Scarlat Dăscălescu, în *Memoriile secției istorice*, seria 3-a, tomul 13).

Ciuma este semnalată „în districtul Focșani” și în anul 1823 cînd în oraș se instalază un lazaret. În anul următor, datorită extinderii boalei, situația devine confuză. Stăpînii de moșii și negustorii bogați, cuprinși de panică, își părăsesc locuințele, îndreptîndu-se spre locuri ferite.

Țărani, profitînd de haosul creat, se organizează în cete și atacă casele părăsite ale bogătașilor (Kreuchely către Von Miltz, în *Hurmuzaki*, IX, p. 258—270).

În 1828, ciuma este iarăși prezentă în ținutul Putna.

Ștefan Scarlat Dăscălescu, redă cum nu se poate mai sugestiv grozăvia adusă de acest flngel. Cităm :

„Abia pe la începutul lui decembrie 1828, s-au ivit cele dintii simptome și atît de tare s-a aprins focul, încît în lunile viitoare ianuar — și februar 1829, muriau cu sutele și poate cu miile, oameni străini și pămînteni.

Lumea înspăimîntată își părăsea casele și averea și fugia care încotro, ca să scape. Orașele și satele se pustiiu și alte adunături de oameni nu erau, decît lazarete de ciunați, iar prin tîrguri nu vedeai decît războiți de ciumă și cioclii (N. Iorga, *Op. cit.*, p. 13).

² W. Wilkinsson în N. Suțu, *Opere economice*, București, 1957, p. 131.

Activarea portului Galați a pus în valoare pământurile arabile din ținutul Putna, deoarece, datorită apropierii de Galați¹, produsele sale cerealiere au pătruns pe piața europeană mai repede și în condiții mai avantajoase, decît cele din ținuturile mai îndepărtate.

Dar fără sporirea numărului de clăcași², nu putea fi asigurată rentabilitatea moșiilor, dată fiind starea înapoiată a uneltelor de producție.

Din acest considerent, în toată această perioadă, stăpînii de moși s-au străduit să-și populeze moșiile. Dacă în restul principatului, exploatarea era mai aspră, zilele de clacă prestate efectiv ajungînd pe alocuri la 24 și cu nart³, pe moșiile ținutului Putna erau reduse la șase și fără nart⁴.

Astfel, locuitorii satului Gugești, proprietatea hatmanului Dumitrachi Vidrașcu, referindu-se la obligațiile în muncă ce aveau față de stăpînul moșiei, înainte de aplicarea Regulamentului, afirmă : „Noi de cînd ne-am trezit și părinții noștri tot pe ace moșie am trăit și mai nainte vreme dam cîte șase zile claca boiarscă, orice om lucra într-o zi i să ținea în samă zioa”⁵.

Și locuitorii satului Mîndrești, proprietate a mănăstirii Mera, arendată căminarului Ștefan Dăscălescu, se plîng stărostiei Putna, la 9 iulie 1832, că . . . „în vremile altor orăndari, am fost muncit numai șase zile, iar dumnelui ne-au încărcat cu totul”⁶. (În documentele epocii pentru Isprăvnicia ținutului Putna, întîlnim concomitent și denumirea tradițională de „Starostie”).

Situația specifică a ținutului, unde numărul zilelor de clacă nu era stabilit după așezămintele domnești, ci prin învoieli libere, reiese din raportul starostelui de Putna, Mihăiță Mihalache, adresat Departamentului Pricinilor din Lăuntru la 20 aprilie 1832, în care face mențiunea că fiind un ținut de margine, „nici să știe zilele de pont”⁷.

¹ Terenurile situate în apropierea acestui oraș, exercită un veritabil monopol asupra cerealelor. Alături de acest avantaj, bucurîndu-se de o fertilitate mult mai mare, acestea pot realiza profituri importante, în timp ce terenurile îndepărtate de Galați, producînd în același timp mai puțin, au de suferit de pe urma consecinței îngrămădirii de produse, iar agricultura, lipsită de orice stimulent, nu poate decît lincezi. (N. Suțu, *Scurtă privire asupra stării economice a Moldovei*, în *Opere economice*, București, 1947, p. 57).

² Forța seniorului feudal . . . nu se întemeia pe mărimea rentei, ci pe numărul supușilor săi (Karl Marx, *Capitalul*, vol. 1, ed. II, 1948, p. 637).

³ A. Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii și Articole de istorie*, vol. II, București, 1957, p. 398.

⁴ Așezămintul lui Alexandru Moruz din 1805, prevedea că „satele de pe margine, care se hotărîsc cu raioanele turcești și cu Țara Românească, să lucreze în jumătate”. Zilele de clacă, efectuate de țărani dependenți, conform acestui așezămint, au fost evaluate de Radu Rosetti, la 35, dintre care 25 cu brațele și 10 cu carul (Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, București, 1908, p. 20).

⁵ Arh. St. Focșani, fond Isprăv. ținut Putna, dosar 19/1832, f. 38.

⁶ Ibidem, f. 63.

⁷ Ibidem, dosar 22/1832, f. 7. La 1830, moșiile Sirbi și Bătinești ale boierului Sandu Stamatini, sînt menționate ca fiind „fără locuitori și sterpe” iar moșiile Vitănești — a lui Costache Dăscălescu, Drăgușeni — a lui Gheorghe Lipan și Orbeni a lui Gheorghe Barbul, ca avînd „puțină arătură și puțini locuitori” (Vedomostie de toți boierii moldoveni, lăcuitori ci se află cu locuințele în ținutul Putna, Arh. St. Iași, Tr. 1609, Op. 1842, dosar 11, în Aurel Sava, *Boierii putneni la 1830*, în *Milcovia*, an. 5—7, Focșani 1936, p. 7—13).

Referindu-se la întinderea locurilor de hrană, de care dispuneau înainte de aplicarea Regulamentului, locuitorii satului Vadul Roșca, într-o jalbă către stărostie din 10 aprilie 1842, arată „și cită moșie avem noi satul, toată ne era pentru hrana noastră”¹.

La sporirea numărului de locuitori în ținutul Putna, în egală măsură cu stăpînii moșilor era interesată și stăpînirea, deoarece, în afara sporirii veniturilor visteriei, prin popularea acestei regiuni de margine, se putea exercita o mai riguroasă supraveghere a trecerii de persoane și mărfuri dintr-o parte în alta.

Rezultatul acestei cointeresări a fost apariția unor numeroase slobozii pe moșiile ținutului.

Noii veniți, străini sau lăturași, cum erau numiți, se bucurau de o situație mai bună decît restul clăcașilor. Numărul zilelor de clacă, datorate proprietarilor, erau mai reduse și beneficiau, în schimbul unei sume de bani, de dreptul de a le răscumpăra. Drepturile și îndatoririle le stabileau cu stăpînii moșilor, prin învoieli libere².

Sub raport fiscal, beneficiau de unele reduceri de dări și nu erau cuprinși în cisle, ci își plăteau dările cămării interne, fapt pentru care erau numiți și ruptași de cămară³.

La 1803, existau în ținutul Putna șapte slobozii dintre care șase răzășești și anume: Slobozia Boului în Ocolul Luncii, Slobozia lui Patrașești în ocolul Gîrlelor, Slobozia Orbeni și Slobozia lui Vidrașcu în ocolul Milcovul de Sus, Slobozia lui Ciucă și Slobozia Clucerului în ocolul Biliștești și numai una supusă, Slobozia Precistei în ocolul Gîrlelor, proprietatea mănăstirii Precista⁴.

Recensămîntul fiscal din 1820 înregistrează numai șase Slobozii, satul Orbeni fiind trecut fără mențiunea respectivă⁵.

La 1832, numărul sloboziilor sporește la zece, cele patru nou înființate fiind: Slobozia Copăcești în ocolul Răcăciuni, Slobozia Huipești și Slobozia Modruzești în ocolul Luncii și Slobozia Dimaciului în ocolul Gîrlelor⁶.

Pe moșiile ținutului au fost aduși mulți străini din Transilvania și părțile de răsărit ale Ungariei, care sînt întilniți în documente sub numele de „ungureni”.

La 14 septembrie 1813, biv vel Sărdar Iancu Stavăr, proprietarul moșiei Scurta din ținutul Putna, care „la toate poruncile ce au fost rînduit, au slujit cu toată credința”, este „miluit” de domnul Scarlat Alexandru Calimach cu 15 oameni străini, „ci-i va aduce de peste hotar spre

¹ Arh. St. Focșani, fond Isprăv. ținut Putna, dosar 664/1842, f. 61.

² „Iar care dintre săteni va face tocmeală cu stăpînul moșiei, după zapisul acelei tocmele să se urmeze”. (Așezarea lui Grigore Ghica al III-lea, din 1 ianuarie 1766, art. 15, în *Acte și Legiuiri*, vol. I, p. 28.

³ *Hurmuzaki*, vol. I, partea II-a, p. 104.

⁴ *Condica liuzilor din anul 1803*, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. 7–8 în *Privire asupra Județului Putna, lucrare editată de Prefectura Județului Putna la Focșani, în anul 1909*, p. 29 – 35.

⁵ C. C. Giurescu, *Populația ținutului Putna la 1820*, p. 10.

⁶ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 19/1832, f. 119–134.

agiutorii casei sale”. Acești străini, se menționează că au fost aduși în anul 1814, de peșteră hotarul țării ungurești, prin vornicia de Vrancea și, pe baza privilegiului domnesc dat la mîna boierului Iancu Stavăr, au fost scutiți de bir. În anul 1832, întrucît n-au fost „deosebiți” de comisia catagraficească a aceluia ținut, Neculai Stavăr, fiul decedatului Iancu Stavăr, protestează, cerînd scutirea lor, pe considerentul că sînt „ungureni hrîsvoliți”¹.

Un grup compact de „ungureni cu bejenari”, este semnalat în 1835 pe moșia Domnești, proprietatea spătăresei Elineu Razu, iar un altul de „Unguri bez 2 capiște” pe moșia Sascut, proprietatea vîsternicesii Ecaterina Sturza².

Ținutul Putna era depășit prin numărul de slobozii în perioada regulamentară, în ambele principate, numai de județul vecin din Țara Romînească, Slam — Rîmnic, unde recensămîntul fiscal din anul 1831, înregistrează un număr de 36³, fapt ce indică existența unor condiții de muncă mai avantajoase pe acele moșii. Lipsa debușeelor pentru desfacerea produselor sale agricole — cauzată de activitatea redusă a porturilor Țării Romînești, aflate în situația de raiale turcești pînă la tratatul de la Adrianopol — a contribuit la menținerea acestei stări.

Așa se explică faptul că mulți clăcași de pe moșiile ținutului Putna, treceau hotarul, pentru a obține locuri de hrană în ținutul vecin.

Astfel locuitorii de pe moșia Orbeni, a paharnicului Matache Vidrașcu, fac cunoscut stărostiei la 12 noiembrie 1832, că . . . „ne este hrana numai la Munteni ori și din ce”⁴. De asemenea, la 6 martie 1833, locuitorii satului Călieni, proprietatea lui Alecu Ghica, într-o jalbă către starostiei afirmă : „dăm clăci pe alte moșii pentru hrana vieții . . . și pentru cosiri nu facem deajuns, ci numai cîte un car și două de fin . . . ci mergem la alt loc la Țara Rumânească de cosim fin pentru vite”⁵.

SITUAȚIA CLĂCAȘILOR DIN ȚINUTUL PUTNA, ÎN PERIOADA REGULAMENTARĂ

Dispozițiile Regulamentului Organic au fost puse în aplicare pe moșiile ținutului Putna, în primăvara anului 1832.

Textul privitor la raporturile dintre stăpîinii de moșii și clăcași (cap. III, secțiunea VII-a) a fost difuzat „la toate bisericile și satele”⁶, printr-o circulară a vîstierului Alexandru Vilara, din 20 septembrie 1831⁷.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 10/1832, f. 14—15.

² Ibidem, dosar 155/1835, fila 60.

³ Mss. 838 de la Arh. St. București, f. 1—5.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 19/1832, f. 39.

⁵ Ibidem, f. 189, vezi și dosarul nr. 296 din 6 iulie 1832, de la Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, Ț. Romînească, condica 1 nr. 411 cu titlul „Dela după răportul octrmuirii dă Slam Rîmnic pentru proprietarii moșiilor după hotar, că dau fin locuitorilor moldoveni (C. C. Giurescu. *op. cit.* p. 54).

⁶ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 667/1842, f. 32—33.

⁷ Andrei Oțetea, în *Studii și articole de istorie*, I, București, 1956, p. 141.

Regulamentul Organic „dictat de înșiși boierii”, după cum observă Karl Marx ¹, legiferînd aservirea completă a brațelor de muncă de pe moșiile boierești, a contribuit la agravarea situației clăcașilor.

Ispravnicul de Putna, deși într-un raport inițial către cîrmuire arăta că locuitorii sînt mulțumiți cu noua pravilă, totuși, puțin timp după aceasta, este silit să redacteze un altul, în care arăta dimpotrivă că „nemulțumirea este mare” ².

Unii arendași și proprietari, pentru a produce confuzie și a stoarce din aceasta cît mai multe avantaje, procedează la aplicarea prevederilor Regulamentului, fără a le face cunoscute și clăcașilor:

„... Acum tocmai la ieșirea dumnealui (este vorba de arendașul Petrache Vogoride) din moșie, scoate alte ponturi, care noi nu le știm, nici le-am avut niciodată”, se jeluiesc la 9 iulie 1832 starostiei locuitorii satelor Biliiești și Sasul ³.

Unii stăpîni și arendași interpretau dispozițiunile Regulamentului Organic, așa cum le convenea, impunînd apoi cu forța, executarea lor.

Pe moșia Orbeni, deși locuitorii îndeplineau cele 12 zile clacă cu nart, așa cum prevedea Regulamentul, totuși paharnicul Tache Vidrașcu le cere „... că la viitor anu să-i dăm și mai mult, adecă după eczamblar” ⁴.

Aplicarea Regulamentului, prejudiciind în unele sate interesele clăcașilor fruntași ⁵, a dat loc la conflicte între aceștia și celelalte categorii mai lipsite.

Astfel, pe moșia Vulturul, datorită faptului ca la fostul posesor „și cei cu 6 boi și cei cu 4 boi și cei cu 2 boi, tot de o potrivă arătură făce”, cînd li se cere să lucreze după Regulament ... „cei cu 6 și cu patru boi strigă (după) învoiala fostului posesor, iar cei cu doi boi, care sînt și mai mulți, strigă după pont să lucreze” ⁶.

Pentru a deosebi noua condiție socială, ce le-a fost impusă prin aplicarea Regulamentului Organic, de cea precedentă, locuitorii de pe moșia Pîntecăști, proprietatea sărdarului Alecu Bălțatu, în jalba către stărostie din 29 martie 1842, se numesc „iobagi”.

Cităm „... încă de la întăiul Regulament, ne-am așăzat cu dumnealui să-i fim obaci, precum sînt și pi alte moșii boierești” ⁷.

Prin folosirea acestui termen, impropriu pentru Moldova, considerăm că țaranii dependenți de pe moșiile ținutului, voiau să arate, că în urma aplicării Regulamentului Organic, situația lor a devenit similară cu a iobagilor din Transilvania, ale căror grele condiții de viață le erau cunoscute de la numeroșii străini „ungureni” stabiliți aici.

¹ Karl Marx, *op. cit.*, p. 261.

² Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, p. 444.

³ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 22, f. 17.

⁴ Ibidem, dosar 19/1832, f. 39.

⁵ Așezămîntul lui Alexandru Moruzi din 1805, categorisea pe locuitorii dintre Siret și Carpați, în felul următor : cei cu șase vite, fruntași, cu patru vite mijlocași, și cu două vite codași. Regulamentul Organic consideră fruntași pe locuitorul cu patru vite, mijlocaș pe cel cu două și codaș pe cel ce nu avea vite.

⁶ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dosar 439/1840, f. 76.

⁷ Ibidem, dosar 664/1842, f. 45.

1. Limitarea locurilor de hrană

Dispozițiile Regulamentului Organic, necunoscute sau neînțelese de marea masă a țăranilor, au fost aplicate cu sprijinul aparatului administrativ, în folosul exclusiv al stăpînilor de moșii.

Între drepturile și îndatoririle prevăzute de Regulament, pe deo parte (între care Kisellev observă lipsa oricărui echilibru¹ și între cele impuse clăcașilor, pe de altă parte, exista o mare deosebire.

Prin noile învoiri, locurile de hrană atribuite clăcașilor au fost mult micșorate, față de prevederile Regulamentului, iar obligațiile de muncă sporite considerabil.

Textul definit al Regulamentului² prevedea obligația pentru proprietar, de a da fiecărui clăcaș așezat pe moșia sa, loc de casă, de grădină, de arătură, finaț și izlaz, suprafețe ce trebuiau să totalizeze pentru un *fruntaș* cinci fălci și 30 prăjini, pentru un *mijlocaș* 3 fălci și 70 prăjini, iar pentru un *codaș* 2 fălci și 30 prăjini³.

În cazul în care proprietarul nu putea să împlinească clăcașilor suprafețele menționate, din cauza numărului lor prea mare, în raport cu înținderea moșiei, conform artic. 123, trebuia să-și împartă moșia în trei părți, dintre care o treime rămânea în folosința sa proprie, iar restul de două treimi trebuia împărțită în loturi la clăcași.

Astfel locuitorii din satele Biliesți și Sasul, proprietatea domnitorului Mihail Sturdza, după socoteala făcută în spiritul dispozițiilor Regulamentului de starostie, la 28 iulie 1842, trebuiau să primească următoarele suprafețe :

Nr. locuitorilor	Jmaș		Arătură		Finaț		Total	
	fălci.	prăj.	fălci.	prăj.	fălci.	prăj.	f.	p.
<i>Satul Biliesți :</i>								
19 „frunțași“ cu 4 boi și o vacă	33	20	28	40	38	—	99	60
83 mijlocași cu 2 boi și o vacă	83	—	124	40	103	60	311	20
19 „codași“ fără boi	4	60	28	40	9	40	42	60
121	120	80	180	120	150	100	452	140

Satul Sasu :

18 „frunțași“	31	40	27	—	36	—	94	40
32 mijlocași	32	—	48	—	40	—	122	—
12 „codași“ fără boi	3	—	18	—	6	—	27	—
62	66	40	93	—	82	—	243	40

¹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1908, p. 62.

² La propunerea lui Kisellev, în urma nemulțumirilor ce le-a stîrnit aplicarea acestei legi „În clasa lucrătorilor de pămînt“ Regulamentul este reexaminat și modificat, în sesiunea Obșnutei Obștești Adunări, din 9 martie 1833 (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 65).

³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 70.

Calculînd pe fiecare cap de locuitor, după numărul de vite de care dispuneau, suprafețele urmau să fie repartizate astfel :

„Fruntașul“ :	1 falce 40 prăjini arătura
	1 falce 60 prajini imaș
	2 falci — — finaț
	10 prăjini locul casei și al grădinii
Total	5 falci 30 prăjini
Mijlocașul :	1 falce 40 prăjini arătura
	1 falce — — imaș
	1 falce 20 prăjini finaț
	10 prăjini locul casei și al grădinii
Total	3 falci 70 prajini
„Codașul“ :	1 falce 40 prăjini arătura
	20 prăjini imaș
	40 prăjini finaț
	10 prăjini locul casei și al grădinii
Total	2 falci 30 prăjini ¹ .

Posesorul moșiei, paharnicul Garabet Crămlău, fără a ține seama de repartitia stărostiei, dă clăcașilor fără deosebire, numai „cite 2 pogoni loc di arătură și 50 prăjini di coasă, cari și acestea, nu ni le-au împlinit la fișticari” ².

„Dacă ni rădică să-i facem după pont — spun locuitorii — apoi să ni dei toate cu îndistulari” ³. Din această afirmație, desprindem concluzia că nu dispozițiile Regulamentului au constituit principala cauză a nemulțumirilor țărănești, ci modul în care ele au fost aplicate.

Un caz asemănător se întîmplă în satul Bahnele, proprietatea mănăstirii Proorocul Samuil. Celor 14 locuitori de pe această moșie, deși li se cuveneau ca locuri de hrană 49 de fălci și 40 prăjini, le sînt repartizate de către posesorul Teodor Cerchez numai 11 fălci, „din cari scăzîndu-să aceli căți 10 prăjini după Reglement, — locul casăi și a grădinii, — rămăni pământ socotit drept emaș 9 fălci” ⁴.

De cele mai multe ori, pămînturile de hrană atribuite clăcașilor, se aflau în partea cea mai neproductivă a moșiei, sau în locuri cu totul inaccesibile agriculturii.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 664/1842, f. 169.

² Ibidem, f. 17.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, f. 162. Repartitia este făcută de stărostie la 6 iulie 1842 în felul următor :
21 fălci la 14 locuitori, loc de hrană, cite 1 falce pol.

4 fălci 40 prăjini la 3 locuitori, ce au cite 4 boi, imaș

4 fălci 40 prăjini la 6 locuitori, ce au cite 2 boi, tij imaș

9 fălci finaț pentru aceste vite (30 prăjini de cap de vită)

7 fălci pentru 14 locuitori, fără osebire

3 fălci 40 prăjini, cite 20 prăjini imaș pentru toți locuitorii.

19 fălci 40 prăjini total. Un fruntaș, după această socoteală, trebuia să primească :

1 falce 40 prăjini arătură,

1 falce 60 prăjini imaș,

2 falci finaț,

10 prăjini locul casei și al grădinii

5 fălci 30 prăjini total (1 falce = 80 prăjini).

Locuitorii din satul Călieni, se plîng stărostiei la 6 martie 1833, că . . . „săntem asupriți de căt dăm pe căt muncim, fiindu că ne easte locul de nevoi din pricina apelor, cari dăm clăci pe alte moșii pentru hrana vieții”¹.

Locuri de hrană inundate de către apa Putnei, „cite de două — trei ori pe fiește care an” au primit și locuitorii satului Răstoaca², iar locuitorilor din satul Berești, stolnicul Anastasachi Ciucă, posesorul moșiei, le atribuie ca locuri de hrană niște spinării³.

Pe locurile de hrană ale locuitorilor din Pînticești, proprietarul Alecu Bălțatu și-a plantat vie, fapt ce nu l-a împiedicat însă, să solicite mai departe claca și celelalte obligații de la locuitori⁴.

Deosebit de semnificativă pentru documentarea modului arbitrar, în care stăpînii de moșii lipseau locuitorii de locurile lor de hrană, este jalba clăcașilor din Călieni, adresată stărostei la 25 aprilie 1842.

Cităm : „... noi n-avem hotărâre a-i face pont, după cum cere dumnealui, ci în sălă ne-au făcut și am arat pără acum 54 prăjini fălcești grău, în care nu avem nici un pont, ca să știm și noi unde năzuim ca să ne dei loc de hrană, pre căt să va socoti fiteșcăruia hospodar. Ci dumnealui s-au îndatorit a ne da câte 2 pogoane de hrană și cînd i-am cerut, mergînd dumnealui, n-au găsit deagiuns a ne da, ci unii și toți lăcuitorii ne hrănim pe alte moșii străine, de în pricina dumnealui, că pe unde avem fălci, au pus sohotori . . . Ne-au sfărșit, ne-au sărăcit cu tot, că, . . . necătura ne-o dă imaș, unde holeri și bālării este crescută”⁵.

Transformarea unor terenuri arabile în pășuni pentru vite a constituit un pretext folosit de unii stăpîni de moșii, pentru a-și însuși pămînturile clăcașilor. Faptul se datorește în parte și nerentabilității acestor terenuri pentru agricultură (Satul Călieni era supus indundațiilor, de către apa Putnei). Altminteri, ar fi de neînțeles cum în această perioadă de continuă extindere a suprafețelor însămînțate, unii proprietari dirijează producția spre o ramură agricolă de mai puțină importanță economică.

Locuitorii sînt lipsiți de locurile lor de hrană și cu prilejul măsurărilor de moșii făcute, chipurile, pentru a le da pămînt mai mult. La 10 aprilie 1842, locuitorii satului Vadul Roșca, se plîng stărostiei, că posesorul Ionică Opișanu „... aducînd călugării mănăstirii lui Adam, a căruc este moșia, și făcînd măsurători, în loc să ne mai (deie) moșii, mai multă decăt an avut, ei ne-au luat-o pe giumătate”⁶.

Pentru a restrînge pămînturile clăcășești, era folosită și măsura falsă. Locuitorii satului Pădureni, proprietatea visternicesei Catinca Sturza, se plîng stărostiei la 22 februarie 1833, că „i-au făcut întocmai zălile boierescului pi pont, iar noui di ne-au și dat căti puțin loc di arătură și acele

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 189.

² Ibidem, dos. 281/1838, f. 646.

³ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 36.

⁴ . . . „Nu numai că boierescul ne-l ia ca de pe alte moșii, cari lăcuitorii sînt îndestulați ori de ce, ci dumnealui uliță nu ne dă ca să ieșim cu vitele, ci nici un paiu de fân, căt nici arătură, imaș iarăș cumpărăm de pela alte locuri pentru vitele cari le avem și facem și clăci, pentru căte un car doă de fân, iarășî facem clăci, pentru arătură asemine, că unde era hrana noastră dumnealui au făcut vii” (Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 67).

⁵ Arh. Stat. Focșani, Ispr. Putna, dos. 664/1842, f. 78.

⁶ Ibidem, f. 61.

ni l-au măsurat cu prăjina di zăci palmi proasti (în loc de 24 palme) și cu feliuri de închipuiri di măsurî, atăta că din cinci pogoni ei au socotit că dă unui frunțaș, nu poate fi mai mult decât pără la 3 pogoni”¹.

Concomitent cu limitarea locurilor de hrană, stăpînii de moșii mărăginesc și dreptul clăcașilor la imaș și finaș, conexe suprafetele acaparate cu terenurile proprii.

Sînt menționate numeroase cazuri de limitare și chiar de acaparare completă a imașurilor, fapt ce a avut ca urmare o reducere simțitoare a numărului animalelor de muncă și hrană ce aparțineau clăcașilor.

Arendașul moșiei Vadul Turcului, Gheorghe Lambrino, este acuzat de țărani că le arase „toată bătătura imașului, pînă în grăditura țărincei”².

La Răstoaca, proprietarul moșiei, banul Nicolae Sion, ară imașul „din care pricină” — se jeluiesc clăcași — „cunoaștim că o să ni să pricinuiască mare păgubire dobitoacelor noastre, care ne-au mai rămas la unii din noi”³.

La Pînticești, locuitorii se plîng împotriva boierului Alecu Bălțatu că „au închis fănațuri pentru dumnealui, la cari tari ni-i greu, că din pricina aceasta am prăpădit vitele toate, de n-avem cu ce ne hrăni”⁴. La Biliști și Sasu, locuitorii se jeluiesc împotriva posesorului Garabet Crămlău, că „... ba încă și emășul viitelor ni-l strămtează”⁵. Aratul imașurilor prejudicia interesele clăcașilor și prin faptul că le deteriora puținul inventar agricol de care dispuneau.

La 27 martie 1842, locuitorii satului Bircioaia și cei din satele de pe moșia Adjudul Nou se plîng stărostiei împotriva posesorului Fotin Robescu, că „... „săliți fiind de a ara imașul, ce n-au mai fost arat, cu mărăcinii și rădăcini, cari pluguri am stricat, arănd într-un pogon 4—5 zilii,”⁶.

Prin defrișarea pădurilor⁷, secarea mlaștinilor, etc. suprafetele în-sămînțate erau continuu extinse. Pentru a-și asigura forța de muncă necesară cultivării acestor suprafete, în schimbul puținului pămînt acordat, stăpînii de pămînt și arendașii constring pe clăcași la o muncă tot mai intensă.

2. Sporirea obligațiilor clăcașilor față de stăpînii de moșii

Regulamentul Organic prevedea pentru clăcași obligația de a efectua pe moșia stăpînului un număr de 12 zile de clacă cu nart, pe an. Zilele, cu cantitățile respective de muncă, erau stabilite astfel : „2 zile a cîte 14 prăjini arătură, grăpate și semădate în moină și 9 prăjini arătură, semădate și grăpate în țelină.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1842, f. 179.

² Ibidem, dos. 439/1840, f. 3.

³ Ibidem, f. 95.

⁴ Ibidem, dos. 19/1832, f. 67.

⁵ Ibidem, dos. 664/1842, f. 17.

⁶ Ibidem.

⁷ În Invoiala locuitorilor din Mindrișca (proprietatea mănăstirii Cașin, cu jupînul Apostu Mihail, vechilul căminarului Gheorghe Lipan, se prevede la punctul 1, că „toati locurile de arătură vor rămîne pe socoteala stăpînului, ... bezi curăturii din Făurel ... (dosar 439/1840, f. 57).

3 zile a câte 12 prăjini prașilă, împreună cu culesul, căratul la coșere și facerea coșerilor cînd va cere trebuință.

3 zile a câte 16 prăjini de secerat, sau 20 prăjini de cosît la pîne albă, cu caratul la arie și pusul în stoguri.

4 zile la coasă, cu adunatul, clăditul în stoguri și facerea îngrăditurii¹¹. În afară de aceste 12 zile, locuitorii cu boi erau îndatorați să facă și o podvoadă de la 8 la 16 ceasuri, sau două de la unul la opt ceasuri, socotindu-se pentru fiecare pereche de boi o povară de 3 merțe². Mai erau îndatorați să aducă câte două care de lemne la casa proprietarului sau, neavînd lemne pe acea moșie, să aducă de la alta, în depărtare de 4 ceasuri. Locuitorii fără boi, în locul acestor transporturi, trebuiau să lucreze câte 4 zile proaste (fără nart). Locuitorii mai erau îndatorați a lucra la reparația (meremeturi) acareturilor de pe moșie, câte 4 zile pe an³.

Obligațiile în muncă, impuse clăcașilor prin învoieli în primăvara anului 1832, au fost cu mult mai grele, decît cele cuprinse în Regulament. Locuitorii, obișnuiți pînă atunci să lucreze numai câte 6 zile clacă pe moș ile boierești, au fost de-adreptul surprinși de condițiile noii legi.

„Ne-au scos din toate ponturile cu zile boierești ne-au încărcat, cu arătură ne-au încărcat, cu secere ne-au încărcat ... nici nu știm cui să ne mai jăluim, de atîtea greutăți ce purtăm”, se plîng stărostiei la 16 iulie 1832, locuitorii satului Mîndrești, proprietatea minăstirii Mera, arendată de boierul Ștefanache Dăscălescu⁴.

Cantitatea de muncă prevăzută a fi efectuată în 12 zile, nu putea fi îndeplinită nici în 48. Karl Marx, care cunoștea situația țărilor romîne din lucrarea lui E. Régnault⁵, documentat și el din N. Bălcescu⁶, arată că „ziua de muncă nu este luată în înțelesul ei obișnuit, ci ca o zi de muncă necesară pentru confecționarea unui produs zilnic mediu, iar produsul zilnic mediu este fixat în mod viclean în așa fel „încît nici măcar un uriaș nu l-ar putea termina în 24 ore”⁷.

Locuitorii satului Gugești, proprietatea paharnicului Dumitrache Vidrașcu scot în evidență acest fapt, în jalba către starostie din 27 iunie 1832. Cităm : ... „apoi anul trecut ne-au luat de tot lăcuițoru câte 12 zile, însă într-acestu chip ne-au ținut zilile în seamă : De am făcut trei oameni un plug, după puterea noastră, am arat 4 zile un plug și ne-au ținut în samă de tot omul câte o zi cu boi și cu trup, iar de am fost numai un om cu plugul lui, au arat tot patru zile și i-au ținut numai o zi în samă, apoi pi anul acesta ne cere să arăm de doi boi câte trei firte de pămînt, care muncim câte 4 zile și ne ține în samă : numai o zi”⁸. Dacă vom converti în zile munca și celelalte obligații, vom ajunge la cifre mult mai ridicate.

¹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 65.

² Merța = 1/2 kilă moldovenească, kila = 240 ocale (cca. 152.640 kg).

³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 66.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 63.

⁵ E. Régnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855.

⁶ N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, Paris 1850.

⁷ *Capitalul*, vol. 1, ed. a III-a, București E.S.P.L.A., 1957, p. 261.

⁸ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 16, f. 38.

În cele mai multe învoieli nu se indică anume zilele de clacă, ci numai suprafețele ce trebuiau muncite. Pe moșia Mindrișca, proprietatea mînăstirii Cașinul, cei 48 de locuitori „se învoiesc” la 11 iulie 1840, cu posesorul Apostu Mihail, la următoarele munci, în afară de obligația clăcii.

„A ara un pogon și giumătate di părechi di doi boi sau cai ...

A prăși câte doizăci și doi prăjani

A săcira la pâine albă doizăci și doi prăjini

A cosi cinzăci prăjani fâlcești,

A da pe an câte patru zăle merimet

A da de fiiște care gospodar câte doi cară lemne, unul la Agiud și un la casa moșii ... Pentru podvodă a duci de părechi de 2 boi, câte una kilă grâu, sau orice, la Galați”¹.

Numai aceste munci, după calculul făcut de Radu Rosetti, care avea în vedere „împregiurările cele mai favorabile, ca pămîntul moale și nebulgăros, grîul curat și necălcăt, iarba neîncîlcită etc” — puteau fi efectuate abia în 50 de zile².

Deosebit de grea era situația acelor clăcași, care ședeau numai cu locuința pe anumite moșii, iar locurile de hrană le aveau în alte părți, sau nu primeau suficient pămînt, deoarece erau obligați la prestarea clăcii, ca și cei ce se bucurau de toate drepturile.

Astfel locuitorilor satului Orbeni, deși își aveau numai locuințele pe acea moșie, hrana fiindu-le „numai la munteni, ori și din ce”, li se cere totuși efectuarea celor 12 zile de clacă³.

Nici meșteșugarii aflați pe moșiile boierești și care nu primeau locuri de hrană, nu erau scutiți de obligativitatea clăcii.

Astfel, un Iancu mungiul din Focșani, aflat cu exercitarea meșteșugului pe moșia Călimănești, se jeluiește starostiei la 30 iunie 1840, împotriva economului Toma, protopopul ținutului și posesorul moșiei că „vrea ca să mai puie în lucrarea moșiei ca ori cari gospodar cu casă, cu livadă, cu vie, cu vite, cărora le dă emăș de cosit, de arat și grădini. Apoi, eu n-am nimica decât soția cu trei copii mici și mă trag iarăș la oraș”⁴.

Împiedicînd dirijarea acestor meșteșugari spre orașe și menținîndu-i pe moșiile lor la munci necorespunzătoare, boierii și arendașii au contribuit la frînarea dezvoltării economice a orașelor.

Uneori chiar și răzeșii erau nevoiți să presteze zile de clacă. Astfel locuitorii răzeși din satul Prahuda, ocolul Vrancei, pentru cerealele ce au împrumutat în anul 1835 de la arendașul Constantin Giță, se îndatorese printre altele și la prestarea a două zile de clacă⁵.

Satele răzăsești, temporar arendate, erau de asemenea supuse la prestarea celor 12 zile de clacă pe an. Astfel, în contractul încheiat de negustorii Ștefan Pompica și Iosip Popovici cu răzeșii din Soldești și Bătinești, prin care și-au supus moșia numiților negustori pe timp de

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 57.

² Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 55.

³ Arh. Stat Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 39.

⁴ Ibidem, dos. 439/1840, f. 237.

⁵ Ibidem, dos. 258/1838, f. 18.

doi ani de la 23 aprilie 1832, la „pontul” al șaselea „se îndatoresc a lucra câte 12 zile pe fiește care an”¹.

Grelele obligații de muncă, impuse clăcașilor prin învoieli și care, după cum constată însăși stărostia într-un raport către Departamentul Trebilor din Lăuntru din 4 august 1838, sînt „nehotărîte și fără termen și cu îndatorire de legătură numai din partea lor (locuitorilor) către banu (proprietar)”², îi fixau la muncă pe moșiile boierești aproape pe toată durata anului.

Referindu-se la această situație, reprezentantul clăcașilor din Divanul Adhoc al Moldovei, Moș Ion Roată, din satul Cimpuri, proprietatea paharnicului Asanache Dan, menționa :

„Lucrăm de cum să ia omătul și pînă dă înghețul, tot la boieresc ... lucrăm și nu mai mintuim”³.

Podvezile sînt tot mai frecvent întîlnite în noile învoieli impuse clăcașilor. Ele sînt urmarea firească a avantajilor și înlesnirilor acordate de stăpînire acelor ce se îndeletniceau cu exportul de cereale. O poruncă a visteriei Moldovei, din 24 iulie 1832, scoate în evidență că „acei ce vor voi a faci asămîne spiculații („exportacția grîului, orzului și ovăzului”) să margă fără opriri la Galați și pre la ispravnicii ținuturilor grăniței uscate, unde vor dobîndi înlesnirea trecirii producturilor arătate fără înpiedecari prin stărostii, dela cari vor primi pe (z) volenii, spre îndemnarea spiculațiilor”⁴.

Locuitorii satului Adjutul Vechi, după cum se constată dintr-o jalbă din 30 august 1840, acceptă obligația de a duce postelnicului Iordache Pruncu, „cîte trei merțe pîne la șchela Galaților”⁵, iar locuitorii satelor Biliesți și Sasu, proprietatea domnitorului Mihail Sturdza, sînt îndatorați să ducă cîte o kilă și jumătate⁶.

Pentru clăcașii din satele ținutului Putna, podvezile erau deosebit de împovărătoare, deoarece datorită depărtării (Focșanii este așezat la 100 km, depărtare de Galați) și stării proaste a drumurilor, vitele lor slabe, din pricina nehrînirii și muncilor extenuante de peste an, deseori se îmbolnăveau și mureau.

În mai multe rînduri, datorită împotrivirii sătenilor de a executa podvezile, stăpîinii de moșii cer sprijinul stărostiei. La 13 mai 1840, posesorul moșiei Bîlca, Enecache Ianole, roagă stărostia să-i silească pe clăcași la îndeplinirea acestor obligații, deoarece „di pi învoiala ci o au dată a zălilor boierescului, au a faci și citi o podvoadă pi tot anu, pi cari di pi toate zulumurile cile-am făcut, giumătate din lăcuitori abia au făcut, iar ceilalți sînt datori a faci cîte dou podvezi și alțai și cîte trii. Apoi anii posăsăi acestor trietii mi s-au împlinit și având nevoi di bani, am fost silit di am vîndut 100 kili (51 200 kg) popușoi la Galați, cu vadea (termen)

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 20/1832, f. 1.

² Ibidem, dos. 281/1838, f. 497.

³ D. A. Sturdza, *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii Romîniei*, vol. VI, partea I, București, 1904, p. 341.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 89.

⁵ Ibidem, dos. 439/1840, f. 309.

⁶ Ibidem, dos. 661/1842, f. 17.

ca di pi săvârșărea plugării să-i pornesc și pără la 30 maiu să-i tesimalisăsc la șchelea Gălații, după condrahtu ci am încheeat cu neguțitoriu”¹.

În afară de podvezi, sătenii cu vite erau îndatorați a face și alte cărături, cum ar fi transportarea de lemne și a dijmei, acolo unde le porunceea proprietarul. Locuitorilor din Călieni, li se fixase obligația de a transporta la curtea boierească 60 care de lemne², iar celor din Mîndrești, să ducă dijma finului „unde li se va porunci”³.

Locuitorii fără vite erau supuși la plata unei sume bănești, lucru neprevăzut de Regulament. În învoiala din 11 martie 1840, vechilul moșiei Mîndrișca, Apost. Mihail, impune clăcașilor fără vite plata a cîte 10 lei de fiecare⁴. Celor din satul Burcioaia, ocolul Răcăciuni, ce nu și-au dus podvoada deoarece n-au avut „cu ce a le încărca” posesorul le cere 20 de lei de kilă, „care noi acești bani niciodată n-am mai dat nici la un posesor până acum”, se jeluiesc locuitorii⁵.

Dijma. Din produsele recoltate pe loturile lor de hrană, locuitorii erau îndatorați să dea proprietarilor sau arendașilor a zecea parte, obligație ce se numește dijma.

Se constată tendința, în perioada aceasta, pe moșiile ținutului Putna, de a se lua dijma din ori ce. Nici grădinile din jurul locuințelor, deși Regulamentul le excepta de la această îndatorire, nu erau scutite. Locuitorii din satul Gugești se jeluiesc stărostiei la 27 iunie 1832, că paharnicul Dumitrache Vidrașcu, proprietarul moșiei . . . „din grădini ne dijmuiește, din cănepă și din in”⁶.

Nici papura, folosită de clăcași la diversele împletituri de uz casnic, nu era exceptată de dijmuire. Într-o declarație ce sînt siliți locuitorii din satul Balta Raței să dea unui trimis al Departamentului Țrebilor din Lăuntru, Dumitrache Broșteanu, venit să ancheteze neînțelegerile ce aveau cu posesorul moșiei, se arată că: „din papura ce ni să ia dijma 10 una, n-au cuvânt, căci așa a trebuit”⁷.

Se remarcă pe alocuri, creșterea eantumului dijmei. Pe moșia Mîndrișca, dijma de păpuși dată de clăcași vechilului Apost Mihail, era „din nouă grămezi una, pusă în coș”⁸. Locuitorilor din Călimănești, proprietatea banului Vidrașcu, arendașul Petrache Grigoriu le pretinde dijma din vin dublată din cinci una⁹.

De cele mai multe ori dijma nu era luată, proporțional cu produsele recoltate, ci era fixată de mai înainte la o cantitate de produse atît de mare, încît nu putea fi acoperită cu întreaga recoltă obținută. Astfel, locuitorii satului Pădureni, proprietatea visternicesei Catinca Sturdza,

¹ Arh. St. Focșani. Ispr. Putna, dos. 439 1840, f. 181.

² Ibidem, dos. 19 1832, f. 189.

³ Ibidem, f. 63.

⁴ Ibidem, dos. 459 1810, f. 57.

⁵ Ibidem, dos. 664/1842, f. 28.

⁶ Ibidem, dos. 19/1832, f. 38.

⁷ Ibidem, f. 159.

⁸ Ibidem, dos. 439 1842, f. 57.

⁹ Ibidem, dos. 439 1840, f. 334.

se plîng stărostiei la 22 februarie 1833, că „... ne-au luat căți 4 oboroci căți di 60 ocă din fiiști cari pogon și dipi rodire vremilor de astăzi, nu rămînem cu nimic”¹.

Clăcașii ce aveau oi, capre, găini, etc. erau dijmuiți și din acestea, sau produsele acestora. Locuitorii din Mîndrișca sînt îndatorați de vechilul moșiei Apost Mihail, să-i dea „din cincizăci oi un miel, iar din una mînzare, pol ocă brînză și la toate mînzările cîte vor fi în sat să dăm șasă vedre lapte”².

Locuitorii satului Sasu se plîng stărostiei la 9 iunie 1832, că posesorul Petracea Vogoride „din 5 și din 6, cum și din 10 au luat un miel, lucru ce din vechiu obicei n-am avut a da”³. La darea unei găini și a unui pui pe an, erau obligați locuitorii din satele Balta Raței⁴ și Mîndrișca⁵, iar cei din Vadu Roșca, „cîte două găini și zece ouă din tot numele”, jumătate de ocă de brînză de fiecare oaie mînzare și cîte un miel de 50 oi sterpe⁶.

Femeile lucrau alături de bărbați în contul clăcii, pe moșiile boierești. În jalba către stărostie din 15 mai 1832, locuitorii satului Orbeni, se plîng că posesorul Ion Tacul le cere „a lucra și boierescul cu vurta și peste căt ne agiungi putere, atît noi căt și fimeile noastre”⁷.

În afară de munca la cîmp, femeile erau obligate să toarcă și să facă sculeri (caleapuri) o anumită cantitate de tort. Prin învoiri, femeile din Vadul Roșca erau obligate să toarcă „pol oca de tort de toată casa”⁸, iar cele din satul Ivăncești să facă „douăzeci de caiere de toată casa”.

Femeile ce nu-și puteau îndeplini obligația, erau pedepsite cu bătaia. La 8 decembrie 1840, clăcașii din Ivăncești se plîng stărostiei împotriva negustorului Dumitrache Chetreanu, posesorul moșiei, că „au bătut o femeie a lui Vasile Voican, fiind nevolnică și au zis că nu poate toarce atăta caiere”⁹.

Monopolurile. În perioada regulamentară, stăpîinii de pămînt și arendașii își rezervaseră o serie de privilegii pe proprietățile lor, cu scopul de a intensifica exploatarea. Dreptul de a avea mori, cîrciumi, velnițe etc. ap Ținea exclusiv proprietății, pe care îl concesiona unor „orîndari” în schimbul unei redevențe. Clăcașii nevoiți să folosească moara, să cumpere vin pentru nunți etc. erau supuși în mod arbitrar la plata unor mari sume bănești.

Sătenii din Biliеști și Sasu erau obligați să plătească căpitanului Iordache Țăgara, ce ținea „orănzile” acestor sate, patru zeci și cinci lei de fiecare nuntă, sumă destul de mare, deoarece, — spun clăcașii — „de

¹ A:h. St. FCCșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 179.

² Ibidem, dos. 439/1840, f. 57.

³ Ibidem, dos. 22 1832, f. 18.

⁴ Ibidem, dos. 19/1832, f. 159.

⁵ Ibidem, dos. 439/1840, f. 57.

⁶ Ibidem, dos. 664/1842, f. 61.

⁷ Ibidem, dos. 19/1832, f. 6.

⁸ Ibidem, dos. 664/1842, f. 61.

⁹ Ibidem, dos. 439/1840, f. 396.

cînd s-au luat moșia din mîinile noastre¹, mai mult decît 20 parale de vadră nu dăm”².

Și locuitorii din Mîndrișca se obligă prin contractul dat la mîna lui Apost Mihail, să plătească, în caz că vor face nunți sau cumetrii, „cîte două zeci parale pe vadră”³. Unii stăpîni de moșii închideau ulița prin care sătenii ieșeau din sat spre locurile lor de hrană, cu scopul de a trage și din aceasta foloase. Locuitorii satului Pinticești, în jalba către stărostie din 16 iulie 1832, arată că „dumnealui ulița nu ne dă, ca să ieșim cu vitele”⁴.

Locuitorii din satul Balta Raței, pentru haturile ce li s-au lăsat în țarină, spre a trece la locurile de hrană, se îndatorau să dea o dijmă deosebită „din cinci una”⁵.

Sînt numeroase cazurile, cînd stăpînii de moșii și arendașii, interzic meșteșugarilor și clăcașilor din satele lor să-și vîndă produsele pe piața liberă, silindu-i să le predea lor la prețuri derizorii, fapt ce a avut o influență negativă asupra liberei exercitări a comerțului.

Un caz deosebit de interesant ce ilustrează acest fapt, se referă la clăcașii meșteșugari din Șindrilar. Îndeletnicirea de bază a acestora era dogăria (ținutul Putna, datorită bogatelor sale resurse viticole, favoriza dezvoltarea acestor meșteșuguri) ale cărei produse în perioada prereregulară le vindeau pe piața tîrgului Focșani, neavînd altă obligație față de proprietara satului, mănăstirea Mera, de cît de a plăti, în pădure, „scaunul dogăriei”. „Acum — se tînguesc locuitorii la 7 mai 1842 stărostiei — videm pi dumnealui Ioan Zălariu și cu. proistosii mănăstirii, că după alcătuirea dintăiu ni strămută și că nu avem voie să aducem marfa cofării la Focșani, ci să o vindem dumnealor în preț numai 20 lei suta, precum asămenea și doagili lucrati din iarna din anul trecut”⁶.

Și locuitorii razeși din Soldești și Bătinești, ce s-au arendat negustorilor Ștefan Pompică și Iosif Popovici, prin punctul 12 din contract se obligă ca „... toți acei din noi ce vor ave de vînzare perje și tiscovine nu sântem volnici a vinde nimănuî fără voia posăsorilor, cari vrăndu a da preț politicu, să vor protimisi, a lua marfă”⁷.

Negustorii instalaseră pentru produsele menționate o veluîță aducînd „căldări de la Brașov, buți de la Buzău și altele”⁸.

Globirile sau ispașele, pretinse de stăpînii de moșii și arendași pentru stricăciunile pricinuite de vitele clăcașilor în recoltele proprietății, pentru svezile cu slujbașii proprietarului etc. apăsau greu asupra țărănimii. În satul Balta Raței, posesorul încasează de la locuitori 40 lei „pentru opt cai ce au făcut stricăciuni la fin” și 140 lei „gloabă pentru o sfadă cu un cioban”⁸.

În satul Sasu, posesorul Petrache Vogoride, prinzînd în luna iulie 1831, oile clăcașilor pe imășul boieresc, le-a închis în curtea sa și „mergînd

¹ Nu cunoaștem data cotozirii acestor sate. La 1803 ambele sate erau răzășești, iar la 1832, sînt proprietate a hatmanului Ștefănahe Vogoride.

² Jalba către stărostie tîn 9 iunie 1832, dos. 22/1832, f. 17.

³ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 57.

⁴ Ibidem, dos. 19/1832, f. 67.

⁵ Ibidem, f. 159.

⁶ Ibidem, dos. 664/1842, f. 111.

⁷ Ibidem, dos. 20/1832, f. 8.

⁸ Ibidem, dos. 19/1832, f. 159.

la dumnealui, zicându-i că nu avem imaș de făcut stîină, și dumnealui luîndu-ne cu zoru, le-au muls 3 săptămîni la luna lui iulie și cînd le-au dat drumul, au început a și muri și pînă la Sfinții Voievozi din 500 oi n-au mai rămas nici una”¹.

Libertatea ce și-o luau proprietarii și arendașii, de a converti în bani diferitele munci neefectuate, cum și cînd voiau, a îngreunat și mai mult condițiile de viață ale clăcașilor. Posesorul Petrache Vogoride, la ieșirea din slujba moșiei, solicită de la clăcașii din Biliesti plata a șapte sute nouă zeci de zile în pont, „bez zile proaste” și de la clăcașii din Sasu, 726 zile în pont, „bez 500 zile proaste”, cu prețul de 4 lei pe zi, deși sătenii nu se cunoșteau datori față de posesor, decît cu 16 sau 20 de zile².

De la locuitorii satului Răstoaca, vechilul paharnicului N. Sion cere „pe ouă, pe brînză, pe găini și alte asemenea îndatoriri sume de bani, nevoind a primi niște asemenea producturi, cu care locuitori s-ar cunoaște datori”³.

Posesorul Ștefan Dăscălescu, solicită la 21 martie 1840, de la clăcașii moșiei Soveja „din alcătuirea boierescului și altele ale moșiei” — importanta sumă de 10 020 lei⁴, iar posesorul moșiei Cotăfănești Costache Stamatin, pretinde de la săteni, din rămășițele lucrului boierescului, dijme și alte îndatoriri pe anii 1836—1837, suma de 2325 lei.

Încasarea acestor obligații în bani, de către stăpînii moșilor, era deosebit de împovărătoare pentru clăcași, deoarece pentru a-și procura banii necesari, erau nevoiți să-și vîndă puținele cereale rămase după dijmuire și deseori suma pretinsă depășea valoarea recoltei.

Locuitorii satului Călimănești și ai satului Slobozia lui Vidrașcu, proprietatea banului Matache Vidrașcu, pînă la luarea moșiei în posesie de către economul Toma, au dat dijma din vin în mod obișnuit; la 10 vedre o vadră. Noul posesor însă convertește dijma în bani, pretinzînd de la clăcași cîte doi lei pentru fiecare vadră, în timp ce în podgorii vadră de vin se vindea și cu 30 parale⁵.

Locuitorilor din Pădureni li se cere pe lingă dijma și bani, cîte 60 parale de stînjăn⁶. Locuitorilor din Anghelești li se solicită dijma de păpușoi în bani, cîte 48 lei de pogon și — se jeluiesc locuitorii — „cari noi toți păpușoi căți i-am făcut pe ace moșie, i-am dat dumneai și tot nu ni putem plăti”⁷.

În satul Vitănești de sub Măgura, proprietatea banului Iordache Ciornei, posesorul Ghiță Rașcu, refuză de a primi dijma vinului, după obicei, din 10 una și pretinde de la locuitori bani, cîte o carboavă de pogon—(carboavă=rublă, piesă de 5 lei). Neavînd posibilitatea de a plăti acești bani, posesorul le împlinește vite „făcînd și alte multe jafuri”⁸.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 22/1832, f. 18.

² Ibidem, f. 17.

³ Jalba locuitorilor din Răstoaca către stărostie din 4 august 1838, dosar 281/1838. f. 497.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 66—67.

⁵ Ibidem, f. 365.

⁶ Ibidem, dos. 19/1832, f. 179.

⁷ Ibidem, f. 152.

⁸ Jalba locuitorilor din Vitănești din 5 noiembrie 1842, dosar 664/184 foaia 209.

Întîlnim și cazuri, cînd stăpînii de moșii împlinesc în bani toate obligațiile clăcașilor. Astfel la satul Burcioaia, posesorul moșiei — după cum arată clăcașii în jalba către stărostie din 27 martie 1842, „toate le-au făcut bani și ne-au dat la împlineală”. Pentru podvoadă solicită cîte 20 lei de chilă, deși în mod obișnuit sătenii făceau cărături cu 15 lei chila. Pentru falcia de arătură li se cerea 36 lei, deși la alți posesori sătenii plătiseră numai 18 lei. Pentru meremeturi și caleapuri cîte un husăș, „care aceste n-am mai dat niciodată”, se jeluiesc clăcașii¹. Obligațiile clăcașilor față de stăpînii moșiilor erau atît de numeroase, încît an de an rămîneau îndatorăți cu zile de clacă, podvezi etc., ce erau convertite în mod abuziv în importante sume bănești. Precumpănirea rentei în bani, după cum arată Marx² „presupune o mai mare dezvoltare a comerțului, a producției de mărfuri în genere, iar odată cu ele și a circulației monetare”, deoarece pentru a-și procura acești bani, clăcașii erau nevoiți să-și vîndă pe piață tot ceea ce produceau, fapt ce a avut ca urmare atragerea gospodăriei țărănești în economia de schimb, drum care, — după cum arată V. I. Lenin — „era deja un prevestitor al destrămării vechiului regim”.

Extinderea relațiilor marfă-bani în economia satească a contribuit la aservirea tot mai completă a țărănimii, cu atît mai mult cu cît creștea valoarea economică a terenurilor arabile. Cei mai mulți dintre stăpînii moșiilor, incapabili de a face față greutăților ce subminau gospodăria moșierească, în perioada de trecere spre capitalism, își arendează moșiile unor indivizi mai întreprinzători. Acești arendași, supuși de obicei unei protecții străine și lăsați de proprietari să opereze în voie, folosesc metode brutale de jefuire a țărănimii, pentru a-și asigura într-un timp cît mai scurt, în afară de renta datorată proprietarului, cîștiguri cît mai mari³.

Arendări de sate răzășești. Sînt și cazuri, cînd unii răzeși sînt nevoiți să-și „împosioneze” pămînturile, obligîndu-se să muncească pentru arendași în condițiuni înrobitoare⁴.

Anii de foamete constituiau un bun prilej pentru stăpînii de moșii și arendași, de a-și acumula cît mai multe bogății.

În schimbul unor neînsemnate cantități de cereale sau fin, primite la vreme de lipsă, țărani erau siliți să semneze zapise prin care, în condițiuni cămătărești, erau obligați să plătească importante sume de bani,

¹ Arh. St. Focșani, dos. 664/1842, f. 28.

² V. I. Lenin, *Opere*, ed. P.M.R., 1951, vol. III, p. 154.

³ *Ibidem*, p. 170.

⁴ Toți stăpînii moșiilor, Soldești și Bătinești, prin contractul încredințat la judecătoria ținutului la 19 iulie 1832, au supus moșia numiților negustori, începînd de la 23 aprilie 1832. (Arh. Stat Focșani, Ispr. Putna, dos. 20/1832, f. 1).

La 1837, satele răzășești din ținutul Putna, date în posesie, sînt următoarele: satul Drăgușeni din ocolul Răcăciuni, dat în arendă negustorului Andreieș din Bacău, supus austriac, cu suma de 2000 lei anual;

Satul Păncești, din ocolul Răcăciuni, dat în posesie negustorului Apostu Mihail, din ținutul Adjud, patentar clasa a III-a, cu 4500 lei; Moșia Dimacească, locuită de satul Morile lui Conachi, dată în arendă negustorului Apostu Bogasierul din Focșani, patentar clasa a II-a, cu 4200 lei;

Satul Nănești, ocolul Răcăciuni, dat în posesie negustorului Lambie Grecul, supus elin, cu 6195 lei (Arh. Stat Focșani, dos. 234/1837, f. 33—36).

la care se adăugau dobinzi ilegale. Astfel, arendașii Teohari Manoil și Manole Apostoliu, „împrumută” între anii 1833—1835 la diferite sate clăcășești și răzășești din ținut păpușoi, pentru care solicită în anul 1836, suma de 61 487 lei ¹. În satul Crucea de Sus numiții negustori împlinesc vite, în contul datoriilor și de la țărani care nu se împrumutaseră, iar în satul Făurei, Teoharie Manoil a obligat pe locuitori să-i dea zapis că-î vor plăti datoria cu dobîndă de 18 lei la 100 ². Kila de porumb împrumutat țăranilor le-a fost socotită la prețul de 150 lei, cîtă vreme pe piața Focșanilor se vindea în anul 1840 între 60 și 80 de lei. Vitele ce le-au fost luate în contul datoriilor, le-au fost socotite la prețuri mult mai mici decît cele obișnuite. Astfel un bou a fost evaluat la 118 lei, în timp ce pe piața Focșanilor se plătea în anul 1840 între 200—350 lei, o iapă la 70 de lei, în timp ce pe piața Focșanilor un cal era evaluat în 1840 la 500 de lei etc. ³.

Nici paharnicul Ștefan Elefteriu n-a scăpat prilejul „de a-i ajuta” pe țărani între anii 1833—1834, cu fin și păpușoi, a căror valoare cu dobinzile, se ridica în anul 1836 la suma de 30 442 lei ⁴.

Printre satele îndatorate paharnicului Ștefan Elefteriu, figurează și satul răzășesc Nănești, cu suma de 7 359 lei ⁵. Pentru a-și procura banii datorăți, în anul 1837, locuitorii „se dau în posăsie” lui Haralambie Grecu, supus elin, cu suma de 6 195 lei ⁶.

Tot pentru porumb „și alte faceri de bine”, și comisul Gheorghe Lipan solicită de la mai multe sate din ocolul Răcăciuni suma de 109 936 lei, considerată de însărcinatul stărostiei cu împlinirea datoriilor, căpitanul Ștefan Danalache, „dreaptă și neprihănită” ⁷.

Neavînd posibilitate să plătească sumele datorate la data socotirii, 12 aprilie 1837, la cererea comisului Gheorghe Lipan, răzeșii din Drăgușeni, Orbeni, Scurta, Valea Sacă și Cucova, dau zapise că vor plăti banii în timp de un an, cu dobînzile cuvenite, cu moșii și alte averi nemîșcătoare ⁸. Rezultatul acestor împrumuturi s-a soldat prin pierderea completă a pămînturilor de către locuitorii din satele Orbeni și Scurta și parțial de satele Parava și Drăgușeni ⁹.

Aceeași situație o au și locuitorii răzeși din Soldești și Bătinești, care neputîndu-și achita sumele provenite din împrumuturi făcute în anii de foamete și convertirea în bani a diferitelor obligații neefectuate, își vînd pămînturile. La 1837, aceste sate sînt proprietatea serdăresei Ileana Pastia, Aga Petrache Roset și schitul Brazi ¹⁰. Aceeași soartă o are și satul Boțîrlău, care în anul 1837, devine proprietatea hatmanului Alecu Rosnovanu ¹¹, și parte din satul Nănești, care îndatorîndu-se la Gheorghe Boiul

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 180/1836, f. 2.

² Ibidem, dos. 180/1836, f. 47.

³ Ibidem, f. 8.

⁴ Ibidem, dos. 176/1836, f. 7 8.

⁵ Ibidem, f. 8.

⁶ Ibidem, dos. 234/1837, f. 33 36.

⁷ Ibidem, dos. 230/1837, f. 13.

⁸ Ibidem, f. 14—28.

⁹ Ibidem, dos. 234/1837, f. 33.

¹⁰ Ibidem, f. 33—36.

¹¹ Ibidem, f. 33 36.

cu 1500 galbeni, 160 fălci arătură, 80 zile de prășilă, 80 de secere, 4 zile muncă de fiecare nume, 3 pui de găină și o podvodă la Galați de 40 de kile și nepunându-se achita, în anul 1840 își pierde libertatea¹.

Exemplele citate dovedesc încă o dată că la baza formării marilor proprietăți funciare, au stat jaful și silniciile exercitate asupra țărănimii, pe care, exploataatorii au deposedat-o de pământ. Mulți arendași și slugi boierești, întilnite în documentele citate, ca Dițu Langa, Iosup și Constantin Giță, Costache Niculau și alții, care în 1832 nu aveau moșii, în anii următori, prin metodele acaparatoare arătate, și-au însușit mari suprafețe de pământ. „Un șir de spoliații succesive sînt originea proprietății mari în țările romîne”, observă cum nu se poate mai just, marele patriot Nicolae Bălcescu².

3. Asimilarea situației străinilor cu aceea a clăcașilor

Dacă în perioada prerregulamentară străinii se bucurau de unele avantaje, situația lor se înrăutățește sub regimul regulamentar, fiind asemilată cu clăcașii.

La 15 mai 1832, locuitorii satului Orbeni de Jos, se plîng stărostiei că posesorul Ioan Tacu... „ne asuprește a lucra boierescu ca și mai înainte, când eram scutiți și de bir”. Cer clemența stărostiei deoarece sînt „oameni streini, fără pământ”³. (La 1803, satul Orbeni era slobozie; la 1820 apare fără mențiunea aceasta).

Răzeșilor supuși din satele Bătinești și Soldești, arendașii Ștefan Pompică și Iosip Popovici le impun prin punctul al 15-lea din contract, obligația să supună „pe toți lăturașii, fără alegere, să dea dumnealor dijmurile”⁴. Un alt indiciu al asimilării situației străinilor cu aceea a clăcașilor, îl constituie faptul că în perioada regulamentară toate sloboziile, care în 1803 erau răzăsești, cu excepția Sloboziei Boului din Ocolul Luncii, la 1832 sînt proprietăți boierești. Atît numele, cît și situația acestor slobozii, se menține și în anul 1835⁵, și în 1845⁶.

Întilnim unele cazuri, cînd, pentru a înfrînge rezistența clăcașilor stabiliți pe moșii, proprietarii acordă unele avantaje noilor veniți.

¹ D. Rusu, *Patrimoniul public și starea economică a județului Putna*, Focșani, 1931, p. 134.

² N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, 1952, p. 67.

³ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 6.

⁴ *Ibidem*, dos. 20/1832, f. 30.

⁵ Tabelul centralizat de numărul caselor și bisericilor din ținut, pe ocoale și ținuturi, înaintat Departamentului de către stărostie cu raportul nr. 7853 din 14 august 1835 (Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 155/1835). C. C. Giurescu, deși observă pentru ținutul Rîmniceul Sărat o neconcordanță între numărul de slobozii întilnite în harta rusă (în număr de numai 8) și cele existente în statistica fiscală din 1831 (în număr de 36) și în mod just arată exactitatea datelor din statistică, infirmînd pe cele din harta rusă, pentru ținutul Putna ia de bune datele din harta rusă, relatînd că „nici una din cele șase slobozii menționate la recensămîntul fiscal din 1820... nu mai poartă numele de slobozie la 1835”, deoarece, „calificativul acesta, prezenta interes pentru săteni în perioada de scutire”. Lucrurile însă sînt așa cum am arătat (vezi C. C. Giurescu, *Principalele Romîne la începutul secolului al XIX-lea*, constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temelul hărții ruse din 1835, p. 10).

⁶ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 781/1841.

Astfel, locuitorii satului Ivăncești fac cunoscut stărostiei la 21 aprilie 1840, că posesorul moșiei Dumitrache Chetreanu „nu vrea ca să ne dei locurile noastre carele le-am avut până acum pentru hrana veațăi noastre și zice să ne le ia și să le dei la mocani”¹.

În cazul nostru, mocanii constituie populația răzășească din Ocolul Vrancea, care din lipsa locurilor prielnice agriculturii, coborau la șes, unde primeau locuri de hrană pe bază de învoială cu proprietarii pământurilor, cărora le dădeau o treime din recoltă².

Noii veniți erau primiți cu dușmănie de către clăcași, deoarece dindu-li-se locuri de hrană din trupul moșiei, le diminuau loturile lor și îi sileau prin aceasta să accepte condiții de muncă mai grele. În satul Berești — după cum raportează stărostiei paharnicului Ioan Similache, însărcinat cu anchetarea cazului, „... au fost ca să dei dumnealui posesorul niște locuri ci le ave de prisos unor streini lăcuiitori de Sascut cu cari să alcătuiască ca să-i dei o clacă cu plugurile, văzîndu că rămân fără arătură și îi în putere lor, i-au izgonit di la acei locuri și le-au arat de răzărviu”³. Izgonirile permiteau stăpînitorilor de moșii să-și mărească rezervele lor proprii, prin însușirea pământurilor clăcașilor alungați. Exproprierea producătorilor nemijlociți — arată Karl Marx —, se săvîrșește cu vandalismul cel mai necruțător și sub impulsul patimilor celor mai infame, mai murdare, mai meschine și mai josnice⁴.

4. Metode de constrîngere extra economică

Pentru a-i sili pe clăcași la executarea îndatoririlor către proprietate, stăpînii moșilor și arendașii își formau un aparat represiv compus din slugi, cărora le creau o situație specială. Prin intermediul acestor slugi și al organelor administrative, care după expresia lui Nicolae Bălcescu „făceau una cu proprietarii”⁵, aceștia scoteau pe clăcași la muncă, le aplicau pedepse corporale etc. În satul Pădureni, locuitorii sînt bătuiți „ca vinovații tîlhari în vreme”⁶, iar în satul Morile Cozmii cîțiva „zurbagii” sînt „certați cu bătaia la fața locului, spre înfrînarea și a celorlalți locuitori”⁷.

Pentru faptul că a îndrăznit să bată un vătăf al posesorului Gheorghe Lambrino, stărostia poruncește priveghetorului de ocol să se deplaseze la fața locului și să înfrîneze pe „obraznic” cu cinci lovituri „la dosul trupului”⁸. Nici femeile și nici bătrînii nu erau scutiți de ocara bătăii. Pentru faptul că nu a reușit să toarcă cele 20 de caiere de tort impuse, o femeie a lui Vasile Voican, din satul Ivăncești este grav bătută de posesorul

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 134.

² Nicolae Suțu, *op. cit.*, p. 194.

³ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 35.

⁴ Karl Marx, *Capitalul*, ed. P.M.R., 1948, vol. I, p. 673.

⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 47.

⁶ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 182.

⁷ *Ibidem*, dos. 19/1832, f. 54.

⁸ *Ibidem*, dos. 439/1840, f. 207.

Dumitrache Chetreanu¹. Bătrînul țaran Micu Frățilă din Florești cere stărostiei la 15 ianuarie 1840, „să să milostivească asupra bătrâneților și a nevoilor mele, ca să fiu pus la cale, pentru că în toată vremea sânt întins și badjocorit de un Sandu, vătășălu moșii”².

Un alt abuz, comis de stăpînii moșilor în detrimentul clăcașilor, a fost acela de a menține pe seama proprietății un număr mai mare de slujbași volnici, decît cel legal de 10% în satele, al căror număr de locuitori depășea 200 și 20% în satele ce nu depășeau acest număr. Din situația generală alcătuită de comisia a treia și înaintată de către Departamentul Treburilor din Lăuntru lui Mircovici la 29 aprilie 1832, rezultă că în ținutul Putna s-a găsit un prisos de 946 slugi boierești ce nu plăteau bir³.

Loturile de hrană atribuite slugilor boierești nu erau limitate și le erau la alegere⁴. De asemenea, erau scutiți de boieresc și dijmă, Gheorghe Apostu din satul Florești de Jos, în jalba către stărostie din 20 iunie 1840, arată că s-a tocmit vataf la posesorul moșiei, Tomița, cu 200 lei pe an și cu condiția „să fiu scutit de boierescu cât și din câmpu să nu fiu dijmuit”⁵.

Privilegiile, de care se bucurau slugile boierești, contribuiau la adîncirea mizeriei în care se zbăteau clăcașii. În satul Călimănești, proprietate a sărdarului Toma Virgolici, din cei 46 locuitori existenți, numai 15 erau birnici havalegii și deci își îndeplineau obligațiile față de visterie și proprietari, restul fiind scutiți, deoarece erau slugi boierești, clerici etc.⁶.

5. Cazuri de folosire a muncii tocmite

Pentru a-și asigura mîna de lucru, necesară îndeplinirii unor munci agricole, ce nu sufereau întîrziere și a celor pentru efectuarea cărora se cerea o oarecare calificare, stăpînii de moșii și arendașii angajau uneori și muncă tocmită, recrutată îndeosebi din rîndurile răzeșilor sărăciți.

Domnitorul Mihail Sturdza, ce dispunea în perioada aceasta de un considerabil capital bănesc⁷, folosea în exploatarea moșiei sale Drăgănești din ținutul Tecuciului, muncă tocmită din satele răzeșești Anghelești și Copăcești, din ținutul Putnei.

Lucrătorii erau angajați prin contract „cu luna, cu furcile, la arie”⁸ sau să cosească un număr hotărît de fălci și să clădească finul în stoguri. Plata pentru fiecare locuitor pe lună era de 40 lei. Contractul mai prevedea că locuitorii tocmiți se pun chezași unul pentru altul, că se vor prezenta la lucru la vadea și la vremea cînd vor fi chemați, iar dacă vre unul va fugi de acolo, ceilalți vor plăti pentru el⁹.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 396.

² Ibidem, f. 7.

³ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 320, f. 53–69 în Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova în anii 1830–1831*, în *Studii și Materiale de Istorie Modernă*, București, 1957, p. 52–53.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 58.

⁵ Ibidem, f. 210.

⁶ Ibidem, dos. 10/1832, f. 17, 18, 19.

⁷ Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol*, Mihail Sturza, în *Studii și materiale de istorie medie*, București, I, p. 23.

⁸ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 704/1843, f. 3.

⁹ Ibidem, f. 3.

Locuitorii tocmiți primeau mîncare din partea proprietății.

La 5 mai 1843, vechilul moșiei Drăgănești, Scarlat Gheorghiu, se plînge stărostiei că „43 de locuitori au fugit de la lucru ... luînd 17 dimerlii făină de păpușoi și 8 oca de odătură mai mult peste alcătuire”. Locuitorii, neîndeplinind sarcinile de muncă pentru care s-au angajat, la cererea posesorului, stărostia însărcinează pe căpitanul Constantin Ghizdavăț, la 18 septembrie 1843, să trimită pe toți datornicii la moșia Drăgănești, pentru a-și executa îndatoririle¹.

Și paharnicul Alecu Balș își lucra cele 23 pogoane de vie, ce le avea la Crucea de Jos, cu locuitorii angajați din satul Lunca Dochiei, pe care îi plătea cîte 50 de lei de pogon².

Totuși în perioada de care ne ocupăm, baza producției nu era asigurată cu muncă tocmită, întrucît sistemul economic feudal continua să fie predominant. Întîlnim și cazuri, cînd unii moșieri își procură inventar agricol propriu, fapt ce marchează unele progrese ale producției capitaliste. În raportul către stărostie din 30 iunie 1852, paharnicul Constantin Sion, trimis să ancheteze neînțelegerile dintre posesorul Teohari Grecu și locuitorii satului Morile Cozmii, menționează „... și întorcîndu-se către vîtaf ... i-au zis pentru ce le-au dat sapili, fără știre sa”³.

6. Lupta țărănimii împotriva exploatării

Creșterea exploatării țărănimii, urmare a dezvoltării procesului de acumulare primitivă a capitalului⁴, a prilejuit o permanentă și înverșunată luptă de clasă împotriva exploataților, sub cele mai diverse forme, de la cele mai simple, ca aceea a expunerii suferințelor prin jălbi și refuzul de a executa obligațiile în muncă și pînă la atacarea proprietății boierești și răscoale.

Jălbile, din ce în ce mai numeroase în această perioadă, scot în evidență feluritele forme pe care le îmbracă exploatarea pe moșiile ținutului, cum ar fi creșterea considerabilă a obligațiilor de muncă impuse clăcașilor, în contradicție cu limitarea tot mai accentuată a locurilor lor de hrană etc.

Frecvența lor denotă mentalitatea ce dăinuia în conștiința multor clăcași, că stăpînirea și organele ei ar putea interveni pentru reglementarea raporturilor lor cu proprietarii și arendașii moșiilor, într-un spirit de echitate și justețe. În viața practică însă, nici stărostia, la conducerea căreia se aflau tot boieri și slugi de ale lor și nici stăpînii moșiilor, nu au făcut dreptate țărănilor, cu excepția unor cazuri izolate, cînd interesul le dicta aceasta.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 704/1843, f. 20.

² Ibidem, dos. 19/1832, f. 186.

³ Ibidem, f. 51.

⁴ Marx a definit acumularea primitivă drept „procesul istoric de separațiune între producători și mijloacele de producție” www.dacoromanica.ro producătorului agricol a țărânului, de pămîntul său”, K. Marx, *op. cit.*, p. 635—636.

Pentru a ilustra felul, în care erau primite și rezolvate reclamațiunile clăcașilor de către stărostie, relatăm următorul caz: Locuitorii din satele Biliеști și Sasul considerîndu-se asupriți de posesorul Petrache Vogoride, prin încărcarea cu zile boierești, pe care le transformase în bani după bunul său plac, se duc la starostele Alecu Sturdza, el însuși mare proprietar, spre a cere să li se facă dreptate. Starostele însă, după ce a ascultat pe posesorul Petrache Vogoride, pe clăcași, cum arată aceștia în jalba din 9 iunie 1832 către stărostie, „... nici ne-au mai întreat, nici ne-au cercetat și numai odată ne-au și sictirit pe poartă afară ... zicînd că numai decît să plătim banii, unde a doua zi ne-au și trimis arnăuții să împlinească de la noi”¹.

Deprinderea îndelungată de a se supune, care se transmite din generație în generație, dezobișnuirea în multe locuri de a folosi armele, gradul de exploatare care se intensifica sau se atenua în funcție de personalitatea stăpînului², sînt tot atîtea cauze ce au contribuit la atenuarea combativității clăcașilor, determinîndu-i să folosească căile legale de luptă. Atunci însă cînd clăcașii își dădeau seama că stăpînirea nu le face dreptate, se considerau slobozi să și-o facă singuri.

Mihail Kogălniceanu, ne descrie starea de spirit, de care era cuprinsă țărănimea în perioada aceasta, astfel:

„Țăranii aveam în vremea aceia mult curaj, pînă rămăsese de luase și mult obraz, grăind și cît le venea la gură, zicînd că cu aceasta își răcoresc inimile”³.

Nesupunerea la lucru este o altă formă de rezistență, folosită de clăcașii din satele ținutului Putna. Teodosie Bulucbașa, posesorul moșiilor Jorăști, Mircești, Rădulești și Paraipani, se plînge starostiei la 24 februarie 1833, că locuitorii de pe aceste moșii sînt știuți starostiei ca nesupuși și neurmători îndatoririlor lor.

Arată totodată, că în urma cercetărilor Departamentului din Lăuntru, locuitorii au rămas datori printre altele de a îndeplini ziua podvezilor pe doi ani și a aduce cîte un car cu lemne „cari nici cu un chip nu să supun a le face”⁴.

Nici locuitorii satului Găgești nu se supun poruncilor vechilului mănăstirii Mera, de a ieși la lucrul boierescului, fapt ce-l determină să se adreseze stărostiei „spre a-i îndatori a lucra di pi pravilili slobozite de stăpînire și totodată a-i scoate și la arătura boierescului”⁵.

Forma cea mai frecventă de manifestare a rezistenței clăcășești împotriva abuzurilor, a fost fuga de pe moșie. Din cauza lipsei de locuri de hrană și finaț, cît și a sporirii continui a dijmei și a altor obligații față de proprietari, sate întregi se sparg, spre a se stabili acolo unde, cel puțin pentru o perioadă limitată de timp, găseau condiții de viață mai omenești.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 22/1832, f. 17.

² Karl Marx și Friedric Engels, *Opere*, vol. 8, p. 126.

³ Mihail Kogălniceanu, *Letopiseț*, vol. III, p. 282.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 177.

⁵ Jalba egumenului Mănăstirii Mera din 20 martie 1840, Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 439/1840, f. 65.

Locuitorii satului Boțirlău, în jalba către stărostie din 14 mai 1842, arată : „Ni s-au luat toate locurile ce ne hrăneam pe ele, ne mai rămânându-ne altă nădejde, decît a ne căuta un stăpîn, care să ne dea loc de arat, imaş, pentru pășunatul vitelor și așa putem fi și noi supuși pravilelor așezămîntului către posesor”.

Prima strămutare de sate, în ținutul Putna, după aplicarea Regulamentului Organic, menționată în documente, este aceea a satelor Biliiești și Sasu¹.

Clăcașii din aceste sate, pînă în primăvara anului 1832, nu au întîmpinat greutăți prea mari din partea stăpînului Ștefănache Vogoride și a arendașului Petrache Vogoride, „zilele și toate clăcile — făcîndu-le — după vechiul obicei”. În 1832 însă, la eșire din posesia moșiei, Petrache Vogoride pretinde de la locuitorii satului Biliiești 790 zile clacă „bez zile proaste” și de la cei din Sasu, 726 zile în pont „bez 500 zile proaste”, dar locuitorii nu se recunosc datori, deoarece socoteala acestor rămășițe de clacă, a fost făcută de trimisul stărostiei, Răducan Bosăi în fața posesorului, la curte, unde au fost chemați numai „trei, patru oameni din Biliiești, din cei mai proști și cercetarea le-au făcut după cum le-au fost voia dumnealor”².

Stabilirea obligațiilor clăcășești față de proprietate, fără convocarea reprezentanților satului și apoi silirea întregii obștii la executarea lor, scoate în evidență încă un aspect al constringerii extra economice, exercitată de exploatare. Sătenii apelează la sprijinul stărostiei, dar acțiunea lor rămîne fără rezultat. În cele două sate sînt trimiși arnăuți pentru a împlini datoria, fixată la 4 lei de zi. Locuitorii oferă pentru împlinirea datoriilor boi și vaci, dar posesorul, întrucît împlinirea vitelor pentru datorii în timpul muncilor agricole era interzisă de Regulament, preferă să ia lucruri de prin casă, la care clăcașii se împotrivesc.

„Neavînd de nicăieri nici o dreptate” locuitorii își încarcă toate ale lor și se strămută pe moșia răzășească vecină Suraia³.

Stărostia, la 4 aprilie 1832, trimite în satul Suraia pe căpitanul Ion Nacul, pentru ca să-i cerceteze pentru care pricină s-au strămutat și să-i îndemne să se întoarcă la așezările lor. În ordinul amintit, stărostia menționa că „dacă ei se vor jelui de vre-o silnicie de mai înainte . . . apoi să-i încredințezi că după săvârșirea arăturii și a sămănăturii, să vie la mine și eu nu-i voi lăsa asuprași, nici voi îngădui să-i mai asuprească nimeni de acum”⁴.

Din această poruncă rezultă că, atunci cînd din cauza strămutării satelor efectuarea lucrării pămîntului suferea, fapt ce aducea prejudicii

¹ Satele Biliiești și Sasu erau în anul 1832 proprietatea hatmanului Ștefănache Vogoride (Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 22/1832, f. 19) principe de Samos și prim dragoman al Porții (Hurmuzachi, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, sup. 1, vol. VI, București, 1895, p. 615), fiind date în posesie lui Petrache Vogoride, probabil fratele proprietarului. Prin căsătoria fiicei lui Ștefănache Vogoride, Smaranda, cu Mihail Sturza, domnul Moldovei, satele menționate constituite ca zestre, trec în proprietatea acestuia, probabil în anul 1835. În anul 1837, satele sînt arendate negustorului Carabet Crămlău, supus austriac, cu 12 mii lei (Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 234/1837, f. 33—36).

² Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 22/1832, f. 17.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, f. 6.

stăpînilor de moșii, stărostia intervenea, făcînd unele concesiile de moment țărănimii și muștrînd pentru lipsa de tact pe proprietari. În raportul către Departamentul Treburilor din Lăuntru, starostele ținutului, comisarul Mihăiță Mihalache, arată că „... pe lângă silnicia volniciei, se vede și o scăpare din vedere a chibzuirii (posesorului) în vremea primăverii, în vreme de nou așazămint și în vreme de plug ...”¹.

Ridicîndu-li-se execuția, sătenii au consimțit să se reîntoarcă la așezările lor. În anii următori însă și în mod special cînd moșia a trecut în proprietatea domnitorului Mihail Sturdza, situația lor se înrăutățește și mai mult.

Exploatarea crîncenă exercitată în unele sate de arendași, a fost un alt factor, care îi determina pe clăcași să recurgă la strămutări.

Locuitorii din satul Pinticești, arată stărostiei la 3 februarie 1840 că stăpînul moșiei Alecu Băltatu, „vrea de a ne da în orăndă ca pe robi”. Locuitorii cer „ori să fim trăitori cu așezarea cea pără acum, sau să avem voie să ne mutăm pe altă moșie în pregiur”².

Locuitorii din Pădureni, în jalba lor către stărostie din 22 februarie 1833, arată că, dacă nici de starostie nu se vor cunoaște puși la cale, vor fi siliți să apuce care încotro va putea ... „ne putînd răbda pi lângă altile și bătăi, ca vinovații tălhari în vremei”³.

Locuitorii rămași pe moșia Răstoaca în anul 1838 (parte din locuitori se strămutaseră deja pînă la această dată), ale căror locuri de hrană erau inundate de cîte două, trei ori pe an, de apa Rîmnei „șezînd pururea în apă și în glod”, pînă la intrarea ca stăpîn a banului Nicolae Sion, nu au cunoscut asupriri prea mari, deoarece li se acordau „iertări și ușurință de zilele boierescului și alte dări a moșiei”. Acum însă, proprietarul le solicită efectuarea zilelor boierescului după Regulament, deși locurile de hrană le erau ca și inexistente. Locuitorii arată că în deznădejdea lor au hotărît „a ne duce în lume, care unde o vedea cu ochii”, menționînd totodată că „mai mult numai putem suferi a șede pe moșia dumisale, măcar să ne lase și degeaba”⁴. În raportul către Departamentul Treburilor din Lăuntru din 4 august 1838, stărostia arată că plîngerile locuitorilor sînt juste, fapt ce a determinat-o să intervină în mai multe rînduri cu rugămintele la dumnealui banul „a nu lua și pielea cu totul de pe locuitori”. În consecință, cere Departamentului să trimită „un adins rînduit” pentru a se ajunge la o învoială între amîndouă părțile, fără de care „statornicia locuitorilor pe această moșie nu poate fi sigură și nici stărostia nu va putea fi răspunzătoare pentru împrăștuarea lor, de vreme ce arată că să văd apucați cîte de 500 lei, ca să-i plătească dumisale, fără a ști că ei au luat un ban măcar împrumut de la dumnealui”⁵.

Întîlnim și unele cazuri, cînd proprietarii cu moșii mai puțin productive, ademenesc prin acordarea anumitor avantaje pe pămînturile lor, clăcași de pe alte moșii, fapt ce duce la conflicte între exploatare. O astfel de

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 22 1832, f. 7.

² Ibidem, dos. 439 1840, f. 9.

³ Ibidem, dos. 19 1832, f. 179.

⁴ Ibidem, dos. 281/1878, f. 646.

⁵ Ibidem, f. 497.

dispută a avut loc între paharnicul Ion Similache, stăpînul moșiei nepopulate și implicit neproductive Șișcanii și arhimandritul Gherasim, vechilul mănăstirii Mera, proprietara satului Adjudul Vechi, de pe care numitul paharnic ademenise 28 de locuitori. Faptele s-au petrecut în felul următor :

Sfătuiți de paharnicul Ion Similache, proprietarul moșiei Șișcanii de Jos, 28 de clăcași de pe moșia Adjudului Vechi — proprietatea mănăstirii Mera, arendată postelnicului Iordache Pruncu, ispravnicul ținutului care o administra prin vechilul Dițu Langa, — cer la începutul anului 1842 învoirea stărostiei de a se muta pe moșia Șișcanii de Jos, deoarece pe moșia Adjudul Vechi sînt lipsiți de locuri de hrană și de imas, din care cauză pătinesc o mare sărăcie.

Starostia cere priveghetorului de ocol să ancheteze cazul și acesta, cîștigat pentru cauza proprietarului Ion Similache, raportează că jalba locuitorilor este întemeiată, neavînd nici locuri de hrană, potrivit așezămîntului, nici imas, nici finaț, și că nici ceilalți locuitori de pe moșie, în număr de peste 200 n-au deajuns, deoarece moșia este strîmtă . . . „nefiind deajuns nici pentru locuitori, nici pentru veșnicul proprietar”.

În urma acestui raport și probabil a stăruințelor paharnicului Ion Similache, visteria aprobă la 30 martie 1842, strămutarea locuitorilor. Părăsirea satului de către locuitori s-a făcut însă în absența vechilului Dițu Langa, care se afla în Transilvania. Locuitorii profitînd de aceasta, au stricat casele și gardurile de la grădini, cu scopul de a le strămuta pe moșia Șișcanii de Jos.

Vornicul și pazn'cii moșiei Adjudul Vechi împotrivindu-se, intervine vechilul moșiei Șișcani, Enăcache nepot al paharnicului Similache și fratele său Iancu, „cu toți feciorii boierești și cu un turc botezat”, și amenințînd cu pușca, au reușit să-i intimideze și să asigure mutarea clăcășilor, cu materialele de la casele și gardurile stricate și cu toate ale lor.

Întrucît locuitorii strămutați aveau de executat munci pe moșia Adjudului Vechi, vechilul Dițu Langa cere starostiei, să intervină la paharnicul Ion Similache, pentru a-i slobozi pe locuitori să-și facă îndatoririle, „adică podvada, prășitul, seceratul și altele”. La 24 aprilie 1842 și la 2 mai 1842, stărostia găsește de cuviință să mustre aspru pe priveghetorul de ocol, pentru faptul că n-a asistat personal la strămutarea locuitorilor, fapt ce a pricinuit stricarea caselor etc. și totodată fiindcă nu i-a socotit înainte de mutare cu proprietarul său posesorul moșiei și că nu i-a cisluit cu satul „potrivit așezămîntului boierescului”¹. Vechilul Dițu Langa, neprimind satisfacție la plîngerea sa, determină pe arhimandritul Gherasim, vechilul mănăstirii Mera, să se adreseze Departamentului Treburilor din Lăuntru, pentru a cere sancționarea paharnicului Ion Similache. Arhimandritul Gherasim găsește plîngerea locuitorilor pentru lipsuri neîntemeiată și arată că priveghetorul n-a făcut cercetările în fața proprietății sau a tuturor locuitorilor. În consecință, arhimandritul cere nu înapoierea locuitorilor ci „potrivit prăvilii din Regulament, să despăgubească mănăstirea de la paharnicul Similache de toată paguba pricinuită, îndatorîndu-l a face și casele ce le-a ridicat, cu toate împrejur cum au fost”. Strămutarea

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putua, dos. 667/1842, f. 32 32.

clăcașilor a fost avantajoasă pentru mănăstire deoarece, în afară de despăgubirile bănești primite de la paharnicul Ion Similache, i-a dat posibilitatea să anexeze loturile clăcașilor plecați, la terenurile sale proprii.

Un caz asemănător, se petrece pe moșia Bahne, proprietatea mănăstirii Prorocul Samuil, din ocolul Biliеști, posesor fiind un oarecare Tudorache Cerchez.

Lipsa locurilor de hrană și sporirea zițelor de boieresc, determină majoritatea clăcașilor să părăsească satul. Cei rămași se adresează stărostiei la 6 aprilie 1842, cerind învoirea de a se strămuta pe o moșie alăturată ¹. În raportul către Departamentul Trebilor din Lăuntru din 6 iulie 1842, starostia face cunoscut că a cercetat pricina în prezența ambelor părți și a constatat că locuitorii nu au pământ suficient de hrană. În urma acestui raport, visteria prin secția a II-a, răspunde stărostiei că dezlegarea este prevăzută de Regulament, „căci în articolul 120 se zice că tot lăcuitorul ce va dobîndi totul îndatoririlor mai sus pomenite, va fi dator a lucra 12 zile i proci, din care vederat se înțelege că acei lăcuitori ce nu dobîndesc folosurile hotărîte de articolul 118 în toată întregimea lor, nici nu pot fi îndatorați a lucra întreg boierescul. Deci stărostia, neîngăduind urmare posesorului, va stăruî pentru săvîrșire unei mulțămitoare învoieli, precum s a urmat și până acum, iar dacă posesorul va stăruî în putere articolului 123, a împărți în trii pământul, la o asămîne întîmplare, precum numărul lăcuitorilor ce nu va fi îndestulat cu locul întreg hotărît de Reglement, este slobot a să muta aiure. Apoi aceasta nu să va pute face acum, decît în toamna viitoare, iar nu tocmai acum cînd lăcuitorii s-au așezat și și-au făcut arăturile lor” ². Această interpretare a dispozițiilor regulamentare, făcute în favoarea țaranilor, este în spiritul vederilor lui Kisselev, care admitea că „dacă țaranii sînt liberi, ei au dreptul să-și părăsească proprietarul pentru a se muta la altul, dar cu formele prescrise și în cazul nedrept cînd nu li se dă pământ suficient” ³. Printre formele de rezistență folosite de clăcașii de pe moșiile ținutului Putna, menționăm și încercarea de a sustrage de la dijmuire o parte din recoltă.

Arendașul Grigore Ruptureanu se plînge la 7 iulie 1841, că locuitorii din Nănești au fost obligați să nu-și ridice produsele de pe cîmp pînă nu vor fi dijmuiți, dar ei samavolnic își aduc produsele nedjmuite acasă și le ascund, nevoind a le arăta și dau dijmă cît vor. Totodată se jeluiește, că locuitorii au vîndut rachiul și au cumpărat vin, pe motiv că au a face nunți, cumetrii și pomeni, fapt ce a adus prejudicii orîndariului din Tîrgul Nămoloasa căruia jeluitorul i-a vîndut orînda de băutură și acesta, cere despăgubiri ⁴.

Cînd suferința depășea limitele răbdării, țaranii se răzbuiau pe exploatatori, bătîndu-i. În satul Berești, locuitorii bat pe vătășelul posesorului ⁵ Anastasachi Ciucă, iar în satul Morile Cozmii este bătut cu sapele

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 664/1842, f. 46.

² Ibidem, f. 131.

³ *Acte și legiuri*, 1, p. 196.

⁴ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 514/1841, f. 3.

⁵ Ibidem. dos. 19/1832, f. 5.

posesorul moșiei Teoharie Grecu. Cităm : „... deodată l-au și încungiu-rat toți, l-au apucat a-l întinde, până și blana din spate i-au dezbrăcat-o și cu feliori de sudălmi, în vâlmășagul acela, l-au lovit cu sape”¹.

În satul Nănești locuitorii bat pe un oarecare Iosip, trimis de posesorul Grigore Ruptureanu să scrie dijma de in², iar în satul Balta Raței sătenii bat pe vătaful posesorului, ce voia, după expresia acestuia „să-i îndatoreze la cele de cuviință”³.

Întîlnim și unele încercări de lichidare a exploatării, în mod revoluționar, cînd sătenii atacă proprietatea „sfîntă” a boierilor. Refuzînd să primească locurile de hrană ce le fuseseră repartizate de către posesor, în partea cea mai neproductivă a moșiei, locuitorii din Berești au bătut și alungat slugile boierești și au intrat cu plugul în locurile oprite pe seama proprietății pe care „și le-au împărțit lor”, iar arendașului i-au făcut puțină arătură „prin spinării”, care după cum arată în jalba către stărostie posesorul Anastasache Ciucă — „nimica nu se poate alege”⁴.

Un caz asemănător se petrece și în satul Boțîrlău, unde — se plînge arendașul Stere Hagiopolu... „n-au stătut nici cu un chip ca să se invoiască cu mine locuitorii, iar ei în sămăvolnicie s-au pus de au arat țărîna, care au fost oprită pentru pogoanele boierescului”⁵. În satul Balta Raței, locuitorii refuză să pună la dispoziția arendașului slujbași volnici, ca și străjeri pentru paza de noapte⁶.

Pentru a pedepsi fărădelegile asuprașitorilor, unii clăcași desnădăjduiți iau drumul codrului, făcîndu-se haiduci. Împilatorii norodului stigmatizau pe haiduci cu nunele de tîlhari. Poporul însă i-a preamărit în cîntecele sale. Acțiunile acestor „viteji fii ai poporului”, se fac simțite și în ținutul Putna.

La 14 septembrie 1813, posesorul moșiei Scurta, Iancu Stavăr, se jeluiește starostiei că „la-u călcat tîlharii, prădîndu-i și luîndu-i tot”⁷. În 1824, sînt semnalate în „districtul Focșani” cete de țărani înarmați, ce atacau casele bogătașilor⁸, iar la 16 iunie 1840, Gheorghe Lambrino, posesorul moșiei Balta Raței, se jeluiește starostiei că „noapțile de multe ori îl cearcă făcătorii de rele”.

Ca urmare a creșterii continue a obligațiilor față de stăpîinii de moșii, a silniciilor și abuzurilor de tot felul, acțiunile de luptă ale maselor țărănești împotriva asuprașitorilor, se fac din ce în ce mai simțite. În anul 1847, sînt indicații că țărănimea din satele ținutului Putna „se ridică”⁹.

¹ Arh. St. Focșani, Ispr. Putna, dos. 19/1832, f. 5.

² Ibidem, dos. 514/1841, f. 3.

³ Ibidem, dos. 439/1840, f. 207.

⁴ Ibidem, dos. 19/1832, f. 35.

⁵ Ibidem, dos. 664/1832, f. 113.

⁶ Ibidem, dos. 439/1840, f. 207.

⁷ Ibidem, dos. 10/1832, f. 14.

⁸ Kreuchely către von Militz, în Hurmuzaki IX, p. 258-270.

⁹ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 15-16.

Lupta țărănimii din ținutul Putna, ca și aceea de pe tot cuprinsul țărilor române, a avut un caracter progresist, deoarece țintea la desființarea exploatării. Revendicările țărănești de secole au primit o soluționare dreaptă, abia în condițiile regimului de democrație populară, când moșierimea a fost lichidată ca clasă și când în alianță cu clasa muncitoare, țărănimea muncitoare pășeste liberă pe drumul luminos al socialismului.

Situația de acum mai bine un veac din ținutul Putnei ne arată oît de greu și de lung — și plin de lupte — a fost acest drum.

REPRIMAREA ACTIVITĂȚII REVOLUȚIONARE DUPĂ 13 SEPTEMBRIE 1848, ÎN JUDEȚELE ARGEȘ ȘI VÎLCEA (SEPT. 1848 — SEPT. 1849)

DE

C. SPERI

La 13 septembrie 1848, datorită armatelor intervenționiste chemate de boierimea reacționară, activitatea guvernului revoluționar încetează și membrii acestuia, cât și ceilalți conducători ai revoluției sînt arestați și apoi exilați.

„Duhul răsvrătirii revoluționare” însă nu dispăre o dată cu înlăturarea guvernului revoluționar. Încă mult timp după aceasta, vedem că starea de spirit revoluționară se continuă atît la orașe, cît, mai ales, la sate.

Pentru a înlătura această stare de spirit, guvernul reacționar instalat după 13 septembrie 1848 a luat o serie de măsuri.

Dar mai mult decît atît, s-a pornit o acțiune metodică prin care se urmărea a se face imposibilă orice reluare a mișcării revoluționare. Astfel, s-au luat măsuri pentru dezarmarea populației, s-a înăsprit cenzura, oprindu-se intrarea în țară a ziarelor din Transilvania, s-au luat măsuri pentru izgonirea din țară a elementelor suspecte și s-a întărit controlul pașapoartelor, spre a nu se strecura în țară agenți revoluționari. Cum revoluția continua în Transilvania, obținînd succese militare împotriva Austriei, toată atenția Căimăcămiei, în măsurile pe care le lua, era îndreptată mai ales în această parte, cu atît mai mult cu cît, din ianuarie 1849, începuse a se scurge în țară numeroși refugiați de acolo, în special romîni.

Drept recunoștință pentru intervenția armatelor străine, căimăcămia ia măsuri ca întreaga populație a țării să semneze adrese de mulțumire pentru înlăturarea guvernului revoluționar. Strîngerea semnăturilor pe aceste adrese se făcea de către comisarii anume orînduiți, desigur dintre

boieri, care împreună cu subcîrmuitorii plășilor aveau și rolul de a liniști spiritele.

Cunoaștem astfel de adrese de mulțumire din partea boierimii din Rîmnicul Vîlcii¹.

În același timp, tot pentru liniștirea spiritelor, mitropolitul dă o carte, la 16 septembrie 1848, prin care dezleagă pe toți de jurămintul ce-l dăduseră pentru guvernul revoluționar la 15 iunie și 6 septembrie, cît și pentru anatimizarea Regulamentului Organic și a celor ce vor mai conduce țara prin această legiuire, motivînd că atît aceste jurăminte, cît și anatimizarea au fost luate cu silnicie și deci nu au nici o valoare, astfel că cei ce le-au depus pot, fără nici o mustrare de cuget, să se supună noului guvern².

Această carte este trimisă tuturor episcopiiilor, la 24 septembrie 1848, cu porunca de a fi citită în toate bisericile, preoții avînd îndatorirea de a îndemna pe locuitori la supunere și ascultare față de stăpînire³.

Totuși, nici adresele de mulțumire, nici cartea mitropolitului trădător nu au avut efectele dorite de stăpînire, deoarece agitația revoluționară continuă. La 22 septembrie 1848, Ocîrmuirea județului Argeș scrie episcopiei Argeșului că „slujbașii bisericești, preoți și diaconi, în loc de a întrebuița povețele cuviincioase către locuitori și a-i întoarce din calea rătăcirii”, dimpotrivă, „stăruiesc în duhul amăgirilor, sămănînd între locuitori, chiar în ființa suptcîrmuitorului și a boerilor rînduiți comisari pentru statornicirea liniștii, propagări, răzvrătitoare, cu care turbură liniștea obștii” și cere episcopiei să cheme pe preoți și să-i îndemne să nu mai stăruie în rătăcirea lor și la rîndul lor și ei să povățuiască pe săteni a fi liniștiți⁴, ceea ce, printr-o poruncă din 23 septembrie 1848, episcopia face⁵.

Cum intervenția nu a dat rezultatul așteptat, Cîrmuirea revine la 9 octombrie 1848, arătînd episcopiei că unele fețe bisericești, în loc să povățuiască pe locuitori a se liniști, „dimpotrivă cei mai mulți sînt uneltele de răzvrătire, îndemnînd pe locuitori la nesupunere către stăpînire și legiuirile țării” și cerînd a se lua măsuri pentru dezrădăcinarea acestui rău⁶, la care, episcopia dă o nouă poruncă către preoți de a se supune, căci altfel vor fi pedepsiți cu canon⁷.

Dar atît intervențiile Cîrmuirii județului cît și ale episcopiei n-au avut nici de data aceasta rezultatele așteptate, deoarece între 20 oct. 1848 și 29 noiembrie 1848 găsim o serie de preoți arestați și cercetați (Popa Ispas din Băiculești, Preda din Tigveni, Florea din Ciutești, diaconul Stan din Tigveni, diaconul Vasile din Poiana Lacului, Popa Niță din satul Corbi ș.a.) sub învinuirea că „s-au dovedit că însuși locuitorilor și acum duhul de răzvrătire și nesupunere către stăpînire și legie țării”⁸.

¹ Colescu-Vartic, 1848. zile revoluționare, p. 48.

² Arh. St. Pitești, fond episcopia Argeș, dos. 96/1848, f. 5 și Anul 1848 în Principatele Romîne, vol. IV, p. 390-392.

³ Arh. St. Pitești, fond episcopia Argeș, dos. 96/1848, f. 5.

⁴ Ibidem, f. 1.

⁵ Ibidem, f. 2.

⁶ Ibidem, f. 11.

⁷ Ibidem, f. 12.

⁸ Ibidem, f. 8, 13, 14, 18-35.

Dintre toți preoții care au fost arestați, se pare că cel care a agitat mai mult pe locuitorii țării a fost popa Niță din Corbi.

După cum se vede, mai toți preoții au fost acuzați că nu vor să semneze adresele de mulțumire și că ar fi îndemnat pe săteni a face la fel. Există însă o adîncă stare de nemulțumire în lumea satelor și problema acestor semnături nu a fost decît o formă de manifestare a acestei stări împotriva reacțiunii boierești, care luase țărănimii posibilitatea de a se elibera de clăcășie.

Că este așa o dovedește plîngerea din 4 august 1848 a arendașului moșiei schitului Fedeleşoiu, către Subcîrmuirea plășii Topolog, în care arată că, în nenumărate rînduri, a chemat pe clăcași la trebuințele moșiei, dar ei n-au dat nici o ascultare¹.

Refuzul de a mai face claca s-a continuat și după înfrîngerea revoluției. Același arendaș, care era Costache Predescu, face cunoscut la 11 octombrie, Subcîrmuirii de Topolog, că în satul Valea Babei și Urluești, „încă unii clăcași sînt trași în partida Constituției, împotrivindu-se la toate drepturile reciproce ce sînt datorii a-mi răspunde”. Același lucru îl făceau și clăcașii din Runcu și Fedeleşoiu. Cere să se ia măsuri împotriva lor².

Că locuitorii din aceste sate erau agitați avem o mărturie din aceeași dată, prin care se arată că logofeții satelor Runcu și Fedeleşoiu nu vor să arate arendașului toate poruncile ce vin de la Subcîrmuire, ci le țin ascunse. Locuitorii sînt tulburați și au făcut o jalbă la Cîrmuire, atît împotriva arendașului, cît și a subcîrmuitorului³.

Arendașul însă alcătuește o listă a locuitorilor zurbagii din satele Geamăna și Runcu. La Geamăna sînt găsiți 7, iar la Runcu 15. Desigur, aceștia erau aceia care se împotriveau mai cu îndărătnicie să facă clacă și Ispas Matei și Sandu Enache din Runcu sînt arestați pentru că au întăritat pe ceilalți⁴.

Starea aceasta de nesupunere față de poruncile cîrmuirii se continuă și în 1849, cînd unii locuitori îndemneau pe localnici a nu mai presta nici o obligație față de mănăstiri⁵.

În fine, mai putem semnală faptul că sătenii ce erau obligați a face cărbuni pentru nevoile Ocnelor Mari nu mai voiesc a face aceasta, fapt de care, Cămărășia Ocnei, la 19 octombrie 1848, se plînge cîrmuirii județului Vîlcea, arătînd că lucrările otcupului Ocnei au fost stăvilite de evenimentele trecute. Nu putem preciza dacă este vorba de o participare a muncitorilor de la Ocnă la evenimentele revoluționare, sau de refuzul sătenilor de a mai îndeplini diferitele corvezi pe care erau obligați să le facă pentru nevoile ocnei⁶.

Nu este însă mai puțin adevărat că ideile răspîndite de revoluție au dat o nouă amploare acestei lupte care s-a continuat, după cum se vede, și după înăbușirea revoluției, sub diferite forme de manifestare.

¹ Arh. St. R. Vîlcea, fond. Schitul Fedeleşoiu, dos. 1/1848, f. 26.

² Ibidem, f. 2—3.

³ Ibidem, f. 25.

⁴ Ibidem, f. 4.

⁵ Ibidem.

⁶ Arh. St. Pitești, fond episcopia Argeș, dos. 97/1848, f.1.

Paralel cu măsurile ce se iau de către stăpânire împotriva acelor ce făceau agitație revoluționară, se iau măsuri și împotriva acelor ce participaseră la revoluție.

Încă de la 24 septembrie 1848, Mitropolia dăduse o poruncă către toate episcopiile prin care hotăra ca toate fețele bisericești ce fuseseră amestecate în mișcarea revoluționară, sau ar fi venit cu propaganda în județele eparhiei, să fie prinse și ținute sub pază bună, ca apoi, prin administrația civilă, să fie trimise spre cercetare la Mitropolie¹.

Porunca se dăduse în urma unui decret al Comisarului turcesc și al Caimacamului, către mitropolit, din 21 septembrie 1848².

Porunca se repetă la 8 octombrie, către egumenii mănăstirilor, care, în plus, aveau sarcina de a nu primi pe nici un cleric străin ca să se pripășească la mănăstirea lor³.

Pentru executarea poruncii Mitropoliei de a prinde pe cei ce luaseră parte la mișcarea revoluționară, la 3 octombrie 1848, episcopia Argeșului cere protopopului de Argeș să trimită sub strașnică pază, cerind și ajutorul Subcîrmuirii locale în acest scop, pe preotul Constantin sin Niculae de la Mușătești⁴, la care poruncă, protopopul răspunde cu nu poate face nimic, popa Constantin fiind fugit în județul Muscel⁴.

Preoții din eparhia Argeșului au avut o participare mai redusă la mișcarea revoluționară, aici acționînd îndeosebi propagandiști din București. Se pare că unii din preoții din jud. Argeș au avut chiar o atitudine ostilă față de propagandiștii trimiși de la București, căci astfel nu s-ar explica adresa Departamentului din Lăuntru către Mitropolie, din 7 august 1848, prin care i se cere acesteia să dea porunci strașnice, ca preoții din jud. Argeș să contribuie la îndeplinirea măsurilor guvernului, colaborînd cu propagandiștii „săvîrșirea slujbelor sacre, adică a sfeștaniilor și chiar pentru desființarea exemplarelor guvernului trecut” și nu împotrivindu-se lor⁵.

De altfel și mitropolitul în porunca sa către Samuil, ocîrmuitorul episcopiei Argeșului, arată că numai din acest județ a primit o asemenea reclamație.

Protopopul plășii Argeș și Loviște arată că dintre fețele bisericești de aici a participat la revoluție ieromonahul Silvestru, călugăr de la mănăstirea Cozia, pripășit la Episcopie de răposatul episcop Ilarion. Silvestru a fost ridicat de oștirile împărătești și dus peste Olt⁶.

În legătură cu aceasta, același protopop, la 12 octombrie 1848, în urma unei porunci a Cîrmuirii județului Argeș, scrie îngrijitorului schitului Fedeleșoiu că ieromonahul Silvestru nu mai poate fi primit în nici unul din schiturile sau mănăstirile din eparhie⁷.

¹ Arh. St. Pitești, fond. episcopia Argeș, dos. 97/1848, f.1.

² Ibidem, f. 7.

³ Ibidem, f. 12.

⁴ Ibidem, f. 4.

⁵ Ibidem, dos. 82/1848, f. 5 6.

⁶ Ibidem, dos. 97/1848, f. 25.

⁷ Ibidem, dos. 1/1848, f. 2.

Ceilalți protopopi din județul Argeș și Olt arată că nu au fost preoți care să fi luat parte la mișcarea revoluționară.

În fine, la 21 octombrie 1848, Cîrmuirea județului Argeș trimite episcopiei pe Grigore iconomul episcopiei Rîmnicului, ce fusese prins la 18 octombrie, de către subcîrmuitorul plășii Topolog la schitul Fedeleşoiu. Din cercetarea ce s-a făcut de către subcîrmuitor, rezultă că acesta, după ce Magheru a plecat din Rîmnicul Vilcii, a plecat și el de la episcopia Rîmnicului, încărcîndu-și avutul și luînd și slugi cu el și s-a dus la Cîineni, cu intenția de a trece granița, dar nu i s-a îngăduit acest lucru de către straja graniței. Atunci s-a întors și a rătăcit prin satele Boșoara, Jiblea și Pripoarele unde a stat cîte 2—3 zile, după care a venit la schitul Fedeleşoiu, unde a și fost prins. Subcîrmuirea își exprimă bănuiala că a fost unul dintre cei ce a făcut propagandă revoluționară în județul Vilcea și că umblă și acum a face propagandă între preoți, „din care izvorăște nesupunere locuitorilor pînă astăzi”¹.

Episcopia, în aceeași zi, face cunoscut acest lucru Mitropoliei și aceasta, la 23 octombrie, răspunde că, deși din științele ce are nu se cunoaște că acest Grigore iconomul episcopiei Rîmnicului să fi luat parte la tulburările revoluționare, totuși, să facă cercetări, iar pe cel prins să-l trimită cu bună pază la Mitropolie².

Din cercetările pe care le-a făcut protopopul Constantin al Argeșului, în urma poruncii episcopiei, nu rezultă că acest Grigore iconomul să fi făcut propagandă revoluționară în satele prin care a trecut, dar nici nu se precizează de ce a fugit de la Rîmnicul Vilcii³.

Nici corespondența ce a urmat între Bonifatie monahul de la episcopia Rîmnicului cu episcopia, nu arată cauza plecării protosinghelului Grigore, fostul iconom al episcopiei. Într-adevăr, într-un raport din 4 octombrie 1848, acesta face cunoscut că protosinghelul Grigore a plecat de la Episcopie de vreo trei săptămîni, ducîndu-se la schitul Fedeleşoiu și luînd cu el mai multe lucruri de ale episcopiei⁴, pentru care dă și o listă⁵.

După o săptămîină, la 11 octombrie, Cîrmuirea episcopiei Rîmnicului poruncește monahului Bonifatie să trimită după protosinghel spre a face formele de predare a averii episcopiei⁶.

La 21 octombrie, Bonifatie arată că a trimis un om într-adins să-l caute pe protosinghelul Grigore, dar acesta nu se mai afla la schitul Fedeleşoiu, ci prin Jiblea, se dusese la mănăstirea Berislăvești⁷.

Între timp, Grigore protosinghelul fusese prins și trimis la București, unde, se pare, că a stat pînă în ianuarie 1849, după care dată se înapoiază în aceste părți, dar, la 24 februarie 1849, monahul Bonifatie arată episcopiei că, deși l-a chemat, el totuși n-a venit nici acum, să predea averea episcopiei⁸. A trebuit o poruncă de a Episcopiei către protopopul plaiurilor

¹ Arh. St. Pitești, fond episcopie Argeș, dos. 108/1948, f. 2.

² Ibidem, f. 4.

³ Ibidem, f. 9.

⁴ Arh. St. R. Vilcea, episcopia Rîmnicului, dos. 62/1848, f. 1.

⁵ Ibidem, f. 2.

⁶ Ibidem, f. 3.

⁷ Ibidem, f. 4.

⁸ Ibidem, f. 6.

Cozia și Horezul, pentru ca Grigore protosinghelul, care acum era egumen al mănăstirii Cornetu, să vină și să predea lucrurile Episcopiei, după catagrafia ce există la 8 aprilie 1849¹.

Pentru a împiedica propaganda revoluționară, se interzice intrarea în țară a Gazetei Brașovului și a altor gazete și cărți necenzurate, cei dovediți a le fi primit fiind pedepsiți. Gazeta Brașovului este interzisă a intra în țară printr-un decret al Căimăcămiei, din 22 octombrie 1848². Gazeta Brașovului este *Gazeta Transilvaniei*.

La 25 martie 1849, Departamentul din Lăuntru reînnoiește către Cîrmuirile județelor porunca de a nu lăsa să pătrundă în țară foile periodice ce au început să apară la Brașov, „care, prin a lor scriere necuviincioasă, nu pot fi îngăduite a țircula în acest prințipat”.

Cum *Gazeta Tansilvaniei* nu a apărut în perioada de la 17 martie pînă la 1 decembrie 1849, este sigur că această interdicție se referă la ziarul *Espatriatul*, care a apărut între 25 martie și 10 iunie 1849, sub conducerea lui Cesar Bolliac și despre care Bălcescu arată că pătrundeau multe numere în țară³.

În scopul de a evita orice propagandă, sau acțiune revoluționară în țară, Comisarul împărațesc, Fuad Effendi, împreună cu Caimacamul, dau un decret, la 21 septembrie 1848, prin care se orînduiește o comisie care să cerceteze pe toți aceia, romîni sau străini, care nu pot da o chezășie îndestulătoare de bună purtare sau de mijloace de existență.

În județe, această comisie se compunea din cîrmuitorul județului, președintele tribunalului și președintele maghistratului orașului de reședință. Se știe că pe baza acestui decret au fost exilați conducătorii revoluției. La Rîmnicul Vilcii se pare că această comisie și-a asumat rolul de a cerceta pe cei bănușiți a fi luat parte la revoluție. Într-adevăr, la 3 noiembrie 1848, subcîrmuirea plășii Otăsău face cunoscut Cîrmuirii Județului că parucicul Ion Nicipeanu și Manole Bonciu sînt bănușiți că au luat parte la revoluție pentru faptul că au strîns panduri⁴.

Cîrmuirea județului trimite chestiunea în cercetarea Comisiei, care, prin jurnalul încheiat la 5 noiembrie 1848, hotărăște ca aceștia să stea sub paza poliției, pînă ce Departamentul din Lăuntru va porunci ce să se facă cu ei⁵.

Însă, printr-o poruncă a Cîrmuirii județului, din 21 decembrie 1848, comisia trece la rostul pentru care fusese creată și face cercetarea tuturor sudiților străini⁵.

De altfel, în întreaga ei activitate, care a durat pînă la sfîrșitul anului 1849, comisia, deși a cercetat cu amănunțime situația sudiților, nu a trimis peste graniță decît foarte puțini, datorită faptului că cei expulzați nu

¹ Arh. St. R. Vilcea, episcopia Rîmnicului, dos. 62/1848, f. 7.

² Ibidem, fond Vilcea, dos. 46/849, f. 1.

³ Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, II, p. 42.

⁴ Arh. St. R. Vilcea, fond. Magistratul or. R. Vilcea, dos. 108/1848, f. 7.

⁵ Ibidem, f. 10.

puteau dovedi că au mijloace de existență și nu pentru vreo acțiune de propagandă revoluționară din partea lor.

Paralel cu cercetările ce se făceau în țară, guvernul Căimăcămiei ia măsuri severe la graniță pentru a opri pătrunderea în țară a oricărei persoane bănuită de activitate revoluționară. Măsurile acestea s-au luat numai la granița dinspre Transilvania, unde reacțiunea europeană nu reușise să stingă încă focarul revoluționar.

La 5 noiembrie 1848, Departamentul din Lăuntru face cunoscut Cîrmuirii județului Vilcea că „văzîndu-se neapărat trebuință ce este de a se cunoaște îndată intrarea într-acest prințipat a oricărei fețe ce vine din Austria sau Transilvania” este necesar să se instituie o comisie, la punctul Ciineni, compusă dintr-o persoană vrednică de încredere, cu rolul de a viza pașapoartelor celor ce vin din Austria și să trimită lista de cei ce intră și ies din țară prin acel punct ¹.

În executarea acestei porunci, Cîrmuirea numește în această comisie pe Niculae Baldovin ², și face cunoscută această numire și Departamentului.

În scopul de a restrînge cît mai mult circulația peste graniță, Departamentul din Lăuntru, la 10 decembrie 1848, face cunoscut Cîrmuirilor că locuitorii satelor din vecinătatea graniței, care acum circulau peste graniță pe baza adevărîntelor eliberate de comandantii punctelor, sînt datori a scoate și ei pașapoarte ³.

Tot în scopul de a controla cît mai amănunțit pe cei ce intră în țară, „pentru asigurarea bunei orîndueli și a liniștei locuitorilor”, la 17 decembrie 1848 Departamentul trimite Cîrmuirii județului Vilcea lista călătorilor intrați în țară prin alte puncte dar mergînd în acel județ, cu porunca de a se urmări îndeaproape activitatea lor ⁴.

Comisia de la punctul Ciineni și-a dus activitatea pînă la 15 septembrie 1849, adică pînă după înfrîngerea definitivă a revoluției din Transilvania.

Niculae Baldovin, comisarul numit în decembrie 1848, cere a fi eliberat din această slujbă, ceea ce Cîrmuirea județului încuviințează și în locul lui este numit Ion Vîlsănescu, la 22 august 1849 ⁵. Cum Căimăcămia a crezut necesar ca să nu se elibereze pașapoarte pentru plecarea din țară a celor ce urmează a fi cercetați de comisia întocmită pentru cei cu fapte revoluționare, Departamentul din Lăuntru, la 4 ianuarie 1849, atrage atenția Cîrmuirilor ca acestea să nu facă propuneri pentru eliberarea de pașapoarte acelor persoane care au luat parte la faptele revoluționare ⁶. La 4 februarie 1849, Departamentul dă din nou cîrmuirilor o poruncă în același sens, pe motivul că nu se țin de porunca de mai înainte ⁷. Teama de revoluție determină Căimăcămia să dea porunci tot mai strașnice cu privire la pătrunderea revoluționarilor în țară.

¹ Arh. St. R. Vilcea, fond. Cîrmuirea jud. Vilcea, dos. 33/1848, f. 9.

² Ibidem, f. 30.

³ Ibidem, dos. 33/1849, f. 114.

⁴ Ibidem, f. 140.

⁵ Ibidem, dos. 43/1849, f. 80.

⁶ Ibidem, f. 7.

⁷ Ibidem, f. 38.

Astfel, la 17 ianuarie 1849, Departamentul Trebilor bisericești face cunoscut năstavnicului mănăstirii Cozia că „mulți din cei ce au luat mai cu dinadins parte la tulburările trecute și fugiseră în fransilvania după intrarea izbăvitoarelor oști împărătești, acum, cu prilejul venirii refugiaților transilvăneni, aici în pământul țării, se strecoară și intră în țară în prințipat”, căutînd să se ascundă pe la mănăstiri. Îi dă poruncă ca pe aceștia să-i dea în seama dregătoriei locale ¹.

Același lucru îl face și Subcîrmuirea plășii Ocolul din jud. Vilcea, care, la 24 februarie 1849, face cunoscut Comisiei tîrgului Ocna că „mulți din cei ce luaseră parte însemnată la evenimentele din acest prințipat... și care trecuseră peste graniță în Transilvania, acum cu prilejul tulburărilor de acolo se întorc înapoi și se ascund pe unde au cunoscuți, adică la arendașii de moșii, pe la cîrciumile mai doznice, pe la stîne și prin vii”. Îi poruncește să îndatoreze pe proprietarii hanurilor și cîrciumilor, pe proprietarii și arendașii moșiilor, pe egumenii mănăstirilor și pe pîrcălabii satelor, să-i prinză și să-i trimită la Subcîrmuire ².

Această poruncă a fost publicată la 4 martie 1849, de către Comisia tîrgului ³. Se iau măsuri și împotriva transmiterii de scrisori sau de știri prin viu grai. Astfel, la 4 martie 1849, Departamentul din Lăuntru face cunoscut lui Niculae Baldovin, comisarul de la punctul Ciineni, că la tîrgul de vite de la Rîul Vadului, străjuirea graniței bănuiește că între negustorii ce vin de la Sibiu și se întîlnesc cu cei de la Rîmnicul Vilcii, Curtea de Argeș și Pitești „dau bănuiala că unii dintr-înșii poartă tainice corespondențuri de peste graniță în prințipat, condusă numai cu vorba”. Spre a se împiedica orice fel de înțelegere tainică, Departamentul poruncește ca convorbirile între negustori să se facă în fața comisarului ⁴. Prin ofișul nr. 1185, Căimăcămia își precizează la 18 martie 1849 atitudinea față de guvernul revoluționar al Transilvaniei, care, în această vreme, curățase aproape toată țara de austriaci, în sensul nerecunoașterii lui și deci a interzicerii pătrunderii în țară a tuturor aceluia ce ar avea pașapoarte eliberate de guvernul revoluționar. Pe de altă parte, se oprește cu totul circulația pe graniță a locuitorilor satelor din apropierea graniței ⁵. Deși Căimăcămia acceptase a primi în țară nu numai pe refugiații ce fugeau din Transilvania de frica ungarilor, dar și autoritățile constituite, precum și elementele din armata austriacă, în urma atitudinii dușmănoase ce adoptase față de revoluționarii unguri, dădu la 9 martie 1849 o poruncă, prin care cerea comisariilor pentru revizuirea pașapoartelor de la punctele spre Transilvania, să ia cele mai strașnice măsuri spre a împiedica strecurarea în țară a revoluționarilor unguri și a familiilor lor, fără știrea guvernului ⁶. La 28 martie 1849, Căimăcămia hotărăște că și cei plecați din Transilvania să nu mai fie primiți a se înapoia, dacă pașapoartele lor vor

¹ Arh. St. R. Vilcea, fond. mănăstirea Cozia, dos. 1/1849, f. 46.

² Ibidem, fond. Comisia T. Ocna, dos. 2/1849, f. 5.

³ Ibidem, f. 6.

⁴ Ibidem, fond. Cîrmuirea jud. Vilcea, dos. 43/1849, f. 292.

⁵ Ibidem, f. 78.

⁶ Ibidem, f. 84.

fi vizate de cîrmuirea revoluționară din Transilvania ¹. La 2 aprilie 1849, Departamentul din Lăuntru face cunoscut cîrmuirilor județelor că este cu totul oprită eliberarea de pașapoarte supușilor romîni pentru a merge în Transilvania ². Cum cei mai mulți călători romîni ce plecau în Transilvania erau negustori, aceasta însemna întreruperea legăturilor comerciale. Cu toată această interdicție de a se elibera pașapoarte și de a mai călători în Transilvania, comerțul se continua clandestin. Într-adevăr, la 14 mai 1849, Cîrmuirea județului Vilcea face cunoscut Comisarului de la punctul Ciineni, că între punctele Turnu Roșu și Vulcan „deadreptul prin munți pe drumuri lăturalnice și cărări, se trec de aici în Ungaria vite și mai ales rîmători”. În urma poruncii Departamentului din Lăuntru hotărăște să se ia măsuri spre a se opri orice comerț cu Transilvania și orice altă comunicație, oprindu-se chiar și înapoierea păstorilor ardeleni acasă ³. La 11 aprilie se comunică însă că se pot viza numai pașapoartele transilvănenilor ce voiesc a se înapoia acasă, cu obligația de a nu mai reveni în țară ⁴. În fine, la 27 mai 1849, Căimăcămia dă un ofis prin care se oprește cu totul orice comunicație între Țara Romînească și Transilvania, însărcinînd cîrmuirile județelor de a fi cu cea mai mare priveghere spre a nu se face treceri clandestine prin munți ⁵. La 10 iunie, Departamentul din Lăuntru comunică cîrmuirilor că granița este închisă chiar și pentru refugiații și ostașii ce ar fugi din Transilvania de frica unгурilor ⁶. Totuși, la 23 iunie 1849, Departamentul face cunoscut cîrmuirilor că se poate admite intrarea în țară a acelor negustori romîni care vor dovedi că au plecat în Austria înainte de începerea tulburărilor din Transilvania. Nu se admite, însă, trecerea oierilor în Transilvania, pentru că, „deși există tratate, acestea au fost încheiate cu Austria și nu cu revoluționarii”. În ceea ce privește pe refugiații din Transilvania, spre a nu se putea strecura între ei și revoluționari, Cîrmuirea era îndatorată să fixeze un singur loc, unde să locuiască ei pentru a-i putea supraveghea mai ușor ⁷. Circulația cu Transilvania se redeschide abia la 12 iulie 1849, cînd Departamentul din Lăuntru face cunoscut Cîrmuirilor că se pot elibera pașapoarte ⁸. La 15 iulie 1849 se dă voie refugiaților transilvăneni să se întoarcă acasă, dar se atrage atențiunea Comisarului de la punctul Ciineni să fie cu priveghere „a nu se strecura pe lângă dînșii și alte persoane care ar putea aduce tulburarea liniștii locuitorilor transilvăneni” ⁹. În august 1849, în momentul în care revoluția ungară era pe cale de a fi cu totul înăbușită, guvernul Țării Romînești, din solidaritate cu cel reacționar al Habsburgilor, în urma unei note a agenției austriace, face cunoscut cîrmuirilor județelor să nu se elibereze pașapoarte pentru statele Austriei „acelora compromiși politici,

¹ Arh. St. R. Vilcea. fond. Cîrmuirea jud. Vilcea. dos. 4/1849, f. 87.

² Ibidem, f. 90.

³ Ibidem, f. 300.

⁴ Ibidem, f. 90.

⁵ Ibidem, f. 120.

⁶ Ibidem, f. 132.

⁷ Ibidem, f. 313.

⁸ Ibidem, f. 145.

⁹ Ibidem, f. 319.

nici persoanelor care s-ar deosebi prin exaltația lor și care n-ar putea da încredințare de cea fără bănuiei, de trebuința ce ar avea de a călători”. Să nu se elibereze pașapoarte decât acelor care au un scop pentru călătoria lor, ce nu poate da naștere la bănuiei ¹.

Comunicația nu se restabilește definitiv decât în septembrie 1849, iar la 15 septembrie, printr-o poruncă a Departamentului din Lăuntru se desființează postul de comisar la punctele spre Transilvania, al căror rol era acela de a controla pe toți aceia ce intrau în țară ².

De altfel, acești comisari mai aveau rolul de a comunica stăpînirii și informații despre stările din Transilvania revoluționară. Aceste încep a fi cerute de Cîrmuirea județului Vilcea comisarului de la punctul Ciîneni, printr-o poruncă din 22 ianuarie 1849 ³.

Acesta le trimite cu regularitate pînă la 5 mai 1849, cînd face cunoscut că din cauza închiderii graniței nu mai are de unde culege informații ⁴. Pînă atunci, în rapoartele din 29 ianuarie, 6, 17, 23 și 28 februarie, 1 și 2 martie 1849, dă știri despre luptele purtate între revoluționarii unguri și austriaci din Ardeal ⁵, mai ales la Sibiu, arătînd în același timp numărul mare al refugiaților civili și militari care nu mai aveau loc nici în casele, cîte se aflau la punctul Ciîneni, și nici chiar pe cîmpul liber ⁶.

Atitudinea binevoitoare a Căimăcămiei față de guvernul austriac se manifestă încă din decembrie 1848, în urma unei note a agentului austriac Timoni. Departamentul din Lăuntru face cunoscut Cîrmuirii județului Vilcea că a primit spre a fi evacuate la Ciîneni arhivele și tezaurul civil și militar de la Sibiu, atunci cînd revoluționarii unguri, care pătrunseseră în număr mare în Transilvania și începuseră campania lor victorioasă, se vor apropia de Sibiu. Guvernul Țării Romînești a admis ca paza acestor bunuri evacuate de la Sibiu să se facă de către un detașament de ostași austriaci ⁷. După cum se vede, evenimentele revoluționare din Transilvania au inspirat o adîncă teamă guvernului reacționar al Țării Romînești, care a folosit toate mijloacele ce le avea la îndemînă spre a opri pătrunderea în țară a revoluționarilor care ar fi putut aprinde din nou focul revoluției, într-o perioadă în care lucrul acesta era încă posibil.

Mai rămîne a analiza încă o măsură luată de Căimăcămie, imediat după 13 septembrie 1848, pentru a zăgăzui orice încercare de reluare a revoluției în țară. Este vorba de dezarmarea populației. Evenimentele din iunie-septembrie 1848 și chiar după 13 septembrie arătaseră că poporul știe să apere cuceririle revoluționare și pe calea armelor. Pentru a nu se mai repeta asemenea situații, Căimăcămia, deși avea din plin sprijinul armatelor ocupante, dădu la 26 octombrie 1848, o poruncă prin care se

¹ Arh. St. R. Vilcea, fond. Cîrmuirea jud. Vilcea, dos. 43/1849, f. 183.

² Ibidem, f. 237.

³ Ibidem, f. 290.

⁴ Ibidem, f. 276.

⁵ Ibidem, f. 262.

⁶ Ibidem, f. 282.

⁷ Ibidem, f. 286.

hotăra strângerea tuturor armelor de la locuitorii țării. În acest scop, la fiecare cîrmuire de județ urma să se formeze o comisie compusă din cîrmuitor sau o persoană de încredere, numită de acesta, și un ofițer din partea miliției pămîntene. Negustorii era obligați și ei a depune armele și praful de pușcă ce țineau spre vînzare. Termenul de depunere era 1 decembrie 1848. Se stabileau și pedepsele împotriva acelorora ce nu depuneau armele, pedepse ce mergeau pînă la izgonirea din țară¹. Sub-cîrmuirile plășilor, încă de la începutul lunii noiembrie, arată Cîrmuirii județului Vîlcea că locuitorii sînt liniștiți și că s-au luat măsuri pentru strângerea armelor și suliițelor. În acest sens se dăduse o poruncă din partea Cîrmuirii încă înainte de 26 octombrie². Cum, totuși, dezarmarea întregii populații nu era posibilă pentru că erau unii oameni ce aveau nevoie de a purta arme, Departamentul din Lăuntru, la 8 noiembrie, dădu o poruncă prin care lăsa armele paznicilor de la cordoane, ce erau orînduiți de satele cordonase, cît și dorobanților de erau rînduiți la slujba județului³. La 12 noiembrie, printr-o altă poruncă, se lasă armele pădurarilor⁴, iar la 26 noiembrie, și slujbașilor de la Cămărășia Ocnei⁵. În fine, la 10 decembrie 1848, se aprobă ca proprietarilor de moșii sau arendașilor să li se lase cîte 4—5 arme de foc⁶. Totuși, această operație nu mergea în ritmul în care dorea guvernul. La 26 noiembrie, Departamentul din Lăuntru arată Cîrmuirilor județelor că comisiile pentru dezarmarea populației nu-și îndeplinesc sarcinile⁷, iar la 29 noiembrie, că se fac neorînduiele⁸.

Pentru că operația nu a putut fi gata la 1 decembrie, stăpînirea prelungi termenul cu 15 zile. Deși guvernul ar fi dorit o dezarmare generală a populației, aceasta nu se putu realiza, după cum se constată dintr-o poruncă a Departamentului din Lăuntru către Cîrmuirile județelor, din 27 decembrie 1848, prin care se arată că s-au făcut mari abuzuri, lăsîndu-se armele la mulți oameni, sub motiv că ar fi pădurari⁹.

Din cele arătate mai sus rezultă că boierimea reacționară, ce răsturnase la 13 septembrie 1848 guvernul revoluționar cu ajutorul armatelor turcești, a avut de dus o luptă destul de grea pentru a înăbuși activitatea elementelor revoluționare; lupta a fost cu atît mai dificilă pentru Căimăcămie, cu cît în apropierea țării avea loc drama revoluției ungare. Nu putem preciza, dar este sigur că în Țara Romînească vor fi pătruns mulți agenți din Transilvania, atît din partea revoluționarilor din Țara Romînească refugiați acolo, cît și din partea revoluționarilor unguri, fiindcă, altfel, nu ar fi fost necesare acele nenumărate porunci cu privire

¹ Arh. St. R. Vîlcea, fond. Cîrmuirea jud. Vîlcea, dos. 46/1848, f. 4.

² Ibidem, f. 5—7.

³ Ibidem, f. 9—10.

⁴ Ibidem, f. 11.

⁵ Ibidem, f. 14.

⁶ Ibidem, f. 28.

⁷ Ibidem, f. 13.

⁸ Ibidem, f. 16.

⁹ Ibidem, f. 30.

la controlul amănunțit la graniță al acelor ce intrau în țară. Desigur, aceștia au întreținut starea de spirit revoluționară în sinul maselor asuprite, ceea ce a contribuit la menținerea țărănimii pe vechea ei poziție de refuz de a face claca, atitudine care s-a continuat pînă în primăvara 1849. Pe de altă parte, reacțiunea boierească s-a folosit de toate mijloacele pentru a înăbuși orice încercare revoluționară atît prin măsurile luate împotriva conducătorilor revoluției, cît mai ales împotriva populației. Și ceea ce nu făcea guvernul Căimăcămiei aveau grije să completeze, local, proprietarii de moșii și arendașii, care nu puteau uita zilele din vara 1848, cînd sătenii nu mai voiau să facă clacă, ba întreprindeau chiar acțiuni violente împotriva acelor care-i sileau. Aceste măsuri de represalii, centrale și locale, explică băjenirea țăranilor, dincolo de Dunăre, semnalată de Ionescu de la Brad în corespondența lui Ion Ghica. În fine, se cuvine a semnala atitudinea vădit dușmănoasă a Căimăcămiei împotriva revoluționarilor unguri și sprijinul acordat Austriei, în momentul în care armatele acesteia erau izgonite din Transilvania și Banat.

UNELE DATE CU PRIVIRE LA PROBLEMA TRANSMISIUNII STĂPÎNIRII FUNCIARE ÎN CÎTEVA SATE DE PE VALEA JALEȘULUI ÎN VEACURILE XV — XIX*

DE

V. CĂRĂBIȘ

În acest articol ne ocupăm de stăpînirea pămîntului în satele următoare : Runcu, Sănătești, Arcani, Cîmpul-Fomii (Cîmpofeni), Stolojani și Stroești, enumerate în ordinea așezării geografice, începînd de la izvorul Jaleșului înspre sud. Am grupat numai aceste sate, pentru că ele prezintă omogen o individualitate istorică și o unitate geografică. Confirmarea acestei unități ne-o dovedesc satele boierești Runcu și Sănătești, care au ținut o strînsă și permanentă legătură cu celelalte sate de moșneni : Arcani, Cîmpu-Fomii, Stolojani și Stroești.

Pentru studiul acestor sate am găsit prea puține date în istoriografia romînească. Ne-a venit însă în ajutor materialul documentar inedit, compus din peste 200 de acte, începînd de la 1469 pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În lumina acestor date și acte vom urmări stăpînirea pămîntului în satele citate mai sus.

RUNCU

La izvorul Jaleșului și a afluentului său Gîlciomița se află așezat satul Runcu cu bogatele sale nuceturi, cunoscute încă din secolul al XIV-lea. După dispariția Dăbăceștilor, documentele vorbesc de Runcu.

Prima mențiune despre acest sat am găsit-o într-un act al lui Vlad Călugărul din 23 aprilie 1486¹. Runcu, după stăpînirea Dăbăceștilor, a ajuns în stăpînire domnească. La începutul secolului al XVII-lea, Runcu a fost stăpînit de Radu Șerban (1602 — 1611) de la care a trecut apoi la Buzești prin cumpărătură².

* Articol dintr-un capitol din lucrarea *Sate de pe valea Jaleșului*, în manuscris.

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, Țara Romînească, veac. XIII — XV, p. 184.

² Alex. Ștefulescu. *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu. 1904, p. 167.

De aici înainte Runcul a trecut din stăpînire în stăpînire boierească. Aceasta nu însemnează, cum vom arăta, că a fost un sat exclusiv boieresc, locuit numai de rumîni. Numeroasele nume de boieri, care nu sînt decît de moșneni, apărute în diferite documente, pînă și după Șerban-vodă, ne fac să tragem concluzia că în Runc, în ciuda presiunii tuturor boierilor, s-a păstrat și moșnenia. În hrisovul din 23 aprilie 1486, Vlad Călugărul întărește lui Slav și altora Obîrșia de la Bratilov. Printre cei 12 boieri martori este și Cîrstian din Runc¹. Într-un hrisov din 5 iulie 1598 de la Mihai Viteazul, prin care se confirmă lui Bălaci Postelnicul și fiilor lui stăpînirea în Urdari peste jumătate din sat de cumpărătură, printre cei 4 boieri martori este și Buhtea, logofăt din Runc². Într-un document a lui Alexandru Vodă Iliăș din 24 aprilie 1618, printre „oameni buni” ca martori e și Stroe din Runc³, iar la 29 noiembrie 1650, într-un act din Tîrgu-Jiu, printre boieri martori sînt: Ion Pîrcălabul și Toma Pîrcălabul din Runc⁴.

Am dat spre exemplificare numai aceste nume, căci boieri de aceștia, care nu sînt decît moșneni, se întîlnesc și mai tîrziu în secolele următoare.

În hrisovul din 10 iunie 1656 Constantin Vodă Șerban confirmă jupănesei Elena și Banului Radu Buzescu și fiului ei Mateiaș Postelnicul stăpînire în Runc. . . „și iar să le fie lor satul Runcu jud. Gorj, tot satul cu toate hotarele și cu toți rumîinii pentru că le-a cumpărat pan Radul clucer Buzescu de la răp. părintele Domniei-mele Io Șerban Voevod cu 22 000 aspri de argint; iar apoi iar a cumpărat pan Radul clucer Buzescu 4 delnițe de la patru cnezi (moșneni) anume Popa Ion și Bran cu frații săi, iar din sat din Runcu și o delniță pe cîte 800 aspri, prețul asprii 3 200⁵.

Din moment ce „tot satul și cu toate hotarele și cu toți rumîinii” le-a cumpărat Radul Buzescu, cum se face că a mai cumpărat patru delnițe de la patru cnezi — adică moșneni — și încă o delniță cu 800 aspri? Dacă a cumpărat tot satul cu toate hotarele, se înțelege că toți locuitorii deveniseră rumîni; dar cei din documentul de față erau cnezi (moșneni) Popa Ion, Bran și fii săi. Așadar putem afirma că, deși Constantin Vodă Șerban confirmă „tot satul cu toate hotarele și cu toți rumîinii”, în Runc tot au mai rămas moșneni nevînduți ca rumîni. Ulterior datei de mai sus întîlnim în sate, după cum am afirmat, diverși „boieri megieși”, boieri martori sau boieri luați prin răvașe domnești pentru hotărnicii.

La începutul sec. al XVIII-lea Runcul ajunge în stăpînirea Cantacuzinilor. În 1728 Runcul și Dobrița figurează cu 191 familii și cu proprietarii lor în conscripția ordonată de Virmond și efectuată în 1722. Proprietarul moșiei e Gheorghe Cantacuzino⁶.

¹ *Doc. priv. Ist. Rom.*, Țara Romînească, veac XIII—XV, p. 184; vezi și Gh. Florescu, *Divanele domnești în Țara Romînească*, p. 274.

² Alex. Ștefulescu, *Documente slavo-rom.*, relative la Gorj 1406—1665, Tg. Jiu, 1908, p. 4.

³ *Ibidem*, p. 371—373.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VI, p. 58.

⁵ Alex. Ștefulescu, *Gorj al istoric și pitoresc*, p. 167—168.

⁶ C. Giurescu, *Material pentru istoria Otteniei sub asutricei*, vol. II, p. 316.

Nu putem cunoaște cum a ajuns Runcul de la Buzești la Cantacuzini, dacă l-au luat prin căsătorie sau cumpărătură. Fapt cert e că urmașii lui Gheorghe Cantacuzino nu l-au stăpinit mult, începînd fiecare să-și vîndă partea sa de moșie. La 6 noiembrie 1747, Pîrvul Cantacuzino biv vel stolnic vinde lui Dumitrache Geanoglu biv vel șătrar partea sa de moșie din Runc, Dobrița și Bălțișoara ¹.

Aceste trei moșii aveau în total 3 600 stînjeni, care s-au împărțit între șase frați, cuvenindu-se fiecăruia cîte 600 stînjeni. Din acești 600 stînjeni au luat 300 și nepoții săi. Deci Pîrvul Cantacuzino a vîndut 300 stînjeni pentru care a primit 1 125 taleri. I-a vîndut moșia lui Dumitrache Geanoglu din tot hotarul : „din cîmp, din apă, din vadul de moșie Valomir, din pădure, din munții Muncel și Coarnele și din partea mea de vie ce să va alege” ². La 20 martie 1754, Toma Cantacuzino biv vel șătrar vinde lui Răducan Bengescu partea sa de moșie din Runc, Dobrița și Bălțișoara. Răducan Bengescu biv vel pitar, neputînd să locuiască aici și nici urmașii săi, fiind prea departe de moșiile lor din Bengești, vinde la 20 iunie 1754 lui Dumitrache Geanoglu partea sa de moșie, cumpărată de la Toma Cantacuzino ³. La 30 noiembrie 1789 polcovnicul Ioan Sîmboteanu intră în stăpînire peste partea lui Geanoglu după moartea acestuia, cu un înscris adevărit de cinci boieri mari, iar la 25 martie 1797, moșia Runcului s-a hotărnicit de către Mihail Slăvulescu căpitan și Popa Niculae Albu din porunca ispravnicatului Gorj ⁴. Din cele relatate pînă aci, se poate urmări ușor firul evoluției proprietății din Runc. În acest sat au avut proprietate, în afară de pușini moșneni, Dăbăceștii, banii Craiovei și Basarabii. Constantin Radu Șerban la începutul secolului al XVII-lea, vinde Runcul Buzeștilor, marea și puternica familie boierească, rudă cu Mihai Viteazul, care-l stăpînesc în tot cursul secolului al XVII-lea. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea găsim moșia Runcului în stăpînirea Cantacuzinilor. După aceea Runcul trece, tot prin cumpărare, în stăpînirea boierilor : Bengescu, Geanoglu și Sîmboteanu. Catagrafia din 1831 menționează ca stăpînitoare a moșiei Runcul pe stolnicereasa Smaranda Coțofeanca ⁵. Aceasta e căsătorită cu Costache Vlădoianu, luînd ca zestre toată moșia. Printr-un testament din 20 iunie 1850 Smaranda Vlădoianu, căreia i se mai spunea și Aneca, a lăsat întreaga avere fiului său Gheorghe Vlădoianu, care locuia atunci în București.

Vlădoienii au izbutit de au cumpărat moșiile boierilor predecesori Geanoglu și Sîmboteanu, căci moșia lui Gheorghe Vlădoianu cuprindea întreg teritoriul comunei Runcul, fără satul Răchiți (deci și al Dobriței care aparținea de com. Runcu) și mergea și pe munte pînă la hotarul Jud. Hunedoara.

Pe la jumătatea sec. al XIX-lea la apus de Jaleș era moșia lui Tache Sănătescu din Sănătești și moșia lui Hurezeanu, iar la răsărit moșia lui

¹ Alex. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 171.

² După o copie a acestui act făcut la Judecătoria Jud. Gorj la 31.III.1841.

³ Alex. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 171.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Informație de la I. Donat.

Tache Ștefănescu. Pe moșiile boierilor amintiți, care aveau moșii și în Sănătești, runcanii erau clăcași. La 1864, prin reforma agrară, dintr-o suprafață de 858 pogoane și 346 stînjeni pătrați, în care intră și muntele, au fost împroprietăriți 137 clăcași¹. Pămîntul împărțit a fost de trei categorii: 1. arabil; 2. nearabil; 3. izlaz; 49 clăcași au primit pămînt pentru munca cu doi boi, adică 10 496 stînjeni pătrați de cap de familie (1 stj 2 m). 75 clăcași, numiți și toporași, numai cu brațele, au primit cite 6 392 stînjeni pătrați de cap de familie; 12 clăcași au primit ca loc de casă cite 398 stînjeni pătrați de cap de familie; singur Vasile Aribășoiu (Pandurul) fiindcă fusese administratorul moșiei Vlădoianu a primit patru boi și pămînt în suprafață de 14 651 stînjeni pătrați. Biserica din Runc a fost împroprietărită cu 22 072 stînjeni pătrați. Banii adunați de clăcași au fost duși boierului Gheorghe Vlădoianu la București.

La 23 octombrie 1867 Gheorghe Vlădoianu vinde restul moșiei neexpropriate la 35 cumpărători. Prețul cumpărării este de 4 800 galbeni, care s-au plătit la facerea actului². Într-o hotărnicie a moșiei Runcu, proprietatea „moșnenilor runcani” din 1 iunie 1874, făcută de inginerul Aurel Barbovitz, se spune că prisosul averii lui Gheorghe Vlădoianu a fost cumpărat de *moșnenii și chiriașii* (clăcașii) din Runc. Prezentîndu-se Tache Ștefănescu și Elena Economu, citați la această hotărnicie, au arătat că la munți sînt în devălmășie și au prezentat un act de pace făcut între ei și *moșnenii runcani*. În cuprinsul hotărniciei găsim adeseori scris că *moșnenii runcani au stăpînit anumite locuri din vechime*³. E clar deci că în Runc s-au păstrat și moșnenii. Printr-un act de învoială din 31 martie 1878, Zoe Bengliu și Zoe Ilie Călcescu, fiucele moștenitoare ale boierului Antonie Ciuchi Calfoglu, își împart averea între ele în două. Averea Zoi Bengliu a fost cumpărată apoi de Vasile Căpitănescu din Runc, iar averea Zoi Călcescu a fost moștenită de fiica sa Smaranda Călcescu, căsătorită cu Anton Săulescu. Iată cum, după sute de ani, runcanii s-au remoșnenit în întregime, ajungînd proprietari pe pămîntul muncit de ei.

SĂNĂTEȘTI

Satul Sănătești a roit din Runc cu care a format o singură moșie. Astfel, în mod necesar și unul și altul, au trebuit să aibă și acelaș mers istoric. Încă din sec. al XVII-lea găsim Sănăteștii sub stăpînire boierească. Tradiția vorbește de Preda Buzescu care a stăpînit aici; avea o curea de pămînt care mergea de la Tismana pînă la Vlcea tot pe sub munte. Din această curea de pămînt făceau parte Runcu și Sănătești.

La 10 iunie 1656, în același document unde se menționează Runcul, Slătioara și Spineni, Constantin Vodă Șerban confirmă jupînesei Elena Băneasa a lui Radu Buzescu și fiului ei Mateiaș Postelnicul stăpînire în Sănătești. . . „și iar să le fie lor Sănătești jud. Gorj tot, cu toate hotarele

¹ Hotărnicia făcută de inginer hotarnic Aurel Barbovitz.

² Actul original se află la Spiridon Popescu, învățător din Runc.

³ Planul hotărniciei, în original, se află la Dr. Max Culcer din Dobrița.

și cu toți vecinii, pentru că s-au vîndut vecini (rumîni) ei și cu toți fiii lor și cu toate părțile lor de moșie cu (loc liber) aspri de argint”¹. Cu toată această vînzare, un mic număr de moșneni s-au menținut și în acest sat, crescînd treptat. Cei care au avut stăpînire de moșii în sec. XVII, XVIII și XIX au fost familiile Sănătescu. În catagrafia din 1831 e trecut: „Sănătești moșia d-lui vistierului Ienache Sănătescu i Răducan Sănătescu și cu alți părtași moșneni megieși”². Așadar catagrafia din 1831, întărește cele afirmate de noi, că și satul Sănătești n-a fost lipsit de moșneni și ca atare nu poate fi considerat ca sat exclusiv boieresc.

Încă de la începutul sec. al XIX-lea în acest sat s-au stabilit boierii Hârgoții. Pe urmă au venit și alți boieri ca: Săulescu, Stretcu, Hurezeanu, Ștefănescu, Călcescu și Rovinaru. Cei mai vechi stăpînitori de pămînt (moșneni) au fost familiile Sănătescu, care desigur își trag numele de la un moș comun, iar pe urmă au dat numele satului. O ramură a acestor familii a fost ridicată la rangul de boierănași în timpul stăpînirii austriece, iar cealaltă ramură a continuat să se mențină cu mare greutate proprietară de pămînt, în calitate de moșneni, dar cu timpul și unii și alții au dispărut și pămîntul lor a ajuns în mîna altora. Deci în Sănătești sînt trei categorii de boieri: 1. boieri proprietari băștinași; 2. boieri străini veniți aici prin cumpărare și 3. boieri străini veniți prin căsătorie. Străinii veneau să-și înmulțească și să-și mărească moșiile. Sătenii, în cea mai mare parte, și-au vîndut rînd pe rînd mica lor proprietate, ajungînd apoi să se vîndă ei înșiși ca vecini, iar mai tîrziu să fie clăcași pe propriul lor pămînt.

ARCANI

Arcanii, pe vremea lui Dan I (1385) făceau parte din jud. Jaleș, ca și Turcineștii, Ceauru, Băleștii și Leurda (azi în Mehedinți)³. În sec. al XV-lea satul Arcani e menționat în diploma lui Sigismund din 28 octombrie 1428 și la 20 septembrie 1444 într-o diplomă a lui Ioan de Hunedoara, prin care și unul și altul confirmă mănăstirii Tismana stăpînire asupra acestui sat alături de Tămășești, Bălești și Rasova⁴. E curios că Arcanii și celelalte sate sus-zise de pe Jaleș nu apar la Dan I și Mircea cel Mare, nu apar nici în hrisovul lui Dan al II-lea din 5 august 1424, prin care confirmă mănăstirii Tismana stăpînire peste satele Ceauru, Dușeștii și Ungureni și nici la Vlad Dracul în hrisovul din 2 august 1439, deci tocmai timpul dintre 1428 și 1444. În hrisovul lui Vlad Dracul, cît și în hrisoavele voievozilor anteriori lui, apare mercialul de 400 găleți de grîu din jud. Jaleș, precum și tainurile de brînzeturi, pe cîtă vreme în diplomele lui Sigismund și Ioan de Hunedoara nu apare nimic din toate acestea. Arcanii, Tămășeștii, Băleștii și Rasova nu apar ca sate ale Tismanei nici

¹ Alex. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. 247.

² Informație de la I. Donat.

³ I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, în *Arhivele Olteniei*, vol. II, nr. 59–60, p. 15.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, Țara Romînească, sec. XIII–XV, p. 113–115.

după 1444. Dat fiind că Arcanii, Tămășeștii, Băleștii și Rasova, sate moșnenești, n-au fost trecute ca sate ale mănăstirii Tismana de nici un voievod al Țării Românești și totuși le găsim în diplomele lui Sigismund și Ioan de Hunedoara, ne face să credem că ne aflăm în fața unui fapt abuziv al cancelariilor respective, fie din inițiativa lor, fie din inițiativa vreunui călugăr. Credem de asemenea că, deși aceste sate au fost trecute în cele două diplome, mănăstirea Tismana nu și-a exercitat niciodată autoritatea asupra lor.

Din sec. al XVI-lea Arcanii apar menționați în diferite zapise de vânzări și cumpărări, pricini de natură economică, danii, diate, hotărnicii etc. La 10 iunie 1656, în același hrisov în care sînt confirmate satele Runcu, Slătioara, Spineni și Sănătești, Constantin Șerban Vodă confirmă stăpînirea jup. Elena Băneasa, soția lui Radu Buzescu și fiului său Mateiaș Postelnicul, peste Arcani. E clar că și aici e un act abuziv, de data aceasta, din partea Buzeștilor. De ce n-au pus stăpînire și pe Stolojani și pe Stroești? Credem că Arcanii, care sînt în continuarea Sănăteștilor, i-a tentat pe Buzești să aibă o moșie mai unitară. Moșnenii din Arcani, nevoind să se știe vînduți Buzeștilor, ținînd la libertatea lor socială, s-au adresat Divanului cîștigînd procesul în 1662—1663, în urma căruia au primit o carte de rîscumpărare de la Caplea Buzeasca, nepoata Banului Radu Buzescu. Deci, după 6—7 ani de stăpînire boierească, Arcanii iar sînt liberi. Pînă la 10 iunie 1656, cînd întregul sat a fost vîndut, Buzeștii au mai avut „moșii” cumpărate de la Arcani încă din prima jumătate a sec. al XVII-lea, sau chiar din a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Aceasta ne-o dovedește categoric un act din 10 mai 1666, specificat și în ocolnica din 1755, în care se scrie... „că și-au rîscumpărat Dușe armașul moșia lui din Arcani de moștenire, ce au fost vîndut-o moșul său Dușe Buzeștilor drept aspri 60”.

În sec. al XVIII-lea găsim în Arcani ca proprietari de moșie pe boierii : Nic. Renghea, Banul Cornea Brăiloiu, Const. Obedeanu și Vlădoianu. În cartea de hotărnicie din 1734 aprilie 29, se scrie : ... „și le-au ales părțile tuturora ce li s-au venit de ce s-au dat că au fost încăput acea moșie și la răposatul boierul Cornea Brăiloiul și în urmă au fost încăput și la dumnealui Const. Obedeanu comisar și au fost încotropită această moșie încăpînd în multe mîini”¹. Const. Obedeanu încercase să pună mîna și pe o „moșie” cu vad de moară în Arcani, din care cauză s-a iscat o ceartă între el și moșnenii arcani. În urma acestei pricini el trimite un memoriu la Craiova. La fel procedează și arcanii. De aici el primește un ordin semnat cu caractere latine de Ad. Roland din 14 noiembrie 1732, care-i spune : „de vreme ce lor li să mai cade a ținea moșie și moara în Arcani decît dumitale, nemi avînd dumneata treabă într-acei hotar, să-ți iai dumneata banii și să slobozești moșia și vadul de moară, că lor să cade”². Dacă în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea găsim stăpîniri boierești în acest sat de moșneni, nu însemnează, cum trage concluzie Alexandru Vasilescu, că a fost sat boieresc. Boierii pe care-i întîlnim aici, ca un

¹ Hotărnicia, în original, în posesia noastră.

² Doc. original, în posesia noastră.

Cornea Brăiloiu, Nic. Renghea, Const. Obedeanu și alții, n-au stăpînit decît vremelnice cîte o curea-două de pămînt, cumpărate de la arcani și aceștia le-au vîndut tot arcanilor. Menționăm de asemenea că acești boieri n-au locuit în Arcani. Ori în Runc și Sănătești, cei mai mulți din boierii veniți din alte părți s-au stabilit acolo, mărindu-și moșiile prin cumpărare, zestre sau moștenire.

În baza datelor și actelor ce le avem, ușor se poate constata că arcanii au fost moșneni, însă au suferit abuzuri din partea boierilor, contra cărora au dus o neîncetată luptă.

Moșia arcanilor fiind mereu rîvnită de boierii din Sănătești, din care cauză au avut adeseori procese cu ei, a ajuns în sfîrșit să fie vîndută jup. Buzeasca cu formula stereotipă „de bună voie” în 1656. Însă arcanii, după cum am arătat, au protestat și judecîndu-se la Divanul din Craiova, s-au răscumpărat în 1662—1663. Ceva mai mult, arcanii s-au străduit să păstreze și moșia satului de mai tîrziu al Cîmpu-Fomilor.

CÎMPUL-FOMII (CÎMPOFENI)

Moșia satului Cîmpul-Fomii a făcut parte integrantă din moșia arcanilor pînă la întemeierea satului. În documente numele satului e *Cîmpu-Fomii*. Astăzi acest termen a dispărut, fiind înlocuit cu Cîmpofeni. Denumirea moșiei Cîmpu-Fomii e mai veche decît satul care începe să se întemeieze în sec. al XVI-lea.

Într-un zăpis al Sanciului Jivelea din Arcani din 1537 se scrie: „că și-au fost vîndut toată partea lui de moșie din Arcani... iar această parte de moșie a fost hotărît de înainte vreme și aleasă în hotarul Cîmpu-Fomii”¹. Arcanii, fiind stăpîinii moșiei Cîmpului-Fomii, vindeau și dădeau zestre bucăți de pămînt aici și cu încetul se instalau locuințe omenești. Așadar Cîmpu-Fomii e sat roi al arcanilor. Cei dintii locuitori care au cumpărat pămînt de la Arcani și s-au stabilit în această moșie, începînd din sec. al XVI-lea au fost Dușeștii cu rudele lor Coicuceștii — azi Coiculeștii. Într-un document din 10 iulie 1773 se spune că locuitorii cîmpofeni se trag din Dușe armașul. Strămoșii acestui armaș au fost din Arcani. Din mijlocul acestor Dușești s-a ridicat Dușe armașul care se stabilește, probabil din cauza căsătoriei, în Cîmpofeni. În actele vremii îl întîlnim și în actele Stolojanilor. Acest armaș, majoritatea cumpărăturilor le-a făcut de la Arcani. În Stolojani nu putea cumpăra pămînt, fiindcă se lovea de concurența moșneanului „boier” Paicu, băștinaș al acestui sat. Urmașii lui Dușe, Coiculeștii și Andrașoii, în cea mai mare parte, s-au stabilit în Cîmpu-Fomii, fiind cei dintii moși ai satului. O dată cu stabilirea și înmulțirea Coiculeștilor și a celorlalte familii din Cîmpu-Fomii, încep pricinile cu arcanii pentru hotărnicii, care durează pînă în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Între Cîmpofeni și Stolojani n-am întîlnit nici un proces de acest fel.

¹ Zăpis specificat în ocolnica din 1755, aflată în posesia noastră.

STOLOJANI

Prima mențiune despre acest sat de moșneni o avem din 1587, când Mihnea Vodă Turcitul îi întărește lui Rustea cu fiii săi stăpânire peste părțile lui de moșie din Stolojani și din alte sate¹. La 29 mai 1757 s-a făcut hotărnicia tuturor stolojanilor. Stînjienii moșiei s-au împărțit „pe șase moși mari” și anume: Mănescu, Drăguțescu, Coiculescu, Blejescu, Negescu și Ștefulescu. Moșia în devălmășie se moșteneau de mai mulți „moși mari”. Din aceștia moșteneau alți moși mai mici. Proprietatea în devălmășie cu timpul tot hotărnicindu-se și înmulțindu-se urmașii moșilor, s-a ajuns la diviziune, luîndu-și fiecare partea sa de moșie. S-a ajuns ca o curea de pămînt, uneori, să fie lungă de la unul la 4—5 km și lată de 2—3 stîjnjeni, ba chiar și de un stîjnen. În actele vechi nu se vorbește decît de „moșie” fie ea numai de un stîjnen. Cuvîntul avere e introdus în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

La sfîrșitul sec. al XVIII-lea Blajii au vîndut un loc boierilor Râioșanu, fără ca aceștia să se stabilească aici. Dacă în Stolojani n-au fost boieri venetici cumpărători de pămînt, în schimb au fost boierănași ridicați din mijlocul moșnenilor băștinași. La sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea întîlnim o mulțime de mazili care și-au revendicat drepturile de care se bucurau. În genere aceștia erau scutiți de vinăriciu și dijmărit. În epoca fanariotă povara, devenită din ce în ce mai grea, era dusă tot de țărănime, în timp ce privilegiile de scutire ale boierimii au fost întărite și lărgite. În prima jumătate a sec. al XIX-lea se acordau privilegiu cît de dese și mazililor.

STROEȘTI

Stroești, sat de moșneni, e vechi ca și celelalte sate de care ne-am ocupat pînă acum. Prima mențiune despre acest sat este din 29 oct. 1469, într-un document al lui Radu cel Frumos, al cărui conținut e următorul:

Din mila lui Dumnezeu Ioan Radul voievod și domn a toată Țara Ungro-Vlahiei, fiul lui Vlad marele voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Stance cu fiii săi și cu nepotul său Petru fiul lui Dragomir, ca să le fie în Stroești partea lui Balaban oricît a stăpînit, pentru că au cumpărat-o dela Balaban cu doisprezece florini ungurești și domniei mele (au dat) calul. Pentru aceasta le-am dat și domnia mea ca să le fie de moșie și de ohabă și de nimeni neclintit. Marturi sînt: jupan Neagu dvornic, jupan Dragomir Udriște, jupan Cazan logofăt, jupan Neagoe al lui Borcea, Stanciul dvornic mic, Deateo stolnic, Bratul spătar, Vîlcul vistier, Vîntilă paharnic, Mircea comis, Stan și Badea stratornici, Furcă clucer. Stan a scris în cetatea București, octomvrie 29, în anul 6978 indictionul 3.

+ Io Radul voievod din mila lui Dumnezeu domn².

¹ Doc. priv. ist. Rom., Țara Romînească veac. XVI, vol. V, p. 315.

În secolele următoare, ca și la celelalte sate de moșneni, se întâlnesc o mulțime de acte de vânzare-cumpărare, pricini, jalbe, hotărnicii etc. După cum se vede, pe Buzești și pe ceilalți boieri nu i-a tentat acest sat așezat mai mult pe valea Sohodolului. Numai boierii Nic. Renghea și Staico Glogoveanu au cumpărat câte o curea de pământ, care pe urmă au fost răscumpărate de foștii proprietari. În schimb, ne face impresia că Stroeștii erau dominați de armași, ridicați din mijlocul lor, mai ales în sec. al XVII-lea, cu care aveau o mulțime de procese, fie ca părtași, fie ca martori.

Secolul al XVIII-lea e secolul marilor și micilor hotărnicii de moși. Hotărnicia tuturor Stroeștilor e din 1778. S-a hotărnicit moșia pe șapte moși.

Apoi moșia acestor șapte moși a fost împărțită la 24 de moși cu frații, nepoții și cetașii lor, numiți într-un act din 15 noembrie 1786... „acei 24 de primi bătrâni”. Primii patru moși, din cei șapte, s-au opus să li se împartă moșia, cerînd să se stăpînească „deavalmă”, așa cum au stăpînit și pînă acum, altfel se vor stabili în alte părți. Într-o ocolnică din 1778, a cîtorva moșneni din Stroești, se arată lămurit că o parte din acești locuitori au stăpînit averile în devălmășie și după această dată, poate chiar pînă în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Din documentele ce posedăm, cît și din datele sumare ce le-am înserat în acest articol, se poate vedea că, chiar în satele zise boierești, cum au fost Runcu și Sănătești, s-au mai menținut moșneni, ca cu timpul să se remoșnenească cu toți, iar în satele de moșneni s-a dus o dirză luptă contra boierilor, pentru menținerea moșneniei. Exemplul cel mai tipic e satul Arcani, mereu rîvnit de o seamă de boieri. Țăranii fiind apăsați din ce în ce mai mult de greutățile fiscale și de amenințările turcești, cît și de lăcomia boierilor care le luau pămîntul prin silă, abuzuri și cotropire, rînd pe rînd „au dat birul cu fugiții” stabilindu-se pe unde au putut. Așa se explică cum numai din această regiune au dispărut încă din sec. al XVII-lea satele boierești: Slătioara, Spineni de lîngă Runcu, Bogdănești — între Telești și Brădiceni, Dușești și Ungureni — către Jiu. Runcul și Sănătești au continuat firul vieții ca o insulă într-o mare regiune de moșneni.

În satele de moșneni moșia era muncită în devălmășie. Înmulțindu-se populația s-a simțit nevoia de hotărnicii. De aceea în sec. al XVII-lea și mai ales în sec. al XVIII-lea întâlnim o mulțime de hotărnicii și procese în această privință. Cu timpul, pămîntul a devenit insuficient pentru nevoile populației acestor sate moșnenești și foste boierești — Runcu și Sănătești. De aceea destul de mulți locuitori au fost nevoiți să muncească pe pămîntul „în parte” la proprietari de moși întinse de pe lunca Jiului, pînă la reforma agrară din 1945.

CONFERINŢELE INTERNAŢIONALE DE ISTORIE
DE LA PRAGA DIN SEPTEMBRIE 1958

DE

ACAD. P. CONSTANTINESCU-IAŞI

În zilele de 23—27 septembrie a.c., au avut loc la Praga două conferinţe internaţionale, legate de două aniversări din istoria Cehoslovaciei, cu rezonanţe mondiale.

Prima conferinţă organizată de către Institutul de istorie al Academiei, în colaborare cu Universitatea pragueză „Carol IV” şi Institutul de istorie a Partidului Comunist Cehoslovac, a avut loc în zilele de 23—24 septembrie în cadrul Academiei de Ştiinţe a Cehoslovaciei, fiind închinată aniversării a 40 de ani de la înfiinţarea Republicii Cehoslovacia.

Au luat parte la conferinţă şi cîteva personalităţi de seamă din lumea politică cehoslovacă în frunte cu Zdenek Fierlinger, membru în Biroul Politic al C.C. al Partidului Comunist Cehoslovac şi preşedintele Adunării Naţionale. S-au prezentat cîteva rapoarte referitoare la împrejurările politice ce au concurat la crearea primului stat modern cehoslovac, adică a republicii burgheze cehoslovace în anul 1918, precum şi la situaţia economică a Austro-Ungariei, în special a provinciilor care prin dezmembrare, s-au organizat în noul stat.

Primul, şi cel mai amplu raport, a fost susţinut de prof. O. Jiha de la Universitatea din Praga, tratînd despre „Patruzeci de ani de existenţă a Cehoslovaciei”, după care au urmat alte două rapoarte de completare : Dr. J. Krizack despre „Importanţa istorică a dezmembrării imperiului austro-ungar pentru crearea Cehoslovaciei” şi L. Holotik, directorul Institutului de istorie a Academiei Slovace din Bratislava despre : „Importanţa înfiinţării Cehoslovaciei pentru naţiunea slovacă”.

De o deosebită importanţă au fost şi rapoartele ce-au urmat : *Rotul claselor în timpul creării şi căderii Cehoslovaciei burgheze*, prezentat de V. Prochaska, preşedintele secţiei juridice a Academiei de Ştiinţe Cehoslovace ; *Clasa muncitoare în timpul creării republicii cehoslovace*, susţinut de J. Vessely, directorul Institutului de istorie a Partidului Comunist Cehoslovac ; *Dezagregarea forţelor economice ale imperiului austro-ungar*, comunicare susţinută de I. Olşovschi de la Institutul de cercetări economice al Academiei ; *Problema socială în prima republică cehoslovacă*, prezentare de dr. Olivova de la Facultatea de istorie şi comunicarea *Formarea burgheziei slovace* de către Liptak, de la Institutul de istorie slovac.

La lucrările conferinţei istoricilor cehoslovaci au participat şi istorici din ţările vecine : U.R.S.S., Polonia, Ungaria şi România, care au susţinut rapoarte sau au luat parte la discuţii.

Delegația sovietică a fost condusă de acad. I. I. Minț care, în cuvîntul său s-a referit la unele evenimente ce-au urmat după crearea republicii burghize cehoslovace.

Delegația romînă formată din cel ce semnează aceste rînduri și conf. V. Hurmuz, de la Facultatea de istorie din București, a susținut comunicarea *Aspecte din lupta maselor populare din România pentru dezmembrarea imperiului habsburgic*.

Comunicarea al cărei subiect, a fost puțin tratat de istorici în trecut, menționează mișcările de masă printre muncitorii, soldații și țărani din Transilvania și Bucovina, provincii pe atunci ale imperiului austro-ungar și evidențiază contribuția maselor romînești la dezmembrarea imperiului habsburgic, „închisoarea popoarelor”, fapt care a ușurat eliberarea națională a popoarelor ceh și slovac, supuse dominației habsburgice timp de trei veacuri.⁶ Aceste mișcări, de caracter social și național, se datoresc în primul rînd influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Concluziile conferinței au fost trase de I. Macek, membru al Academiei cehoslovace, directorul Institutului de istorie al Academiei.

A doua reuniune, „Sesiunea științifică internațională cu prilejul a 20 de ani de la München”, cum a fost intitulată, a fost organizată de patru instituții în cadrul Ministerului de Externe: Institutul de economie și politică internațională de pe lângă Ministerul de Externe, Universitatea „Carol IV”, Societatea istoricilor din Cehoslovacia și Institutul de istorie a Partidului Comunist.

A fost în adevăr un congres internațional, deoarece au participat și delegați străini, istorici în primul rînd, din 12 țări. În afara țărilor de democrație populară din Europa și de U.R.S.S. au mai participat delegați din Anglia, Franța, Italia și Olanda, țări care au jucat la vremea aceea un rol important în înfăptuirea „München”-ului.

Din Anglia a venit lordul Stansgate, președinte de onoare al Uniunii interparlamentare care pe vremea Münchenului a luat o atitudine fermă împotriva lui Chamberlain, protestînd în parlamentul englez în apărarea Cehoslovaciei și Andrew Rothstein, autorul unei cărți voluminoase asupra Münchenului, apărută chiar în zilele congresului. Din Franța au fost prezenți B. Lavergne, profesor onorar la Sorbona, care prin conferințe și scrieri luase atitudine împotriva trădării guvernului francez de-atunci și Berlioz, redactor șef la *Démocratie nouvelle*, membru al Consiliului Republicii franceze. Din Italia: Vittorio Orilia de la „Istituto per gli studi di politica internazionale” din Milano; din Olanda dr. J. Presser de la universitatea din Amsterdam. Țara noastră a fost reprezentată de aceeași delegație.

La lucrările conferinței au asistat Zdenek Fierlinger, membru al Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac și președintele Adunării Naționale a Cehoslovaciei, I. Gregor,⁷ primul locțiitor și Jiri Hajek, al doilea locțiitor, al ministrului de externe, precum și alte personalități.

Conferința s-a ocupat de patru teme principale: *Poziția internațională a Cehoslovaciei în epoca München-ului, Atitudinea diferitelor state față de München, Rolul capitalului monopolis în evenimentele de la München și Münchenul și situația de azi*.

Tematica a fost amplu dezvoltată și documentată cu precizie științifică, analizîndu-se una din cele mai rușinoase fețe ale politicii statelor capitaliste din apus în epoca contemporană, care și-au călcat fără scrupul angajamente solemne de stat față de un partener tot burghez, numai cu gîndul că cedînd astfel lui Hitler, îl vor împinge cu totul împotriva Uniunii Sovietice, care pentru ei toți reprezenta adevărata și marea primejdie. Politica de cedare în fața unui partener fascist, cu tendințe excesive, hrăpărețe imperialiste — sub motivul că astfel poate fi domolit, — s-a dovedit o utopie, pentru că imperialismul își are legile lui și fascismul își croiește drumul călcînd în picioare orice angajamente luate.

Dr. Jiri Hajek, adjunct al ministrului de externe și istoric cunoscut — (Editura de stat pentru literatură politică i-a publicat volumul *Münchovo* (München) — a deschis seria comunicărilor, tratînd prima temă *Münchenul este astăzi o noțiune curentă în literatura istorică și în publicistica politică actuală*. El definește de la început această nouă noțiune istorică. „Accastă noțiune a fost stabilită de evenimentele din 1938, care au răsturnat așa de repede ordinea politică și teritorială din Europa după primul război mondial și care au deschis larg drumul celui de-al doilea război mondial”. Drept o caracteristică specială se precizează paradoxul aparent că el a fost pregătit în primul rînd de către guvernele Angliei și Franței, puterile responsabile de tratatul de la Versailles, ce garantau independența și integritatea Cehoslovaciei.

A doua intervenție a fost comunicarea mea despre *România și Münchenul*, în care am dezvoltat tema celor două atitudini diferite ale claselor conducătoare și ale maselor muncitoare față de München. Guvernul liberal de-atunci, susținut și de partidul național-țărănist, ducea o politică de destrămarea Micii Antante, de nerespectare a pactului de prietenie și asistență cu Cehoslovacia și — la ordinele guvernului englez — și-a trădat vechea aliată, împotrivindu-se oricăror măsuri militare pe care U.R.S.S. era gata să le ia în apărarea Cehoslovaciei. Pe de altă parte, se desfășura însă lupta maselor muncitoare și a unei părți din „opinia publică” a vremii, sub conducerea Partidului Comunist din România, pentru a sili guvernul să-și mențină angajamentul față de Cehoslovacia, a cărei independență era amenințată de Germania hitlerista. Lupta aceasta dusă de Partidul Comunist din România însemna concentrarea tuturor forțelor antifasciste în fața primejdiei dinafara și din interiorul țării, care amenința și viața poporului român.

De o deosebită importanță a fost comunicarea acad. I. I. Minț, care, dezvoltînd tema *Politica externă a U.R.S.S. în legătură cu Münchenul*, a arătat de fapt și cine este autorul adevărat al trădării de la München. Cu mîgală de savant și folosind documente oficiale de nedezmințit, Minț dovedește—urmărind pas cu pas, an de an, politica externă a Statelor Unite ale Americii, imediat după Versailles și pînă la 1938 — că acest puternic stat capitalist a dus, din umbră și pe față, cea mai consecventă activitate pentru refacerea Germaniei imperialiste. Spre a o întări drept pavăză în contra Uniunii Sovietice și a comunismului.

„Münchenul are rădăcini adînci în istorie” — afirmă Minț. Planul Dawes conceput de S.U.A. înseamnă actul cel mai important de salvare a Germaniei capitaliste, plan pe care Baldwin l-a numit salvarea de bolșevism (1926). Politica de susținere a forțelor imperialiste și antisovietice ale Germaniei de după Versailles. ale Germaniei lui Hitler este continuată și azi de către S.U.A. prin politica față de Germania de Vest.

Cu date precise, comunicarea dovedește atitudinea de consecvență pentru pace a U.R.S.S. și respinge falsificările istoriografiei burgheze că guvernele Angliei și Franței nu erau sigure că U.R.S.S. va ajuta Cehoslovacia în cazul unui atac din partea lui Hitler. Dimpotrivă, guvernele celor trei puteri — S.U.A., Anglia și Franța — duceau o politică de învingători față de Germania, dar și tratau fiecare în parte, iar la urmă s-au înțeles pentru a o înarma împotriva „barbariei răsăritene”. De la pactul dintre U.R.S.S., Franța și Cehoslovacia pentru apărarea acesteia în cazul unui atac hitlerist încheiat în 1935 și pînă în ajunul pactului de la München, numeroase sînt declarațiile guvernului sovietic de a apăra cu armele Cehoslovacia. Afirmațiile mincinoase ale miniștrilor englezi și francezi că nu știau despre aceste pregătiri ale guvernului sovietic, sînt demascate de toate documentele oficiale ale vremii, de însăși presa de-atunci, care publica declarațiile guvernului sovietic.

Berlioz, vechi combatant și prieten al Cehoslovaciei, a demascat în comunicarea sa politică de trădare a Franței oficiale, a miniștrilor Chautemps, Delbos și Bonnet din cursul anului 1938. El a adus dovezi de netăgăduit; el arată cum trădarea națională din 1938 are rădăcini sociale. Profesorul onorar de la Sorbona, B. Lavergne, deși de concepție burgheză de stînga,

s a alăturat și atunci și acum politicii de apropiere dintre Franța și Cehoslovacia și de luptă comună împotriva fascismului.

Despre rolul lui Beck, conducătorul politicii externe a Poloniei de-atunci, în amenințarea Cehoslovaciei, a referit prof. Pivarschi din Cracovia, membru al Academiei de Științe Poloneze. Problema a fost completată de un alt membru din cei șase ai delegației poloneze. Pe drept cuvânt „Politica de echilibru” a lui Beck a fost denumită „politică de echilibristică”. Despre atitudinea prohitleristă a Ungariei lui Horthy a referit prof. L. Jigmond de la Budapesta; despre fascizarea Bulgariei și legăturile cu Hitler a referit prof. Tușe Vlahov de la Universitatea din Sofia. Delegatul englez prof. Andrew Rothstein a expus în comunicarea sa politica antisovietică a burgheziei și a guvernelor engleze înainte și în timpul Munchenului; a fost o politică de clasa, de susținere a dușmanilor Uniunii Sovietice.

Importante au fost comunicările ce-au dezvoltat resorturile economice ale actului de la München. Legăturile capitalului german cu cel ceh, interesele capitalurilor anglo-franco-americeane, și în deosebi atitudinea capitaliștilor cehoslovaci, care au preferat înțelegerea cu concernele lui Göring sau capitalul financiar mai vechi german, predând „patria” lor stăpînitorilor de peste granițe au fost expuse documentar în mai multe comunicări: Dr. Vaclav Kral, autorul a două volume interesante studiate după arhivele din sefurile băncilor sau dr. H. Radant de la Academia de Științe din Berlin. Kral a arătat în comunicarea sa, cum capitalul ceh era împărțit în două grupe: unul legat de capitalul francez și englez, iar altul care voia să se înțeleagă cu cel german mai ales după venirea la putere a lui Hitler. În același timp capitalul ceh a profitat de pe urma emigrației capitaliștilor evrei. După ocuparea Cehoslovaciei de Germania hitleristă, capitalul ceh a știut să se aranjeze cu concernul Göring și cu alte concerne germane. Alianța capitalului ceh cu cel german a mers pînă la întărirea industriei de război hitleriste și în felul acesta capitaliștii cehi au fost de acord cu politica antisovietică a lui Hitler. Cu date precise s-a arătat acest rol antinațional al celor mai mari bănci cehe, cum a fost cea a lui Preiss sau banca agrară a lui Beran unul din conducătorii reacționari și capitularzi ai politicii de-atunci.

Pe marginea acestui raport au luat cuvîntul și alți delegați: Taihova de la Facultatea de istorie, care a arătat poziția capitalurilor engleze și franceze; Csiszmaday de la Institutul de istorie din Bratislava care s-a ocupat de problema *Rolul burgheziei maghiare în trădarea de la München*; Dohy de la Facultatea de economie politică, care s-a ocupat de problema *Contra-dicțiilor din interiorul burgheziei cehoslovace*.

Despre rolul maselor populare în timpul trădării de la München a vorbit I. Bareș, aducînd date interesante despre întreaga mișcare a maselor cehoslovace împotriva fascismului încă cu mult înainte de München, ceea ce a făcut ca Cehoslovacia să rămînă singura țară cu regim parlamentar din Europa centrală pînă la fascizarea ei completă.

Ultimul raport, tratînd despre *München și situația de azi*, a fost susținut de dr. Vl. Sojak, directorul Institutului pentru politică și economie internațională de pe lângă Ministerul de Externe al Cehoslovaciei. Deși rolul burgheziei americano-franco-engleză este același, în 1958 ca în 1938, situația apărătorilor democrației este alta: U.R.S.S. este și mai puternică, ea nu mai este singură: tabăra statelor socialiste constituie o forță uriașă împotriva oricărui agresor.

La încheierea conferințelor mi s-a făcut cinstea de a vorbi în numele tuturor delegațiilor străini. Drept concluzie am spus următoarele cu privire la rostul și rezultatul acestei conferințe, citînd după *Rude Pravo*, organul C. C. al Partidului Comunist Cehoslovac din 28 septembrie 1958:

„Noi am avut posibilitatea să ne cunoaștem personal, să împărtășim ideile noastre, care de altfel sînt aceleași și să colaborăm prietenește și deschis la o operă comună. N-a fost vorba numai de a lămuri trecutul, răspunzînd falsificatorilor din vremea Munchenului și de azi, ci de-a ne uni toate puterile pentru a le pune în serviciul adevărului, a apropierii între popoare, a salvării păcii amenințate de aceleași forțe reacționare ca și acum 20 de ani în urmă”.

PROBLEMA INSTRUMENTELOR DE LUCRU ȘI A SURSELOR DOCUMENTARE ÎN CERCETĂRILE ISTORICE. BIBLIOGRAFII ISTORICE RECENTE

DE

AL. DUȚU

Numeroasele publicații din întreaga lume, care scot la iveală, săptăminal sau lunar, contribuții științifice de toate felurile, au determinat și în disciplina istoriei întocmirea unor mijloace de înregistrare și sistematizare a materialului nou apărut spre folosul cercetătorilor și a documentaliștilor. Bibliografiile istorice recapitulează pe un anume subiect sau pentru o anume țară producția istorică apărută într-un răstimp oarecare. Cunoașterea lor se impune cu atât mai mult cu cât ele sînt mijlocul de introducere în istoriografia contemporană.

În rîndurile care urmează prezentăm o trecere în revistă a bibliografiilor noi apărute; ele se referă fie la istoria generală a tuturor popoarelor, fie la istoria unei singure țări și aceasta este prima separare pe care a trebuit să o facem. Mai întii, însă, au fost despărțite bibliografiile monografice, cărți, de bibliografiile în curs de apariție, periodice, întrucît acestea din urmă, fie că sînt axate pe urmărirea literaturii istorice fie că sînt simple buletine bibliografice, trebuiau expuse separat ca instrumente curente, care trebuie cercetate încontinuu pentru obținerea unei informații întotdeauna precise.

Prima constatare pe care o provoacă această trecere în revistă este activitatea bibliografică intensă, care se desfășoară în Uniunea Sovietică și în țările de democrație populară, unde au apărut nenumărate indexuri și bibliografii curente, înregistrînd producția din ultima vreme. Ele au apărut cu menirea, în primul rînd, de a cuprinde și sistematiza activitatea istoriografică marxistă, care analizează și explică istoria țărilor respective, dintr-un unghi cu totul deosebit de istoriografia trecută, interpretînd evenimentele în înțelesul lor adînc și adevărat. Din această cauză majoritatea bibliografiilor, care urmează sînt utile a fi cunoscute și pentru actualitatea din punct de vedere al tratării, al materialului pe care-l conțin.

Au fost menționate și unele lucrări de interes general, care cuprinzînd o mare bogăție de material, pot indica stadiul unor probleme de cercetare.

I. CĂRȚI

Înainte de a prezenta lucrările recente, este potrivit a reaminti cîțiva precursori, care prezintă interes atît pentru faptul că au fost deschizători de drumuri, cît și pentru valoarea lor intrinsecă. Rubrica aceasta merită să fie dezvoltată într-o bună zi pentru a furniza o privire sistematică asupra principalelor bibliografii și manuale, care sînt indicate pentru o anumită perioadă a istoriei universale.

În primul rînd trebuie înregistrată încercarea lui Antonio Possevino¹, cunoscut noua și pentru lucrările sale despre *Moscova* și despre *Transylvania ac Moldavia* (1595). Lucrarea sa tradusă în italiană de Giovanni Battista Ciotti a apărut la Veneția în 1598. Pentru manuscrise, sursele netipărite, menționăm Dicționarul lui Jacques Marie Joseph Louis de Maslaitre². Ca

¹ Antonio Possevino, *Apparatus ad omnium gentium historiam*. Expeuduntur historici graeci, latini et alii, Venetiis, 1597, XVI + 260 p.

² *Dictionnaire des manuscrits ou recueil de catalogues de manuscrits existants dans les principales bibliothèques d'Europe, concernant plus particulièrement les matières ecclésiastiques et historiques*, Migne, 1853, 1441 + 1804 coll.

model de instrument de lucru merită, însă, a fi reținut manualul bibliografic al cunoscutului Bibliophile Jacob, care intenționa să cuprindă într-un tablou sinoptic activitatea istorică din diferite țări; în prima parte a manualului el s-a limitat la menționarea elementelor de bibliografie generală (bibliografii universale și naționale) și bibliografie istorică (surse, repertorii naționale, bibliografii retrospective, bibliografii periodice) ¹.

Dar să intrăm în actualitate. Pentru informarea generală asupra instrumentelor de lucru întocmite în țările din lagărul socialist poate fi consultată o lucrare concisă scrisă de mai mulți autori, care a apărut la Institutul bibliografic Elin Pelin ².

Partea a doua a cărții lui Josef Grycz și Emilia Kurdybacha ³, cuprinzând o bibliografie a bibliografiilor, dă unele instrumente concrete pentru cercetarea istoriei diverselor țări; în afara secțiunilor pentru bibliografiile internaționale, naționale și speciale, lucrarea mai conține și indexuri ajutătoare furnizând date privitoare la cataloagele tipărite, bibliografiile de pseudo-nime, dicționarele biografice etc.

O încercare de prezentare sistematică a instrumentelor de lucru pentru istoria universală a făcut-o Gunther Franz ⁴, care mai înainte încheiase o lucrare asemănătoare privitoare la istoria Germaniei ⁵. Bibliografia sa grupează materialul pe țări, iar în cadrul țării cronologic; ea suferă, însă, de o mare lipsă de informație, este vădit tendențioasă ⁶ și arbitrar întocmită ⁷.

Limitate de cadre dinainte fixate, mai trebuie menționate la acest capitol două bibliografii: o sistematizare a materialului răspândit prin diverse volume ocazionale ⁸ și o înregistrare a producției pe timp de 7 ani ⁹.

Prima lucrare are două părți: o listă a volumelor de *Mélanges* grupate pe țări și o despuiere a lucrărilor cuprinse în aceste volume, încheiată cu un indice, care trimite la titlul arătat în prima parte și paginația respectivă. Opera are un interes sporit pentru noi întrucât cuprinde conținutul a 17 volume românești, la care se mai adaugă contribuțiile românești la alte volume omagiale străine, contribuție la bibliografia noastră istorică națională. Cca de-a doua lucrare prezintă publicațiile apărute în răstimpul 1940—1947, grupând această producție astfel: istorie generală, istoria antică, bizantină, medievală și modernă, care pentru problemele contemporane e subdivizată pe probleme. La articole se arată între paranteze revista în care lucrarea a fost recenziată; volumul se încheie cu un indice pentru autori și unul pe materii.

★

În cadrul bibliografiilor generale trebuie distinse cele care se referă la o anumită perioadă a istoriei universale. Astfel, publicațiile apărute în R.D.G. privind istoria antică, pînă

¹ Charles Victor Langlois (Bibliophile Jacob), *Manuel de bibliographie historique*, 1. *Instruments bibliographiques*, Paris, Hachette, 1896, XI + 195 p.; ed. a II-a, 1901—1904.

² Библиографията в СССР и страните с неродната демокрация. София, Български Библиографски Институт Елин Пелин, 1953, 110 p.

³ *Bibliografia w teorii i praktyce oraz wykaz wazniejszych bibliografij i dzieł pomocniczych*, Varşovia, 1953, 216 p.

⁴ *Bücherkunde zur Weltgeschichte vom Untergang des römischen Weltreichs bis zur Gegenwart...*, München, Oldenburg, 1956, XXIV + 544 p.

⁵ *Bücherkunde zur deutschen Geschichte*, München, 1951, 279 p.

⁶ *Vezi Studii*, 1957, 6, p. 199.

⁷ *Vezi Nuova Rivista Storica*, 1958, 1, p. 167—168.

⁸ *Bibliographie internationale des travaux historiques publiés dans les volumes de „Mélanges”, 1880—1939*. Publiée avec le concours financier de l'UNESCO, Paris, Armand Colin, 1955, XI + 443 p.

⁹ Pier Fausto Palumbo, *Bibliografia storica internazionale, 1940—1947*, Roma, Le edizioni del Lavoro, 1950, LXII + 241 p.

ja Justinian, au fost grupate într-o bibliografie recentă¹. Lucrările de bizantinologie apărute între 1938—1950, referindu-se la răstimpul 325—1453 au fost sistematizate în două mari secțiuni (cercetări istorice, literare, lingvistice — cercetări referitoare la arta bizantină) de Fr. Dölger și A. M. Schneider².

Concepută ca o introducere la studiul evului mediu, bibliografia adnotată a lui Halphen reactualizează încercarea întreprinsă cu o jumătate de veac mai înainte de Langlois și prezintă studiile recomandate în ordinea procesului de cercetare: prima orientare (operele de sinteză, atlasele și dicționarele, lucrările generale), accesul la documente (culegerile de documente, interpretarea acestora, documentele literare și arheologice), cercetarea istorică (ancheta bibliografică, arhivele și bibliotecile de manuscrise, prezentarea rezultatelor). Din păcate ediția a 2-a continuă să ignore contribuția științei istorice sovietice și a scriitorilor marxiști, astfel că documentarea este vădit incompletă și învechită³. De curând a apărut repertoriul surselor pentru studiul mișcărilor sociale din veacurile XIX și XX sub egida comitetului internațional de științe istorice, care editează și cunoscuta bibliografie internațională periodică⁴.

★

Pentru a avea o privire de ansamblu asupra realizărilor științei istorice din țara noastră se pot consulta atât sinteza acad. prof. P. Constantinescu-Iași, enumerând peste 300 titluri de studii⁵, cât și trecerea în revistă, cuprinzând tot o decadă, a prof. V. Chereșteșiu, Eugen Stănescu și I. Ionașcu⁶. În același scop de mare utilitate este și suplimentul la revistă întocmit de S. Columbeanu și P. Simionescu⁷, acesta din urmă fiind și autorul unei încercări de sinteză mai mari⁸. De asemenea Indicele I.S.R.S.⁹, grupează pe specialități principalele lucrări traduse în cadrul I.S.R.S. și publicate fie ca monografii separate, fie ca articole de revistă.

În Uniunea Sovietică bibliografiile de recomandare sînt nenumărate, ele fiind în atenția documentării din cadrul diferitelor centre¹⁰. De asemenea, ca o realizare interesantă și utilă este și îndrumătorul literar cronologic pentru studiul istoriei universale, în care operele sînt grupate pe cele 3 mari capitole: istoria lumii vechi, istoria evului mediu și istoria modernă,

¹ *Allertumskundliche Publikationen erschienen in der Deutschen Demokratischen Republik, 1945—1955*, zusammengestellt von Helga Köpstein, Berlin, Akademie Verlag, 1957, 194 p.

² *Byzanz*, Bern, A. Francke Verlag, 1952, 328 p.

³ *Initiation aux études d'histoire du moyen âge*, 3 ed. revue, augmentée et mise au jour, par Y. Renouard, Paris, P.U.F. 1952, 205 p.

⁴ *Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux aux XIXe et XXe siècles*. Vol. I: La Ire internationale. Paris, A. Colin, 1958 (Comité international des Sciences historiques).

⁵ *Realizările istoriografiei române între anii 1945—1955*, Buc., 1955, 50/ 52/p.

⁶ *Despre dezvoltarea științei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1944—1954*, în *Studii*, 7 (1954), nr. 3, p. 161—172. Articol reprodus și în *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 4(1956), 1, 143—153.

⁷ *Supliment bibliografic la Studii (1948—1957)*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1958, 66 p.

⁸ *Contribuții la o bibliografie a bibliografiilor istorice românești*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, 2(1957), p. 213—230.

⁹ *Indice bibliografic al principalelor materiale științifice sovietice traduse de I.S.R.S., 1947—1954*, Buc., 1954, 536 p. (Academia Republicii Populare Române. Institutul de studii romîno-sovietice), *Istoria*: p. 51—60.

¹⁰ — S. Kurliandcikas, *Istoria Litovskoi SSR, 1944—1956*, Vilnius, 1957.

— S. F. Iliușina, *Pervaia ruskaia revoliuția, 1905—1907*, 1957.

— L. I. Ghințberg, *Narod i licinosti v istorii*, Moskva, 1956 etc.

împărțită în două perioade (an de hotar 1870)¹. Un îndrumător mai bogat, cu adnotări, este cel referitor la istoria U.R.S.S.². Pot fi cercetate cu folos atât dicționarul bibliografic³, cât și indexul laureaților premiului Stalin în acest domeniu, cuprinzând lucrările lor și date despre viața lor⁴; informații biografice și caracteristici ale activității științifice istorice pot fi culese și din sinteza mai cunoscută a acad. Buzescu⁵. Ca îndrumar în domeniul istoriografic, ca model al genului de prezentare, ca sursă bogată de material și sugestii, trebuie consultată bibliografia literaturii istorice dintre 1917—1952, referitoare la istoria U.R.S.S., din care a apărut primul volum și indicele său, cuprinzând istoria Rusiei până la 1862⁶. Imagine grăitoare a realizărilor științei istorice în U.R.S.S., indexul este conceput după nevoile cercetării științifice, avându-se în vedere și faptul că poate sluji ca manual ajutător și pentru aspiranții și studenții cursurilor superioare ale facultăților; indicele este unic pentru istoria tuturor popoarelor din U.R.S.S. „Vol. 2, la care lucrează în prezent Biblioteca fundamentală de științe sociale a Academiei de Științe a U.R.S.S., va cuprinde literatura referitoare la istoria U.R.S.S. în perioada capitalismului. În vol. 3 vor fi incluse publicațiile care conțin materiale referitoare la istoria societății sovietice”. Pentru deosebitul său interes reproducem tabla de materii, în cadrul căreia este dezvoltat capitolul privitor la istoriografie :

„În atenția cititorului (3); Introducere în studiul istoriei U.R.S.S. Istoricul științelor istorice și a disciplinelor istorice ajutătoare, istoria arheologiei, istoria etnografiei, probleme de teorie și metodică (9) — acest capitol are următoarele subdiviziuni: Fondatorii marxism-leninismului despre problemele științelor istorice, Istoricul studiului istoriei U.R.S.S., Lucrări istoriografice generale, Lucrări privitoare la activitatea diferitelor instituții care studiază istoria U.R.S.S., Privire generală asupra lucrărilor referitoare la diferitele perioade ale istoriei U.R.S.S. și referitoare la diferite probleme și teme, Cunoștințele istorice în Rusia chievană, în Rusia destrămării feudale și în statuț rus centralizat (sec. X—XVII), Dezvoltarea cunoștințelor istorice în Rusia în perioada imperiului nobiliar din prima jumătate a sec. X—XVIII, Dezvoltarea cunoștințelor istorice în Rusia, în cea de a doua jumătate a sec. XVIII, Dezvoltarea cunoștințelor istorice în Rusia în perioada crizei orînduirii iobăgiste, Studiul istoriei în perioada capitalismului premonopolist, Studiul istoriei în perioada imperialismului, Știința istorică sovietică — ; Rubrică generală. Istoria U.R.S.S. din timpurile vechi până în epoca capitalismului (89); Epoca veche a istoriei U.R.S.S. Orînduirea comunei primitive. Orînduirea sclavagistă și destrămarea ei (paleolitic — veacul VI e.n.) (153); Stabilirea și dezvoltarea relațiilor feudale. Perioada fărîmîțării feudale (VI—XV) (257); Formarea statului rus centralizat multinațional. Stabilirea regîmului absolutist în Rusia (XV—XVII) (359); Formarea imperiului rus. Întărirea iobăgiei. Nașterea relațiilor de producție capitaliste în Rusia (1801—1861) (551); Reeditările sovietice a lucrărilor prerevoluționare privitoare la istoria U.R.S.S. (721)”.

Volumul anexă are o serie de indexuri ajutătoare, care ușurează consultarea volumului de bibliografii: Indice al autorilor, compozitorilor, comentatorilor, redactorilor, recenzenților

¹ *Всеобщая история. Аннотированный указатель литературы для учителей средней школы.* Под ред. С. А. Сказкина. Москва, 1955, 280 p.

² *История СССР. Аннот. указатель лит-ры для учителей сред. школы.* Изд. 2-е. Под ред. А. Д. Панкратовой, Москва, Госкультпросветиздат, 1952, 400 p.

³ И. М. Кауфман, *Русские биографические и библиографические словари*, Москва, 1955, 751 p.

⁴ *Лауреаты Сталинских премий области исторических наук*, Харьков, Кн. палата УССР, 1954. 52 p.

⁵ *Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века*, 1929 1931, 2 parți. (Акад. Наук Союза СССР).

⁶ *История СССР. Указатель советской литературы за 1917—1952 гг.* Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1956, 725 p. + 184 p. (indicele).

și al titlurilor de lucrări, care nu au menționate autorii (p. 43), Indice de numele la care se referă lucrările (Personalii) (p. 125), Indice al denumirilor geografice și etnice (inclusiv obiectivele arheologice) (p. 139), Listă a celor mai importante publicații și culegeri analitice periodice (p. 170) — listă foarte utilă întrucât dă o privire generală asupra tuturor publicațiilor de specialitate.

Pentru producția istorică bulgară pot fi consultate Catalogul publicațiilor Academiei Bulgare de Științe, în cadrul căreia cele privitoare la istorie și arheologie alcătuiesc grupa IV,¹ precum și Bibliografia istorică națională contemporană, din care tomul I apărut cuprinde perioada 9 sept. 1944—1947, lucrarea fiind intenționată a ajunge pînă la 1953. Materialul este așezat cronologic, fiecare parte fiind precedată de o tabelă cronologică².

Despre activitatea din Cehoslovacia s-a scris o dare de seamă atît într-un număr mai vechi al revistei.³ cît și în revista istorică de la Bratislava⁴.

Bibliografia istorică poloneză s-a dezvoltat puternic în anii recenți urmînd, însă și niște începuturi și realizări mai vechi. În primul rînd, trebuie citată sinteza lui Wiktor Hahn,⁵ înregistrînd 6500 bibliografii apărute pînă în 1950; împărțită în 3 secțiuni; bibliografie de bibliografii, bibliografii generale și bibliografii speciale — la rîndul lor împărțite în 33 de subdiviziuni, dintre care istoria cu 66 pagini și 806 bibliografii, lucrarea procură o privire de ansamblu, chiar dacă nu a putut să fie completă⁶. Menită a fi la început o dezvoltare a operei lui Ludwig Finkel, *Bibliografia istoriei polskej* — reprodusă în 1955 — indexul național polonez s-a amplificat în 8 mari capitole generale, adunînd 5315 titluri⁷. Prezentarea sistematică a producției istorice curente a fost întreprinsă încă din 1902 și s-a continuat pînă în 1934. Grupat în 3 diviziuni: generalități, științe auxiliare și istoria Poloniei, împărțit pe perioade, materialul publicat de curînd provine din anii 1948—1953. Vor apărea de asemenea volume și pentru perioada 1935—1947⁸. Pentru cel de-al doilea război mondial, mult studiat în țara care a cunoscut atît de mult efectele agresiunii naziste, a fost întocmită o bibliografie specială⁹.

¹ *Каталог на издаванията на БАН, 1870—1952*, София, 1953. 22 p.

² *Народная Республика България* [Историческая библиография. Съставил Д.Д. Иванов при сътрудничеството на В.В. Носкова (Москва), Павлика Г. Къончева и Наталия В. Бучче (София). Уводна статия от академик Сава Гановски]. Г I 1944—1947. Москва, Изд-ве Академията на Науките на СССР, 1954. 767 p. vezi și recenzia din *Вопросы истории*, 1956, 1, p. 193—194.

³ Tr. Ionescu-Nișcov, *Scurtă privire asupra lucrărilor mai noi din istoriografia cehoslovacă*. Extras din *Studii*, 9(1956), nr. 6, p. 153—160.

⁴ A. Škorupová-Magálová, *Bibliografické práce v historickom ústave SAV*. (Activitatea bibliografică în Institutul de istorie al Academiei Slovace de Știință), în *Historický Časopis*, 5(1957), 4, 565—566.

⁵ *Bibliografia bibliografij polskich*. Wydanie drugie znacznie rozszerzone, Wrocław, Ossolinskich, 1956, 645 p.

⁶ Completări prețioase i s-au adus în recenzia apărută în *Przegląd Zachodni*, Poznań, 1956, 9—10, p. 182—187 de Władysław Chojnacki.

⁷ Halina Bachulska, Vanda Konarska, Barbara Konarska i Irena Lapinowa: *Bibliografia historii Polskiej 1815—1914*. Tom wstępny, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1954, X + 235 p.

⁸ *Bibliografia historii polskiej za rok... Sub îngrijirea lui Jan Baumgart... za lata 1952—1953*, Wrocław, Oss., 1957.

⁹ J. Kosicki și W. Kozłowski, *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych*. (Bibliografia scrierilor poloneze din anii 1944—1953 privitoare la războiul criminal hitlerist), Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, 1955.

Istoriografia maghiară contribuie în acest domeniu cu o introducere foarte interesantă la bibliografia ce servește ca ajutor la tratatul de istorie; împărțită după natura operelor înregistrate (izvoare narative, publicații de documente, prelucrări), lucrarea cuprinde materialul apărut pînă la 1 ianuarie 1952. În volumul 2 s-a acordat mai mult loc publicațiilor privitoare la popoarele slave și romnesc din Ungaria¹. Sub conducerea lui Tóth Zoltan au apărut 3 volume, din 5 proiectate, cuprinzînd bibliografia istorică maghiară: partea generală: economia politică, drept, învățămînt, școli, știință, artă, tipar, religie-biserică². Volumul 4 va înfățișa problema naționalităților, iar volumul 5 va cuprinde table și indici, cu atît mai necesare, cu cît în interior nu se fac trimiteri.

Deutsche Bücherei din Leipzig a realizat un instrument foarte interesant și util, care cuprinde bibliografiile apărute ca anexe la cărțile sau în revistele publicate în Germania sau în limba germană, în perioada 1930—1953. Materialul este sistematizat în ordinea alfabetică a numelor proprii sau temelor la care se referă bibliografia descoperită (ex.: Marx, Marxismus). La sfîrșit un registru sistematic recapitulează pe probleme cuvintele de ordine alfabetice (pentru istorie vezi p. 352 și urm.)³.

O lucrare mai greoaie a fost întreprinsă în Franța, unde s-a pornit la înregistrarea lucrărilor istorice publicate de societățile savante în perioada 1910—1940. Materialul (alcătuit de fapt din table de materii pe volume și numere) este așezat alfabetic, în ordinea provinciilor și a orașelor sedii de societăți savante. Fără o serie de table de indici ajutători registrul are puțină valoare și utilitate documentară⁴. Mai vrednic de a fi semnalat este un catalog referitor la revoluția franceză, care este, însă, în curs de apariție⁵.

II. PERIODICE

Sub acest capitol sînt înregistrate revistele bibliografice generale, urmate de cele naționale; în această ultimă categorie au fost trecute în special buletinele bibliografice curente, sursă principală de informare. Cităm mai întîi bibliografiile generale:

— Jacobus Frey: *Calendarii historici continuatio*. Wahrhaftige beschreibunge aller fürnemen und gedencwürdigen historien, so sich hin und wider in hoch nider Teutschlanden auch in Frankreich, Italien, Engellandt, Hispanien, Hungern... Siebenbürgen, Wallachey, Moldaw... zugetragen und verlossen haben. Frankfurt am Mayn, /1595/—1602.

¹ Kósáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. (Introducere în izvoarele și literatura istoriei maghiare). 2 vol., Budapesta, 1951—1954.

² *Magyar történelmi bibliográfia, 1825—1867*. (Bibliografia istorică maghiară). Szerkesztette a történettudományi intézet munkaközössége Tóth Zoltan, Budapest, Akadémiai Kiadó, 3 vol. Vol. 3: 1950.

³ *Bibliographie der versteckten Bibliographien aus deutschsprachigen Büchern und Zeitschriften der Jahre 1930—1953*. Bearbeitet von der Deutschen Bücherei, Leipzig, 1956, 371 p.

⁴ *Bibliographie générale des travaux historiques et archéologiques publiés par les sociétés savantes de la France...* Période 1910—1940. I Ain-Creuse (1944); II Dordogne-Lozère (1950), Paris.

⁵ André (Marie Jacques) Martin et Gérard Walter: *Catalogue de l'histoire de la révolution française*, Paris, Bibliothèque nationale.

Cuprinde 2 părți: 1. Ecrits de la période révolutionnaire: A—D (1936); D—L (1938); L—P (1940); P—Z (1954); Anonymes, în curs de editare.

2. Journaux et almanachs (1943). Supplém.: Répertoire de l'histoire de la révolution française — travaux publiés de 1800 à 1940. 1941—1951, în continuare.

Cea mai veche înregistrare „curentă” de evenimente, unele surse importante istorice

- *Bibliographie historischer Zeitschriften*, 1939—1951. 3 vol.

Continuare a lui *World list of historical periodicals and bibliographies* din 1939 și a suplimentului la *International bibliography of historical sciences* (1947), indexul înregistrează în cele 3 fascicule periodicele europene de istorie: I. Germania, Austria, Elveția (752 titluri), II. Anglia, Olanda, Belgia, Franța, Spania, Portugalia, Luxemburg, Italia (1242 titluri), III. Norvegia, Suedia, Danemarca, Finlanda, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, România, Grecia, Polonia și U.R.S.S. (1139 titluri). Materialul e clasat astfel: 1. Periodice generale, 2. Istoria națională și locală, împărțită în periodice generale și regionale.

- *Bibliographic Index. A cumulative Bibliography of bibliographies*, 1937—1950, New York, H. W. Wilson, Co., 3 vol.

Volume recapitulative pe perioade de 4 ani ale publicației bibliografice semestriale începute în 1937. Înregistrează bibliografiile independente și pe cele apărute în periodice, grupându-le pe subiecte în ordinea alfabetică. Materialul cuprins este din 1937 și pînă la primul trimestru al anului 1951.

- *International bibliography of historical sciences*. Edited for (by) the International Committee of historical sciences, Oxford, Zürich, Washington.

Apărută în 1926, bibliografia a cuprins producția dintre cele două războaie, aproximativ, grupînd materialul în această schemă: Bibliografie, Științe auxiliare, Manuale, Preistorie, Istoria Orientului vechi, Istoria Greciei, Roma și Italia antică, Istoria bisericii, Istoria bizantină, Evul Mediu, Epoca Modernă cu subdiviziuni (Cultură, Economic, . . .), Epoca contemporană, Asia, Africa, America.

Lucrare de înregistrare, bibliografia cuprinde și producția istorică din țara noastră pe toată această perioadă, instrument util și pentru bibliografia națională. Volumul 22 din 1955 cuprinde producția pe 1953, volumul 23 în curs de apariție reunește colaborarea mai multor istorici sovietici decît pînă acum, necesitate resimțită la întrunirea de la Roma din 1955, pe lângă contribuțiile altor 32 de țări (printre care R.D. Germană, R. Cehoslovacă, R. P. Polonă).

Cu teme

Вестник истории мировой культуры (Revue d'histoire de la civilisation mondiale). Akad. Nauk. Otdelenie istoriceskih Nauk,

În nr. 6/1957, 1,2/1958 publică: Bibliografia lucrărilor de istoria culturii publicate în U.R.S.S., oct. 1917—oct. 1957.

- *Византийский временник*. Академия Наук СССР. Институт Истории, Москва. La rubrica „обзоры (византиноведение за рубежом)” au fost publicate o serie de dări de seamă sintetice privitoare la studiile de bizantinistică din R.D.G., Polonia, Marea Britanie.

Вопросы истории. Академия Наук СССР. Отделение исторических наук. Москва.

Publică periodic studii de bibliografie critică analizînd producția istoriografică a diverselor țări, pentru diferite epoci. De ex. nr. 1/1957: lucrări engleze despre cel de-al doilea război mondial (p. 199—207) etc. Pe copertile interioare sînt înregistrate cărțile noi apărute privind istoria U.R.S.S. și mondială (Новые Книги).

- *Byzantinische Zeitschrift*, München.
Fiecare număr publică în „III Abteilung : Bibliographische Notizen und Mitteilungen”, scurte recenzii privitoare la cărți și articole din ultimii ani, grupate pe subiecte. Sunt recenzate și contribuțiile românești.
Byzantinoslavica, Praga.
În nr. 9 (1948) are un capitol recapitulativ : Études byzantines 1939—1945 în S.U.A. în Bulgaria (D. Anghelov—D. Dimitrov), în Ungaria (G. Moravcsik), în România (Al. Elian).
- *Revue historique*, P.U.F.
În fiecare număr are un „Bulletin historique”; pe 1958 : Histoire romaine (1951—1955) arătând în cadrul unei analize critice ce s-a scris în acest timp. Materialul este prezentat, pe probleme.

Pe țări

- Anuarul cărții din Republica Populară Română 1952—1954*, Buc., Ed. Științifică, 1957. Cuprinde cartea tipărită între anii 1952—1954. Cap. VI : Istorie (p. 35—39).
- *Bibliografia istorică pe anul...* în *Studii*.
Cuprinde studii și articole de istorie, istoria concepțiilor filozofice și social-politice, istoria culturii, istoria științei, istoria limbii, istoria literaturii și istoria artei, apărute în țara noastră și grupate pe o schemă adaptată cercetărilor istorice.
 - *Bibliografia periodicelor din R.P.R.* Biblioteca centrală de stat a R.P.R., Buc., 1957. Înainte : *Buletinul bibliografic al Camerei Cărții din R.P.R.* Articole de ziare și reviste, recenzii, 1953.
Înregistrează articolele din periodicele apărute în țara noastră.
 - *Bibliografia Republicii Populare Române. Cărți, albume, hărți, note muzicale.* Biblioteca Centrală de Stat a R.P.R., Buc., 1957.
Înainte : *Buletinul Bibliografic al Camerei Cărții din R.P.R.* /Cărți/, Buc., 1952.
Buletin informativ înregistrând pe probleme tot ce apare pe teritoriul patriei noastre.
 - Publicații periodice informative editează și Biblioteca Academiei R.P.R. Anii indicați sunt anii intrării cărților și periodicelor respective în bibliotecă. Materialul este grupat sistematic.
 1. *Cartea sovietică în Biblioteca Academiei R.P.R.* Cu un adaos la sfârșit cuprinzând periodicele sovietice intrate. Au apărut I (7 noiembrie 1951—1 aug. 1952), II, III ; în curs de apariție, IV (1953). Istoria este cuprinsă în cap. V sau VI și este împărțită astfel : istoria U.R.S.S., istoria universală, istoria țărilor de democrație populară, istoria țărilor capitaliste, științe auxiliare.
 2. *Cartea din țările de democrație populară intrată în anii 1951—1953.* În curs de apariție 1954—1955.
 3. *Cartea străină intrată în anii 1953—1955.* Se continuă.
 4. *Periodicele din țările de democrație populară intrate în anii 1950—1954 ;* în curs de apariție 1955—1956.
 5. *Periodicele străine intrate în anii 1950—1954.*
 6. *Caiet selectiv de informare asupra publicațiilor intrate recent în bibliotecă.* Buletine lunare cuprinzând periodice și cărți noi intrate.

— *Библиография советской библиографии*. Министерство культуры СССР. Всесоюзная книжная палата.

Apare anual. În Predoslovie se arată ce bibliografii sînt cuprinse în periodic: În anuarul Bibliografia bibliografiei sovietice sînt incluse: a) toate indexurile și listele bibliografice publicate separat; b) publicațiile periodice bibliografice; c) indexurile și listele bibliografice publicate în reviste, în culegeri periodice și neperiodice; d) indexurile și listele din cărți și articole; e) prezentările bibliografice (cărți); f) cataloagele și listele cărților noi intrate în biblioteci; g) indexurile analitice ale publicațiilor periodice apărute în perioada anilor precedenți sînt descrise în textul principal, iar indexurile apărute în cursul anului într-o listă specială în supliment; h) cărți referitoare la teoria istoriei și metodică muncii bibliografice și a problemelor înrudite cu biblioteconomia.

— *Ежегодник книги СССР*, Москва, Всесоюзная кн. палата. Din anul 1941, continuă.

Cuprinde toate cărțile înregistrate în numerele publicației „Knijnoi Letopisi” dintr-un semestru. Din 1951 nu mai sînt cuprinse publicațiile mărunte (instrucții, proiecte etc.). Istoria se află la cap. VI.

— *Историческая литература*. Bibliograficeskii biulleten knig i statei. Gosudarstvennaia publicnaia istoriceskaia biblioteka. Moskva, I. 1940; II. 1941. Întreruptă de război.

— *Книжная Летопись*. Всесоюзная кн. палата. Din 1907.

Cuprinde cărțile apărute în U.R.S.S. Materialul este grupat pe probleme. Istoria se află la cap. VI. Apare săptămînal și cu un indice anual.

— *Летопись журнальных статей*. Орган государственной библиографии СССР Всесоюзная кн. палата. Din 1926.

Înregistrează articolele din periodicele sovietice; apare săptămînal, cu un indice anual.

— *Летопись рецензий*. Всесоюзная кн. палата. Din 1934.

Înregistrează recenziile, articolele critice și dările de seamă privitoare la cărți și reviste. Grupate pe criteriul sistematic, iar în cadrul acestuia alfabetic pe autori.

Apare de 4 ori pe an. Istoria este la cap. VI.

— *Новая иностранная литература по истории, археологии и этнографии*. Москва, anual.

Buletin sistematic cu adnotari pentru cărțile și articolele de revistă și din culegeri, referitoare la istoria universală, istoria U.R.S.S., istoria materialismului, arheologia și etnografia.

— *Новая и новейшая история*. Москва. Издательство Академии Наук СССР.

Apare bilunar. Are două rubrici: Kritika i bibliografii și Naucinaia jizn în care se publică și buletine bibliografice:

— Cărți despre istoria modernă și contemporană publicate în U.R.S.S. în 1957 — nr. 3/1958;

— Teze prezentate în 1956—1957 (pe subiecte de istoria modernă și contemporană — grupate pe țări) — nr. 1/1958.

— *Новая советская литература по истории, археологии и этнографии* Москва, anual.

Buletin sistematic cu adnotări pentru cărțile și articolele referitoare la istorie, arheologie și etnografie. S-a publicat și în *Преподавание истории в школе* (1947 etc.).

Българская книгопись. Народна библиотека, София. Continuare al lui *Библиографически бюллетень на книгитѣ*.

Apărut în 1897. Din 1908—1934 au fost serii separate pentru cărți și periodice. Din 1945 au fost reluate împreună. Pentru 1945—1950 a apărut un volum periodic.

— *Bibliografický Katalog Č.S.R., Praha. České Knihy*.

— *Slovenske Knihy*.

— *Clánky v ceskych casopisoch*.

— *Clánky v slovenskych Casopisoch*.

Ca Bibliografický Katalog apare din 1922, în continuare, sub formă de buletine lunare; istoria se află la cap. VIII.

— *Bibliografie slovanské knihovny, Praga, Slovanska Knihovna*.

Apare din 1956, cite 12 numere pe an, cuprinzând lucrările de literatură, lingvistică și istorie intrate în Biblioteca slavă din Praga.

— *Przewodnik bibliograficzny*. Varșovia. Urzędowy wykaz druków Wydanych w Polskiej Rzeczypospolitej ludowej. Biblioteka Narodowa. Instytut Bibliograficzny.

Apare din 1878. Seria nouă începe din 1920. Istoria se află la cap. VI.

— *Quarterly review of scientific publications of the Polish Academy of Sciences, the Ossolineum and the Polish Scientific Publishers. Series A. Social Sciences. Warsaw, Ossolineum*.

Dă cuprinsul sau o scurtă adnotare a lucrărilor noi apărute. În 1955 a apărut într-o serie unică, iar din 1958 apare în trei serii : A. Științe sociale (și istorie); B. Științe Biologice; C. Științe pure și tehnică.

— *Bibliographie der deutschen Zeitschriftenliteratur ... Alphabetisches, nach Schlagworten sachlich geordnetes Verzeichnis von Aufsätzen aus allen Wissens, Forschungs u. Fachgebieten die im Jahr ... in deutschsprachigen Zeitschriften, Fachblättern, Jahrbüchern, Sitzungsberichten, Sammelwerken usw. erschienen sind — Abteilung A (coperți verzi). Abt B (roșie) — Bibliographie der Fremdsprachigen Zeitschriftenliteratur*.

Cuprinde articolele apărute în presa de limbă germană și în limbi străine sub formă de indice pe subiecte în ordine alfabetică. Instrument foarte util.

— *Deutsches Bücherverzeichnis 1941—1950 ... Bearbeitet von der Deutschen Bücherei. Leipzig, 1953—1954*.

Primul volum a apărut în 1916 cuprinzând producția pe 1911—1914, fiind o continuare a lui *Index locupletissimus librorum qui ... in Germania et in terris confinibus prodierunt*. Vollständiges bücherlexicon enthaltend alle ... in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher, apărut în 1834—36 și înregistrând producția din 1750—1832.

Indicele cuprinde toate cărțile apărute în Germania, Austria și Elveția precum și cele din alte țări scrise în limba germană și grupează materialul în două serii : alfabetic pe autori (seria verde) și pe materii — Stich- und Schlagwortregister (seria galbenă).

Paralel a apărut în R. F. Germană *Deutsche Bibliographie, 1945—1950*, la Frankfurt am Main, 1952—1954.

Deutsche National bibliographie. Gesamtverzeichnis des in Deutschland erschienenen Schrifttums und der deutschsprachigen Schriften des Auslands. Bearbeitet und herausgegeben von der Deutschen Bücherei.

Bibliografia națională germană are două serii :

A. Neuerscheinungen in Deutsche Bücherei ;

B. Neuerscheinungen ausserhalb des Buchhandels.

Istoria este grupată la cap. 16 și înregistrează materialul în ordine alfabetică.

— *Jahresberichte für deutsche Geschichte*. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, herausgegeben von Fritz Hartung, Berlin, Akademie Verlag.

Volumul I pe 1949 a apărut în 1952, II 1950 în 1953, III/IV 1951/52 în 1956. Cărțile și articolele cuprinse în anuare sînt grupate astfel: Partea generală, Istorie germană în succesiunea cronologică, Discipline istorice înrudite. Unele articole și cărți sînt însoțite de adnotări.

— *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums*. Deutsche bücherei, Leipzig.

Seria nouă apare în 1945, ca o urmare, cu schimbări de titlu a lui „Allgemeines bücherlexikon oder vollständiges alphabetisches Verzeichnis aller von 1700 bis zu ende 1810—1892 erschienen Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind, I—IV 1700—1810” continuat pînă în 1944, reluat în 1945. În Germania occidentală a fost reluat sub titlul: *Halbjahresverzeichnis des deutschen Schrifttums*. Deutsche Bibliothek, Frankfurt am Main . . .

— *Magyar Nemzeti bibliografia*. Bibliografia Hungarica. Budapest Kiadja az országos Széckényi könyvtár.

Apare în 1946, lunar. Materialul clasat după clasificarea zecimală. Are și un indice alfabetic anex.

ÎN LEGĂTURĂ CU O SCRISOARE A Prof. MARCEL EMERIT

Direcția Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București a primit din partea d-lui Marcel Emerit, profesor universitar, care a studiat în trecut stările economice ale evului mediu românesc, o scrisoare în care face unele observații asupra articolului „Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea” de Șt. Ștefănescu, publicat în „Studii” nr. 1/1958 :

Cu privire la monopolurile senioriale

„Am primit de curînd frumoasele publicații de documente alcătuite de Academia Republicii Populare Romîne. Aceste materiale noi îmi dau posibilitatea să precizez multe puncte de detaliu asupra vechilor instituții romînești pe care le-am studiat acum 30 de ani. Citesc, de asemenea, în revistele dvs., articole interesante care demonstrează o reluare viguroasă a activității istorice în țara dvs. Studiile dvs. de istorie socială aduc multe lucruri noi și vor fi de mare folos istoricilor din alte țări care au, ca și mine, norocul de a le putea cunoaște.

Sînt măgulit să constat că nu se ignorează la dvs. lucrările mele din tinerețe și dacă voi face o mică rezervă în legătură cu un articol al unuia din colaboratorii dvs, vă rog să credeți că o fac cu toată simpatia. Dar adevărul trebuie să iasă din discuții amicale.

În ultimul număr din Studii, dl. Șt. Ștefănescu declară că nu împărtășește părerea emisă de mine că în vechea Romnie nu existau monopoluri senioriale¹. În articolul meu spuneam că

¹ Studii, an XI, 1, 1958, p. 61. Referire la articolul meu: *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Mélanges offerts à N. Iorga*, Paris, 1933.

aceste monopoli erau o uzurpare, relativ recentă, a boierilor. Nu există nici o urmă despre acest privilegiu în documentele publicate, anterioare dreptului scris. Și faptul că găsim servi (vecini, Rumni) posesori de mori probează că nu poate fi vorba de un monopol¹. Mai adăugăm, de altfel, din prudență: „să încerce alții mai cunoscători decât mine să-mi dovedească contrariul, bazându-se pe documente noi, dacă vor găsi”.

Sperăm că mulțimea documentelor publicate în acești ultimi ani ne vor aduce oarecare lumină în această problemă, care e de mare importanță: deoarece faptul că în aceste principate nu există un monopol seniorial, probează că ele nu derivă din „domeniu”, cum pretindeau unii istorici din Occident.

Dl. Ștefănescu spune că nu am dreptate, „fiindcă nu se poate concepe o slăbire feudală fără dreptul de monopol asupra morii”. Și citează în sprijinul opiniei sale un număr de acte de donație sau de vânzare valaha scoase din „Documente privitoare la istoria României”, B, XIII XIV, XV.

Or, nici unul din aceste documente nu dovedește că era vorba de monopoli de mori, de torcătorii sau de pive. E vorba numai de construcție (clădire) de obiectul însuși, nu de vreun drept. Cînd se dăruiește o moară, se dă în general și altceva: sălașe de Țigani (p. 41—63), o biserică, o clădire izolată depinzînd de o mănăstire (p. 57—63), vii (p. 63), o livadă (p. 125) etc. S-ar putea spune că seniorul avea monopolul acestora?

Și uneori se precizează că e vorba numai de mori de apă: „... a înălțat domnia mea morile de la Tîrgul Jiului, pe care le-a făcut popa Agaton cu munca frașilor săi, pe locul pe care Ț-a dăruit jupan Stanciu și jupan Nicuș...” (p. 83). De asemenea, e vorba de reparațiile necesare acelor mori: „... Și via de la Tîrgoviște și via de la Podgoni și 20 de sălașe de Țigani și patru mori la Didrich. Și oricîte au păzit acele mori cît timp au fost domnești, acela să le păzească și să le dreașă cînd se strică...” (p. 137).

Existența roșilor care acționează morile sau pivele cere o reglementare a modului de folosire a apei. Deci, nu stîm mirați cînd citim (p. 109): „... și le-au dat lor loc de moară în Olt, în Voila și apa Morii, apă de două roate și i-am slobozit să poată duce apă din riu pînă la moară, preunde ar vrea ei și să fie slobozi în apa lor a păscui și a mai face și alte mori și virtuape și dîrste...”.

Unde se vede vreo urmă de monopol din citirea acestor texte?

Să mă ierte dl. Ștefănescu, prin urmare, dacă nu admit părerea d-sale asupra acestui punct special dintr-un articol, a cărui valoare, de altfel, o recunosc.

Marcel Emerit

Membru corespondent la Institut de France

Șt. Ștefănescu, autorul studiului despre care este vorba, s-a adresat revistei *Studii* cu rugămîntea să publice următorul răspuns:

Împărtășind părerea prof. Marcel Emerit că „adevărul trebuie să iasă din discuții amicale”, revenim în cele ce urmează asupra problemei monopolurilor feudale în țările române.

În articolul la care se referă domnul M. Emerit² ne propuneam „să generalizăm rezultatul cercetărilor de pînă acum al căror obiect a fost studiul proprietății feudale pe teritoriul Țării Românești, de la apariția ei pînă în secolul al XVII-lea”³.

¹ *Op. cit.*, p. 243 ș. urm.

² *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în sec. al XVII-lea, în Studii*, I, 1958.

³ *Studii*, I, 1958, p. 53.

Caracterul de sinteză al articolului nostru făcea, prin urmare, să nu insistăm asupra analizei unor probleme, fără îndoială de „mare importanță”, dar care ni s-au părut a fi fost lămurite în istoriografia noastră mai nouă.

După ce se știe, studiului domnului M. Emerit despre monopolurile senioriale în vechea Românie ¹ i-au urmat cercetările în această direcție ale Valeriei Costăchel. Pornind de la analiza documentelor moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare, publicate de M. Costăchescu și necunoscute de domnul M. Emerit la data publicării articolului său, Valeria Costăchel găsea că părerea dlui M. Emerit în legătură cu inexistența în România „în epoca dreptului cutuniar a monopolurilor feudale” nu se poate susține și dovedea în mod concludent existența monopolului morii în Moldova în secolul al XV-lea și al XVI-lea ².

Ca hotărâtor în această privință V. Costăchel dădea, pe bună dreptate, documentul din 23 aprilie 1448 ³. Pe baza acestui document, Petru Voievod dăruia panului Mihail Logofăt locul morilor domnești din Baia „ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, fie torcătorie de lână sau pive de sumane sau orice sau stupă”. În continuare în document, printre altele, se spune: „Și să fie volnic pan Mihail Logofăt, să pedepsească (sublinierea noastră) și să ia de la acel om care este în hotarul lui și nu va căra la aceste mori”.

Invocând în special documentul amintit, Valeria Costăchel susținea teza existenței monopolurilor feudale în Țara Românească și Moldova și în ulterioara sa lucrare de doctorat, privind imunitățile în țările române în sec. XV—XVI ⁴.

Publicarea în ultimii ani a mării colecții de *Documente privind Istoria României* aduce lumini noi și în problema monopolurilor feudale, deși știrile în această direcție — așa cum remarcăm în articolul citat — sînt destul de sărace și nu totdeauna prea concludente, dacă sînt luate izolat. Ținînd seama de condițiile economice din țările române în sec. XIV—XVI, de predominarea în această vreme a economiei naturale — în condițiile cărcia proprietatea feudală se înfățișează ca o unitate economică — știrile prin care se dăruiește sau se întărește boierilor venitul asupra morii nu pot fi interpretate decît în sensul că li se dăruiește sau li se întărește dreptul de monopol asupra acestora. Documentele invocate de noi privesc tocmai acest drept de monopol.

Actul de donație sau întărire a morilor, în condițiile economiei naturale, nu poate fi socotit un act de dăruire sau întărire a unui simplu „obiect”, ci este vorba de mai multe, de concedarea sau recunoașterea unui „drept”, a unui „drept de monopol”. După cum dăruirea sau întărirea de sate presupunea pentru beneficiar „dreptul” de a percepe „venitul” satelor respective (de a percepe dijma, gloabe, de a obliga la munci pe țărani dependenți) tot așa dăruirea sau întărirea de mori implica trecerea pe seama feudalilor a dreptului de a percepe „venitul” morilor, rezultat din dreptul de monopol asupra acestora. Întărind mănăstirii Tismana „morile de la Țîrgul Jiului, pe care le-au făcut popa Agaton cu munca fraților săi pe locul pe care l-a dăruit jupan Stanciul și jupan Miculeș mănăstirii Tismana”, Dan al II-lea întărea mănăstirii amintite nu numai morile ca „obiect”, ci și dreptul de a percepe „venitul” ce pro-

¹ M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie (Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France, Paris, 1933, p. 243—252).*

² V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XV-e et XVI-e siècles, în Revue historique du Sud-Est Européen, XXII, 1945, p. 171—183.*

³ M. Costăchescu, *Documente Moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, vol. II, Iași, 1932, p. 313—316. Cf. și Documente privind Istoria României, veacul XIV, XV A. Moldova, vol. I, doc. nr. 272, p. 228.*

⁴ V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XV-ème et XVI-ème siècles, București, MCMXLVII, p. 89.*

venea din stăpînirea morilor construite pe domeniul mănăstirii și care făceau parte integrantă din acest domeniu, contribuind la creșterea valorii lui.

În nici unul din documentele din perioada care constituie obiectul cercetării noastre (sec. XIV - XVI) nu se găsesc știri care ar îndreptăți părerea că și țărani dependenți (vecinii, rumîni) ar stăpîni mori. Din documente reiese un singur lucru, și anume că numai feudații laici sau eclesiastici aveau în stăpînirea lor mori. Alexandru Mircea împuternicind la 26 august (1575—1576) pe egumenul de la Mănăstirea Argeș să-și țină ocina care este mai jos de Pitești, adăuga : „... părintele egumen și cu frații săi să o stăpînească (ocina) și nimeni să nu fie volnic să facă mori pe ocina Sf. mănăstiri, afară de călugări”¹.

Menținîndu-se părerea expusă în articolul citat, considerăm că dreptul de monopol feudal este strîns legat de proprietatea feudală, decurge din dreptul de stăpînire feudală, din monopolul feudaților asupra pămîntului.

Documentul pe care-l invocă dl. M. Emerit în sprijinul tezei sale că și țărani dependenți stăpîneau mori este dintr-o perioadă tîrzie (1799 martie 25) și neconcludent pentru o afirmație așa de categorică. Din documentul citat de dl. M. Emerit și care privește pe locuitorii din Breaza ca și din documente anterioare celui menționat referitoare la același sat și care nu sînt folosite de dl. M. Emerit, se vede că țărani din Breaza, făcînd mori, pive, dîrste, călcau un „drept” feudal.

La 15 decembrie 1752, domnul se adresa către ispravnicii de Prahova pentru că rumîni din Breaza fac „pe vadurile mănăstirii mori, pive, dîrste, și nici dijma după obicei, ce iaste adetul moșiei, nu vor să-și dea”². Din cuprinsul documentului menționat de dl. M. Emerit se vede că în momentul în care moșia Breaza trece pe mîna unui nou stăpîn, Constantin Vodă Hangeriu acesta „... i-au scos pe rumîni și din stăpînirea celor mori, pive și dîrste fără de voie, aruncîndu-le bani pînă dînsele”³.

Într-un articol recent aflat sub tipar și închinat problemei monopolului feudal în Moldova, D. Ciurea vine să arate că din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea sînt cazuri, este adevărat, cînd proprietarii cedează dreptul lor de monopol, în schimbul unor venituri, cedare care se poate revoca însă oriînd.

Revine, așadar, a sublinia, că nici măcar pentru perioada tîrzie, la care se referă dl. M. Emerit (sec. XVIII), țărani dependenți nu aveau „de drept” în stăpînirea lor mori. Permițîndu-le uneori țărănilor să construiască și să exploateze mori, pive, dîrste, boierii pretindeau pe baza unui *drept* pe care-l considerau numai al lor parte din venitul acestora.

Nempărtaşind părerea domnului M. Emerit despre inexistența monopolurilor feudale în țările romîne în epoca dreptului cutumiar, prețuim întru totul aportul pe care domnia sa l-a adus la studierea istoriei noastre sociale. Cercetările dlui M. Emerit ridică o serie întregă de probleme importante ; ele au stîrnit, la data apariției lor, ca și astăzi, un deosebit interes.

Șt. Ștefănescu

¹ Documente privind Istoria Romîniei, B. Țara Românească, veac. XVI, vol. IV, p. 200.

² N. Iorga, Studii și documente..., V, p. 197.

³ Ibidem, p. 203.

*O importantă lucrare privind participarea României
la războiul antihitlerist **

Literatura noastră istorică numără puține lucrări cuprinzătoare care să trateze problemele desfășurării revoluției populare, deși ele sînt așteptate cu un mare interes de masele de cititori. Iată de ce apariția recentă a studiului privind contribuția României la războiul antihitlerist a fost considerată ca o realizare importantă a istoriografiei și a literaturii militare din țara noastră.

Interesul cu care a fost primită lucrarea își găsește explicație în faptul că ea tratează participarea poporului nostru, alături de glorioasa Armată Sovietică, la cel mai drept și mai popular război — războiul împotriva fascismului german — în care nu numai luptătorii de pe front, ci întreaga țară a simțit încordarea luptei, a contribuit sub o formă sau alta și s-a bucurat de fiecare victorie dobîndită împotriva fascismului. Cîți dintre cititori nu recunosc în faptele relatate în lucrare acțiuni politice sau militare la care ei înșiși au fost părtași!

Colectivul de autori, format din cercetători științifici de la Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. și din ofițeri superiori de la Academia Militară Generală s-a străduit să strîngă un material documentar bogat, constînd în documente de partid și de stat, jurnale de operații aflate în Arhiva Marelui Stat Major, Ordine de zi ale Comandamentului Suprem al Armatei Sovietice, ale Comandamentului Armatei Romîne și ale comandamentelor marilor unități, presa contemporană, romînă și străină, și chiar mărturiile ale unor luptători pe frontul antifascist.

* Col. I. Cupaș, conf. Gh. Matei, col. I. Focșeneanu, conf. B. Bălțeanu, col. L. Ion. V. Zaharia, *Contribuția României la războiul antihitlerist*, Editura militară a Ministerului Forțelor Armate ale R.P.R., București, 1968.

Acest material a fost organizat în mod judicios, grupat pe probleme mari și pe fazele operațiunilor militare, fiind expus într-o formă, în general, atractivă. Din paginile lucrării se degajă simpatia cu care autorii au înconjurat pe cei ale căror fapte le relatează, care se transmite și cititorilor, ceea ce contribuie la rolul educativ pe care-l îndeplinește studiul recenzat să fie și mai mult întărit. Se evidențiază, mai ales, în prima parte a lucrării, rolul conducător pe care l-a îndeplinit Partidul Comunist Român în toate acțiunile întreprinse de masele populare pentru asigurarea victoriei insurecției armate de la 23 August 1944 și pentru instaurarea regimului democrat-popular în țara noastră. Mai puțin reliefat este însă rolul P.C.R. în organizarea și conducerea acțiunilor politice și militare legate de participarea României la războiul antihitlerist.

Pentru ușurarea urmării dislocării trupelor și a operațiunilor militare, autorii au întocmit un număr de 25 de scheme, care se referă la întreaga perioadă din preajma dezlănțuirii insurecției armate și pînă la ultimele acțiuni militare întreprinse de armata romînă în Cehoslovacia. Utilizînd semne convenționale simple, ele pot fi înțelese ușor chiar de cititorii nespecialiști.

★

Lucrarea cuprinde șase părți, cores-punzînd principalelor probleme tratate.

În prima parte a lucrării este tratată „Insurecția armată populară de la 23 August 1944, organizată și condusă de Partidul Comunist din România. Întoarcerea armatelor împotriva Germaniei hitleriste”. Autorii analizează, la început, situația politică și militară a României în perioada premergă-

toare insurecției armate. Este înfățișată, aici, agravarea situației economice a țării, ca urmare a pierderilor considerabile în bunuri materiale și în vieți omenești provocate de războiul nedrept dus împotriva Uniunii Sovietice și de „colaborarea” economică și militară cu Germania hitleristă.

Agravarea situației economice a determinat o înrăutățire a stării sociale a maselor de oameni ai muncii și o ascuțire și mai accentuată a raporturilor de clasă în țara noastră. Aceste fenomene au constituit baza care a generat atitudinea și lupta antifascistă a întregului popor, pe care Partidul Comunist din România și-a sprijinit acțiunea de pregătire și de desfășurare a insurecției armate.

Autorii subliniază că intensificarea urii maselor populare împotriva dictaturii fasciste și a războiului crininal antisovietic s-a produs și în legătură cu evoluția situației militare de pe front, unde armatele fasciste primeau lovituri zdrobitoare și erau silit să se retragă în dezordine, acolo unde nu erau de-a dreptul nimicite. Rezultatul acestei evoluții a fost eliberarea treptată de sub ocupația hitleristă a teritoriului Uniunii Sovietice și, apoi, a celorlalte țări cotoprite de fasciști. Acest proces a cuprins, începând din primăvara anului 1944, și România, ale cărei frontiere de nord-est au fost atinse și depășite de Armata Sovietică eliberatoare.

Declarația din 2 aprilie 1944 a guvernului sovietic prin care se arăta că Armata Sovietică, în urmărirea inamicului înfrânt, nu va interveni în nici un fel în viața internă a statului nostru, a avut un puternic răsunet în rândurile poporului român și a risipit țesătura de intrigi pe care guvernanții fasciști ai României și conducătorii partidelor istorice o construiseră pe tema unei preținse „politici expansioniste” a Uniunii Sovietice. De atunci le-a fost tot mai greu — și în cele din urmă chiar imposibil — acestor cercuri reacționare și fasciste să mai înșele o parte din populație, mai ales din rândurile micii burghezii, cu privire la pretinsa necesitate de a continua războiul antisovietic. Această clarificare care cuprindea straturi tot mai largi ale populației ușura acțiunea desfășurată de Partidul Comunist din România, de a organiza răsturnarea dictaturii fasciste antonesciene, ruperea alianței cu Germania hitleristă și întoarcerea armelor împotriva acesteia. Autorii lucrării arată, pe bună dreptate, că realizarea acestui plan avea o importanță hotărâtoare în primul rând pentru poporul nostru, pentru întregul mers al istoriei noastre, dar avea, totodată, o

mare importanță și pentru desfășurarea operațiunilor militare pe ansamblul frontului, ținând seama de poziția geografică a României, de posibilitatea organizării de către hitleriști a unor apărări succesive pe alinamente naturale favorabile, de importanța materiilor prime de care dispunea țara noastră dintre care unele, ca petrolul, erau vitale pentru continuarea unui război modern, iar altele — ca produsele alimentare — erau de mare însemnătate pentru Germania. La acestea se adăuga importanța politică pe care o avea ieșirea României din coaliția fascistă și trecerea ei de partea Națiunilor Unite, ținând seama că pentru celelalte țări din sud-estul Europei o asemenea schimbare ar fi constituit un îndemn în plus la smulgerea din alianța nefastă cu Germania hitleristă.

Apreciind toate aceste elemente, conducătorii Germaniei hitleriste au făcut eforturi disperate pentru a menține România alături de ei. Așa se explică de ce a fost trimisă aici o importantă grupare de forțe militare, care însumau, în luna august 1944, 556 000 de oameni pe front, 57 000 de oameni în interiorul României și un număr apreciabil de oameni din unitățile și formațiunile de spate, care deserveau trupele de pe front (p. 15 și schema nr. 1). De această importantă grupare de forțe inamice a trebuit să țină seama Partidul Comunist din România în organizarea insurecției armate. În mod corespunzător, a trebuit să se mărească numărul unităților militare românești aflate în București, unde urma să fie delănțuită insurecția, pentru ca împreună cu formațiunile patriotice de luptă să poată zdrobi sau dezarma unitățile hitleriste.

A fost necesară întocmirea unui plan amănunțit de acțiune, în care să se prevadă obiectivele inamice care trebuiau ocupate sau distruse, instituțiile principale ce urmau să fie ocupate, ce linii de comunicație să fie interceptate sau distruse etc.

Autorii lucrării analizează, apoi, condițiile și modul în care s-a desfășurat insurecția armată populară, subliniind rolul jucat de ofensiva victorioasă a Armatei Sovietice pe frontul Iași-Chișinău, care a nimicit sau a imobilizat principalele forțe hitleriste aflate în acest sector și a agravat la maximum criza politică a regimului fascist antonescian, al cărui aparat de stat a fost cuprins de panică. În ceea ce privește principalul sprijin al statului fascist antonescian — armata — aceasta se convinsese, o dată cu întregul popor, de caracterul nedrept al războiului în care fusese împinsă și de necesitatea doborârii

regimentului fascist. Mai mult decât atât, ea își arată tot mai ferm hotărârea de a participa activ la acțiunea patriotică de ieșire din războiul antisovietic și de luptă împotriva adevăratului dușman al țării noastre — Germania hitleristă.

În continuare sînt analizate manevrele întreprinse de conducătorii partidelor istorice și de rege spre a salva — sau măcar a menaja — regimul antonescian și spre a împiedica eliberarea țării noastre de către Armatele Sovietice. Aceste încercări s-au manifestat chiar și după 20 iunie 1944, cînd s-a constituit Blocul Național Democrat. Ele și-au găsit concretizarea în menținerea legăturilor și chiar a colaborării cu guvernul antonescian, în eforturile făcute în direcția provocării unei debarcări de trupe anglo-americane în Balcani și pe teritoriul țării noastre, iar în ultimele zile ale regimului antonescian, în încercarea de a amîna mereu ziua declanșării insurecției armate.

Consecvența și fermitatea P.C.R. au de jucat aceste uneltiri și au făcut să se adopte hotărîrea începerii insurecției armate în după amiaza zilei de 23 August 1944, cînd condițiile interne și externe erau cele mai favorabile pentru asigurarea succesului. Autorii lucrării analizează aici felul cum s-a desfășurat insurecția armată, mai întîi în Capitală, apoi în împrejurimi și în restul teritoriului țării. Ei subliniază faptul că organizatorul și conducătorul acestei acțiuni hotărîtoare pentru destinul poporului nostru a fost Partidul Comunist din România, care a știut să lîmbine lupta forțelor populare cu acțiunea soldaților, ofițerilor și generalilor patrioți din armată, în scopul doborîrii dictaturii fasciste antonesciene și a întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste. Faptul că întreaga noastră armată a acționat ca un singur om, fără defecțiuni, în împrejurările grele ale smulgerii din dispozitivul frontului hitlerist și ale începerii operațiunilor militare împotriva unui inamic puternic înarmat și stăpîn pe principalele puncte strategice din țară, dovedește atât starea de spirit antifascistă din rândurile armatei, cît și priceperea de care a dat dovadă P.C.R. în munca de lămurire desfășurată în armată și în rîndul populației civile, în legătură cu adevăratul caracter al regimului antonescian și cu adevăratele țeluri ale războiului antisovietic.

★

În partea a doua a lucrării, autorii analizează rolul jucat de Partidul Comunist din România în mobilizarea și însuflețirea întregului

popor pentru lupta împotriva Germaniei hitleriste.

Această acțiune patriotică întreprinsă de P.C.R. se situează pe linia obiectivelor insurecției armate; ea s-a desfășurat nu numai în condițiile greutăților inerente unei campanii militare împotriva unui dușman ce suferise o înfrîngere după alta, dar care nu fusese încă zdrobit, ci și în condițiile sabotării participării țării noastre la acest război de către conducătorii partidelor istorice și de către majoritatea reacționară din guvernele prezidate de Sănătescu și Rădescu.

Autorii analizează eforturile deosebite depuse de P.C.R. pentru a mobiliza posibilitățile militare și economice ale țării noastre, în lupta de zdrobire, alături de Armata Sovietică, a trupelor hitleriste.

Această luptă, dusă sub lozincă „Totul pentru front, totul pentru victoria împotriva fascismului”, se împletea cu lupta pentru instaurarea, în țară, a unui regim democratic, pentru înfăptuirea reformei agrare și pentru refacerea economică a țării. În luptă cu forțele reacționare dinăuntru, sprijinite de cercurile imperialiste occidentale, masele populare, organizate și conduse de P.C.R., au obținut o victorie hotărîtoare prin instaurarea, la 6 martie 1945 a puterii populare.

În lucrare se subliniază faptul că venirea la conducerea țării a primului guvern democrat, în care clasa muncitoare avea un rol hotărîtor a accelerat ritmul transformărilor revoluționare. Pe planul purtării războiului antihitlerist, instaurarea puterii populare a însemnat o intensificare a efortului depus de statul nostru, care a sprijinit și a organizat elanul maselor în lupta împotriva fascismului hitlerist.

★

În partea a treia și apoi în a patra și a cincea este înfățișată contribuția adusă de România la efortul depus de Uniunea Sovietică și de aliații ei din coaliția antihitleristă în cadrul războiului antifascist.

Această contribuție s-a manifestat în primul rînd pe planul acțiunilor militare, și în al doilea rînd, prin efortul economic pe care țara noastră l-a făcut pentru susținerea frontului cu material de război, cu hrană și cu echipament.

Luptînd, la început, pentru eliberarea teritoriului țării noastre de sub ocupația hitleristă, armata romînă și-a continuat, apoi, acțiunea sa alături de Armata Sovietică în luptele pentru eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei.

În ceea ce privește operațiunile militare întreprinse pentru eliberarea întregului teri-

toriu al României, înfățișate în partea a treia a lucrării (p. 182—275), autorii arată că armata noastră a avut la început misiunea de a acoperi concentrarea forțelor române și sovietice în Transilvania și Banat, cu scopul ca aceste forțe, grupate în Frontul II Ucrainean, să se poată organiza în vederea ofensivei ce avea să o dezlănțuie în podișul Transilvaniei și la vest de Munții Apuseni. Îndeplinirea acestei misiuni comporta, în mod implicit, respingerea încercărilor forțelor fasciste de a desfășura acțiuni ofensive pentru ocuparea aliniamentului Carpaților meridionali, care oferea importante avantaje strategice în raport cu înaintarea grosului armatelor sovietice spre Transilvania și Ungaria. Această misiune a fost îndeplinită pînă la 5 octombrie 1944, după care dată Frontul II Ucrainean a declanșat ofensiva sa la vest de Munții Apuseni și în podișul Transilvaniei. În Frontul II Ucrainean erau încadrate și cele două armate române: Armata I și Divizia de Voluntari „Tudor Vladimirescu”, în stînga Frontului, respectiv la vest de Munții Apuseni, și Armata a IV-a la aripa dreaptă, în podișul Transilvaniei (p. 184 și schema nr. 3).

Autorii lucrării fac o expunere amănunțită a misiunilor ce reveneau fiecărei din marile unități și fiecărei unități ce compuneau cele două armate române, atât în zilele imediat următoare lui 23 August 1944, cînd pe primul plan s-au situat acțiunile de acoperire a frontierelor și de lichidare a forțelor hitleriste din interior, cît și în perioada ulterioară, cînd s-a trecut, alături de Armata Sovietică, la ofensiva de eliberare a întregului teritoriu al țării, inclusiv a părții de nord-vest a Transilvaniei și, apoi, la continuarea ofensivei împotriva trupelor hitleriste, pe teritoriul Ungariei și al Cehoslovaciei.

Pe baza unui material documentar bogat, sînt înfățișate principalele acțiuni militare întreprinse de armata română în partea din sud-estul Transilvaniei (p. 193—290), în centrul podișului Transilvaniei (p. 200—206), în Banat și la vest de Munții Apuseni (p. 206—224), apoi sînt arătate și explicate operațiunile militare întreprinse de Armatele I și a IV-a pentru eliberarea Transilvaniei de Nord. La 25 octombrie 1944 această acțiune se încheia în mod victorios, cu eliberarea orașelor Satu Mare și Carei (p. 263). Odiosul Dictat de la Viena era, astfel, zdrobit prin eroismul ostașilor români și al ostașilor sovietici.

Lupta comună a celor două armate, în cadrul războiului drept antifascist, a făcut sa se cimenteze frăția și solidaritatea dintre poporul nostru și cel sovietic, frăție ce își

găsea teineul nu numai în interesele comune ale celor două popoare, ci și într-o multiseculară tradiție de luptă împotriva unor dușmani comuni.

O dată cu terminarea eliberării întregii Transilvanii de sub ocupația fascistă se încheia pentru armata noastră o primă etapă de luptă, care durase două luni de zile și care adusese importante succese militare și politice.

Bilanțul acestor operațiuni arată eliberarea a 872 de localități, dintre care 8 orașe și 18 localități mai importante (p. 269).

În cursul luptelor, ostașii români au dat dovadă de mult eroism, al cărui izvor rezida în patriotismul fierbinte care-i anima și în conștiința cauzei drepte pentru care luptau.

Autorii lucrării citează aici numeroase exemple de eroism ale ostașilor și ofițerilor români.

Astfel, soldații și ofițerii Regimentului 7 artilerie grea au cerut în primele zile după 23 August 1944 să li se dea posibilitatea de a lupta împotriva hitleriștilor. Comandantul artileriei Armatei a 7-a de gardă sovietice și-a dat aprobarea ca acest regiment să intre în compunerea artileriei armatei, de unde a sprijinit unitățile sovietice și române ce luptau pe Valea Trotușului și, apoi, în partea de sud-est a Transilvaniei (p. 190).

Un alt exemplu l-au oferit ofițerii și ostașii Comandamentelor 103 și 104 munte, ai Brigăzii 6 artilerie, ai unor companii de aruncătoare grele din Divizia 4 infanterie care, în condițiile ruperii țării noastre din alianța cu Germania hitleristă, s-au reorganizat și au constituit Divizia 103 munte. Acționînd, apoi, în cadrul Armatei 7 de gardă sovietice, această divizie și-a adus aportul său în lupta împotriva hitleriștilor, fapt care a fost apreciat în mod elogios și de comandantul Armatei Sovietice (p. 190).

Atașamentul armatei române la cauza luptei antifasciste s-a dovedit a fi foarte puternic la toți soldații și ofițerii. Lucrarea citează, sub acest raport, cazul unei unități de aviație din Tecuci. Primînd ordin — imediat după 23 August 1944 — să se deplaseze din Moldova la Craiova și nedispunînd de mijloace de transport și de subsistență — în condițiile grele din acea regiune — s-a adoptat propunerea unor soldați și ofițeri ca fiecare să se deplaseze pe cont propriu și să se întilnească, la data de 1 septembrie 1944, la Craiova. Rezultatul a fost că toți ofițerii și soldații acestei unități s-au întilnit, la data și locul stabilit (p. 191).

Numai patriotismul fierbinte, izvorînd din conștiința dreptății cauzei luptei antifasciste,

a putut înflăcăra o întreagă unitate militară în așa fel încât să acționeze — în împrejurări grele — ca un singur om.

★

Continuându-și acțiunile sale ofensive, armata română a atins frontiera Ungariei și s-a angajat, alături de Armata Sovietică, la lupta pentru eliberarea acestei țări.

Autorii lucrării înfățișează, în această parte, principalele bătălii la care a participat armata noastră: luptele de la Debreșin, operațiile militare pentru eliberarea Budapestei și acțiunile din munții Bükk și Matra (p. 276—377 și schemele nr. 8, 9, 10, 11 și 12). Efectivele angajate de armata noastră în aceste lupte s-au ridicat, la un moment dat, la 17 divizii de infanterie și cavalerie, precum și un Corp aerian. Ele au provocat inamicului pierderi considerabile, care se cifrează la peste 5 000 morți și peste 20 000 prizonieri capturați de trupele noastre, pe lângă mult material de război.

Rezultatele acțiunilor militare desfășurate pe teritoriul Ungariei, acțiuni la care a participat și armata română, au avut o valoare deosebită. În primul rând, ele au eliberat de sub ocupația fascistă poporul maghiar, care a dobândit, astfel, posibilitatea trecerii pe drumul unei vieți noi, pe drumul construirii socialismului.

Totodată, eliberarea Ungariei a deschis drum înaintării victorioase a armatelor sovietice și române spre Cehoslovacia și — prin înaintarea pe Valea Dunării — calea spre Viena, centru economic și strategic de mare importanță pentru Germania hitleristă. Se adaugă la acestea valoarea bunurilor — în deosebi alimentare — pe care le reprezenta câmpia Tisei și care de acum înainte n-au mai putut fi folosite de hitleriști.

Autorii lucrării subliniază și faptul că armata română a dat dovadă nu numai de un deosebit eroism în luptă, ci și de un cald spirit de umanitate și frăție cu poporul vecin maghiar, pe care l-a ajutat, în împrejurările grele ale războiului, cu alimente, cu medicamente, la muncile agricole și la transporturi (p. 375—376).

Poporul maghiar a apreciat în mod deosebit această comportare a trupelor noastre. Rolul eliberator jucat de armata noastră alături de cea sovietică, pe teritoriul Ungariei și atitudinea plină de omenie pe care au avut-o trupele noastre, au cimentat prietenia dintre poporul român și poporul vecin maghiar, între care există raporturi strânse de colaborare și prețuire reciprocă.

★

Ultima parte a lucrării se ocupă de contribuția armatei române la eliberarea Cehoslovaciei (p. 379—549 și schemele 14—25).

Aceste acțiuni militare sînt împărțite de autori după un criteriu geografic: acțiunile desfășurate de la frontiera ungaro-ceslovacă pînă la Gron; acțiunile de la Gron la Morava și cele de la vest de Morava. În afară de această tratare care respectă criteriul zonelor de operațiuni militare, autorii acordă un loc separat acțiunilor întreprinse de Regimentul 2 care de luptă la operațiile din Cehoslovacia și Austria, precum și acțiunilor Corpului aerian român.

Din paginile lucrării reiese efortul deosebit depus de trupele noastre în învingerea unor mari greutăți, care țineau de înverșunarea cu care inamicul căuta să-și apere ultimele poziții pe care le mai avea, de înzestrarea tehnică superioară a acestuia, dar și de condițiile naturale vitrege, ca iarna aspră și numeroasele masive muntoase ce trebuiau să fie străbătute.

Eroismul de care au dat dovadă și aici soldații și ofițerii armatei noastre a depășit însă, aceste greutăți și, la capătul a cinci luni de lupte, teritoriul Cehoslovaciei a fost eliberat de sub ocupația fascistă și prin contribuția substanțială a armatei noastre. În cursul acestor operațiuni militare au fost cucerite opt masive muntoase, au fost forțate patru cursuri de apă importante, au fost eliberate 1 722 de localități, printre care 31 de orașe și 86 de localități importante. În afară de aceasta, armata română a participat la luptele pentru eliberarea unor mari orașe ca Kosice, Lucenec, Zvolen și Bratislava (p. 522—524), luptînd cu eroism, fără a-și fi precupețit nici jertfele de sînge pe care a trebuit să le dea și care s-au ridicat la 55 000 de morți și răniți.

Autorii lucrării citează numeroase cazuri de eroism individual și colectiv. Astfel, în noaptea de 5/6 mai 1945, Regimentul 38 infanterie a atacat orașul Koetîn pe care l-a eliberat după lupte grele de stradă. Regimentul a ajuns cel dintîi la podul de peste râul Morava (p. 506). Din acest regiment, este citat locotenentul Gheorghiu Aurel, care, în fruntea companiei sale de tunuri antitanc, a rezistat contra atacurilor inamice pînă ce a căzut ca un erou la postul său. Dîrzenia unității sale și a sa personală a adus un aport însemnat în respingerea inamicului și în eliberarea orașului Koetîn.

Un alt exemplu de eroism l-a dat locotenentul de rezervă Roșiescu Ion, comandant de pluton în Regimentul 2 care de luptă; în fruntea ostașilor săi el a pătruns atînc în

dispozitivul inamic, nimicind multe cuiburi de foc ale acestuia. Surprins de un contraatac de tancuri „Pantera”, el nu s-a dat înapoi de a primi lupta, chiar în aceste condiții de vădită inferioritate materială. A reușit să distrugă unul din tancurile inamice și a luptat până ce a căzut zdrobit de un proiectil dușman (p. 513).

Aceste fapte de vitejie s-au săpat în amintirea poporului cehoslovac, care cinstește cu pietate memoria eroilor români căzuți pentru eliberarea țării prietene.

Lupta Armatei Sovietice și a armatei Române pentru eliberarea Cehoslovaciei și participarea Corpului de armată cehoslovac, format pe teritoriul Uniunii Sovietice, a făcut să se cimenteze pentru totdeauna frăția dintre poporul sovietic, poporul român și poporul cehoslovac, unite atunci pe câmpul de bătălie, unite azi în țelul comun de construire a societății socialiste și comuniste.

★

Lucrarea „Contribuția militară a României la războiul antihitlerist” reprezintă un aport deosebit de important în cunoașterea luptei duse de poporul nostru sub conducerea Partidului Comunist împotriva dictaturii fasciste antonesciene și, apoi împotriva Germaniei hitleriste, pentru eliberarea țării noastre ca și pentru eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei. Ea îndeplinește, sub acest raport, nu numai un rol instructiv, ci și un înalt rol educativ, în special în rândurile tineretului, pentru care spiritul de luptă dărză și de jertfă al comuniștilor și al ostașilor de pe front constituie o minunăță pildă de iubire de patrie.

Cu toate aceste incontestabile merite, lucrarea recenzată nu este lipsită de unele scăderi și neajunsuri. Astfel, materialul faptic, deosebit de abundent, nu este suficient de sistematizat și interpretat, în unele cazuri prezentarea lui avînd caracterul unui reportaj militar. Din acest punct de vedere, se remarcă o deosebire evidentă între modul cum sînt prezentate primele două părți — unde interpretarea și poziția autorului sînt prezente întotdeauna — și celelalte părți, care se referă la participarea României la războiul antihitlerist, unde interpretarea este mai slabă. Adăugăm că această lipsă se resimte atît în ceea ce privește interpretarea politică, cît și cea referitoare la știința și arta militară utilizate în diferite acțiuni. O asemenea corință nu se prinde numai unei lucrări de specialitate militară, ci și unei de popularizare, bineînțeles în acest din urmă caz ea urmînd să fie rezolvată prin mijloace potrivite, care să o facă accesibilă maselor largi de cititori.

Pe aceeași linie, considerăm că ar fi trebuit să se facă o selecție mai riguroasă a materialului faptic în scopul de a se scoate în relief cele mai de seamă bătălii, în care armata noastră a făcut dovada aleselor sale însușiri de luptă și de patriotism; înșirarea prea multor elemente de amănunt, ținînd de organizarea unităților, face adeseori ca expunerea să se apropie de un „jurnal de operațiuni” și reliefaarea faptelor celor mai semnificative să nu se poată realiza.

Considerăm că și în ceea ce privește organizarea materialului și expunerea faptelor există unele neajunsuri. Astfel, în partea a cincea a lucrării s-a adoptat criteriul expunerii pe faze de operațiuni, legate de regiunea în care s-au desfășurat acțiunile militare. Acest criteriu, care este cel mai just, nu este urmat cu consecvență, întrucît se tratează aparte, în capitole separate, acțiunile Regimentului 2 care de luptă și acțiunile Corpului aerian român. Este adevărat că Regimentul 2 care de luptă și-a început acțiunea în Cehoslovacia mai tîrziu (la 26 februarie 1945), iar Corpul aerian român a desfășurat o activitate specifică acestei arme, dar aceste elemente nu împiedică tratarea acțiunilor lor în cadrul acțiunilor grosului armatei române, respectîndu-se, astfel, un criteriu unitar de tratare.

O altă deficiență în organizarea materialului datorită se pare concepției autorilor în această problemă — se constată și în partea întâi a lucrării. Aici există un prim capitol, intitulat „Situația politică și militară a României în prima jumătate a anului 1944” un al doilea capitol care tratează „Pregătirea insurecției armate populare” și al treilea capitol, intitulat „Victoria insurecției armate populare de la 23 August 1944”.

În primul capitol sînt expuse, pe lîngă problema privind situația economică, socială și politică a țării noastre în prima jumătate a anului 1944, și unele acțiuni înlăptuite de P.C.R. ca: înlăturarea agenturii dușmane din conducerea partidului la 4 aprilie 1944, realizarea Frontului Unic Muncitoresc la 1 mai 1944 și crearea Blocului Național Democrat la 20 iunie 1944. Considerăm că aceste acțiuni, ca cea care a asigurat Partidului Comunist o conducere fermă și devotată, crearea F.U.M., care a realizat unitatea de acțiune a clasei muncitoare, ar fi trebuit să fie incluse și tratate în capitolul 2 al lucrării, care are ca temă pregătirea insurecției armate.

Autorii consideră — se pare — că din pregătirea insurecției fac parte numai acțiunile legate de pregătirea *militară* a acesteia (p. 34—35). Or, aceste acțiuni reprezintă numa,

pregătirea *imediată și nemijlocită* a insurecției, care a fost posibilă în urma realizării celorlalte acțiuni ale P.C.R. amintite mai sus.

Uneori lipsesc anumite precizări care ar fi fost necesare. Astfel, la p. 186—187 se vorbește de întocmirea — la secția de operații a Armatei I — a unui studiu amănunțit în legătură cu modul de acțiune al acestei armate, în eventualitatea unor atacuri din partea forțelor hitleriste și hortiste asupra Transilvaniei și Banatului. Acest plan de acțiune — întocmit încă din luna martie 1944 — a fost prezentat la 22 august 1944 Marelui Stat Major de către șeful secției de operații al Armatei I și a fost pus în aplicare imediat după declanșarea insurecției armate.

Autorii însă nu arată de cine a fost întocmit acest plan.

O altă lipsă a lucrării o constituie faptul că, în ultimele trei părți, care tratează propriu-zis tema propusă, rolul Partidului Comunist din România este destul de slab înfățișat și atunci când se face aceasta, el îmbracă mai mult forma unor afirmații cu caracter general,

fără să se arate în mod concret în ce fel au reușit comuniștii să însuflețească clanul soldaților și ofițerilor în lupta antifascistă, cum a fost legată această luptă de țelurile adincilor prefaceri sociale și politice pentru care lupta poporul nostru în interiorul țării.

De altfel, în această parte a lucrării nu se arată în mod satisfăcător nici legătura strânsă care a existat între front și spatele frontului nu este prezentată în mod concret contribuția pe plan economic a țării noastre în susținerea războiului antifascist.

Aceste lipsuri nu scad însă meritele incontestabile ale lucrării care aduce o contribuție importantă la cunoașterea luptei revoluționare a poporului nostru.

În preajma împlinirii a cinsprezece ani de la înfăptuirea insurecției armate și de la desfășurarea războiului antihitlerist, faptele de vitejie relate în lucrare constituie și un îndemn la cinstirea memoriei bravilor fii ai patriei, care și-au dat viața în lupta dreaptă împotriva fascismului.

A. Petric

CONSTANTIN N. VELICHI, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*

București, 1958, 426 p. Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.

Mișcarea pentru emanciparea poporului bulgar aflat sub stăpânirea otomană de câteva veacuri a cunoscut o etapă importantă la jumătatea sec. XIX în perioada când popoarele vecine, ca sîrbii și români, ajunseseră la un stadiu avansat al luptei lor pentru recîștigarea independenței. Fruntașii emigranților bulgari în Țara Românească, Moldova, Basarabia și Rusia de sud au organizat în prima jumătate a secolului XIX primele acțiuni de mai mare amploare pentru eliberarea patriei lor. La mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843, emigranții bulgari au participat cu contingentul cel mai numeros. De aceea mulți dintre istorici au fost tentați să numească aceste mișcări revoluționare „răscoalele bulgarilor din 1841—1843”. Despre aceste mișcări revoluționare care premerg lupta pentru renașterea națională a poporului bulgar din a doua jumătate a sec. XIX se ocupă Constantin N. Velichi în prezenta lucrare.

Încă de acum doi ani, autorul a căruia activitate în domeniul cercetărilor relațiilor romîno-bulgare este cunoscută, a anunțat

primele sale concluzii privind această problemă în articolul intitulat: *Cu privire la literatura istorică asupra mișcărilor revoluționare de la Brăila din 1841—1843* (vezi *Studii*, 1956, nr. 4, p. 157—165). Cu acest prilej au fost analizate în mod critic lucrările franceze, rusești, bulgare și românești privind mișcările revoluționare din 1841—1843 de la Brăila.

Față de lucrările anterioare care se ocupă cu această problemă sau care se referă la unele din multiplele ei aspecte, lucrarea de față reprezintă un stadiu mai avansat, o adevărată sinteză a problemei bazată pe o nouă interpretare a documentelor cunoscute pînă acum precum și pe interpretările unor documente inedite foarte prețioase. O altă calitate a lucrării lui Constantin C. Velichi este aceea că mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843 sînt prezentate în ansamblul dezvoltării istorice a poporului bulgar aflat sub stăpînirea otomană și a activității emigranților bulgari aflați pe teritoriul țării noastre. Astfel, un capitol al lucrării se ocupă cu *Bulgaria la sfîrșitul*

sec. XVIII și începutul sec. XIX (p. 11), iar un altul cu *Bulgarii din Țara Românească și din sudul Rusiei* (p. 18).

Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843 sînt prezentate totodată în strînsă legătură cu mișcările revoluționare antiotomane din Bulgaria din anii 1835—1841 (p. 27). Autorul face legătura dintre lupta emigranților bulgari din Țara Românească, Moldova, Basarabia și sudul Rusiei cu emigranții sîrbi și greci din aceleași regiuni și ajunge la concluzia că în unele cazuri a fost o adevărată luptă comună împotriva turcilor. Referitor la aceasta se stabilește rolul lui Miloș în vremea cînd era principe al Serbiei și mai ales după aceea, cînd se afla refugiat în Țara Românească. De-a lungul celor trei mișcări revoluționare din 1841, 1842 și 1843, autorul stabilește rolul de conducător „din umbră” al acestui dușman neînfricat al turcilor, care crease în această vreme o adevărată rețea de conspiratori pe teritoriul țării noastre, în Bulgaria și în sudul Rusiei.

Mișcările revoluționare din 1841—1843 de la Brăila sînt studiate de autor în mod separat (p. 35, 66 și 102) după care trage concluziile privind caracterul fiecărei mișcări în parte. Un ultim capitol al lucrării îl constituie *Rebeliunea de la Telega* (1844), care de altfel nu este o mișcare revoluționară, ci mai de grabă reprezintă o „explicație” a unor puncte obscure din desfășurarea mișcărilor revoluționare din 1841—1843.

Lucrarea lui Constantin C. Velichi este un studiu de istorie balcanică caracterizat de o bună orientare bibliografică bazată pe cunoașterea tuturor lucrărilor bulgărești referitoare la această perioadă dintre care unele sînt pentru prima dată folosite la noi. Trebuie subliniate elementele noi ce vin să completeze tot ceea ce se cunoaștea pînă acum cu privire la aceste mișcări. Astfel, pentru prima dată se scoate în evidență rolul lui Miloș în aceste mișcări, legăturile dintre ele (în special dintre prima și a treia), faptul că Andrei Deșu și Const. Suțu au luat parte nu numai la mișcarea din 1843, ci și la aceea din 1841 etc. Se dau în această lucrare date clare cu privire la cetașii din prima mișcare care fuseseră trimiși la Telega fără judecată, grațierea lor de către Bibescu, expulzarea capitănelului Tatiei în Serbia. Sentințele referitoare la procesele mișcărilor revoluționare de la Brăila și rebeliunea de la Telega se publică acum pentru prima dată și aduc o lumină puternică asupra acestor mișcări. Important este faptul că cele trei mișcări apar acum nu ca simple mișcări ale bulga-

rilor emigranți — așa cum au fost considerate de istorici pînă acum — ci ca niște mișcări complexe la care participă alături de aceștia și emigranți sîrbi și greci. Autorul a stabilit clar poziția revoluționară (capitanul Vasili Vilcov și G. S. Racovski) și nerevoluționară (Andrei Deșu, Costache Suțu) a principalelor căpetenii din aceste mișcări.

În legătură cu prezentarea mișcărilor revoluționare de la Brăila din 1841—1843 se pot face unele observații. În primul rînd autorul a situat desfășurarea acestor mișcări revoluționare în atmosfera decăderii evidente a puterii centrale otomane de la începutul sec. XIX. Totuși, în cursul expunerii celor trei mișcări revoluționare nu se mai revine de loc asupra acestei atmosfere favorabile desfășurării lor. Aceasta ar fi explicat în mare măsură de ce emigranții bulgari, greci și sîrbi întocmesc planuri de răscoală antiotomană uneori fanteziste. Iată de ce era nevoie să se arate că în anii 1840—1850 imperiul otoman trece printr-o acută criză. Are loc descompunerea teritorială în Orientul apropiat, cînd Mehmed-Ali, Imputernicitul sultanului în Egipt, și fiul său Ibrahim luptă pentru despărțirea unor provincii de Imperiu. În această luptă se amestecă interesate Franța și Anglia. Or, amestecul Rusiei în mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843 ar fi fost mai ușor explicat prin aceea că această putere europeană voia să contracareze acțiunile anglo-franceze din Orientul apropiat.

O altă observație este în legătură cu participarea elementului românesc la aceste mișcări. Mișcările revoluționare din 1841—1843 au fost cunoscute de acea parte avansată a boierimii și de acea parte a burgheziei care mergea pe drumul revoluționar din anii 1839—1840. În 1840 se descoperă chiar un important complot antigubernamental. Oare dacă în 1843—1844, cînd se constituise societatea secretă „Frăția” și se urmărea de unele elemente interesate „răsturnarea lui George Bibescu” aceste elemente interesate nu ar fi avut un succes asigurat prin antrenarea forțelor autohtone decît prin antrenarea unor emigranți cu planuri aventuriste? Or, acest lucru nu a fost urmărit de autor în analiza planurilor revoluționare din 1843.

Lucrarea este însoțită de 215 documente interne inedite importante din care remarcăm: Sentința Divanului judecătoresc Secția Criminală în procesul tulburărilor de la Brăila din iulie 1841 (nr. 77, p. 260—282); Sentința dată de Divanurile împreunate în procesul celui de-al treilea complot de la

Brăila (nr. 126, p. 316—339); Sentința Divanurilor Împreunate în procesul condamnaților care au făcut rebeliunea de la Telega din 1844 (nr. 167, p. 371—388). Autorul a avut fericita inspirație ca documentele din anexa lucrării să fie grupate pe principalele probleme urmărite și anume: A. Documente relative la mișcările din 1841—1842 (nr. 1—97, p. 219—297); B. Documente relative la mișcarea din 1813 și la rebeliunea de la Telega (nr. 98—192, p. 297—405); C. Documente referitoare la căpitanul Vasili Vilcov (nr. 193—215, p. 405—422). Pentru o mai bună orientare autorul a prezentat cuprinsul documentelor într-o listă separată (p. 201—218).

La anexa documentelor s-au strecurat unele erori de aranjare cronologică, de exemplu documentul nr. 52 din 18 august 1843 apare după documentul nr. 50 din 21 august 1843 etc. Ar fi fost bine ca documentele să fi fost inserate în strictă ordine cronologică. De asemenea, s-au strecurat unele necorespondențe de date între lista documentelor și documentele propriu-zise, de exemplu în listă doc. nr. 149 apare cu data de 31 iunie 1844, în loc de 31 iulie 1844 (p. 213,

361) etc. La unele documente acestea se explica prin faptul că s-a luat drept dată sigură data înregistrării documentului și nu data emiterii. La altele, autorul a ținut ca documentele referitoare la o anumită persoană (de exemplu Rafail Pandele) să apară grupate, încalcând chiar principiul strict cronologic. Era bine ca autorul să traducă în românește și cele două mici texte grecești ce reprezintă răs-punsul unor cetași anchetați (p. 327, 329). Alcătuirea unui plan al orașului Brăila spre a se arăta topografic cum s-au desfășurat, în 1841—1843, atît acțiunile revoluționarilor cît și ale forțelor armate ale guvernului țării, ar fi fost de folos. Ar fi fost bine, de asemenea, ca autorul să fi adăugat un indice general sau măcar unul de persoane. Pentru istoricii bulgari care se interesează atît de mult de toți cetașii, voluntarii sau căpeteniile acestor mișcări, indicele ar fi fost de mare utilitate.

În concluzie, studiul lui Constantin N. Velichî vine să umple un gol atît în istoriografia bulgară cît și în cea românească, și este necesar să fie folosit la redactarea tratatelor de istorie ale celor două țări.

C. Șerban

PAUL ROUSSET, *Histoire des croisades*

Paris, 1957, 304 p.

În ultimii ani se observă în literatura istorică a țărilor capitaliste un interes sporit pentru studiul cruciadelor și a statelor formate în urma cuceririi latine în Orient. Istoricul englez S. Runciman este autorul unei istorii a cruciadelor în trei volume; o alta, proiectată în cinci volume, este în curs de apariție în S.U.A. — opera colectivă sub conducerea lui Kenneth Setton, profesor la universitatea din Philadelphia. Alte lucrări de un caracter mai special au apărut în număr destul de mare în acești ani. Desigur, nu întîmplător una din temele de medievistică, dezbătute la Congresul internațional de științe istorice de la Roma, au fost cruciadele. Preocupările istoricilor occidentali pentru această problemă trebuie legate de politica agresivă a cercurilor imperialiste împotriva lumii arabe, deținătoare a unor bogate resurse petrolifere. Autorul volumului, a cărui prezentare o facem în rîndurile ce urmează, explică cu destulă claritate aceste tendințe, chiar în prefață

el scrie că „ideea de cruciadă nu a dispărut din conștiința contemporanilor” nici pînă astăzi (p. 11). Volumul, o lucrare de sinteză destinată marelui public, reia o serie de teorii discutabile, pe care P. Rousset le-a dezvoltat în studiile sale anterioare¹.

Volumul cuprinde întreaga istorie a cruciadelor, începînd cu prima cruciadă și sfîrșind cu coalițiile antiotomane pînă în secolul al XVI-lea. Preferințele și atenția autorului se îndreaptă însă asupra primei cruciade, pe care o consideră cea mai „pură” și din această cauză consacră împrejurărilor premergătoare și evenimentului în sine mai mult de o treime din întreg volumul. Pentru P. Rousset, istoria cruciadelor s-ar împărți în două etape: prima etapă s-ar sfîrși cu

¹ Paul Rousset, *Les origines et les caractères de la première croisade*, Neuchâtel, 1945; *L'idée de croisade chez les chroniqueurs d'Occident*, în *Rivista di storia internazionale di scienze storiche* (I), p. 547—563, Firenze, 1955.

intervenția lui Ludovic al IX-lea în Tunis, iar cealaltă, cu războaiele în care s-au invocat pretexte religioase. Cu alte cuvinte, autorul are «originala» idee să lege cruciadele de Războiul de 30 de ani, războiul lui Cromwell, răscola din Veneția și războiul lui Napoleon în Spania — pe aceeași linie atribuie lui Cristophor Columb o „idee misionară și o voință de cruciadă” (p. 287). Fără să o mărturisească direct, lasă cititorului să înțeleagă că războaiele de cotopire colonială se integrează pe aceeași linie. Aceste câteva sublinieri demască întregul substrat politic al lucrării.

Explicarea cauzelor primei cruciade învederează concepția idealistă a autorului. Cruciaza nu este rezultatul unui lung proces social-economic, ci mai ales un accident istoric, creația unui om, papa Urban al II-lea, fructul unei voințe libere (p. 37). Prădăciunile, distrugerile, pierderile de vieți omenești — bilanțul necurmărilor războaiele duse de feudalii latini împotriva popoarelor din Orientul apropiat, sînt, după expresia autorului, „un eveniment nou și minunat” (p. 13). Chiar dacă, ceva mai departe, recunoaște că entuziasmul inițial i s-a substituit treptat un spirit „colonial” și „imperialist”, — folosește acești termeni modernizați numai pentru a da iluzia unui început etic seriei nesfîrșite de războaie cotoipitoare duse împotriva lumii arabe.

Cruciadele ar fi fost inițiate de papalitate, în concepția autorului, pentru a curma starea de război permanentă în Occident. Datorită intervenției pontifului, Occidentul în urma cruciadei „și-a regăsit unitatea pierdută și a căpătat conștiința forței sale” (p.17). Cu alte cuvinte, papalitatea, care, fără îndoielă din dorința de a-și extinde dominația spirituală în Orient, a contribuit într-o largă măsură la declanșarea cruciadelor, este prezentată ca un campion al luptei pentru pace în evul mediu. Este inutil să amintim de necurmățile războaiele civile și între state — rezultatul manevrelor diplomatice ale papalității — pentru a învedera totala netemeinicie a unei astfel de susțineri. Autorul mai găsește și o altă explicație pentru cruciade. Acestea ar fi avut caracterul unor diversiuni strategice de natură să slăbească rezistența forțelor arabe din Spania (p. 33), unde creștinii se găseau angajați într-un război eliberator. În realitate lumea arabă se afla în secolul al XI-lea în plin proces de fărîmîtare feudală și este greu de înțeles cum atacul împotriva seldjukizilor din Siria ar fi putut ajuta ofensiva din Spania. Dealtfel, prima

cruciadă nici nu a fost resimțită dincolo de frontierele Siriei și Palestinei¹.

În problema mult dezbătută dacă Imperiul bizantin a cerut ajutorul Apusului împotriva turcilor, P. Rousset adoptă un punct de vedere reluat de curînd de P. Charanis, după care trimișii lui Alexis I Comnen s-ar fi găsit la Piacenza (Plaisance) pentru a solicita sprijinul Papii². În trecut discuția a fost dusă în jurul unei preținse scrisori a lui Alexis I Comnen adresată contelui Robert de Flandra. Falsul a fost însă pe deplin stabilit de F. Chalandon.³ Mărturiile folosite de P. Charanis, sînt însă prea vagi sau la distanță de două veacuri și nu se poate pune vreo bază pe ele⁴.

Cruciada populară ar fi fost — după P. Rousset — rezultatul entuziasmului stîrnit de cuvintele Papei Urban al II-lea la Conciliul din Clermont (p. 56) și nu încercarea maselor țărănești de a se elibera de jugul feudal. Pentru autor, fenomenele istorice au ca factor determinat acțiunea cîte unui personaj. Prima cruciadă este opera lui Urban al II-lea, crearea regatului Ierusalimului este opera lui Baudoin I, iar cruciada a doua este opera lui Bernard de Clairvaux. Autorul nu scapă nici un prilej pentru a-și susține concepțiile sale idealiste, fără să se preocupe de concluziile la care se poate ajunge în contrazicere cu realitățile istorice. Astfel, vorbind despre Bernard de Clairvaux și rolul său în organizarea cruciadei a doua, afirmă că înclinația spre contemplație ar putea schimba cursul evenimentelor, fiindcă mari mistici pot discerne mai bine posibilul de imposibil (p. 174). Cît simț de orientare în evenimente pot avea acești mistici se vede chiar din exemplul citat — sfîrșitul lamentabil al celei de-a doua cruciade.

Autorul se ocupă și de situația internă a regatului Ierusalimului. În realitate, ceea ce îl interesează sînt relațiile dintre feudalii franci; situația țărănimii france colonizată în Orient este prezentată într-o singură frază în care se afirmă că s-ar fi bucurat de privilegiul politice și economice (p. 116).

¹ C. Cahen. *L'islam et la croisade*, în *Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche*, III, p. 630. Firenze, 1955.

² P. Charanis. *Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade*, în *Byzantion*, XIX, (1949), p. 17-36.

³ F. Chalandon. *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène*, Paris, 1900, p. 325-336.

⁴ P. Lemerle. *Byzance et la croisade* în *Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche*, III, Firenze 1955, p. 600-601, note 3.

Nici o dovadă nu există în sprijinul unei astfel de susțineri; dimpotrivă, din asizele regatului Ierusalimului rezultă cu totul altceva.

Prezentarea relațiilor dintre cuceritori și populația autohtonă este un prilej pentru autor ca să facă apologia colonizării france în Orient, să laude spiritul „liberal” și de „colaborare” existent la baza acestor relații. Este de ajuns, însă, să parcurgi orice cronică, chiar de proveniență apuseană, pentru edificare. Unul din numeroasele exemple — măcelărirea populației Ierusalimului după cucerirea orașului: „Nimeni nu a auzit, nimeni nu a văzut vreodată un astfel de măcel al neamului păgînilor — rugurile stăteau ca stlpi de hotar și nimeni în afară numai de Dumnezeu le știe numărul”¹.

Cruciada a doua și a treia sînt prezentate ca avînd un caracter accesoriu, deși la ele au luat parte chiar conducătorii statelor. Aici sîntem de acord cu autorul.

Cucerirea Constantinopolului de cruciada a IV-a ar fi consecința slăbiciunii imperiului nu în urma luptelor interne, ci din cauza pătrunderii unui mare număr de străini, care ajutau revoluțiile de palat din Bizanț (p. 201). „Un stat — scrie Rousset — este amenințat în chiar ființa sa cînd părtea de elemente străine pe care trebuie să o asimileze este prea puternică”. Chiar istoria Bizanțului dezmente această teorie. Statul bizantin a fost incontestabil mai puternic în secolele anterioare, cînd în compunerea lui intrau, în afară de greci, populațiile din Asia Mică și din Peninsula Balcanică. Apoi pătrunderea străină în Bizanț a fost superficială, limitată la cîteva mari orașe. Autorul caută să explice un fenomen, care își are cauze mult mai complexe, prin teorii burgheze apărute o dată cu formarea statelor naționale. Cruciada a patra ar fi pus în mișcare întreaga societate feudală occidentală și, alături de motive „spirituale”, la baza ei ar fi fost dorința cavalerilor de a place iubitei I (p. 205). Așa cum am arătat și cu altă ocazie, la cruciada a IV-a au participat feudali din Flandra și nordul Italiei, adică din acele regiuni unde dezvoltarea orașelor a determinat mai curînd criza societății feudale — deci ea a avut mai mult un caracter local.

Mergînd pe linia istoricilor catolici, P. Rousset contestă orice amestec al Papei Inocențiu al III-lea în devierea cruciadei.

Istoricul sovietic Zaborov a dovedit cu prisosință contribuția papei la organizarea atacului împotriva Imperiului bizantin².

Autorul neagă contribuția lui Frederic al II-lea la reglementarea problemei orientale, fiindcă a fost înfăptuită pe cale pașnică și a ținut seamă de realitățile istorice. Dacă pentru spiritul lucid politic, anticlerical al lui Frederic al II-lea, autorul manifestă o vădită ostilitate, în schimb pentru Ludovic al IX-lea nu are decît cuvinte de laudă. Autorului îi scapă însă că spiritul de cruciadă ascundea în realitate ambiția angevină de dominare a bazinului Mării Mediterane, politică continuată după moartea regelui francez, de fratele său Carol din Neapole.

Pentru a dovedi că spiritul de cruciadă a continuat să se mențină viu în Occident, P. Rousset leagă cruciadele de activitatea misionară a ordinelor călugărești, franciscanii și dominicanii. Cruciadele au fost un fenomen de masă, rezultat al unor procese adînci și ele nu pot fi privite trunchiat ca un simplu fenomen religios, cum au fost acțiunile propagandistice ale ordinelor călugărești.

În spiritul în care este concepută întreaga carte, apare firească apologierea ideilor unui Pierre Dubois, autorul teoriei colonizării occidentale în Egipt și creării unei uniuni europene în acest scop.

Concluziile autorului față de întreg conținutul cărții nu pot fi o surpriză pentru cititor. Ele nu fac decît să repete teze susținute și dezvoltate mai înainte — cruciadele ar fi adus un timp liniște în Europa și ar fi contribuit la stabilirea unei unități europene — afirmație contrazisă total de realitate. Chiar în slul bisericii catolice lupta a continuat și în perioada primei cruciade se succed cîteva antipapi.

Pentru a încheia observațiile noastre sumare pe marginea cărții lui Paul Rousset, se cuvin subliniate încă unele erori sau omisiuni în relatarea faptelor. Împăratul Ioan al V-lea al Bizanțului nu a fost luat prizonier de bulgari în drum spre Buda (p. 278), ci împiedicat să treacă prin teritoriul bulgar la revenirea lui din Ungaria. Cu ocazia cruciadei de la Nicopole nu se pomeneste nimic despre aportul domnului Țării Românești. Nici un cuvînt despre luptele lui Ioan de Huniade împotriva turcilor, în timp ce himericele proiecte ale ducelui

¹ *Histoire anonyme de la première croisade*, Edit. B. hier, p. 206.

² М. А. Заборов, Папство и захват Константинополя крестоносцами в начале XIII в. В: Заптийский Временник, V (1952) P. 152-177.

Burgundiei, Ioan cel Bun, își găsească o largă ospitalitate.

În concluzie, volumul de față nu aduce nici un fel de contribuție pozitivă istoriei

cruciadelor, falsifică adevărul istoric și scoate la lumină concepțiile reacționare ale unor istorici occidentali.

E. Frances

История Узбекской ССР

t. I, 1 (1955) VII + 544 p.; t. I, 2 (1956), 500 p.. Taşkent

Această operă valoroasă intitulată Istoria R.S.S. Uzbeci¹, rodul muncii unui colectiv, reprezintă o etapă importantă în dezvoltarea istoriografiei sovietice, în general și în aceea a Asiei mijlocii, în special. Primul volum din tomul I, apărut sub redacția cunoscuților istorici-orientaliști, S. P. Tolstov, R. Nabiev, I. Gulianov și V. A. Şişkin tratează istoria uzbecilor începând din cele mai vechi timpuri și pînă pe la mijlocul veacului al XVIII-lea. Volumul al II-lea publicat sub redacția lui M. G. Vahabov — T. N. Kari-Niazov începe cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și tratează evenimentele pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

În cuvîntul înainte (p. V—VII), luîndu-se în discuție ediția anterioară intitulată: *Istoria popoarelor din Uzbekistan*², ale cărei lipsuri și greșeli au fost supuse unei severe critici, se scot în relief unele completări și îmbunătățirea adusă operei în ediția de față sub variate aspecte. Concomitent se arată contribuția valoroasă a colaboratorilor: A. J. Jakubovski, A. A. Semenov, T. A. Jdanko, I. M. Muminov etc. în diverse probleme.

Înainte de a trece la partea întâi intitulată: „Orînduirea comunei primitive” (p. 9—31), printr-o *Introducere* sumară (p. 3—7) se subliniază că tratarea problemelor a fost fundamentală pe învățătura marxist-leninistă despre societate. Așa, de pildă, vorbindu-se de problema periodizării istoriei, se spune printre altele: „În lucrările și scrisorile lor, K. Marx, Fr. Engels și V. I. Lenin disting cea mai veche etapă în dezvoltarea societății omenești, numind-o turma primitivă sau perioadă de turmă, etapa gregară...” (p. 4).

În lumina descoperirilor arheologice de pretutindeni (Europa, Africa etc.) se arată că Asia mijlocie, din care face parte și teritoriul Uzbekistanului este unul din centrele cele mai vechi ale culturii omenești. Cu această ocazie se amintește că un mare rol în dezvoltarea arheologiei și în predarea istoriei Asiei mijlocii au jucat Hotărârile P. C. și ale Guvernului Sovietic. Într-adevăr, cercetarea monumentelor comunei primitive de pe teritoriul Asiei mijlocii a început în perioada sovietică. În această ordine de idei se trec în revistă cîteva din marile realizări la care au ajuns arheologii, istoricii și orientaliștii sovietici în frunte cu Serghef Pavlovici Tolstov, autorul cunoscutelor lucrări: *Vechiul Horezm, Pe urmele civilizației vechiului Horezm etc.*

Pe baza bogatelor date arheologice, în special după unelele de piatră descoperite în grottele *Teşik-Taş* (1938—1939), *Amir-Temir* și *Aman-Kutan* (1947) de lângă Samar-cand, se arată că pe teritoriul actual al R.S.S. Uzbeci, se găsește numeroase așezări omenești, aparținînd celui mai vechi stadiu din istoria societății umane (cap. I). Locuitorii acestor peșteri din faza primară a societății primitive, se ocupau cu vînatul animalelor sălbatice (*tauri, cai, măgari etc.*). Din descoperirile făcute în trecătoarea Zaran-Sal (1939), aflăm că în partea de sud a Uzbekistanului, locuitorii se ocupau și cu pescuitul. Cu timpul însă, în perioada culturii *chellimnare*, s-a desăvîrșit procesul de trecere la creșterea vitelor și cultura pămîntului, fapt ilustrat prin descoperirea de ceramică și semințe. Apoi, în epoca fierului (aproximativ 1000 î.e.n.) se încheie procesul de trecere a triburilor de stepă la nomadism, cînd principala îndeletnicire devine creșterea vitelor. Descriindu-se marile sisteme de irigație și rolul lor în regiunea cîrsului inferior al Amu-Dariei, se precizează că acestea datează din a doua jumătate a secolului II î.e.n. și începutul erei noastre.

Din cercetarea aprofundată a materialului se observă că între Asia centrală, sudul Siberiei, Kazahstan, regiunea Ural-Volga etc.

¹ Despre Republica Sovietică Socialistă Uzbecă cu capitala Taşkent, înființată în 1924, oct. 27. cf. Узбекская Советская Социалистическая Республика (Uzbekistan) в «Большая Советская Энциклопедия» т. 44 (1956), p. 6—42.

² История Народов Узбекистана..., т. 1—2, Taşkent, 1937—1950.

existau nu numai anumite influențe reciproce culturale și etnice, ci chiar o unitate culturală.

Înainte de încheierea părții II, pe baza învățăturii lui Fr. Engels despre cele mai vechi formațiuni sociale și ale unor mărturii arheologice prețioase, ca de pildă vîrfurile de săgeți de piatră din necropola Zaman-Baba (p. 29), se tratează *Problema matriarhatului și apariția claselor sociale* (p. 26—31), ceea ce coincide cu începuturile societății sclavagiste.

Orînduirea societății sclavagiste (II, 33—113) este datată din secolul VII î.e.n. și pînă la începutul veacului IV e.n. Într-adevăr, apariția primelor state sclavagiste (Bakhian, Horezm și Sogdiana) datează din prima jumătate a mileniului I î.e.n., avînd mai mult un caracter patriarhal. Baza orînduirii sociale aparținea obștii sătești.

În a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. o parte însemnată a teritoriului uzbec actual a intrat sub dominația persană a Ahemenizilor. Se subliniază că strămoșii uzbecilor, ca și alte popoare din Asia centrală, dorneau de libertate, s-au răscolat împotriva acestor invadatori. Încercările lor însă au fost înăbușite în singe de Darius I Histaspes (522—486 î.e.n.). Pe baza relatărilor istoricului grec Herodot, se arată că șahii Persiei exploatau crunt populația de aici, nu numai prin biruri grele, ci și prin muncă la diverse canalizări, irigații etc. Imperiul Ahemenizilor s-a prăbușit datorită contradicțiilor sale interne și loviturii grave primite din partea oastei expediționare a lui Alexandru Macedon.

Tratîndu-se despre *Înflorirea societății sclavagiste, între secolele IV î.e.n. — V e.n.* (cap. II) se insistă și asupra luptei purtate de Sogdiana împotriva lui Alexandru Macedon care pătrunsesse și în aceste regiuni (329—327 î.e.n.), culminată cu răscoala lui Spitamen (326 î.e.n.). După prăbușirea Imperiului macedonean, teritoriul uzbec a intrat în compoziția statului elenistic-greco-bactrian — a lui Seleucos (312 î.e.n.). Diodot (circa 250 î.e.n.), conducătorul grec al Bactrianei, prezintă domnia bactriană, ca independentă. Acest stat elenistic a căzut în 140—130 î.e.n. sub stăpînirea nomazilor.

În lumina izvoarelor chineze se arată că între secolul II î.e.n. și î.e.n. au luat ființă trei state independente pe teritoriul actual al Uzbekistanului: *Kangha, Fergana și Toharistan* (cap. V). Pe la începutul veacului I e.n. însă, Kadfizis I, unind toate triburile iie-cit, a reușit să întemeieze Imperiul Kușăna (cap. VI), care se întindea din Sogdiana pînă în India și din Pamir pînă în Partia. Acest stat sclavagist își atinse culmea dezvoltării

sub domnia lui Kanișka (78—123 e.n.), dezmembrîndu-se apoi (sec. III) în cîteva state. Acestea au reușit să-și mențină independența pînă pe la începutul secolului V e.n., cînd au fost supuse de triburile unor popoare nomade, întemeietorii ultimului stat sclavagist *eftalit*. Acestea se prăbuși (sec. VI e.n.) în urma apariției unor noi relații, de tip feudal.

Din expunere se observă atenția deosebită ce se acordă analizei factorilor interni și externi care au contribuit la dezvoltarea și decăderea statelor mai sus arătate.

Concomitent cu expunerea politico-militară, pe bază de izvoare orientale și apusene, se tratează o serie de probleme cit se poate de interesante ca de pildă *Dezvoltarea lucrărilor de irigație și păstoritul nomad, viața economică și social-politică*. Astfel, pe baza unor informații din Avesta (sec. VIII—VII î.e.n.) aflăm de existența unor caste și pătri sociale distincte: *preoți, soldați, agricultori și meșteșugari* (p. 46). Aceeași atenție merită paragrafele în care este vorba de: *Limba și scrierea (cuneiformă), religia și cultura, orașele noi și ocupația populației, negoțul, moneda, monumente materiale etc.*

A treia parte din cartea I (III, 117—456) cit și cartea a II-a sînt consacrate orînduirii feudale.

Sub raportul social-economic e de reținut că în urma cuceririi pămînturilor irigate și cultivate de către pătura *dehkani* — aristocrație rurală — și datorită transformării membrilor obștii în oameni independenți au apărut, pe teritoriul actual al Uzbekistanului, elementele relațiilor feudale (sec. VI—VII e.n.). Alături de acestea însă s-a păstrat și sclavagismul. Micile domenii separate (Sogdiana, Buhara, Horezm, Fergana, Toharistan etc.), formate pe ruinele statului Kușăna au continuat să existe. Acum apare un factor nou: caganatul turcesc (cap. I) care, pe la anul 580, după ce a pus capăt hegemoniei eftalite, s-a destrămat în caganatul apusean și răsăritean. Asia centrală a căzut în caganatul apusean. Reținem din această perioadă o răscoală a săracilor, condusă de Abrii, împotriva societății feudale pe la 585 e.n. (p. 120—121).

Din expunerea metodică a cap. I *Popoarele Asiei centrale sub caganatul turcesc* se vede că viața economică și culturală se află la un nivel ridicat. Se dezvoltă economia rurală, apare cultura semințelor, mai ales a bumbacului, ia naștere pomicultura, viticultura, apar orașe mari (Samarcand, Buhara, Keș, Ceeai, apoi Tașkent etc.), se intensifica comerțul local și internațional, în special cu

China și India, se colonizează cu sogdieni etc. Turkestanul oriental și Seunirecia.

Sub raport politic, caganatul apusean a recunoscut acum (658—659) puterea Chinci, a carei stăpînire nominală asupra Asiei centrale a fost de scurtă durată. În a doua jumătate a secolului al VII-lea însă, dezvoltarea forțelor de producție a fost stagnată de un nou factor: islamul și *cucerirea Asiei centrale de arabi* (cap. II). Populația băștinașă, de aici, a fost impusă la dări grele: gizia („per copita”) și haraciul („funciar”), care mai tirziu au fost aplicate și țărilor romine de către turci. Impunînd islamul, arabii căutau în același timp să distrugă cultura indigenă. La toate acestea populația din Maverannahr, de dincolo de Amu-Daria, a răspuns cu răscoale împotriva dominației arabe în secolele VIII—IX (cap. III). Cea mai cunoscută este: cea a lui Mucanna (770—780 e.n.), descrisă cu lux de amănunte (p. 164—175). Înainte de a expune *Perioada dezvoltării feudalismului* (sec. IX—XIX) se acordă atenția cuvenită orașelor feudale timpurii în Maverannahr, în sec. VII—VIII (cap. IV), ca Sahrستاني, Kuhendizi, Rabadi etc.

În urma recrutării unor elemente din rîndurile aristocrației locale, califatul arab a contribuit la formarea unor state feudale independente: Tahirid (821—873 e.n.) cu capitala Nisapur, și Samanid (875—999 e.n.) (cap. V). Se menționează că sub aceștia au luat avînt forțele de producție, stagnate din cauza invaziei arabe, prin restabilirea economiei rurale, meșteșugurilor și comerțului. De pildă monedele de argint ale samanizilor se întîlnesc pînă în Scandinavia. Aruncîndu-se o privire generală asupra vieții culturale din Maverannahr (sec. IX—X) se spun lucruri interesante despre literatura din Buhara și știința din Samarcand. Se insistă asupra activității marelui gînditor și medic Ibn Sina (Avicenna) (987—1037 e.n.) (p. 228). Nu se trece cu vederea nici viața artistică, în special, din Samarcand. Statul samanid, caracterizat și prin puterea sa de culturalizare, pe la începutul secolului XI se găsea sub autoritatea carahanidă și gaznevidă (cap. V).

În altă ordine de idei se reliefează că *islamul* deși ocupa o poziție dominantă, întîmpina totuși rezistență din partea vechilor religii: *mazdeizm*, *creștinism* (mancheism-nestorianism) și samanizm.

Colonizarea, pe teritoriul actual uzbek, a unor popoare turcești a avut drept urmare nu numai turcizarea limbii băștinașilor, ci a influențat însăși formarea poporului uzbek de astăzi. Pe la începutul secolului al XII-lea,

noul popor uzbek intră sub autoritatea lui Sandjar, sultan turco-selgiuchid. Lupta turcilor selgiuchizi cu „chinezii negri” (*karakitai*) se încheie cu distrugerea oastei lui Sandjar (a. 1141).

Decăderea carahanizilor și selgiuchizilor au ridicat pe primul plan *Horezmul* între secolul al XII-lea și începutul celui de-al XIII-lea (cap. VII). Horezmșahii Tekeș (1172—1200 e.n.) și fiul său Muhammed (1200—1220) și-au lărgit domeniile ocupînd o parte din Persia și Afganistan. În același timp au zdrobit și oastea califului. Răscoala orășenească care izbucnise la Buhara (1206—1207) a servit drept pretext lui horezmșah Muhammed pentru a ocupa această cetate. După victoria asupra karakitailor, pe Talass (1211) horezmșahii stăpînesc Samarcandul și alte ținuturi ale Asiei centrale. În 1212 însă, locuitorii Samarcandului se răscoală împotriva horezmienilor.

În continuare, se tratează despre *Maverannahr și Horezm sub jugul mongol în secolul XIII* (cap. VIII). În 1219 începe ofensiva mongolilor spre Asia centrală sub conducerea lui Cinghizhan. Oastea mongolilor dărmă orașul Otrar (p. 285). În 1220 oastea mongolă ocupă Buhara și Samarcandul (p. 287), iar horezmșahul fuge într-una din insulele Mării Caspice. În fruntea oastei de mongoli era fiul său Gelal ed-Din, care a fost zdrobit pe malul fluviului Indus (1221) (p. 193). În același an a fost cucerit și crunt jefuit orașul *Urgenci*, capitala Horezmului. Cucerirea mongolă a fost însoțită de jafuri și masacrarea în masă a populației. Ținuturile Asiei centrale au rămas lui Ceagadai, fiul lui Cinghizhan, care cutreiera ca nomad Semirecia. În această ordine de idei descriîndu-se apăsătoarea stăpînire a mongolilor în Asia centrală, se arată că în aceste ținuturi au izbucnit diverse răscoale împotriva asupritorilor. Cea mai cunoscută dintre acestea este răscoala țăranilor și meseriașilor din Buhara (1238), condusă de Mahmud Tarabi, căreia i se acordă un întreg paragraf (p. 300—333). Și această mișcare populară de mari proporții a fost înăbușită în sînge de cetroptorii mongoli, iar conducătorii ei, în frunte cu M. Tarabi, au murit în chinuri groaznice.

Cu ocazia descrierii situației din ținutul *Maverannahr în a doua jumătate a secolului XIII și începutul celui de-al XIV-lea* (cap. IX), dominația mongolă este caracterizată prin luptele continue dintre diverși hani mongoli și prin lupta acestora împotriva aristocrației nomazilor mongoli. E de reținut că din ulusul lui Djagadai s-a despărțit ținutul Semireciei, formîndu-se un stat aparte: *Mongolistan*,

adică „țara mongolilor”; pe la 1360 se formase un stat independent și în Horezm. În 1365 au năvălit asupra cetății Samarcanand mongolii din Semirecia, dar au fost respinși de populația orașului, condusă de Maulanazade, Abu-Bekr Kelevi.

Vorbindu-se cît se poate de amănunțit despre situația politică în „Maverannahr” în a doua jumătate a veacului al XIV-lea (cap. X), se reliefează că teritoriul uzbec a făcut parte din Imperiul lui Timur-Lenk (1370—1405). În legătură cu diversele expediții militare ale lui Timur se vorbește pe scurt și de cea în Anatolia care se încheie prin cunoscuta luptă de la Ankara (1402). Se subliniază, pe bună dreptate, că victoria de la Ankara și căderea în captivitate a sultanului Baiazid „Fulgerul” au întîrziat cu vreo 50 de ani cucerirea Constantinopolului de către turcii-osmanlii (p. 325). După moartea lui Timur care lasă un imperiu foarte vast, se ivesc certuri pentru domnie între urmașii săi. În cele din urmă fiind învingător fiul său numit Șahruh, cedează teritoriul uzbekistanului de astăzi fiului său Ulug-bek (1409—1449). Din analiza situației interne a imperiului lui Timur și a primilor săi urmași, se constată în prima jumătate a secolului al XV-lea un nivel destul de ridicat în economia rurală, în industria meșteșugărească și în viața comercială. Printre altele se subliniază că în orașul Samarcanand a luat naștere o vestită școală de astronomie și matematici. În fruntea acesteia se găsea însuși suveranul Ulug-bek care înființează și un observator astronomic la marginea capitalei timuride (p. 343—344). După moartea lui Ulug-bek, ucis în lupta cu feudații separatiști și clerul reacționar, imperiul lui Timur a decăzut, formîndu-se slătulețe independente în Asia centrală și în Horosan (cap. XI), perioadă caracterizată prin lupte continue de fărâmițare feudală.

Din cap. XII *Maverannahr în perioada dintre secolul XVI și prima jumătate a celui de-al XVIII-lea* se desprinde că pe la începutul secolului al XVI-lea (1507) Imperiul timurid a fost cucerit de *uzbecii nomazi* conduși de Mahomed Șeibani. Aceștia, emigrați din stepile rusești (*deșt-i kîpceak*) în oazele fertile ale Asiei centrale, au dat numele lor populației de limbă turcă, care se formase aici, cu cîteva secole mai înainte. Se mai arată că *uzbecii* stepelor Kîpceak, cu timpul, s-au contopit în mediul de limbă turcă, adoptînd datinele și obiceiurile populației găsite aici. *Uzbecii* rămași în *deșt-i kîpceak* au contribuit la formarea neamului cazah. În raporturile feudale ce se stabilesc la nomazii

de rînd erau încă puternice urmele orînduiri gentilice. Lupta pentru pășuni împingea pe acești nomazi la noi cuceriri de pămînturi, oazele statului îi atrăgea și le aducea pradă bogată. După unele succese M. Șeibani han căzu în lupta cu șahul Persiei, Ismail (1510). Luptele dintre *șeibanizii-uzbeci* și *sefizii-persani*, la început, sînt prezentate cu succese schimbătoare. În urma luptei de la Gizduvan (1513) șefizii fiind alungați, șei banizii își consolidează puterea sub raport politic și militar.

Din analiza *relațiilor social-economice și a organizării politice în statul șeibanid și astarhanid* (p. 391—404), printre altele, se desprinde că șeibanizii nu au distrus vechea orînduire feudală. Sub dominația lor (sec. XVI) se păstrase în întregime vechile forme de stăpînire ale pămîntului, ca de pildă instituția acordării condiționate a acestuia (*tanha*). În această perioadă chiar s-au mărit domeniile clerului musulman, așa-numitele fundații pioase: „vakuf”, termen care s-a păstrat și în izvoarele noastre istorice. Vakufuri au existat și la noi în Dobrogea. În același timp exista și proprietatea particulară numită *mülk*, care atingea uneori dimensiuni foarte mari. Ținuturi însemnate au fost acordate triburilor nomade de uzbeci venite cu M. Șeibani, care au ocupat totodată cele mai bune pămînturi din oaze. Se remarcă de asemenea că o mare parte din pămînt rămînea statului, aparținînd populației de țărani care plătea în schimb rentă-impozit. Astfel, în afară de cunoscutul impozit fonciar numit *haradj*, țăranii trebuiau să plătească și alte contribuții și diverse dări, să întrețină pe funcționarii locali, să presteze diverse munci grele etc. Statul șeibanid, de altfel ca și cel timurid, se împărțea în diverse ținuturi guvernate de hani și sultani. Se remarcă faptul că puterea hanilor adesea era minimală deoarece ei erau arme în mîna marilor feudați. E drept că unii dintre ei ca de pildă Abdulla han, după ce domni la Buhara (1557), reuși să devină han al tuturor uzbecilor (1583—1598). Acesta folosindu-se de sprijinul puterii șeicilor Djubari, duce cu cruzime politica sa de unifi care în Asia centrală. Astfel au intrat în stăpînire sa afară de Buhara, Horezmul, Badalistanul, Tașkentul ș.a. însă după moartea Abdulla han și a fiului său Abdulmumin care guvernă puțin (1598), feudații hanatului din Buhara au instalat pe tronul șeibanid un reprezentant al dinastiei din Astrahan care pe linie feminină era înrudit cu șeibanizii. Astfel, Vali Muhammed fiul lui Djanibek sultan, puse aici bazele unei noi dinastii numită *aștarhanidă* sau *djanidă* (1599—1753e.n.).

În această ordine de idei, trecându-se în revistă evenimentele istorice din secolul al XVII-lea, se analizează sumar domnia hanilor uzbeci Baki Muhammed și Vali Muhammed, insistându-se mai mult asupra faptelor lui Imam-Kulu (1611—1614). Cu această ocazie se scoate în relief expediția lui Imam-Kulu împotriva caracalpacilor în Sir-Daria de Jos (1611), cucerirea Taşkentului, unde are loc și o răscoală, precum și campania în Karatel (1612—1613) etc. Nu se trece cu vederea nici domniile lui Nadîr Muhammed (1642—1645), Abu'l-Gazi I în Hiva (1643

1663) și a fiului său Anura-han (1663—1687), cunoscuți și ca istoriografi. Se insistă deosebi asupra domniei hanului Subhan-Kulu (1680—1702), relieffându-se expediția sa în Balh împotriva lui Siddîk Muhammed, răscoala caracalpacilor asupra acestuia (1681), ocupația Samarcandului de China (1685) etc.

Din prima jumătate a secolului XVIII, de pe vremea dominației aștarhizilor, sînt de reținut evenimentele: distrugerea oastei din Buhara de Mahmud-bei (1705), expediția lui Ubaidulla han în Balh (1707), reforma monetară și răscoala din Samarcând și Buhara (1708—1709), precum și aceea a lui Radjab han (1722). După uciderea hanului Ubaidulla II (1702—1711), urmează aceea a lui Abul-feiz han pînă la 1747. În ultima perioadă aștarhidă, după ocuparea ținutului Balh de iranieni (1736—1737), urmează domnia lui Nadîr-șah în Iran (1736—1747) care întreprinse o mare expediție în Asia centrală (1740), fiind întîmpinat de răscoala puternică din partea celor din Hiva (1741). În fine, marii feudali uzbeci și clerul musulman după numeroase frămîntări au instalat pe tronul aștarhid din Buhara pe hanul Muhammed-Rahim cu titlul de emir. Așa a început domnia noii dinastii zise și *Mangît* care a durat pînă la revoluția din 1920 (p. 420).

Concomitent cu evenimentele de mai sus se tratează *Intensificarea destrămării feudale în Maverannahr în secolul XVII și prima jumătate a celui de al XVIII-lea* (p. 413—420). În concluzie, se constată că o dată cu creșterea posesiunii feudale și a vakîfurilor s-a micșorat numărul pămînturilor exploatare direct de către stat, ceea ce avea urmări în viața hanului. Numeroasele expediții în afară și luptele interne au ruinat în primul rînd pe țărani, liberi sub raport juridic numai în aparență, deoarece în realitate depindeau cu totul de feudali laici și ecleziasici. În același timp s-a mărit povara dărilor, situația statului feudal fiind îngreuiată mult și din cauza incursiunilor nomade din Horezm și a marilor mongoli din India, precum și de

lupta antifeudală ce se desfășura. Același tablou social-politic se constată și pentru hanatul din Hiva, unde dezordinea politică se împletea cu structura etnică împetrită a populației, fiind vorba de horezmieni sedentari, uzbeci nomazi, turcmeni, cazahi și caracalpaci. Se observă că lupta, în special cu triburile turcene, era foarte ascutită. În ceea ce privește rolul Horezmului și al populației zise „cușmele negre” (*caracalpaci*), începînd din secolul al XVI-lea și pînă pe la mijlocul celui de-al XVIII-lea, este redat într-un capitol special (XVIII, p. 421—433). Reținem de aici: *supușenia caracalpacilor față de Rusia* (1712).

În altă ordine de idei se argumentează temeinic că fărîmițarea feudală și acțiunea feudaliilor s-a manifestat negativ față de forțele de producție. Cu toate acestea în decursul veacurilor XVI—XVIII, în perioada șaibanidă și aștarhanidă (circa 1500—1750), orașele Asiei centrale aveau relații comerciale destul de însemnate chiar pe plan extern. Se reliefează că a avut o importanță deosebită stabilirea de legături comerciale cu statul rus. Amintim că acestea i se consacră un capitol special intitulat *Relațiile hanatelor Asiei centrale cu Rusia, între veacurile XVI—prima jumătate a celui de al XVIII-lea* (XIV, p. 434—444). Din analiza acestor legături vedem că unele se urcă chiar în a doua jumătate a secolului XV, avînd mai mult un caracter diplomatic ca de pildă: solia țarului Ivan III la Herat (1464) și aceea a sultanului Husein la Moscova (1490). Cît privește evenimentele mai noi, se insistă asupra: soliei lui Abul-feiz han la Moscova pentru tratative comerciale (1716), a lui Florio Beneveni (1718—1725), a hanului Abaz-Muhammed în Rusia (1720), a hanului M. Abulhair la Ufa (1730) pentru tratative privind supunerea față de Rusia etc. Concomitent se arată că din hanatele Asiei centrale se exportau țesături de bumbac și mătase, covoare, mîrodenii etc. În schimb se importau blănuri, piei, produse metalice și alte mărfuri. Și în această parte a cărții, consacrată orînduirii feudale (circa sec. VI—jumătatea sec. XVIII), colectivul nu s-a limitat numai la analiza situației politice-militare și a organizării social-economice, ci a acordat atenția cuvenită problemelor culturale. Astfel, după ce se aruncă o privire asupra culturii de pe la începutul timpurilor medievale, concretizată în vechile inscripții turcești de pe Ienisei (sec. VI—VIII e.n.) se amintește că popoarele Asiei centrale în frunte cu uzbecii au avut o cultură foarte veche, păstrată de preoți, dar a fost distrusă în special de emirul Kutei-ba

cu ocazia invadării Iranului, Sogdtei și Horezulimului de către arabi (p. 126—127). În continuare, vorbindu-se despre credințele religioase și monumentele materiale (p. 127—133) se reproduce în facsimil un document sogdian din muntele Mug, două picturi murale splendide și vederea vechii cetăți Teşik-Kala (sec. VII—VIII), executate în cele mai vii culori. Apoi, tratându-se, în linii generale *Viața culturală în Maverannahr sec. IX—X* (p. 223—225) se insistă mai mult asupra *Literaturii în Buhara și a situației sub samanizi* (p. 225—237). Pe bună dreptate se scoate în relief proeminenta figură a lui Ibn Sina (987—1037 e.n.), alăturându-i-se și un portret reușit. Se știe că numeroasele opere ale acestui mare gânditor și medic i-au conferit un renume mondial. Așa de pildă, opera sa principală *Canonul medical (elkanun fi el-Tib)*¹ a fost baza medicinei și în Europa apuseană pînă prin veacul al XVIII-lea. Figura acestui gigant al culturii și științei umane a fost cunoscută și la noi². De asemenea se arată că s-a manifestat încă din această epocă un mare interes și pentru cercetările istorice și geografice ca de pildă operele lui *Madaini, Belazuri, Tabari, Ibn Moskvai* etc. care erau populare pe atunci. *Arhitectura, arta ornamentală și plastică sub samanizi în Maverannahr* (p. 233—236) sînt ilustrate prin *mausoleul lui Ismail Samani din secolul X*. Ca încheiere se arată rolul „karmatist”, lichidat de emirul Nuh I ibn Nasr (943—954). Aceasta era pe scurt situația sub samanizi.

În ceea ce privește viața culturală sub carahanizi în secolul XI—XII (p. 265—269) se reliefează, din capul locului, marele rol științific pe care l-a avut *al-Biruni* (973—

1048), cel mai mare învățat al Asiei centrale³. Subliniindu-se că știința și literatura luaseră o dezvoltare mai mare, se amintește de o serie de opere istorice valoroase ca: *Podoba informațiilor (Zein al-ahbar)* a lui Gardizi, care are unele informații ce ne privesc, *Istoria Turkestanului (Tarihi mulki Turkestan)*, în 13 volume de M. Adman, *Carte despre guvernare (Siaset-name)* de Nizamulk, *Arta de a*

ști (Kudatku bilig) de Iusuf Hadjib, *Cronica oguzilor sau uzilor (Oguz-name)* etc.

Cercetîndu-se mai îndeaproape *Viața internă a Imperiului timurid* (p. 325—331), se scot în relief printre altele numeroase monumente arhitectonice în frunte cu mausoleele: *Şah-i zinda* (sec. XIV) și *Guri Mir* din Samarcand, de pe la începutul veacului XV, redată în fotocopii (p. 332 333, 341). În continuare este prezentată *Viața culturală în Samarcand sub Ulug-bek* (p. 340—348), scoțîndu-se și aici în relief rolul școlii de matematici și al observatorului astronomic, fondate de însuși suveranul timurid⁴ în prima jumătate a veacului al XV-lea. Se dau în fotocopii reușite capul lui Ulug-bek, după un bazorelief (p. 343) și vederea observatorului astronomic (p. 344, 346), reconstituit lingă Samarcand. Printre lucrările lui Ulug-bek cea mai renumită este *Tabelele astronomice* folosite în Europa apuseană pînă în veacul al XVII-lea, cunoscută și de unii dintre cronicarii noștri (Radu Popescu etc.).

În continuare, tratîndu-se o serie de probleme de acest gen, se acordă un paragraf special lui Alisher Navoi (1441—1501), dîndu-i-se și portretul (p. 367). Se știe că Alisher Navoi, a cărei operă — în frunte cu *Grădina purității (Ravzat as-Safa)* — se analizează serios, este considerat pe bună dreptate nu numai cel mai mare poet liric al uzbecilor, ci chiar al întregii Asii centrale. Dintr-un facsimil (p. 370) și citeva considerații rezultă că marcele poet uzbec a adus contribuții serioase și pentru progresul muzicii teoretice.

În fine, ultimul capitol din această carte (I, 1) tratează *Cultura din Maverannahr în secolele XVI—XVIII* (XV, 445—456). Se precizează în primul rînd că deși cultura hanatelor uzbece din perioada *şeybanidă* și *aştarhanidă* sînt sub influența puternică a clerului musulman, totuși unii poeți în frunte cu Alisher Navoi și apoi Said Nesfi (1637—1710), criticau aspru ordinea teocratică existentă și pe stăpînii lor feudali. Aceasta se ilustrează prin unele versuri (p. 449—450). E de reținut că în această perioadă au fost scrise, în limba uzbecă, citeva poeme eroice dintre care amintim de *Şeybanada* — *Şeyban-name* în care se glorifică faptele lui Şeybani han și ale comandanților săi. Aflăm că și din această perioadă s-a păstrat o serie de opere istorice valoroase în frunte cu: *Insemnările lui Babur* numite *Baburname* (1483—1530); *Spița turcilor și mongolilor*, precum și *Arborele genealogic al turemenilor (Şeger-i terakime)* de Abu'l-

¹ Printre numeroasele lucrări în legătură cu Ibn Sina și Canonul său medical amintim: Абу Али Ибн Сина (Авиценна), Канон врачевной наук... (Ташкент, 1954), LXI + 551 p.; t. II (1956) II 828 p.

² Cf. Dr. V. Gomoju, *Ibn Sina (Avicenna)*. Brăila. Tipografia Presa, 1938, 81+57 p.

³ Printre numeroasele opere publicate în cinstea Conferinței orientaliștilor de la Tashkent (4—14 iunie 1957) a fost și: A. Biruni (973—1048). Избранные произведения I (Ташкент 1957), XXXI + 487 p.

⁴ Cf. T. A. Karl-Nizov, *Астрономическая школа улуг-бека* (Ташкент 1955).

Gazi, han de Hiva (1663-1687), căreia turcologul sovietic A. N. Konoнов i-a consacrat un excelent studiu critic¹. În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, de asemenea, au fost scrise, la Buhara, unele opere istorice ca de pildă: *Cronica lui Mukim han (Tarih-i Mukim han)* și *Cronica lui Ubaidulla (Ubaidulla-name)* de Mir Muhammed-i Buchari, devenită de asemenea accesibilă prin ediția acad. A. A. Semenov². Din unele aprecieri rezultă că aceasta din urmă este o colecție de cronici, cu materiale interesante nu numai asupra laturii politice ci și a vieții economice a hanatului din Buhara, cu deosebitele episoade ale luptelor de clasă, răscoalelor populare etc. (451).

Înainte de încheiere se descrie în cele mai vii culorii viața artistică, îndeosebi din Buhara și Samarcand. De pildă, câteva facsimile reprezentând miniaturi splendide de Behzad (p. 336, 364), din secolul XV, ne mărturisesc că artele minore luaseră o mare dezvoltare începând mai ales din epoca timuridă. Aceasta ne-o ilustrează și o bogată serie de manuscrise orientale, în frunte cu *Cartea victoriilor (Zafarnama)* a lui Timur, terminată la Samarcand (p. 455), cele mai multe păstrate la Taşkent (Inst. de orientalistică). Despre avântul pe care îl luase pictura în Buhara ne relatează și călătorul otoman Evlia Celebi (sec. XVII), afirmând că pictura turcească s-a dezvoltat datorită maestrului Baba-nakkaş, adus din Asia centrală pe vremea sultanului Baiazid II (1481—1512).

La sfârșit se trec în revistă monumentele arhitectonice mai de seamă din perioada astarhanidă, ca de pildă medresul lui Arab-Muhammed (1640), făcându-se câteva aprecieri asupra elementelor artistice. Tot aici se reproduce și planul orașului Hiva din 1740 (p. 454).

Urmează ca anexă o *Listă cronologică* cuprinzând evenimentele mai importante de pe la sfârșitul mileniului IV î.e.n. și pînă la 1753 pe care sînt axate evenimentele istorice (p. 459—466). Aceasta este însoțită de un *Indice* de nume și termeni (p. 467—503), alcătuit tot de N. B. Baicov, care înlesnește utilizarea rapidă a lucrării. În fine, o bogată *Listă bibliografică* (p. 505—542), cuprinzând operele clasice ale marxism-leninismului, izvoare orientale și apusene, numeroase articole,

studii și opere istorice pe care este fundamentată această lucrare.

★

Trecînd la prezentarea cărții a doua (I, 2), amintim că membrii colectivului (v. *Predislovie*, p. 5—7) au urmat aceeași metodă în expunere, însă într-o formă mult mai amănunțită decît în prima parte (I, 1).

Capitolul care inaugurează această parte este intitulat: *Situația economică și politică a hanatelor Asiei centrale de la sfârșitul veacului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea și întărirea relațiilor cu Rusia* (I, 9—77). Din *Introducere* rezultă că procesul decăderii feudale, continuat și în secolul XVIII, a dus cu sine separarea hanatelor de Buhara, Balh și regiunea independentă a Ferganei, precum și o altă posesiune feudală de sine stătătoare: hanatul de Cocand. După scurta dominație persană a lui Nadir-şah, se observă că emirii din Buhara — mangîții — au dus lupte crîncene pentru consolidarea puterii în hanat, sprîjinindu-se și pe forța militară a triburilor. Un asemenea proces de întărire se reliefează și la hanatul Chivei unde, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, hegemonia politică și apoi tronul au fost luate de căpetenia tribului Cungrat, numit Mahmud-Amin. În ceea ce privește hanatul de Cocand de asemenea se străduia să-și unifice teritoriile sfărîmîțate în vederea restabilirii unității sale politice. Într-adevăr, Ali han de Cocand a supus, pe la 1815, Taşkentul, iar Omar han a unit orașul Turkestan cu stepile cazahe din împrejurimi și cu partea de sud a Semireciei. Astfel, hanatul din Cocand reuși să-și lărgească teritoriile sale ajungînd în împrejurimile Samarcandului pînă la Turkestanul oriental, Kara-Teghin și Darvaz. Cu toate acestea se constată, pe bună dreptate, că această consolidare a puterii în hanate era relativă. Lupta se continua pe de o parte între fracțiunile feudale interne, iar pe de altă parte hanatele erau în continue războaie atît pentru hegemonia politică cît și pentru centralizarea puterii. Afară de cele trei hanate cunoscute (Buhara, Cocand și Kiva) mai exista și o serie de posesiuni feudale independente sau semidependente care oscilau între aceste hanate.

În altă ordine de idei luîndu-se în considerație situația economică, se arată că stabilirea în masă a nomazilor în oaze și reluarea sistemului de irigații părăsite, a contribuit la oarecare întărire a bazelor economice, în primul rînd a agriculturii. Cu toate acestea se constată că dezvoltarea vieții economice era foarte limitată, din cauza păstrării modului feudal

¹ A. N. Кonoнов. Родословная туркмен сочинение Абу-л-гаанхана хивинского, 1958, 192+94 p. (Text și studiu).

² A. A. Семeнов. Мир мухамме дамни — и бухари, убайдудла наме. перевод, Ташкент — 1957, 327 p.

de producție. Aici se subliniază, pe bună dreptate, că tocmai aceasta constituia cea mai mare piedică pentru creșterea ulterioară a forțelor de producție și în Asia centrală. Nivelul scăzut la care se găsea economia rurală, agricultura și producția meșteșugărească în orașe (p. 12—27) sînt ilustrate prin: *lipuri locale de zăgazuri (sipai)* (p. 13), *aratul terenului cu boi și sapa de lemn (omaci) de către un bumbăcar* (p. 14), *un meșteșugar-țesător* (p. 21) etc. O piedică în plus era aceea că puterea în aceste hanate se afla în mîinile stăpînului suprem

hanul — și a emirilor săi care guvernau cu ajutorul unui aparat birocratic funcționăresc. Cît erau de iubiți aceștia de supușii lor, adică de popor, se ilustrează printr-un alt desen: „vine becul” (p. 34). În același timp, cea mai mare parte a pămîntului și a apei era în mîna feudalilor. Pămînturile care aparțineau statului, dar se aflau la chereumul hanului, se numeau „amleak”. Hanul și emirii săi dădeau aceste pămînturi în arendă (*lauha*) numeroșilor slujitori de-ai lor (*tanhodari*), care exploatau crunt pe țărani care trăiau pe aceste pămînturi. Așa de pildă se amintește că numărul acestor *tanhodari* sau *nukeri* sub emirul de Buhara, Haidar (1800—1826) atinsese cifra de 36 000 (p. 18). În ceea ce privește pămînturile particulare numite „*mulki hurri holis*” erau scutite de impozite către stat.

Se remarcă, pe bună dreptate, că în cuprinsul întregii orînduiri feudale, pe teritoriul uzbek, religia islamului fiind arma ideologică cea mai puternică în mîinile clasei dominante, clerul musulman juca un rol important în viața economică, politică și culturală a țării. Instituțiile religioase musulmane în frunte cu mazari, medrese și mecerurile aveau pămînturi întinse, aparținînd așa-ziselor fundații pioase (*vaku*) pe care le exploata, în întregime, clerul. Din cauza înapoierii prea mari a țării, agricultura era bazată pe o tehnică cît se poate de primitivă. Faptul că pe teritoriul Uzbekistanului o bună parte din pămîntul lucrat era irigat pe cale artificială se intensifica și mai mult nemiloasa exploatare a țărănimii. Din paragraful *Orînduirea statală și sistemul fiscal privind mai ales impozitele* (p. 32—43) rezultă că țărani plătiau în visteria (*hazna*) hanului și feudalilor dări grele și diverse prestații în natură. Mărimea impozitului fonciar haraci — cîte o dată atîngea și chiar depășea jumătate din recolta obținută. Țărani erau forțați, printre altele, să suporte o serie de obligații grele ca de pildă efectuarea și curățirea sistemului de irigație, construirea de zăgazuri, construcția și întreținerea drumurilor, podurilor, instituțiilor de cult religios și de stat etc. Toate acestea laolaltă deveniseră insuportabile atît pentru țărani cît și pentru

meseriași. Tocmai aici se observă izvorul nemulțumirilor permanente și lupta clasei exploatate. Drept urmare a acestor stări, au avut loc mari răscoale populare, între anii 1821—1825, împotriva asuprii feudale (p. 48), în general, și împotriva jugului emirului din Buhara în special. Unele răscoale au izbucnit în alte hanate și ținuturi ale Asiei centrale. Așa de pildă în regiunea *Ak-Iakîș* se desfășurase cu mare furie răscoala caracalpacilor, între 1827—1828, îndreptată împotriva lui *Allakuli*, han de Chiva (p. 49).

Concomitent se arată că orașele Buhara, Samarcand, Tașkent, Cocand, Namangan, Chiva etc. erau mari centre ale producției meșteșugărești ale hanatelor. Aici existau diverse organizații de bresle cu privilegiile și ceremonialul lor care norinau situația meseriașilor. Se amintește că muncă salariată aproape nu exista. În ceea ce privește comerțul intern și cel dintre hanate se dezvoltă în secolul XVIII și prima jumătate a celui următor. Vorbindu-se de comerț se scoate în relief *Întărirea legăturilor economice dintre Rusia și Asia centrală* (p. 27—32) în a doua pătrime a veacului al XIX-lea. În continuare se arată că dezvoltarea capitalismului în Rusia, a determinat burghecia agrară să-și caute noi piețe. Se constată, pe bună dreptate, că țarismul tindea să folosească Asia centrală ca o nouă regiune de colonizare și totodată să oprească expansiunea engleză îndreptată aici. Pe baza unor statistici bogate se arată că, între 1840—1850, au fost exportate din Rusia la Buhara mărfuri în sumă de 5 225 287 de ruble, iar din Buhara în Rusia de 7 300 248 ruble.

Tot în cadrul acestui capitol, după ce se expune situația caracalpacilor în secolele XVII—XVIII (p. 59—69), urmează un paragraf despre *cultura* din acea vreme (p. 69—77). Se arată că aceasta tindea să stagneze, deoarece clasele stăpînitoare căutau să țină masele populare în întunecime. În continuare, se menționează că și în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea au fost scrise unele opere istorice ca: *Istoria lui Abul'feiz han* de Abdurrahman Tali, „*Tuħfan hani*” de M. V. Keremenegî, iar pe la finele acestui veac Muhamed Sarif compuse o vastă cronică istorică intitulată *Coroana istoriilor (Tadj ul-tevarih)*. Prima jumătate a secolului al XIV-lea a fost tratată de Muhammed Mir Alima Buhari în manuscrisul *Fatihnamei sultanî* (*Cronicile de cuceriri ale sultanilor*) etc. Apoi, relieffindu-se talentul poetului Mahmud din Cocand se reproduce cîteva versuri care reflectă ideile sale filozofice. În ceea ce privește miniatura, pictura etc. aceea urmau vechea tradiție.

În capitolul următor se analizează o problemă vitală din istoria uzbekilor și popoare-

lor Asiei centrale: *Unirea cu Rusia* (II), p. 78-208.

Ca urmare a ofensivei rusești în Asia centrală, începută pe la 1860, a fost ocuparea Tașkentului (1865) și formarea guvernământului-general al Turkestanului (1867). În 1868 a fost luat Samarcandul și Buhara, iar în 1873 hanatul din Hiva obșinu protectoratul Rusiei. În urmă unei mari răscoale populare împotriva hanului Hudiar (1873), a fost desființat și hanatul de Cocand prin alipirea sa la Rusia (1876).

Unirea Uzbekistanului cu Rusia — țară cu multe posibilități economice și culturale — a avut o însemnătate progresivă pentru viitor.

După o serioasă *Analiză a relațiilor social-economice în Uzbekistan* de la sfârșitul veacului al XIX-lea (cap. II, 107—133) ilustrată cu diverse vederi și date statistice, se cercetează mai îndeaproape *Situația hanatelor de Buhara și Hiva* în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (II, 134—135).

O atenție deosebită se acordă *Problemelor culturale din Uzbekistan* din perioada de mai sus (cap. V, 156—205). Vorbindu-se la început de cultura poporului, se arată, într-un desen, cum se învăța într-o școală numită „maktab” (p. 157). E de reținut, în continuare, *literatura și ideile social-politice*. Cu această ocazie se scoate în relief activitatea iluminiștilor în frunte cu Ahmed Doniș (Buhara, 1827—1897), Zakirdjan Furkat (Cocand, 1858—1909) și Mukimi (Cocand, 1850—1903). Amintim și aici de contribuția valoroasă a acad. I. M. Muminov, autor al unor materiale prețioase, privind: *Istoria ideilor social-filozofice progresiste în Uzbekistan*¹. În această ordine de idei se amintește și de contribuția oamenilor de știință ruși (P. R. Semenov, Tiansanski, N. H. Severțov etc.) care au contribuit la cercetarea Uzbekistanului. Aceași atenție se acordă: științei, artei, teatrului, muzicii, arhitecturii și picturii care se dezvoltă mai mult pe baza vechilor tradiții. După ce se scoate în relief *rolul reacționar al islamului*, se tratează *relațiile social-economice din Uzbekistan de la începutul veacului al XX-lea* (cap. VI, 206—242). Cu titlu de informație amintim despre *creșterea industriei în orașe, formarea clasei muncitoare locale și burgheziei naționale* etc.

Se consacră un capitol special *Mișcării revoluționare din Uzbekistan între 1905—1907* (VII, 243—281), se tratează apoi pe rînd

situația politică și primii pași ai mișcării muncitorești în Uzbekistan, mișcarea revoluționară a muncitorilor și soldaților din 1905. Se descriu evenimentele revoluționare din 1906 și se insistă asupra activității unor revoluționari ca: S. Casimhodjaev, M. Morozov și H. Hudaș (p. 269—274). În continuare se analizează *mișcarea revoluționară a țărănimii și a burgheziei naționale* dintre anii 1905—1907.

În concluzie se subliniază că toate aceste mișcări revoluționare au avut o mare însemnătate pentru ridicarea noii conștiințe politice a clasei muncitoare din Orient, deschizînd calea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (p. 281).

Din expunerea capitolului: *Uzbekistanul în perioada reacțiunii stolpiniste și anii noilor victorii revoluționare între 1908—1914* (VIII, 282—308) se vede că după înăbușirea revoluției din 1905—1907, conducerea țaristă și-a întărit jugul colonial și național. În vederea intensificării procesului de colonizare au răsluit și pămînturile indigenilor. Apoi, o dată cu declanșarea primului război mondial (1914) mărirea dărilor, ridicarea exportul brînzei, produselor, vitelor cornute, cerealelor și a mărfurilor industriale. În același timp prețul bumbacului a scăzut foarte mult, ceea ce amenința cu ruina multe gospodării și plantații. În fața unor astfel de fapte au loc numeroase mișcări revoluționare în Turkestan, de eliberare națională atît în Uzbekistan cît și în toată Asia centrală. Toate acestea au fost un pretext pentru ucazul conducerii țariste de a lua bărbății populației indigene pentru muncă în spatele frontului. În fața acestei situații se declanșează puternica răscoală din 1916, care se întinde fulgerător pe tot teritoriul Uzbekistanului. În concluzie se arată că mișcarea revoluționară a fost îndreptată, în cea mai mare parte, împotriva jugului colonial și războiului imperialist și numai în parte în contra exploataților locali. Masele nemulțumite se străduiau să ajute pe orice cale mișcarea muncitorească din Orient. Concomitent se descrie și răscoala din oaza horezmiană (1916), avînd tot un caracter de eliberare națională. În concluzie se arată că deși răscoalele din 1916 au fost înăbușite sălbatic de țarism, ele totuși au avut o mare însemnătate pentru dezvoltarea viitoare a mișcării muncitorești revoluționare din regiunile răsăritene ale Rusiei.

Colectivul de redacție, după ce se ocupa mai îndeaproape cu *Situația economică și politică a hanatelor de Buhara și Hiva între 1900—1917* (IX, 309—328), tratează *Cultura Uzbekistanului de la începutul secolului XX* (X, 329—371). Aici este vorba de aceleași probleme legate de instruirea poporului, de

¹ I. M. Muminov. Материалы по истории прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане, Ташкент 1957, 350 p.

idei social-politice și literatură, reliefându-se câteva figuri proeminente de scriitori ca Saddiddin Aini (1879—1954) și Hamza Hakimzade (n. 1889). Urmează considerații interesante despre limba uzbekă literară, știință și artă. Acest capitol se încheie cu: *Schimbări progresive în existența și ocupațiile populației*.

În fine, după descrierea situației Uzbekistanului pe vremea primului război mondial, urmează o analiză adincă privind *Revoluția din februarie 1917* (XI, 372—416), eveniment cu care se încheie cartea a doua. Se constată, în concluzie, că revoluția burghezo-democrată din 1917 nu a adus schimbări radicale în situația maselor muncitoare din Uzbekistan. În fața acestei situații a apărut *Sovietul deputaților de muncitori în Taškent* (15 martie 1917), și apoi în alte orașe ale Uzbekistanului, iar la 17 martie a fost constituit *Sovietul deputaților de soldați* din Garnizoana Taškent etc. care pregătiră acțiunea în vederea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Concomitent cu analiza revoluției din februarie (1917) se scoate în evidență și izbucnirea contrarevoluției organizată de burghezie, feudații și clericii uzbeki (*Şura-i Islam* și *Şura-i Ulema*). Aceștia, în colaborare cu burghezia rusă căutau să înfrîneze acțiunea spontană revoluționară a populației băștinașe. Însă, în Turkestan, de altfel ca în toată Rusia, se cocea Marea Revoluție Socialistă care a adus cu sine și libertatea popoarelor Asiei centrale (p. 416). Urmează și aici ca anexă: *Lista cronologică* (p. 419—427), *Indice de nume și termeni* (p. 428—463) și o bogată *Listă bibliografică* (p. 465—495) în frunte cu operele clasiceilor marxism-leninismului.

Merită să semnalăm și faptul că fiecare capitol din ambele cărți, consacrate situației politice din Uzbekistan, sînt însoțite de hărți în culori executate în condițiuni tehnice admirabile.

★

Această prezentare destul de amănunțită a celor două cărți, ne permite să facem și câteva observații generale asupra acestei prețioase Istorii a R.S.S. Uzbecce. Astfel, în ceea ce privește economia lucrării se observă o disproporție între cartea I și a II-a. Aceasta din urmă deși tratează circa un veac și jumătate are aproape același număr de pagini ca prima, consacrat unei întinse perioade istorice (circa sec. IV î.e.n. — 1750). Se poate ridica o mică obiecțiune și cu privire la izvoarele orientale și apusene care stau la baza acestei opere. E drept că membrii colectivului au strîns și au folosit un foarte mare număr de surse istorice din diverse domenii. Așa de pildă în cro-

nicile bizantine și mai ales turco-osmane se pot găsi unele date prețioase mai ales cu privire la politica externă, diplomația uzbecilor și altor popoare din Asia centrală. Acest lucru se poate observa atît în lucrarea lui J. V. Hammer privind istoria Imperiului otoman, cit și mai ales în numeroase cronici necunoscute orientalistului austriac. Așa de pildă în vechile cronici anonime (*Tevarich-i āli 'Osman*), scrise pe la sfîrșitul veacului al XV-lea, reliefîndu-se faptul că Baiazid fulgerul în lupta de la Ankara (1402) cu Timur-Lenk, a fost părăsit de toți ai săi se spune: „Numai valahul (*Eflakoglu*)¹ care era cu oastea ghiaura s-a războit”. Cînd Timur han văzu oastea necredincioasă, el se gîndi că sînt derviși(, „călu gări”) și spuse „Ah! Cît de bine s-au luptat acești ișiçi”. Însă cei de pe lingă el i-au răs-puns: „Hanc, ei nu sînt ișiçi (derviși), ci sînt ghiauri”. Apoi, valahul (*Eflakoglu*) văzînd că nu-i folosește la nimic lupla și că ei singuri au rămas, el își luă oastea și fugi într-o parte²...

Într-o bogată colecție „Correspondența sultanilor” (Münş'at es-Selatin) a lui Ahmed Feridun Ruxanzade (1574/882), pe lingă unele formule diplomatice folosite de hanii și emirii uzbeki (*uzbekiân*), s-a păstrat și o serie de documente otomane din sec. XV—XXI, care reflectă relațiile istorice ale osmanliilor cu timurizii, șebanizii și alte state ca Persia, India etc. Este vorba de corespondența dintre: Timur și Baiazid (T. I. 123—132), Şahruh și sultanul Mehmed I celebi (I, 143—154); dintre Baiazid al II-lea și Husein, han de Horosan (I, 298). Restul, în cea mai mare parte, sînt de pe vremea sultanilor Suleiman Magnificul (1520—1566) și Selim II (1566—1574) și privesc relațiile cu hanii uzbeki în frunte cu Abdullah han³. Cîteva dintre acestea sînt adresate de șebanidul Abdullah, han de uzbeki, marilor viziri otomani: Mehmed pașa (II, 143), Hasan pașa (II, 145—146). Ferhad pașa (II, 147—148), mai tîrziu ser'asker în Țara Romînească, și Gerrah Mehmed pașa din a doua jumătate a sec. al XVI-lea. În fine, o cronică turcească de pe la finele veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, aparținînd lui Silahdar Fındıklılı Mehmed aga (*Silahdar tarihi*, ed. Istanbul — 1928, 2 vol.)

¹ În alte cronici, ca de pildă Aşık paşa zade: Tarih ed. Fr. Giese, Leipzig 1929, este vorba de *Vilkoglu* (Vuk-Brancovici).

² Cf. *Die altosmanischen Anonymen Chroniken — Tevarichi āli 'Osman*, hrsg. Fr. Giese, Breslau 1922, p. 406—410; reproduc de N. Iorșa în: *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria Romînilor*, în *Analele Acad. Rom. t IX, mem. 1* (1928), p. 3—4.

Cf. A. Feridun beg, *Münş'at e-Selatin*, vol. I II. ed. Istanbul, 1264 1265 H. (1848—1849).

conține de asemenea o serie de știri care privesc relațiile dintre aștarhanizi și Imperiul otoman, mai mult pe tărîm diplomatic, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Pe lista bibliografică ar mai fi putut figura lucrarea cercetătoarei M. M. Alexandrescu-Dersca, privind *Campania lui Timur în Anatolia* (1402), care privește direct un mare episod din trecutul uzbekilor și al altor popoare din Asia centrală, precum și opera lui I. V. Hamner privind *Istoria Imperiului otoman*, care are aprecieri interesante asupra relațiilor dintre șeibanizi, safizi și osmanlii în veacul al XVI-lea.

Aceste observații mărunte nu știrbesc întru nimic din valoarea operei prezentate. Se poate spune că este prima expunere științifică a R.S.S. Uzbece care sintetizează un material bogat și o pretioasă calitate. E un

merit deosebit al colectivului de redacție care a reușit să trateze, într-o formă cit se poate de metodică, un complex de probleme. În același timp a reușit să rezolve o serie de probleme spinoase, insuficient documentate în prima ediție, ca de pildă *periodizarea istoriei*, bazată pe desfășurarea modurilor de producție, *etnogeneza uzbekilor* și a altor popoare din Asia centrală, trăsăturile societății feudale, rolul progresist al unirii Asiei centrale cu Rusia, acțiunile feudale din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, răscoala din 1916, rolul clasei muncitoare în pregătirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie etc.

În concluzie, lucrarea constituie o contribuție serioasă pentru a cunoaște trecutul Uzbekistanului sovietic.

M. Guboglu

Вопросы истории КПСС

nr. 1—4, 1957

Congresul al XX-lea al P.C.U.S. ale căruia hotărâri se traduc cu succes în viață de către poporul sovietic a pus în fața cadrelor de conducere, a activiștilor de partid și a istoricilor sovietici sarcina întăririi muncii ideologice și ridicării acesteia la nivelul exigențelor mereu crescînde.

În cadrul acțiunii de întărire a muncii ideologice, o deosebită importanță prezintă studierea profundă a istoriei P.C.U.S. Studiind istoria partidului, experiența sa bogată, lupta sa eroică pentru interesele poporului, politica sa științific fundamentată, strategia și tactica, principiile conducerii de partid, precum și normele vieții de partid, cadrele se înarmează cu prețioase cunoștințe necesare rezolvării juste a sarcinilor politice și economice care stau în fața poporului, reușind astfel să învingă cu mai multă ușurință greutățile ce apar în mersul construirii societății comuniste. Pentru a lărgi posibilitățile de cercetare a problemelor legate de istoria P.C.U.S. și totodată pentru a spori mijloacele de informare a publicului cititor cu rezultatele acestor cercetări, a fost editată la Moscova în luna iulie 1957 o nouă revistă care apare sub titlul *вопросы истории К.П.С.С.* organul Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S.

În afară de problemele legate de istoria P.C.U.S., revista se ocupă și de o serie de alte probleme privind istoria partidelor comuniste și muncitorești frățești, precum și istoria mișcării muncitorești internaționale. Diversitatea rubricilor dintre care amintim: „Articole”, „Documente și materiale”, „Comunicări”, „Lecții și consultații”, „La congresele partidelor comuniste și muncitorești”, „Critică și bibliografie” dovedește că revista îmbrățișează o serie de aspecte a unor probleme importante.

Fiecare număr al revistei se deschide cu un editorial care cuprinde o expunere în linii generale a principalelor idei care se desprind din conținutul celui mai important eveniment de pe ordinea de zi a vieții de partid și de stat. Editorialul primului număr, în care se anunță și scopul apariției acestei reviste, abordează în aspectele ei principale, problema întăririi muncii ideologice, insistînd cu precădere asupra necesității de a apăra puritatea ideologiei proletare, prin combaterea oricăror manifestări de revizionism, dogmatism sau bucherism, precum și a oricăror încercări de a denatura adevărul istoric. În continuare se subliniază importanța tratării oricărei probleme de istorie de pe poziții strict partinice respingînd atitudinea concesivă față de infiltrațiile ideologice burheze.

Numărul al doilea începe cu editorialul intitulat *Forța de nelvoins a P.C.U.S. rezidă în unitatea leninistă a rîndurilor sale*, care este consacrat în întregime importanței pe care plenara C.C. al P.C.U.S. din iunie 1957 o are pentru întărirea unității partidului și a rolului său conducător și organizator în construirea comunismului.

În ultimele două numere ale revistei apărute în anul 1957 se publică editoriale închinat Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Astfel, editorialul numărului 3/1957 intitulat *Mărețul triumf al partidului comunist* ca și editorialul numărului 4/1957, intitulat *Sub conducerea Partidului Comunist spre noi victorii*, conțin pe lângă o expunere asupra însemnătății pe plan intern și internațional al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și o evocare a rezultatelor obținute în domeniul politic și economic de poporul sovietic în cei 40 de ani care au trecut de la instaurarea puterii sovietice.

Problemele tratate în paginile revistei ocupă un spațiu corespunzător importanței pe care acestea o prezintă. Astfel una din temele careia revista îi acorda un spațiu larg este Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și răsunetul ei internațional. Citeva laturi ale acestor teme vaste sînt elucidate în articolele scrise de autorii sovietici și străini, într-o serie de documente și materiale, precum și în amintirile participanților la revoluție.

În articolul intitulat *Despre clarificarea câtorva probleme ale istoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, acad. I. I. Mișu afirmă că unele probleme au fost insuficient tratate; pentru studiul lor aprofundat se cere unirea eforturilor mai multor istorici, ele trebuie cercetate în locurile unde s-au produs evenimentele.

Dintre evenimentele care și-au găsit o insuficientă oglindire în literatura istorică sovietică, autorul articolului menționează revoluția burghezo-democratică din februarie 1917, care a răsturnat monarhia țaristă în Rusia. Acad. I. I. Mișu consideră că lucrările de istorie consacrate acestei perioade prezintă drept neajunsuri principale două tendințe caracteristice: 1) problema conducerii maselor de către partid în revoluția din februarie 1917 este tratată prin aceeași priză prin care se tratează problema conducerii maselor de către partidul bolșevic în Revoluția Socialistă din Octombrie, și negăsindu-se situații similare, autorii acestor lucrări ajung la concluzii eronate care fie că minimalizează, fie că neagă direct rolul conducător al partidului bolșevic în revoluția din februarie 1917; 2) se limitează cercetarea acestui eveniment la repetarea unor principii generale. Fără ca să-și pună ca scop studierea multilaterală a evenimentelor care s-au petrecut în timpul revoluției din februarie, autorul pe baza unui bogat material factual analizează două probleme principale în legătură cu revoluția din februarie și anume: conducerea insurecției din Petrograd și crearea sovietelor, aducînd prin aceasta un aport însemnat la studierea unei perioade puțin ogîndită în lucrările consacrate istoriei partidului. În continuare, întemeindu-și cercetările sale în cea mai mare parte pe materiale de arhivă, acad. I. I. Mișu, abordează o serie de alte probleme ca: activitatea partidului bolșevic în lunile martie-aprilie 1917 în perioada care a urmat imediat după ieșirea partidului din ilegalitate; dezvoltarea pe cale pașnică a revoluției; pregătirea insurecției armate și răsturnarea dictaturii burgheze; întărirea forțelor armate ale revoluției.

Un alt moment din istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie se reflectă în arti-

colul intitulat *Congresul pregătirii lui Octombrie* semnat de I. F. Petrov și publicat în numărul 2/957 al revistei. În istoria eroicelor lupte ale partidului bolșevic pentru răsturnarea dominației burgheze și instaurării dictaturii proletarietului, un rol de seamă l-a avut congresul al VI-lea al partidului, care a pregătît din punct de vedere politic și organizatoric Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Congresul al VI-lea al partidului s-a deschis în Petrograd la 26 iulie 1917, încheindu-și lucrările în ziua de 3 august. El a avut loc după evenimentele din iulie 1917 cînd situația politică din Rusia se schimbase brusc, cînd dualitatea puterii luase sfîrșit, iar dezvoltarea pașnică a revoluției devenise imposibilă. La acest congres, V. I. Lenin n-a putut să participe. El a fost silit să reintre în ilegalitate ascunzîndu-se de urmărirea guvernului provizoriu într-o colibă aproape de stația Razliv de lângă Petrograd. De aici din adîncă ilegalitate, V. I. Lenin, țînd o strînsă legătură cu C.C. al partidului, a condus lucrările congresului.

În articolul său I. F. Petrov aduce o serie de date extrem de importante referitoare altă la condițiile grele în care s-a ținut congresul, cît și la conținutul hotărîrilor care au fost luate. El menționează că unul din principalele merite ale congresului al VI-lea, a fost adoptarea unei noi tactici de luptă a partidului bolșevic în noile condiții care se creaseră. Hotărîrea congresului al VI-lea de a schimba tactica de luptă a partidului a fost luată în urma unei profunde analize făcute pe de o parte situației economice și politice din Rusia, iar pe de altă parte tacticii partidului din perioada premergătoare evenimentelor din iulie 1917. În încheierea articolului se subliniază că hotărîrile congresului au servit drept steag în jurul căruia bolșevicii și-au strîns rîndurile și au ridicat masele populare la lupta pentru ieșirea revoluționară a țării din situația economică grea și pentru instaurarea dictaturii proletarietului.

Interesante date cu privire la consolidarea unității rîndurilor clasei muncitoare în perioada de pregătire a Revoluției Socialiste din Octombrie, aduce articolul lui F. M. Leonidov și G. V. Petreacov intitulat *Strîngerea rîndurilor clasei muncitoare în perioada pregătirii lui Octombrie*.

Din primele zile care au urmat revoluției din februarie 1917, cînd în Rusia apăruse dualitatea puterii în stat, partidul bolșevic și-a concentrat toate forțele în direcția întării unității rîndurilor clasei muncitoare, ridicării conștiinței sale politice și eliberării ei de sub influența partidelor mic-burgheze. Fără

a fi unite și organizate, forțele proletare nu puteau fi conduse la revoluția socialistă. Autorii articolului sus-amintit analizează pe de o parte munca dusă de partidul bolșevic pentru organizarea proletariatului iar pe de alta, rolul pe care l-au jucat organizațiile de masă în educarea și pregătirea muncitorilor și țăranilor muncitori pentru revoluția socialistă.

O largă activitate au dus bolșevicii în sovietele de deputați ai muncitorilor, soldaților și țăranilor. Apărute ca un rezultat al inițiativei revoluționare a muncitorilor și soldaților în toată lupta împotriva absolutismului țarist, sovietele au devenit cele mai largi organizații de masă ale muncitorimii, constituind forma embrionară a viitoarei puteri de stat a clasei muncitoare și a țăranimii muncitoare.

Pentru a întări influența sa în organizațiile de masă, partidul bolșevic a acordat o deosebită atenție sindicatelor. Desfășurând o muncă asiduă partidul a reușit să-și extindă influența asupra întregii activități a sindicatelor.

O nouă formă de organizare a clasei muncitoare au fost comitetele de fabrică și de uzină care au apărut în anul 1917 din inițiativa proprie a muncitorilor. Printre problemele centrale de care se ocupau comitetele de fabrică și uzină era înscrisă și aceea a introducerii controlului muncitoresc în întreprinderi. Bolșevicii au apreciat mișcarea pentru introducerea controlului muncitoresc asupra producției și distribuției, ca una din formele de luptă pentru puterea sovietică.

În activitatea sa revoluționară dusă în soviete, syndicate, comitetele de fabrică și uzină precum și în alte organizații de masă, partidul pornea de la premisa că situația obiectivă din țară crease posibilitatea dezvoltării pașnice a revoluției. Cum însă în Rusia exista și o forță contrarevoluționară care nu depunea armele fără luptă, bolșevicii n-au scos de pe ordinea de zi lozincă înarmării proletariatului desfășurând o intensă muncă pentru crearea și întărirea gărzilor roșii.

În lunile septembrie-octombrie 1917 partidul continuă cu o deosebită intensitate munca de organizare și instruire a detașamentelor gărzilor roșii atât la Petrograd și Moscova, cât și în provincie. Sprijinindu-se pe aceste organizații de masă, partidul comunist a strâns în jurul său forțele proletariatului asigurând astfel victoria revoluției socialiste.

Din paginile revistei, cititorii se pot informa despre lupta largă a eroicului proletariat din Moscova în timpul celor două revoluții ruse din anul 1917. În articolul său *Din cele răcite*, acad. K. V. Ostrovițianov evocă

un șir de momente impresionante despre Moscova revoluționară. Participanți la evenimentele din timpul revoluției, autorul descrie în cuvinte pline de patos revoluționare actele de eroism săvârșite de proletarii din Moscova. Sînt mișcătoare paginile care descriu luptele muncitorilor din cvartalul de pe lînga rîul Moscova în zilele lui Octombrie. Paralel cu luptele detașamentelor de proletarii articolul înfățișează lupta bolșevicilor din a doua capitală a Rusiei, atât în perioada ilegalității partidului, cât și după ieșirea sa din ilegalitate.

În paginile revistei, un spațiu larg este acordat temei referitoare la ecoul internațional din Octombrie. În articolul *Octombrie ne-a arătat calea*, semnat de Maurice Thorez, se arată răsunelul pe care l-au avut în Franța ideile Revoluției Socialiste din Octombrie. După o scurtă prezentare a poziției oportuniste pe care o adoptase partidul socialist francez înainte de primul război mondial, fapt datorită căruia a ajuns la un faliment total, autorul relevă însemnătatea pe care victoria revoluției burghezo-democratice din februarie a avut-o asupra mișcării muncitorești din Franța. Factorul hotărîtor însă care a dat un puternic impuls mișcării proletariatului francez a fost Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Acest eveniment de însemnătate mondială a scos proletariatul francez din starea de acalmie în care a fost găsit de primul război mondial. Grație influenței pe care a exercitat-o revoluția socialistă asupra muncitorimii din Franța, Partidul socialist francez a hotărît cu majoritatea de voturi la congresul care a avut loc la Strassbourg în ianuarie 1920, ieșirea din Internaționala a II-a. Congresul de la Strassbourg a hotărît de asemenea trimiterea unei delegații în Uniunea Sovietică. La sfîrșitul lui iunie 1920 Marcel Cachin și Frossard au sosit la Moscova unde au asistat la congresul al II-lea al Internaționalei comuniste cu drept de vot consultativ.

La cîteva zile de la începerea congresului ci au trimis ziarului „L'Humanité” o telegramă în care cereau în mod insistent partidului să adere la Internaționala a III-a. Cachin și Frossard după cum relevă autorul, au luat această hotărîre din considerente cu totul diferite. Primul, Marcel Cachin însuflețit de realitatea sovietică a hotărît să-și închine întreaga viață apărării revoluției ruse și propagării ideilor comuniste în Franța. Al doilea, Frossard, și-a pus pe față masca solidarității cu bolșevismul pentru ca mai tîrziu să-l poată trăda mai ușor.

Dar, proletariatul francez animat de ideile Revoluției Socialiste din Octombrie nu

s-a oprit aici. Mișcarea sa impetuoasă a determinat Partidul socialist francez ca la congresul care a avut loc la Tours în decembrie 1920 să adopte propunerea comună făcută de comitetul Internaționalăi a III-a și de gruparea condusă de Marcel Cachin, de a se transforma în partid comunist.

Articolul semnat de Harry Pollit, *Revoluția din Octombrie și mișcarea muncitorească din Anglia* aduce o serie de date interesante privind atât acțiunile de solidarizare a proletariatului englez cu revoluția socialistă, cât și influența pozitivă pe care a exercitat-o Marea Revoluție Socialistă din Octombrie asupra dezvoltării mișcării muncitorești din Anglia.

Una dintre primele manifestări de simpatie a proletariatului englez față de revoluția rusă a avut loc cu ocazia conferinței convocată la Leeds în iunie 1917 din inițiativa Partidului muncitoresc independent și a Partidului socialist englez. La conferință au fost elaborate patru rezoluții dintre care prima conținea un salut călduros al muncitorilor englezi adresat revoluției ruse, a doua cerea încheierea păcii, a treia chema la apărarea libertăților cetățenești, iar a patra rezoluție se referea la probleme organizatorice.

La vestea izbucnirii Revoluției Socialiste din Octombrie, un val de entuziasm a cuprins muncitorimea din Anglia. În mare parte din orașele Angliei începuseră să ia ființă sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților. Când la 12 decembrie 1917 gazeta *Manchester Guardian* a început să publice fragmente din tratatele secrete, forțele democratice și iubitoare de pace din Marea Britanie au fost cuprinse de un puternic val de indignare. Ele au protestat cu vehemență împotriva atitudinii dușmănoase pe care o manifesta guvernul lui Lloyd George față de guvernul sovietic. Ziarele muncitorești editate de Partidul socialist englez, Partidul socialist muncitoresc și de Partidul federației socialiste au desfășurat o intensă propagandă în favoarea revoluției socialiste, arătând adevăratul sens al Marii Revoluții din Octombrie și adânc ei semnificație pentru muncitorii din întreaga lume.

În perioada intervenției armate împotriva tinerei Republici Sovietice, proletariatul englez a continuat să apere cauza muncitorilor și țăranilor muncitori din Rusia. Dochterii din Londra au refuzat să încerce arme destinate Poloniei, pentru a fi folosite împotriva Rusiei Sovietice. Ei au declarat grevă care a fost urmată de o largă mișcare de masă. Aceasta a determinat convocarea la 9 august 1920 a unei conferințe naționale extraordinare

pentru a discuta problema încetării intervenției armate împotriva Rusiei Sovietice. În aceeași lună — august 1920 — sub influența Revoluției Socialiste din Octombrie, Partidul socialist englez de comun acord cu Partidul socialist muncitoresc, uniunea Socialistă din Wels-ul de sud, grupa Federației socialiste muncitorești și alte Uniuni socialiste independente, au hotărât la conferința care a avut loc la Londra crearea Partidului Comunist al Marii Britanii și aderarea sa la Internaționalăa a III-a Comunistă.

După perioada intervenției armate, Partidul Comunist al Marii Britanii a dus o luptă dărză pentru recunoașterea Rusiei Sovietice de către guvernul englez.

Tot în legătură cu tema influenței internaționale a Revoluției Socialiste din Octombrie, revista *Вопросы истории КПСС* publică articolul *Revoluția din Octombrie și crearea Partidului Comunist Italian*. Autorul articolului, Giovanni Germanetto face o incursiune în istoria mișcării muncitorești din Italia, relatând o serie de fapte interesante din lupta poporului italian împotriva forțelor reacționare. În continuare, autorul descrie amploarea pe care a luat-o mișcarea proletariatului italian sub influența revoluției socialiste și analizează rolul pe care l-a avut grupa socialistilor „Ordine Nuovo” în studierea învățămintelor Revoluției Socialiste din Octombrie și aplicarea acestor învățăminte la condițiile concrete din Italia.

Giovanni Germanetto evocă o serie de momente din lupta glorioasă a grupei socialistilor, „Ordine Nuovo” care a jucat un rol hotărâtor în răspîndirea ideilor marxiste în Italia ca și în procesul de transformare a Partidului socialist italian în partid comunist.

Un interes deosebit prezintă articolul *În avangarda luptei pentru pace și independență*, semnat de Hitosi Iamamura. După ce înfățișează în linii generale drumul străbătut de mișcarea muncitorească din Japonia pînă la primul război mondial, autorul arată că ecoul nemijlocit al Revoluției Socialiste din Octombrie în Japonia a fost o mare mișcare populară care a intrat în istorie sub denumirea de „răscoalele orezului”. Această mișcare de masă care a început în 1918 cuprinzînd în scurt timp întreaga țară, a contribuit la ridicarea pe o treaptă mai înaltă a luptei proletariatului japonez. Ca rezultat al acestei impetuoase mișcări populare, după Revoluția Socialistă din Octombrie a fost înființat în iulie 1922 Partidul Comunist din Japonia.

Alături de articolele menționate, revista publică o serie de documente și materiale care vin să întregască informațiile referitoare la

evenimentele care au avut loc în timpul și după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie atât în Rusia, cât și peste hotare.

Un loc important îl ocupă în paginile revistei articolele care analizează unele probleme privitoare la tactica adoptată de partidul bolșevic în diferite perioade ale luptei sale împotriva forțelor reacționare.

În articolul semnat de F. I. Kalinițev, *Cîteva probleme ale tacticii bolșevicilor față de dumă*, se arată poziția partidului bolșevic față de дума de stat între cele două revoluții burghezo-democratice din Rusia. Tactica bolșevicilor față de parlament, ca una din formele de luptă ale partidului împotriva țarismului, a fost elaborată de V. I. Lenin. Ca orice formă legală de luptă, folosirea dumei de stat de către partidul bolșevic a fost subordonată sarcinii pregătirii unei noi revoluții.

Aplicînd tactica sa față de dumă, partidul bolșevic urmărea să atragă țărănimea de partea proletariatului industrial și să formeze în dumă un bloc revoluționar compus din reprezentanții clasei muncitoare și ai țărănimii care să acționeze în direcția eliberării maselor de sub influența burgheziei liberale. Această tactică avea ca scop crearea unei alianțe indestructibile între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, sub conducerea proletariatului pentru asigurarea victoriei în noua revoluție.

Partidul bolșevic a consacrat întreaga sa activitate în dumă cuceririi revendicărilor radicale înscrise în programul său de luptă — victoria revoluției socialiste și instaurarea dictaturii proletariatului. Linia sa tactică față de dumă era stabilită în funcție de condițiile dezvoltării revoluției, și ea prevedea fie boicotarea dumei, fie participarea bolșevicilor la alegerile pentru dumă și folosirea acesteia ca o tribună în interesul revoluției.

Tactica boicotului activ al dumei de stat a fost aplicată de partid în perioadele cînd revoluția se dezvoltă pe o cale ascendentă. În aceste condiții de avînt revoluționar tactica boicotării dumei dădea partidului posibilitatea să demaște manevrele țarismului și să strîngă în jurul său masele populare. În perioada de reflux a revoluției, partidul părea tactica boicotului și adopta tactica participării în дума de stat. În aceste condiții, partidul acorda atenție muncii organizatorice și de agitație dusă de fracțiunea deputaților bolșevici în dumă, fracțiune care constituia una din organizațiile partidului clasei muncitoare.

Partidul Comunist a acumulat o bogată experiență în domeniul luptei parlamentare

(în dumă). Aceasta experiență a fost larg răspîndită în Rusia, iar în prezent ea este folosită în mod creator de partidele comuniste și muncitorești pentru stabilirea tacticii lor în lupta parlamentară.

Cîteva laturi ale tacticii partidului bolșevic în perioada care a urmat după răsturnarea țarismului și pîna la reîntorcerea lui V. I. Lenin din emigrație (începutul lunii aprilie 1917) sînt prezentate în articolul tov. E. I. Bugaev, intitulat *Cu privire la tactica partidului în perioada martie — în ceputul lui aprilie 1917*. Autorul urmărește în acest articol modul cum a evoluat tactica partidului bolșevic în perioada amintită și cum a fost ea aplicată în condițiile noi care apăruseră după revoluția din februarie 1917, condiții pe care nu le-a prevăzut nimeni. E. I. Bugaev relevă poziția partidului bolșevic față de cele două puteri care apăruseră în stat după revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 — 1) sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților; 2) guvernul provizoriu.

Întrucît după revoluția din februarie evenimentele se succedau cu deosebită rapiditate, iar condițiile de luptă ale clasei muncitoare se schimbau continuu, era necesară adoptarea de către partidul bolșevic a unei noi tactici corespunzătoare noii conjuncturi. Astfel, după evenimentele din iulie 1917 care au marcat sfîrșitul perioadei de dezvoltare pașnică a revoluției, partidul a schimbat tactica de luptă. După rebeliunea lui Kornilov, care a avut loc la 25 august 1917, partidul bolșevic a trebuit să introducă unele elemente noi în linia sa tactică.

Cîteva aspecte ale noii tactici adoptate de partidul bolșevic în perioada înăbușirii rebeliunii lui Kornilov, sînt înfățișate în articolul semnat de V. M. Mironenko intitulat *Tactica bolșevicilor în perioada înăbușirii rebeliunii lui Kornilov* (iulie-august 1917).

Elementul nou care fusese introdus în linia tactică a partidului în această perioadă constă în folosirea unei noi forme de luptă împotriva lui Kerenski.

Explicînd esența noii tactici, V. I. Lenin scria: „În ce constă deci schimbarea tacticii noastre în urma rebeliunii lui Kornilov?”

În faptul că schimbăm forma luptei noastre împotriva lui Kerenski. Fără a atenua cîtuși de puțin ostilitatea noastră față de el, fără a retracta un singur cuvînt din cele spuse împotriva lui, fără a renunța la sarcina de a-l răsturna pe Kerenski, noi spunem: *Trebuie să ținem seama* de moment, acum nu ne vom apuca să-l răsturnăm pe Kerenski, acum vom aborda

alfel sarcina luptei împotriva lui și anume : Vom explica poporului (care luptă împotriva lui Kornilov) *slabiciunea și șovăielile lui Kerenski*. Acest lucru îl făceam și înainte. Acum însă aceasta a devenit *principalul* : în aceasta constă schimbarea". (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, p. 281).

Tactica adoptată de bolșevici în perioada înăbușirii rebeliunii lui Kornilov a fost determinată de noua situație care se crease. Astfel, ridicând armata de sub comanda sa împotriva revoluției, generalul țarist Kornilov urmărea ca prin forța armelor să lichideze sovietele și să instituie un guvern de dictatură militară. Aceasta constituia un pericol și pentru guvernul lui Kerenski, căruia Kornilov i-a dat la 26 august un ultimatum, cerându-i să demisioneze imediat și să cedeze puterea.

Singura forță reală, capabilă să dea o puternică ripostă lui Kornilov erau bolșevicii. Fără îndoială că Kerenski declarându-se în mod demagogic apărătorul revoluției nu urmărea nimic altceva decât să inducă în eroare masele revoluționare și să-și consolideze puterea împotriva lui Kornilov, pentru ca apoi să înăbușe lupta revoluționară a maselor.

Analizând noua situație, V. I. Lenin a ajuns la concluzia că în acea perioadă principalul dușman al revoluției era Kornilov. De aceea bolșevicii au hotărât că este inoportun ca în acel moment să cheme masele revoluționare pentru a duce lupta, concomitent, împotriva lui Kornilov și pentru răsturnarea lui Kerenski.

Îndreptînd lovitura principală împotriva lui Kornilov, partidul bolșevic n-a încetat nici o clipă lupta cu Kerenski, ci a schimbat doar forma luptei împotriva acestuia.

Ca urmare a adoptării noii tactici, răscoala lui Kornilov a fost înăbușită. Muncitorii și soldații s-au strîns tot mai plini de încredere sub steagul de luptă al partidului care chema poporul la răsturnarea burgheziei pe calea insurecției armate. Din acest moment începe o nouă perioadă în istoria revoluției. Este perioada asaltului capitalismului, a luptei nemijlocite pentru victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Din revista *Вопросы Истории КПСС* cititorii se pot documenta și asupra unor probleme privind activitatea dusă de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice pentru consolidarea propriilor sale rînduri. Această temă este dezbătută într-o serie de articole și comunicări științifice publicate în paginile revistei.

În articolul intitulat *Dezvoltarea principiului leninist al centralismului democratic*

în domeniul economiei socialiste, S. P. Trapeznikov urmărește evoluția metodelor de conducere și de administrare a întreprinderilor economice în cei 40 de ani de existență a puterii sovietice. Autorul subliniază de asemena rolul pe care l-au jucat diferite organe economice ale statului sovietic în conducerea economiei naționale, începînd din anul 1917 și pînă la adoptarea legii cu privire la *desăvîrșirea continuă a metodelor de organizare și conducere a industriei și construcției* care constituie o manifestare a democratismului socialist și a unității de monolit dintre partid, guvern și popor.

În afară de problemele mai sus-amintite, în paginile revistei sînt dezbătute o serie de alte teme în legătură cu mersul construirii socialismului în țările de democrație populară, cu activitatea partidului comunist și muncitorești, cu situația din partidele socialiste, precum și cu mișcarea muncitorească din țările capitaliste.

O privire de ansamblu asupra articolelor de cercetare, a articolelor de propagandă, a studiilor și a materialelor mai sus prezentate — toate de o neîndoieală valoare — ne duce la concluzia că prin intermediul revistei sînt puse în circulația științifică o serie de idei originale, fapte, concluzii și generalizări noi.

Pe lîngă aceste evidente realizări, s-au strecurat în paginile revistei și unele lipsuri, fie de ordin științific, fie de ordin metodologic, fie de altă natură, care au fost relevate într-un articol publicat în nr. 13/1958 al revistei *Коммунист*.

Aceste lipsuri ca și altele de mai nîlcă însemnătate nu sînt de natură să scadă cîtuși de puțin valoarea revistei și nici să slăbească interesul cititorului pentru studierea problemelor de istorie a partidului.

Lichidînd neajunsurile semnalate de *Коммунист*, revista *Вопросы Истории КПСС* va deveni mai combativă, mai bogată în conținut și mai interesantă continuînd astfel să corespundă înaltelor sarcini științifice și politice pe care le are de îndeplinit.

În concluzie, socotim necesar să menționăm că revista, dat fiind importanța temelor tratate în paginile sale, se adresează atât cadrelor didactice, propagandiștilor de partid și cercetătorilor științifici, cît și publicului larg cititor. Astfel, ea devine o adevărată tribună de răspundere a rezultatelor cercetării în domeniul istoriei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.

I. Oprea

Analele romîno-sovietice, seria istorie

XI (1957), nr. 1—4

În scopul cunoașterii realizărilor istoriografiei sovietice și a stimulării cercetărilor întreprinse de istoricii romîni pentru o mai aprofundată studiere a relațiilor dintre poporul român și poporul sovietic, Institutul de studii romîno-sovietic editează de mai mulți ani *Analele romîno-sovietice*, seria istorie.

Publicînd în traducere studii și articole din literatura sovietică de specialitate, revista înlesnește istoricilor noștri și marelui public posibilitatea de a urmări îndeaproape chipul creator de aplicare a teoriei marxist-leniniste în interpretarea problemelor de istorie de către cercetătorii sovietici, precum și rezultatele dobîndite în Uniunea Sovietică în studierea unor aspecte ale istoriei patriei noastre. Pe lângă aceasta, revista face loc în paginile ei studiilor istoricilor noștri referitoare la relațiile străvechi și multilaterale care au existat în trecut între cele două popoare.

Telurile urmărite de această publicație îi corespund rubricile care alcătuiesc sumarul fiecărui număr. Astfel, revista înserează studii și articole din principalele publicații sovietice ca: *Вопросы истории*, *Вестник древней истории*, *Советская археология*, *Византийский Временник* etc., cu o bogată și variată tematică; o altă rubrică este consacrată prezentării intervențiilor cercetătorilor sovietici în discuțiile purtate pentru clarificarea unor probleme esențiale controversate (legea economică fundamentală a feudalismului, căderea orînduirii sclavagiste și apariția feudalismului etc.); articolele istoricilor sovietici și romîni tratînd momente din istoria relațiilor romîno-ruse sînt de asemenea încadrate într-o rubrică specială; în sfîrșit, revista reproduce un mare număr de recenzii și informări privitoare la constăturile și conferințele de specialitate din Uniunea Sovietică, punînd astfel în îndemina cititorilor un prețios mijloc de cunoaștere a intensei activități istoriografice ce se desfășoară în marea țară vecină.

Întrucît sumarul variat al numerelor revistei apărute în anul 1957, pe care le înfățișăm cititorilor, nu permite o sistematizare pe probleme a materialelor publicate, a fost necesar să le prezentăm separat pe cele de istoria universală, în ordinea cronologică a temelor tratate și apoi pe cele ce se ocupă cu istoria relațiilor romîno-ruse.

Din domeniul istoriei comunei primitive se publică articolul lui S. V. Kiselev, *Patru-*

zeci de ani de studiere a epocii de bronz pe teritoriul U.R.S.S. (nr. 3—4, p. 5—24) care reprezintă un bilanț al rezultatelor valoroase dobîndite de arheologia sovietică, ca urmare a aplicării metodologiei marxist-leniniste a epocii de bronz. Autorul nu se mărginește numai la înregistrarea concluziilor izvorîte din aceste cercetări, ci prezintă și problemele rămase încă nesoluționate, indicînd cu acest prilej liniile de orientare ale viitoarelor cercetări. Se consideră ca fiind absolut necesară stabilirea unei periodizări a eneoliticului și bronzului, definirea științifică a noțiunii de cultură arheologică și aplicarea mai largă a metodei datărilor încruciate. În ceea ce privește cultura Tripolie, a cărei arie de răspîndire include și o parte a teritoriului țării noastre, autorul socotește că este necesară rezolvarea următoarelor probleme: determinarea rădăcinilor istorice, stabilirea variantelor locale și studierea raporturilor cu triburile învecinate, afirmînd în legătură cu ultima dintre aceste probleme, că, nu se mai poate susține caracterul izolat al etapei Gorodsk-Usatovo în raport cu întreaga evoluție a culturii Tripolie¹.

Studiul istorice N. V. Șafranskaia. *Despre mixelleni* (nr. 2, p. 5—19) tratează un aspect al problemei raporturilor dintre coloniștii greci de la Olbia și triburile autohtone învecinate. Autoarea combate identificarea Kallipizilor, denumiți de Herodot și ellenosciți, cu acei mixeleni amintiți în decretul dat în cinstea lui Protogenes. Cercetînd folosirea etnikonului dublu de către autorii antici, N. V. Șafranskaia relevă că majoritatea acestor termeni datează din epoca elenistică și romană. Termenul de ellenosciți folosit de Herodot indică nu un amestec de triburi, ci pătrunderea influenței grecești în rîndurile sciților kallipizi. În ceea ce privește termenul de mixelleni, în izvoarele literare în care este amintit, el desemnează întotdeauna un grup militar; acest grup mixt se apropia prin situația sa de meteci, nedispunînd de drepturi depline. În epoca elenistică, acești mixelleni au început, probabil, să-și cîștige existența ca

¹ Vezi în aceasta prîvîntă și articolul lui I. Nestor. *Probleme noi în legătură cu notitiul din R. P. R.* în *Studii și cercetări de istorie veche*. I (1950), nr. 2, p. 216—217.

mercenari, fapt care a determinat și o schimbare semantică a cuvîntului¹.

Reluînd mult dezbătuta origină a slavilor V. V. Mavrodin în *Cele mai vechi date despre slavi* (nr. 2, p. 29—51) după ce stabilește cîteva principii generale care trebuie luate în seamă în cercetarea problemelor de etnogeneză, ajunge la concluzia că limbile indo-europene au existat în epoca neolitică și că strămoșii fizici ai slavilor au făcut parte din triburile care au populat părțile centrale și de est europene din epoca mezolitică. Limba — bază slavă comună s-a separat de cea indoeuropeană încă din perioada în care vînătoarea și pescuitul constituiau îndeletnicirile de căpetenie ale oamenilor. Autorul fixează aria cea mai veche de răspîndire a slavilor în imediata vecinătate a litoralului baltic, aducînd în sprijinul afirmațiilor sale datele furnizate de cercetările arheologice și de scriitorii antici V. V. Mavrodin consideră ca neslavă cultura Tripolie, fiind înclinat să o atribuie mai de grabă tracilor veniți din sudul Dunării.

Referitor la istoria orînduirii sclavagiste greco-romane, revista publică studiul lui S. K. Utcenko, *Problema crizei polisului în ideologia antică* (nr. 1, p. 5—16). Se urmărește pe plan ideologic reflectarea crizei polisului ca urmare a dezvoltării relațiilor de producție sclavagiste, a pauperizării micului producător și a înlocuirii polisului autarhic prin uniuni sau state centralizate. Utcenko cercetează ideile ostile polisului care s-au manifestat în etica stoică pătrunsă de un caracter individualist și cosmopolit, precum și teoriile lui Polybios, ajungînd la concluzia că ele corespundeau străduințelor claselor dominante de a adapta statul sclavagist noilor realități.

În lumina rezultatelor expediției arheologice romîno-sovieto-bulgare care a cercetat gorodiștea de lângă satul Popina (R.P. Bulgaria)² prof. M. Artamanov în studiul: *Contribuții la problema monumentelor arheologice ale slavilor și protobulgarilor din sudul Dunării* (nr. 2, p. 19—29) întreprinde o temeinică analiză critică a părerilor cunoscutului arheolog bulgar K. Miatev în legătură cu originea ceramicii slave. Savantul sovietic arată că este necesar să se distingă trăsăturile arheologice care deosebesc cultura slavă de cea protobulgară, subliniind că este imposibil să se considere ceramica de tip Saltovo ca fiind de origină

slavă. Dintre numeroasele păreri interesante cuprinse în acest studiu reținem și pe aceea că, în ciuda părerii larg răspîndite printre arheologi, cultura Cerneahov nu este legată prin nimic de cea slavă timpurie, ci trebuie atribuită unei federații gotice care a inclus și populația geto-dacică³.

Un aport însemnat la cunoașterea istoriei agrare a imperiului bizantin aduce A. P. Kajdan în ale sale *Contribuții la problema particularităților proprietății feudale în Bizanț, în secolele VIII—X*⁴ (nr. 1, p. 16—35). Propunîndu-și să studieze cauzele care au făcut ca plină în secolul al X-lea plusprodusul producătorilor direcți să fie însușit în cea mai mare parte de către feudații bizantini pe calea rentei centralizate (prestații către stat, impozite etc.), autorul cercetează împrejurările istorice care au dat obștiei bizantine o stabilitate relativă. După înăbușirea mișcării pauliciene, care marchează sfîrșitul primei etape a procesului de feudalizare în Bizanț, proprietarii feudali au dispus de mijloacele necesare pentru a-și însuși plusprodusul fără a avea nevoie de sprijinul autorității centrale. Acest proces a fost înlesnit de descompunerea obștiei bizantine, țărănimea fiind astfel lipsită de un instrument de apărare în fața tendințelor de acaparare ale marilor feudali.

Preocupările de istorie modernă ale cercetătorilor sovietici sînt reflectate în revistă prin întinsul studiu al lui N. A. Efofcev, *Problema colonială în viața politică a Angliei în perioada 1840—1850* (nr. 1, p. 35—63). Autorul înfățișează împrejurările în care s-a desfășurat lupta dintre free-traderi, reprezentanți ai burgheziei industriale și partizanii sistemului protecționist, care apărau interesele mării burghezii financiare și comerciale. Criticile îndreptate cu acest prilej împotriva sistemului colonial britanic nu urmăreau independența popoarelor subjugate, ci smulgerea marilor profituri din minile companiilor monopoliste și trecerea lor în folosul întregii burghezii engleze. Legislația din 1842 a guvernului Peel, a corespuns intereselor liberschimbistilor, neafectînd cu nimic comerțul și imperiul colonial, sistemul preferențial pentru produsele coloniale rămînd în vigoare.

Din istoria contemporană, revista publică referatul lui D. Melnikov, *Cauzele înfrîngerii Germaniei hitleriste în cel de al doilea război mondial prin prisma istoriografiei din Germania*

¹ Despre mixtelleni pe teritoriul țării noastre vezi: acad. E. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci, așezările sclavagiste din Dobrogea în Studiul și cercetări de istorie veche*, II (1951), nr. 2, p. 57.

² Gh. Ștefan, *Note despre activitatea arheologică în R. P. Bulgaria în Studiul și cercetări de istorie veche*, VI (1955), nr. 1—2, p. 281—282.

³ B. Mitrea, *Problema populației geto-dace în Muntenia în sec. IV în Studiul și referate privind istoria Romîniei*, vol. I, București, 1954, p. 115.

⁴ Cf. P. Lemerle: *Esquisse pour une histoire agraire du Byzance în Revue historique*, T.CCXIX, ian.—mart. 1958, p. 49—62.

Occidentală (nr. 3-4, p. 46-62) prezentat la Conferința internațională a istoricilor din țările lagărului socialist care a avut loc la Leipzig între 23 și 30 octombrie 1957. Cercetând numeroasele lucrări apărute în ultimii ani în Germania Occidentală, datorită mai ales foștilor comandanți militari hitleriști, autorul subliniază că la baza lor stă falsificarea cauzelor reale ale înfringerii Germaniei hitleriste, acest fapt explicându-se prin străduințele factorilor politici occidentali de a reabilita Wehrmachtul. D. Melnikov întreprinde o periodizare a istoriografiei vest-germane corespunzătoare etapelor principale de reînviere a militarismului vest-german. Prima etapă (din 1946 pînă la sfîrșitul anului 1950 și începutul anului 1951) a avut drept țel justificarea marilor monopoli și a cercurilor militariste germane vinovate de dezlănțuirea celui de al doilea război mondial și explicarea înfringerii, fie prin greșelile lui Hitler (de ex.: Halder) fie prin asprimea cliimei de pe frontul de est (Guderian).

A doua etapă (din 1951 pînă în 1953-1954) corespunde dezvoltării militarismului vest-german și consolidării pozițiilor sale. Heusinger, Speidel etc. s-au străduit să arate că înfrîngerea Germaniei s-a datorat divergențelor dintre „adversarii bolșevismului” din Germania și țările occidentale, ajungînd de aici la concluzia necesității unei strînse alianțe între puterile occidentale și R.F. Germană, îndreptată împotriva țărilor socialiste.

A treia etapă (din 1953-1954 și pînă astăzi) poate fi caracterizată prin lucrarea colectivă *Bilanțul celui de al doilea război mondial*¹, alcătuită de cîțiva din cei mai de seamă generali hitleriști. Această carte acreditează ideea că înfrîngerea Germaniei trebuie explicată prin subaprecierea frontului de est, insuficienta atenție acordată flotei aeriene și maritime etc. Autorii nu se mîrginesc numai la „analiza” războiului trecut, ci se străduiesc să tragă învățămintele necesare desfășurării unui nou război antisovietic. Este locul să amintim aici că teorii asemănătoare sînt răspindite și în lucrările istoricilor militari anglo-americani (G. Fuller, B. Liddel Hart și alții)². În încheiere D. Melnikov prezintă cauzele adevărate ale înfringerii Germaniei, evidențînd rolul hotărîtor al Uniunii Sovietice.

Un interes deosebit prezintă articolul lui V. L. Israelian și N. N. Nikolaev, *Din*

¹ O prezentare a acestei cărți datorate lui N. C. în *Stăruie*, X (1957), nr. 6, p. 208-209.

² V. M. Kulis, *Falsificarea istoriei stalinoradskoi bitei v reactionnoi amerikanski i anolitskoi literatury, în Voprosi istorii*, 1951, nr. 12, p. 137 și urm.

istoria pregătirii ideologice a rebeliunii contra-revoluționare din Ungaria în toamna anului 1956 (nr. 3-4, p. 25-45). Autorii scot în evidență rolul activ al propagandei dușmănoase desfășurate de statele imperialiste împotriva țărilor din lagărul socialist, care a constituit una din premisele rebeliunii contrarevoluționare din R.P. Ungară. Articolul prezintă în mod amănunțit activitatea trădătoare a grupului Nagy-Lozonczy. Acesta s-a ridicat împotriva liniei generale a partidului și în special a dictaturii proletariatului, a principiului centralismului democratic, a transformării socialiste a agriculturii etc. Un loc deosebit este acordat înfățișării activității desfășurate de gruparea fracționistă antipartinică condusă de T. Göri și Z. Zek în rîndurile scriitorilor, fără a se stăruî în măsura cuvenită asupra rolului nefast jucat de cercul „Petöfi”³. Din prezentarea faptelor se desprinde însemnătatea deosebită pe care o are demascarea imediată și necruțătoare a tuturor încercărilor de a răspîndi ideologia burgheză și de a submina rolul conducător al partidului clasei muncitoare.

Politicii imperialiste americane în Orientul Apropiat îi este consacrat articolul lui I. M. Lemin, *Doctrina Eisenhower program de înrobire colonială a Orientului Apropiat* (nr. 2, p. 51-72). Interesul manifestat de S.U.A. față de țările din această parte a lumii trebuie căutat în importanța strategico-militară și bogățiile lor naturale.

Articolul lui I. M. Lemin, sintetizînd un material răspîndit prin diverse cărți, reviste și ziare, contribuie mult la întregirea cunoștințelor asupra evenimentelor actuale din Orientul Apropiat și dă liniile principale ale înțelegerii lor.

★

În cadrul rubricii consacrate relațiilor romîno-ruse este publicat întinsul studiu de caracter exhaustiv al cunoscutului slavist D. P. Bogdan, *Textele slavo-romîne în lumina cercetărilor rusești* (nr. 2, p. 117-145 și nr. 3-4, p. 63-96). Autorul prezintă amănunțit lucrările cercetătorilor ruși privind paleografia, diplomatica, epigrafia și arta slavo-romînă, precum și studiile de limbă și ortografie asupra textelor slavo-romîne. Istoricii din țara noastră au la îndemînă prin acest material o utilă prezentare a unor studii valoroase rămase multă vreme necunoscute sau puțin folosite.

În: *Însemnări bibliografice despre călătoria ruși în țările noastre în secolele XV-XVIII*

³ Amănunte suplimentare în K. Kiss: *Le cercle Petöfi, instrument de la contrarévolution în Démocratie nouvelle*, 1957, nr. 10, p. 593-597.

(nr. 1, p. 63-79) se completează datele referitoare la viața și opera călătorilor ruși prezentați în lucrarea *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

Pe linia unor preocupări mai vechi N. Ciachir în *Contribuții la organizarea detașamentelor de voluntari bulgari în războiul din 1877-78* (nr. 1, p. 79-89), folosind o documentație inedită din arhivele militare din R. P. Bulgaria, dovedește că detașamentele de voluntari bulgari au fost sprijinite de armata rusă atât în ce privește organizarea cât și prin furnizare de armament, echipament, trimiterea de cadre de conducere și însemnate sume bănești. Acest ajutor a fost acordat prin intermediul comitetelor slave și a celui slavo-bulgar care activau pe teritoriul țărilor vecine Bulgariei, unde avea loc și recrutarea voluntarilor. În continuare, autorul prezintă trecerea detașamentelor de voluntari — în număr de aproximativ 7100 oameni — pe teritoriul țării noastre și includerea lor în avangarda armatelor ruse care aveau sarcina de a ocupa Tirnovo și teritoriile Balcanilor. Pe alocuri acest interesant articol capătă însă aspectul unei simple prezentări a documentelor.

Tot lui N. Ciachir i se datorește și studiul *Frăția de arme româno-rusă în fața Plevnei, 30 august — 28 noiembrie 1877* (nr. 2, p. 145-164), întemeiat pe folosirea nu numai a lucrărilor românești și pe ultimele cercetări întreprinse în Uniunea Sovietică în această direcție, dar și pe monumentală colecție de documente (98 volume) publicate în Rusia între anii 1898-1911 referitoare la războiul din 1877-1878. Autorul subliniază colaborarea trupelor române alături de armatele ruse în asediul și cucerirea Plevnei. Cu multe amănunte este înfățișat rolul cavaleriei ruso-române și a trupelor de sub comanda generalului Gurko pentru completa încercuire a Plevnei, acțiunea de cucerire a Rahovei efectuată de trupe în majoritate române aflată sub comanda unor ofițeri superiori ruși și acțiunile care au dus la cucerirea Plevnei. Caracterul de cercetare de istorie militară al acestui studiu și aglomerarea de date privind planurile de luptă, numărul și componența armatelor etc. creează dificultăți în urmărirea sa de către cititorul nespecialist. Cu toate acestea, studiul reprezintă o prețioasă și documentată înfățișare a colaborării armatelor româno-ruse, în luptele războiului de independență a țării noastre.

În clarificarea problemei participării României la primul război mondial, de un real folos este studiul lui V. A. Emeț *Contradicțiile dintre Rusia și aliați în legătură*

cu intrarea României în război, 1915-1916 (nr. 2, p. 73-117). Autorul utilizează marile colecții de documente editate în Uniunea Sovietică (de ex.: *Relațiile internaționale în epoca imperialismului*), documentele publicate în *Arhiva Rusie*, colecțiile franceze de documente, precum și rezultatele cercetărilor sovietice privind primul război mondial (Notovici Zaioncicovski, Fiodorov etc.).

După o scurtă precizare a rolului strategic al României în ansamblul frontului de est, se analizează evenimentele care au dus la semnarea convenției din 1 octombrie 1914 ca și activitatea diplomatică a guvernului Brătianu care mizând pe poziția subordonată a Rusiei în cadrul Antantei și pe divergențele dintre aliați, a căutat să-și realizeze scopurile imperialiste ale politicii sale. În continuare sînt prezentate tratativele diplomatice dintre puterile Antantei și România în legătură cu intrarea acesteia în război. V. A. Emeț ajunge la concluzia justă că în anii 1915-1916 în urma contradicțiilor dintre Anglia și Franța pe de o parte și Rusia pe de alta, intrarea în război a României, departe de a însemna un succes al Antantei, a constituit un grav eșec pentru aceasta.

În cadrul rubricii „Discuții” revista publică articolul lui M. Airapetian. *Despre periodizarea istoriei politicii externe a U.R.S.S.* (nr. 3-4, p. 97-109), intervențiile Acad. V. V. Struve și a cunoscutei orientaliste N. V. Pigulevskaia, *Problema crizei orlnduirii sclavagiste și a genezei feudalismului* (nr. 19, p. 89-101), precum și interesantul raport al lui E. M. Talman, *Editarea textului izvoarelor istorice* (nr. 1, p. 101-113), care conține și prețioase sugestii pentru rezolvarea problemelor de arheografie românească¹.

În afară numeroaselor recenzii, semnalăm prezența, în paginile revistei a unor utile note bibliografice a lucrărilor care tratează, avîntul mișcării revoluționare în Bulgaria și Polonia, precum și a studiilor de istorie modernă și contemporană apărute în revistele de specialitate din străinătate.

Materialele prezentate mai sus dau cititorilor o imagine asupra preocupărilor actuale ale istoriografiei sovietice și a contribuției istoricilor din țara noastră la cunoașterea relațiilor dintre cele două țări.

Ar fi de dorit însă ca în viitor, rubrica consacrată relațiilor româno-ruse să se bucure de mai multă atenție din partea redacției, prin asigurarea unei mai susținute colaborări

¹ Cf. A. Sveredofeanu, *Probleme actuale ale arheografiei noastre în Revista Arhivelor*, Seria nouă, 1958, nr. 1, p. 22-33.

a istoricilor noștri și printr-o tematică mai variată, care să includă problemele și momentele esențiale ale legăturilor dintre cele două popoare. Din cercetarea cuprinsului numerelor prezentate, se constată că au fost omise aproape cu desăvârșire cercetările medievistilor sovietici care ar fi întregit prin prezentarea lor tabloul activității multilaterale desfășurate în domeniul istoriei în țara vecină.

Propunem revistei, în vederea îmbunătățirii profilului ei și pentru informarea cititorilor asupra ultimelor lucrări sovietice, să introducă la rubrica recenziilor și note bibliografice care prin întinderea lor redusă să dea posibilitatea prezentării unui număr mai mare de cărți. În revistă ar putea fi incluse

de asemenea și lucrările istoricilor noștri, apărute în publicațiile sovietice de specialitate care nu sînt reproduse în revistele din țara noastră (de ex. studiile lui V. Grecu și acad. E. Condurachi apărute în ultimele numere din *Vizantiiskii Vremennik*).

În ciuda deficiențelor arătate, prin selecționarea cu discernămint a studiilor și articolelor din revistele sovietice, *Analele romîno-sovietice* oferă cititorilor modele de interpretare marxistă a fenomenelor istorice și contribuie prin tematica ei la elucidarea științifică a problemelor istoriei relațiilor romîno-ruse de-a lungul veacurilor.

Gr. Chiriță
și *Fl. Constantin*

ISTORIA ROMÂNIEI

L. FODOR și L. VAJDA, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917)*, București, Ed. C.C.S., 1957, 119 p.

Acest volum se compune din două capitole deosebite: primul tratează despre „Începuturile mișcării sindicale din Transilvania (1848—1900)” și a fost elaborat de Ladislau Fodor, iar al doilea capitol, „Despre mișcarea sindicală din Transilvania între anii 1900—1917”, a fost redactat de Ludovic Vajda.

Ambele capitole au fost prezentate drept referate, separat, la Sesiunea științifică din 1—4 septembrie 1956, organizată de C. C. S. și Institutul de istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P.M.R., cu prilejul celei de a 50-a aniversări de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România.

Pornind de la principiile de bază ale mișcării sindicale și ale luptei economice a proletariatului elaborate de Marx și Engels, referatul lui Ladislau Fodor, „Începuturile mișcării sindicale din Transilvania (1848—1900)”, se ocupă de începutul și dezvoltarea mișcării sindicale de la apariția primelor asociații muncitorești cu caracter de ajutor reciproc, pînă la înființarea organizațiilor profesionale care se apropiiau de sindicatele moderne. Acest lung drum al formelor de organizare, pe care clasa muncitoare din Transilvania l-a parcurs, demonstrează autorul, a cunoscut trei etape.

În prima etapă, uniunile calfelor membre de breaslă, formează rădăcinile asocierii muncitorilor pentru într-ajutorare. Ca și în alte țări, primii care înființează asociații de ajutor reciproc sînt muncitorii tipografi. Prima asociație de ajutor reciproc din Transilvania a fost „Asociația de ajutor de boală, înmormîntare și de ajutor de călătorie, a tipografilor din Brașov”, înființată în 1846, ale cărei

statute au fost aprobate abia în 1861. După modelul acesteia s-au înființat case de ajutor reciproc în toate centrele industriale ale Transilvaniei.

În a doua etapă apare prima formă de organizare cu caracter de clasă a proletariatului din Ungaria „Asociația Generală a Muncitorilor” înființată în 1868 cu ajutorul Internaționalei I. Această asociație a avut filiale la Timișoara, Oravița, Reșița, în cadrul cărora a început mișcarea profesională din Transilvania. Asociațiile profesionale, precizează autorul, se deosebeau de asociațiile de ajutor reciproc prin faptul că puneau accentul pe lupta pentru îmbunătățirea situației clasei muncitoare și nu acceptau, colaborarea pașnică cu burghezia”.

Cea de-a treia etapă a început o dată cu crearea Partidului Social-Democrat din Ungaria în 1890. Unul din conducători, Paul Engelmann, a dat o deosebită atenție rolului sindicatelor în lupta împotriva capitalului, iar ziarele partidului *Népszava* și *Arbeiter Wochen Kronik* au dat lucrătorilor primele elemente marxiste, au inițiat greve pentru îmbunătățirea situației clasei muncitoare. Congresul al III-lea al P.S.D. din Ungaria (1894) a obligat conducerea partidului să sprijine mișcarea sindicală, iar statutul de organizare al P.S.D., elaborat în 1895, prevedea înființarea sindicatelor. Primul sindicat din Transilvania a luat ființă la 14 martie 1897 și se intitula „Asociația muncitorilor mineri și topitori din Steierdorf-Anina”.

Ladislau Fodor demonstrează că în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-au pus temelile mișcării sindicale, că sindicatele au răspîndit în rîndurile clasei muncitoare tezele socialismului științific, au ajutat proletariatul să cunoască principiile luptei de clasă și l-au condus în luptele pe plan economic dintre capital și muncă, în urma cărora clasa muncitoare din

Transilvania a cîștigat o bogată experiență revoluționară. În aceste lupte grevește — conchide autorul la pagina 49, și acesta e un mare merit al referatului — „muncitorii romîni, maghiari, germani și de alte naționalități, supuși aceleiași exploatați crunte, au luptat în comun împotriva patronilor. Lupta aceasta comună a constituit o școală a internaționalismului proletar”.

Dar referatul lui L. Fodor suferă din cauză că nu este suficient sistematizat, acest lucru observîndu-se în special la paginile 32—37, și din cauza unor contradicții. Astfel la pagina 48 L. Fodor scrie: „Grevele muncitorilor din ultimul deceniu al secolului trecut au fost în majoritatea lor spontane” ca, imediat, la pagina 49 să se contradică afirmînd că „În fruntea organizării și conducerii acestor lupte se găseau organizațiile sindicale și de partid locale și acei conducători ai mișcării muncitorești care s-au situat pe poziția luptei de clasă”.

Afirmația autorului, de la pagina 49 jos, că „Spre sfîrșitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, în conducerea mișcării sindicale au pătruns unele elemente oportuniste care au condus sindicatele pe calea reformismului”, pe lîngă faptul că este exagerată, nefirească, mai contrazice și cele scrise de autor la pagina 37, aliniatul 3.

În al doilea capitol al volumului „Despre mișcarea sindicală din Transilvania între anii 1900 și 1917”, Ludovic Vajda, sprijinindu-se pe date statistice grăitoare, arată că mișcarea revoluționară din Transilvania s-a dezvoltat în cadrul sindicatelor, la începutul secolului al XX-lea.

Lupta pentru centralizarea sindicatelor, pentru înființarea sindicatelor pe țară, a deschis-o cel de-al II-lea Congres sindical din decembrie 1901. Cu toate acestea, uniunile sindicale au început a lua ființă de-abia în 1903 și acum au luat ca model de organizare „structura întortochiată” a sindicatelor germane și austriece. Astfel, clasa muncitoare din Transilvania s-a organizat nu după ramura de industrie și locul de muncă, ci după profesie — formă defectuoasă de organizare — ceea ce a dus la situația că muncitorii aceleiași întreprinderi să fie membrii a două sau mai multe sindicate fapt ce îngreuiă mult desfășurarea unei acțiuni unite a proletariatului. Cu toate aceste deficiențe structurale de organizare, sindicatele au devenit centre de organizare ale muncitorimii, înființîndu-se sindicate chiar în orașe mici ca Gherla, Reghin etc.

Conducătorii reformiști — arată L. Vajda — au ignorat însă rolul educativ al grevelor și au coborît rolul sindicatelor de la acela de

organe ale luptei de clasă a proletariatului la acela de organizații de ajutorare reciprocă și organizații culturale. Acești reformiști propovăduiau „cumpătarea” în acțiuni, ceea ce oglindește și regulamentul grevelor, elaborat de Congresul III al Sindicatelor (1904). Sprijinindu-se pe date statistice, autorul demonstrează că sub influența evenimentelor revoluționare din Rusia, între anii 1905—1907, s-a dezvoltat și mișcarea grevistă din Transilvania în urma căreia ideea organizării în sindicate a pus stăpînire pe masele proletare și a atras în sindicate pături largi ale muncitorilor care pînă atunci se abținuseră de la organizare. Sub influența evenimentelor revoluționare din Rusia, mișcarea sindicală din Transilvania a luat avînt, cuprinzînd chiar muncitori din unele comune mari ca Deta, Lipova, Pecica. Extinderea mișcării sindicale a cerut și perfecționarea formelor de organizare ale sindicatelor. Astfel, din 1905 s-au înființat comitete sindicale provinciale, care îndrumau munca economică și culturală a sindicatelor dintr-un oraș.

După 1910, sindicatele din Transilvania au declanșat o serie de lupte grevește pentru cucerirea contractelor colective. În anii următori, în ciuda „dispozițiilor preventive”, muncitorimea organizată din Transilvania prin numeroase manifestații, și-a exprimat dorința de pace. Cu toate acestea o dată ce primul război mondial a izbucnit, sindicatele din Transilvania, datorită conducerii oportuniste, s-au plasat pe poziția „păcii între clase” punîndu-se astfel în slujba producției de război.

Cu toate părțile pozitive arătate mai sus, referatul lui L. Vajda are și lipsiri serioase. Astfel, la pagina 52, aliniatul 2—3, autorul afirmă că Transilvania după 1867 era dependentă de Austria. Or, este arhicunoscut, că Transilvania după 1867 era socotită ca fiind parte integrantă a Ungariei. Eronată este și afirmația de la pagina 62 că, conducătorii P.S.D. nu au cunoscut marxismul decît din lucrările de popularizare ale conducătorilor oportuniști ai Internaționalei a II-a. Autorul scapă din vedere faptul că, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, s-au tradus nu numai fragmente, dar chiar și unele opere ale lui Marx și Engels. De asemenea, autorul scapă din vedere faptul că mulți dintre conducătorii P.S.D. vorbeau și scriau curent limba germană, deci au avut posibilitatea să studieze în original operele clasicii marxști. În plus, L. Vajda greșește fiind scrie la paginile 77—78 că în mișcarea sindicală din Transilvania, la începutul secolului al XX-lea, s-a manifestat o dualitate: „sus oportunistismul conducătorilor

legați de virfurile burghezicii, jos revoluționarismul maselor". În realitate nu poate fi vorba de o „dualitate”, ci de o luptă de principii, deoarece în conducerea mișcării socialiste, precum și în organizațiile sindicale locale din Transilvania existau elemente înaintate, proletare, elemente care antrenau masele muncitorești pe calea revoluționară, dar elementele oportuniste, din conducere legate de burghezie se străduiau să domolească revoluționarismul maselor muncitorești.

Cu toate aceste lipsuri, volumul *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848-1917)* este un aport prețios la istoria mișcării sindicale din țara noastră. Folosind bibliografia marxist-leninistă ce se ocupă de problema sindicală, folosind o bogată bibliografie — în parte inedită — ce tratează parțial sau general mișcarea sindicală, cei doi autori au reușit să prezinte lupta muncitorilor din Transilvania împotriva exploatării capitaliste, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Volumul recenzat este un ajutor în educarea oamenilor muncii, în spirit comunist.

D. P. I.

IOAN WOLF, *Organizarea școlilor bănățene în anii 1770-1780 și activitatea pedagogului Teodor I. Iancovici*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957.

Lucrarea cu titlul de mai sus constituie o contribuție la cunoașterea trecutului școlilor de pe cuprinsul patriei noastre. Autorul a reușit să redea, în primul rând condițiile de ordin general și apoi cele de ordin special care au creat climatul favorabil înființării de școli românești și sârbești în Banat. Din prima categorie fac parte mișcarea economică, politică și culturală a feudalismului în descompunere și a capitalismului în ascensiune, iar din a doua, cucerirea Banatului de către austriaci, care au încercat să facă o serie de „reforme” printre care și cea școlară — cu scopul bine determinat de a face din Banat o provincie dependentă în cel mai înalt grad de Habsburgi și a educa populația într-un spirit de cît mai deplină supunere față de stăpînirea austriacă.

Încă înainte de a se întreprinde vreo reformă școlară, populația românească și sârbească din Banat avea un număr de 66 de școli a căror existență era însă precară: nu aveau învățători calificați, nu aveau o pro-

gramă analitică și nici condițiile materiale necesare pentru a asigura o bună desfășurare a procesului de învățămînt. De aceea, a purces (în 1763) la reorganizarea lor pe temeiuri și principii pedagogice noi. Acțiunea aceasta a întâmpinat însă dificultăți mai întii din partea episcopului de la Vrșeș, Iovan Georgevici, și apoi din partea celui limișorean, Vikentije Jov. Vidak, care deși la început a acceptat proiectul Camerei Aulice, s-a raliat mai trziu refuzului episcopului de la Vrșeș, împiedicînd pentru un deceniu înființarea școlilor din Banat.

Cu toată opoziția episcopatului srbesc, la 1763 a fost numit T. Iancovici ca director al școlilor ortodoxe din Banat pentru a organiza învățămîntul în această provincie. T. Iancovici avea studii universitare făcute la Viena; lucrările sale despre școlile bănățene, ca și despre cele rusești, sînt interesante. Deși srb, el a sprijinit în aceeași măsură și școlile românești și pe cele sârbești, alegîndu-și ca ajutor pe M. Roșu însărcinat să se ocupe în mod special și în egală măsură de școlile românești. La 1774 a apărut și primul regulament pentru școlile bănățene.

Studiul prof. I. Wolf este incontestabil valoros și are meritul de a fi original prin faptul că se bazează în cea mai mare parte pe documente din arhivele Vienei. Subiectul acesta a fost tratat și în literatura istorică iugoslavă pe baze de material documentar cuprinzător, din aceleași arhive. Dr. Dim. Kirilović *Srpskeosnovne skole u Vojvodini u 18 veku, 1740-1780*, Karlovak, 1929 (*Școlile primare sârbești în Vojvodina în secolul al XVIII-lea 1740-1780*) și Al. Ivić, un bun cunoscător la realităților etnice și culturale din Banat, în *Beitrag zur Kulturgeschichte des serbischen Volkes, in Archiv für slawische philologie*, Viena, 1900, lucrări voluminoase și documentate privind înființarea și dezvoltarea școlilor sârbești din Banat pe o perioadă chiar mai lungă și anume 1740-1780.

În ceea ce privește activitatea lui Iancovici în Rusia ar fi fost de mai mult folos să se consulte studiile lui S. V. Rojdestvenskii (*Ocerki po istorii sistema narodnogo prosveshenta vâ Rosii vâ XVII-XIX vekah* și Miliukov (*Obrazy z dejin ruske vzdelenosti*, Praga, 1920) care depășesc în informații și caracterizări operele consultate de I. Wolf.

Din aceste cauze lucrarea prezentată are unele lacune, de altfel inevitabile oricărui recenzări sumare și nelustrate cu toată bibliografia necesară.

În ceea ce privește biografia lui Iancovici, autorul mărturisește din capul locului că nu posedă date suficiente despre viața lui. Or.

din studiile amintite se poate afla că s-a născut dintr-o familie înstărită la Karlovăț în anul 1741. Familia sa era originară din comuna Mirijevo de lângă Belgrad și de aceea când a fost înnobilit a luat numele de Mirijevski. A studiat la Viena, luându-și diploma cu renumitul economist Joseph Freiherr Sonnenfels, ale cărui idei, Iancovici a căutat să le traducă în viață. Iancovici, la numirea sa ca director al școlilor pânățene era deja secretarul mitropolitului Jovanovici Vidak și avea o activitate bine apreciată de organizator și propagandist însuflețit al culturii în masele țărănești, singurul mijloc — după ilumi-

niști — pentru scoaterea lor din ignoranța și mizeria în care se găseau.

Limba cărților sârbești nu era cea maternă, după cum afirmă I. Wolf, ci slava bisericească pe care nici preoții, nici învățătorii nu o mai înțelegeau (Kirilovici, *op. cit.*, p. 75) de aceea, pătura intelectuală cu vederi progresiste cerea înlocuirea ei.

Aceste câteva sublinieri critice au drept scop îndreptarea unor lipsuri ale lucrării care în ansamblu, este rezultatul unui efort merituos.

Th. N. T.

ISTORIA U. R. S. S.

G. V. KUZMIN, *Гражданская война и военная интервенция в СССР*, Moscova, 1968, 360 p. + 6 hărți.

Dintre lucrările care au apărut în ultimul timp în Uniunea Sovietică cu privire la eroicii ani de luptă pentru menținerea și întărirea puterii sovietice, se cuvine să fie consemnată cartea lui G. V. Kuzmin, *Războiul civil și intervenția armată în U.R.S.S.* După cum ne arată și titlul, lucrarea are un caracter istorico-militar în care se expune, într-o formă concisă și accesibilă, desfășurarea evenimentelor în urma creării de către poporul sovietic, sub conducerea Partidului Comunist și a conducătorului său V. I. Lenin, a Armatei Roșii muncitorești-țărănești și a Flotei Roșii, lupta pe care a dat-o armata populară nou creată cu contrarevoluția burghezo-moșierească și cu intervenționismul străini.

Primul capitol („Începutul războiului civil și a intervenției militare străine”) înfățișează tabloul realităților din Rusia a doua zi după 7 noiembrie 1917 când procesul de înlocuire a vechii orinduirii cu puterea sovietică avind drept scop desființarea oricărei exploatări s a întins pe o mare parte din teritoriul țării. (Mai greu a mers acest proces în regiunile de margine și acolo unde predominau alte naționalități). De asemenea, se descrie respingerea generalilor contrarevoluționari.

Un loc însemnat în capitol îl ocupă formarea Armatei Roșii și luptele pe care le dă aceasta cu intervenționismul străini în prima parte a anului 1918.

Totuși, Armata Roșie la început număra doar 306 mii oameni (mai 1918), care nu puteau să zdrobească contrarevoluția internă și pe intervenționismul străini. De aceea a fost nevoie să fie chemate sub arme masele de muncitori și

țărani devotați revoluției. În unitățile Armatei Roșii au fost create colective de partid.

Al doilea capitol al lucrării prezintă tocmai aceste momente care s-au împletit cu luptele grele duse împotriva dușmanilor revoluției.

Capitolul al treilea, mai puțin întins, este consacrat respingerii ocupanților austro-germani în 1918. Distrugerea acestora, ca și a cehilor albi pe Volga și a armatei cazacilor albi de pe Don de sub comanda lui Krasnov, dovedeau falimentul planurilor de distrugere a statului sovietic pe care le concepușe burghezia internațională, în timp ce ea încă mai era ocupată în războiul cu Germania.

Conducătorii partidului, în frunte cu Lenin, și-au dat seama că după înfrângerea Germaniei, puterile imperialiste își vor concentra toate forțele pentru înăbușirea tinerului stat sovietic. De aceea ei au luat măsurile necesare pregătirii țării în vederea unui război îndelungat. S-au luat de asemenea măsuri pentru echiparea și înarmarea Armatei Roșii (cap. IV).

Capitolele cinci și șase descriu lupta oamenilor muncii din Rusia sovietică împotriva intervenției militare a țărilor Antantei și a gardiștilor albi în 1919, respingerea armatelor lui Kolceak și Denikin.

Următoarele două capitole ale lucrării lui G. V. Kuzmin înfățișează paralel cu înfrângerea ocupanților polonezi ai lui Vranghel, din 1920, desfășurarea construcției socialiste în țara sovietică, terminarea războiului civil și a intervenției. Concluziile despre cauzele victoriei Puterii Sovietice în războiul civil din 1918—1920 și importanța istorico-mondială sînt expuse în capitolul nouă al lucrării.

Războiul civil și intervenția militară în U.R.S.S. a lui V. G. Kuzmin este o valoroasă lucrare de sinteză a unui moment istoric com-

plicat și plin de evenimente. Traducerea ei în limba română ar fi de folos tuturor celor care studiază istoria U.R.S.S.

N. C.

V. A. MAȚULENKO, *Разгром немецко-фашистских войск на Балканском направлении*, Editura militară a Ministerului Apărării al U.R.S.S., Moscova, 1957, 116 p.

Cartea scrisă de V. A. Mațulenko înfățișează luptele duse de viteaza Armată Sovietică pentru eliberarea republicii Moldovenești, a României și Bulgariei de sub jugul hitlerist.

Autorul arată că în conformitate cu directivele Comandamentului Suprem al Armatei Sovietice din 2 august 1944, armatele fronturilor 2 și 3 ucrainene au fost însărcinate cu pregătirea și înfăptuirea unor operațiuni ofensive pentru nimicirea grupării de oștiri fasciste „Ucraina Sud”, în urma căreia să înainteze în direcția Focșani, Galați, Ismail. Cu o mare bogăție de amănunte este descrisă situația strategică atât a armatelor sovietice, cât și a armatelor germano-fasciste. Impresionante sînt cifrele pe care le citează autorul cu privire la desfășurarea de forțe sovietice. Așa de pildă în direcția loviturii principale, frontul 2 ucrainean depășea pe adversarii săi fasciști cu de 4 ori în infanterie, de 3 ori în artilerie, iar ca număr de tancuri de 3,7 ori (p. 24). Și mai elocvente sînt cifrele cu privire la pregătirea frontului 3 ucrainean : pe direcția loviturii principale infanteria sovietică era de 8 ori mai numeroasă ca a armatelor fasciste, artileria de 6,7 ori etc. (p. 29). Aviația sovietică întrecea forțele aviației fasciste de 2,5 ori (p. 36).

Ofensiva a fost dezlănțuită în noaptea de 20 august 1944, armatele sovietice obținînd de la început succese mari. Astfel, în prima zi a operațiunilor armatele frontului 2 ucrainean au nimicit 5 divizii fasciste, făcînd 3 500 de prizonieri.

La 21 august 1944, către ora 13, Iașul a fost complet eliberat de sub hitleriști, locuitorii

orașului făcînd o primire foarte călduroasă unităților sovietice.

Cu o mare bogăție de amănunte autorul descrie și celelalte operațiuni ale Armatei Sovietice. Se arată în carte că în condițiile favorabile create de înaintarea Armatei Sovietice eliberatoare, forțele patriotice din țara noastră, conduse de P.C.R., au răsturnat dictatura fascistă, iar armata română a trecut de partea coaliției antihitleriste în frunte cu Uniunea Sovietică.

Autorul redă multe din luptele pe care le-a dus Armata Sovietică pentru nimicirea resturilor armatelor hitleriste din gruparea „Ucraina Sud”, care reușiseră să evite încercuirea.

Biroul sovietic de informații a comunicat în urma acestor lupte că între 20 august 1944 și 3 septembrie 1944 armatele celor două fronturi ucrainene au încercuit și au lichidat complet armata a 6-a și a 8-a hitleriste, care intrau în gruparea fascistă „Ucraina Sud”. În perioada dintre 20 august — 13 septembrie 1944, armatele germano-fasciste au avut pierderi uriașe : 150 000 oșteri și soldați morți, 106 000 prizonieri, 338 avioane, 83 tancuri, 3 500 piese de artilerie de diferite calibre și 3 300 automobile (p. 105).

Continuîndu-și înaintarea, Armata Sovietică a eliberat și Bulgaria de sub jugul hitlerist. Sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, oamenii muncii din Bulgaria au înfăptuit insurecția populară, instaurînd regimul de democrație populară.

Cartea semnalată prezintă un mare interes pentru toți cei care se interesează de istoria Marelui Război de Apărare a Patriei dus de poporul sovietic și de împrejurările în care au fost create condițiile favorabile pentru înfăptuirea insurecției populare pregătite și organizate de partidul nostru.

Numeroasele date citate de autor cu privire la forța și vitejia Armatei Sovietice constituie o dovadă în plus a puterii de neînvîns a primei țări socialiste din lume și un avertisment sever pentru acele cercuri conducătoare din S.U.A. care pun la cale un nou război împotriva țărilor socialiste. B. B.

ISTORIA UNIVERSALĂ

L. J. ZUBOK, *Очерки истории США 1877—1918*, Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 591 p.

În această monografie autorul face cercarea de a cuprinde într-un tablou general istoria politică a Statelor Unite ale Americii în perioada 1877—1918.

După răboiul civil (1861—1865) anul 1877 constituie un moment de cotitură în istoria Statelor Unite ale Americii. Acest an marchează sfîrșitul reconstruirii Sudului S.U.A. și începutul unei noi epoci în istoria Americii de Nord. Autorul urmărește de-a lungul în treții lucrării modul cum s-a desfășurat lupta de clasă în S.U.A. începînd din anul 1877 și

pină la sfârșitul primului război mondial. Un loc deosebit ocupă în lucrare mișcările de masă și lupta maselor populare — muncitori, fermierii muncitori și negrii asupriți — împotriva sistemului de exploatare și a jugului național.

În capitolul I, „Transformările social-economice în S.U.A. din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea” (p. 5—51), se înfățișează dezvoltarea economică a S.U.A. în ultima treime a secolului al XIX-lea, insistându-se asupra fenomenelor de concentrare și centralizare a capitalului și analizându-se apariția trustrurilor la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În continuare autorul arată care au fost sursele principale ale acumulării capitaliste în S.U.A. după războiul civil, menționând în legătură cu aceasta crunta exploatare a muncitorilor și în special a negrilor.

Capitolul al II-lea intitulat, „Politica internă a S.U.A. în 1877—1890. Mișcarea muncitorească și socialistă” (p. 52—111) începe cu o scurtă prezentare a condițiilor care au favorizat victoria reacțiunii în sudul S.U.A și continuă prin a arăta politica dusă de președintele Hayes între anii 1877—1881, care a militat pentru crearea frontului unic al exploataților în vederea luptei împotriva mișcării crescînde a muncitorilor și maselor de fermieri.

În acest capitol sînt de asemenea aduse date interesante privind formarea Partidului muncitoresc socialist și a Federației americane a muncii, mișcarea muncitorilor și fermierilor precum și lupta lui F. Engels pentru crearea unui partid de masă al muncitorilor.

În capitolul al III-lea, „Politica internă a S.U.A. în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Mișcarea muncitorilor și fermierilor” (p. 112—166), este expusă pe larg situația grea a muncitorilor și fermierilor și paralel cu aceasta acțiunile de masă întreprinse de muncitori și fermieri împotriva exploatarii.

Tot aci găsim o serie de date edificatoare asupra crizei economice care a cuprins S.U.A. în 1893, și care a determinat o largă mișcare de masă în cadrul căreia este relevat marșul asupra Washingtonului întreprins în 1894 de șomerii flămînzi.

Capitolul IV „Politica externă în 1877—1898” (p. 167—201) este consacrat în întregime studiului privind planurile de expansiune ale S.U.A., asupra Chinei, Coreei, diferitelor insule din oceanul Pacific, precum și în Extremul Orient rusc.

În capitolul V, „Schimbările social-economice în S.U.A. la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea” (p. 202—225) se analizează trăsăturile principale ale

imperialismului în Statele Unite ale Americii care s-au transformat la începutul secolului XX într-o țară în care domină în mod exclusiv monopoliurile și unde se înfățișează cele mai ascuțite contradicții sociale.

Capitolul VI intitulat, „Războiul S.U.A. împotriva Spaniei. Doctrina «porților deschise»” (p. 226—266) începe prin a arăta modul cum a fost pregătit războiul împotriva Spaniei, pregătire în cadrul căreia un loc de seamă a ocupat propaganda expansionismului și rasișmului.

În continuare autorul descrie desfășurarea războiului care s-a terminat prin înfrîngerea Spaniei și cucerirea Filipinelor. Capitolul se încheie cu prezentarea în linii generale a conținutului doctrinei „porților deschise” și aplicarea ei în China. Totodată autorul arată că rezultatul aplicării acestei doctrine în China a fost izbucnirea unei răscoale populare îndreptată împotriva imperialismului.

Capitolul VII, „Politica internă a S.U.A. în perioada 1900—1914” (p. 267—318) este consacrat măsurilor luate în diferite domenii de cei trei președinți ai S.U.A., T. Roosevelt, William Taft și W. Wilson, măsuri care au dus la consolidarea marii burghezii financiare și industriale. În acest capitol sînt arătate de asemenea, măsurile economice și legislative luate de acești trei președinți ai S.U.A., pentru a împiedica organizarea muncitorilor, și a înăbuși lupta lor.

În capitolul VIII intitulat, „Mișcarea muncitorească, socialistă și a negrilor la începutul secolului al XX-lea” (p. 319—367) se urmărește procesul de consolidare a mișcării socialiste în S.U.A. la începutul secolului al XX-lea prin atragerea în această mișcare a noi forțe ale clasei muncitoare din America și prin apariția unor noi partide muncitorești. Capitolul continuă cu descrierea luptelor greviste ale muncitorilor din S.U.A. în perioada 1905—1912, lupte în cadrul cărora cel mai mare răsunet l-a avut greva minerilor din Colorado.

În încheierea capitolului autorul se ocupă de procesul de creștere a numărului proletaților din rîndul negrilor și de mișcarea de eliberare a acestora la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În capitolul IX, „Politica externă a S.U.A. în perioada 1900—1914” (p. 368—428), se caracterizează politica internă dusă de clasele exploatare din Statele Unite ale Americii de la începutul secolului al XX-lea pînă în ajunul primului război mondial.

Principalele probleme tratate în cadrul acestui capitol sînt: instaurarea regimului colonial în Cuba, înăbușirea mișcării de elibe-

are națională din Filipine, regimul colonial în insulele Havai, intervenția S.U.A. în Mexic, ascuțirea contradicțiilor între America și Japonia, planurile expansioniste ale S.U.A. în Manciuria etc.

În ultimele trei capitole: „S.U.A. și primul război mondial”, „Expansiunea colonială a S.U.A. în anii primului război mondial”, „Mișcarea muncitorească și socialistă din S.U.A. în anii primului război mondial” se analizează politica S.U.A. în anii primului război mondial și schimbările care au avut loc în mișcarea muncitorească și socialistă din S.U.A. o dată cu apariția crizei generale a capitalismului și victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917.

În „Încheiere” (p. 538—551) autorul arată că studiul istoriei S.U.A. în perioada 1877—1918 dă la iveală inconsistența afirmațiilor făcute de apologeții capitalismului american cu privire la faptul că în S.U.A. capitalismul s-ar fi dezvoltat pe o cale proprie, originală, deosebită de alte țări. Faptele însă arată în mod convingător că trăsăturile dezvoltării capitalismului american sînt identice cu trăsăturile dezvoltării capitalismului în alte țări, și deci capitalul american nu dispune de o forță de nezdruncinat cum se susține de către „teoreticienii” burghezi. În consecință orînduirea capitalistă din America este supusă acelorași legi obiective ca orice orînduire capitalistă din celelalte țări, legi în virtutea cărora acest sistem social-economic trebuie să fie înlocuit cu socialismul.

Lucrarea mai cuprinde o expunere cronologică a evenimentelor (p. 552—562); lista bibliografică (p. 563—577); un indice de nume (p. 578—584); un indice geografic (p. 585—590); 9 hărți reprezentînd diferite regiuni ale S.U.A., precum și o schemă care înfățișează creșterea numerică a membrilor Federației americane a muncii între anii 1881—1918.

I. O.

JIRÍ KEJŘ, *Právní život v husitské Kutné Hoře (Viața juridică a orașului Kutná Hora în perioada husită)*, Editura Academiei cehoslovace de știință, Praga, 1958, 246 p.

În această lucrare, autorul încearcă să prezinte o iconă a vieții juridice și economice a unuia din cele mai interesante centre indus-

triale din evul mediu, Kutná Hora. La început, o modestă localitate carboniferă, care s-a dezvoltat rapid din cauza minelor de argint din apropiere, Kutná Hora a devenit într-un timp foarte scurt unul din cele mai active și mai populate centre industriale de la începutul secolului al XV-lea. Față de alte orașe regale, Kutná Hora se bucura de o situație juridică specială. Însuși Carol al IV-lea (1346—1378) subliniază în cunoscutul său privilegiu „Majestas Carolina” importanța acestui oraș regal, căruia regii următori trebuiau să-i garanteze privilegiile prin jurămînt.

Așa dar, Kutná Hora a jucat un rol economic de mîna întîi și nu-i de mirare că istoriografia cehă i-a consacrat o serie întregă de studii, mai ales sub aspect economic. Lu crarea de față adîncește și pune într-o lumina nouă întreaga structură economică și juridică a acestui oraș. Ea cuprinde patru capitole: istoria, economia, administrația și dreptul de proprietate. Autorul nu prezintă problemele numai sub aspectul operativității juridice, ci după un excurs în istoria orașului, Kejř se ocupă cu organizarea minerilor de la Kutná Hora, cu participarea acestora la luptele husite, cu registrele orașului, cu extragerea cărbunilor, argintului și cu baterea monedelor, căci acolo a existat și o monetărie. După bogățiile acestui oraș nu jînduiau numai regii și împărații, ci și celelalte orașe, printre care și Praga, care a și avut cîva timp suzeranitatea asupra orașului (1421—1424).

Deși Kutná Hora a fost socotită ca un centru catolic, de luptă împotriva husiților, totuși autorul dovedește că minerii kutna horiți au luat parte la războaiele husite. Mai departe, Kejř vorbește despre ocupația locuitorilor, despre situația socială a minerilor, scoțînd în evidență stratificarea socială a populației, despre dreptul de familie, despre căsătorie, drept civil, obligații cambiale, drept de moștenire și alte aspecte juridice ale societății kutnahorite. Faptele prezentate de autor nu sînt izolate, ci în evoluția lor firească, în ansamblul condițiilor sociale și economice din acea vreme. Studiul lui Kejř nu constituie numai o contribuție la cunoașterea unor realități legate de viața și dezvoltarea unui oraș ceh din perioada husită, ci constatările autorului sînt valabile în genere și pentru situația altor orașe medievale. Studiul documentat este însoțit de statistici comparative și de un indice de nume și materii.

Tr. I.-N.

ASIGMUND JAKÓ, *Pramenný materiál k dejinám Slovenska v historickom archíve rumunskej Akadémie vied v Kluži (Izvoare în legătură cu istoria Slovaciei în arhiva istorică a filialei Academiei R.P.R. din Cluj)*, în *Historický časopis*, Bratislava, V (1957), 3, p. 419—424.

În această scurtă prezentare, autorul își propune să arate cercetătorilor slovaci importanța materialelor arhivale, aflate în arhiva istorică a filialei Academiei R.P.R. din Cluj, în legătură cu istoria Slovaciei. Expunerea e precedată de câteva considerațiuni privitoare la unele împrejurări istorice, care au provocat și înlesnit în același timp strămutarea și pierderea arhivelor, aparținând familiilor de magnați din vechea Ungarie. Materialul acesta are însă o istorie legată în parte de desfășurarea evenimentelor istorice din Transilvania, în a doua jumătate a secolului trecut. Arhiva a fost fondată încă din 1859, pe lângă Muzeul național din Cluj, cu materialul și colecțiile rămase de pe urma harnicului colecționar și istoric Jozef Kemény. La acestea s-au mai adăugat și fondurile donate de alți istorici maghiari ca: Alexander Mikes, Augustin Ötvös, Ludovic Gyulay ș. a.

Actele adunate nu se referă numai la istoria Transilvaniei, ci ele cuprind date privitoare la unele realități sociale și economice din Slovacia, mai ales că, începând din 1883, fondurile acestei arhive au început să se îmbogățescă și cu materiale provenind din diferite arhive particulare. În momentul de față, arhiva conține peste 200 de fonduri, în care se află un material prețios nu numai pentru istoria relațiilor dintre Slovacia și Transilvania, în secolele XVI—XVII, ci și pentru cunoașterea situației agrare din Slovacia de sud-est.

În afară de acestea, mai ales colecțiile lui Jozef Kemény și Alex. Mikes, conțin o bogată corespondență purtată între scriitori, profesori, preoți protestanți, oameni politici, studenți sau soldați aflați în garnizoanele din Slovacia. Din păcate însă, majoritatea fondurilor nu sînt catalogate și cercetătorul străin nu se poate orienta cu ușurință, dacă nu cunoaște în prealabil numele persoanelor care au avut legături cu Transilvania sau respectiv cu Slovacia.

În continuare, autorul articolului de față descrie conținutul și face un scurt istoric a două fonduri importante care, deși cunoscute, ele n-au fost folosite în întregime în cercetările de pînă acum. E vorba de arhivele familiilor Senyei și Vécsey, în care se găsesc acte privitoare la stările de lucruri dinainte de secolul al XVI-lea. Pe lângă documente de fa-

milie, scrisori și acte personale, cele două fonduri mai conțin urbare, registre cadastrale, hotărnicii, zapise, urice, acte de cancelarie, hotărîri judecătorești și altele de o valoare istorică incontestabilă. Îndeosebi, cercetătorii slovaci vor putea găsi materiale grăitoare pentru istoria relațiilor economice a cîtorva regiuni din Slovacia de azi. Numele regiunilor, raioanelor și comunelor slovace, menționate de autor, e o probă suficientă că aria teritorială, la care se referă materialul din arhiva de la Cluj, e foarte întinsă. Așa dar, un prilej mai mult pentru o cît mai strînsă colaborare între specialiștii romni și slovaci.

Tr. I.-N.

M. LOMBARD, *L'évolution urbaine pendant le Haut Moyen Âge*, în *Annales (Économies, Sociétés, Civilisations)*, a XII, 1957, p. 7—28.

Autorul publică sub titlul de mai sus o comunicare din 1951; ea constituie „punctul de plecare și prima schițare a unor capitoare” din lucrarea *Les villes du Haut Moyen Âge et le rythme urbain*¹.

Problema originii și dezvoltării orașelor medievale europene a format obiectul unor studii recente. Printre acestea se pot aminti și cele publicate de Edith Ennen². M. Lombard crede că, punînd accentul pe ritmul circulației monetare, poate fi respinsă teza musulmană — Europa occidentală agrarizată. El ajunge astfel la o teorie net contrarie celeia mai vechi a lui H. Pirenne.

M. Lombard arată că H. Pirenne numai datorită liniei de informație și de perspectivă istorică a putut susține că a avut loc o întreprindere a relațiilor dintre orientul și occidentul Europei.

Noua teorie a lui M. Lombard poate fi rezumată astfel: dezvoltarea sau decăderea temporară a orașelor și ruralizarea lor au fost în funcție de circulația monetară. Prima s-a datorat afluxului, cea de-a doua restricției în circulație. El remarcă deci un ritm monetar și urban în timpul evului mediu timpuriu; mai mult chiar, un aspect de vase comunicante.

Astfel decadența economică a Europei occidentale la începutul evului mediu s-ar fi datorat nu invaziei arabe, ci „repartiției inegale a stocurilor de aur”.

¹ *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953 (824.p.); *Les différentes types de formation des villes européennes* în rev. *Moyen-Âge*, 62, 1956, p. 307—411.

Rolul musulmanilor n-a fost distructiv și negativ, susține în continuare Lombard (cum au făcut-o de altfel și alții în trecut). Aurul musulman irigat în „occidentul barbar”, a reînviat comerțul și viața urbană la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul celui următor.

Teoria lui Lombard este însă, la rîndul ei, arbitrară și unilaterală. Critica adusă concepției lui H. Pirenne este, desigur, îndreptățită, dar nu se poate admite că evoluția istorică a Europei occidentale a fost în funcție de „aurul musulman” și dezvoltarea orașelor de circulația monetară. Lombard n-a sesizat încă resortul intim al dezvoltării istorice și „ritmul” acestora dacă se poate vorbi de el. Nimeni nu va contesta că relații comerciale intense pe o arie mai vastă au dat rezultate practice prin apariția și dezvoltarea centrelor urbane și creșterea populației acestora. Dar occidental Europei a cunoscut o decadentă generală, datorită descompunerii societății sclavagiste, agravată și de invazii — care au avut însă și un rol pozitiv în formarea noilor popoare europene — și o refacere progresivă, dar nu rectilinie, în cadrul lumii feudale. Orașul european occidental nu se dezvoltă decît atunci cînd economia naturală atinge punctul culminant și nu poate satisface lumea feudală. În cadrul acesteia, noile forțe de producție apar și cresc, fără ca realitățile cu centrele urbane musulmane să fi avut un rol determinant.

Astfel „lipsa de perspectivă istorică” nu se poate aplica numai teoriei lui H. Pirenne. Cu teorii, oricît de ingenios ar fi formulate, nu se pot rezolva probleme de importanță capitală în istoria Europei.

D. C.

NICOLA POPOV, *Палеографски особености на числителните имена в писмото силакат*, Editura Academiei de științe din R.P. Bulgaria. Sofia, 1955, 70 p.

După o scurtă caracterizare a principalelor tipuri de scris arab (*nesih, silüs, l'alik, rik'a* și *diwant*), care se observă frecvent în documentele turco-osmane, autorul insistă asupra scriiturii (*half*) *siyâkat*, caracterizată prin folosirea unor numerale numite „*erkâm-i divâniye*”, împrumutate din arabă. Subliniindu-se importanța acestei categorii paleografice pentru descifrarea și lectura unor documente prețioase, privind istoria Bulgariei, se amintește că acest scris a fost folosit în operațiile financiare din Imperiul otoman încă

din secolul al XV-lea. O dată cu pătrunderea capitalului străin în Turcia, după războiul Crimeii, a fost scos din circulație de noile operații bancare. E de reținut că se folosește și astăzi în Iran.

Se știe că *siyâkat* însemna scrisul „frînt, ruptură”, de aici numit în persană „*şikeste*”, iar în turcă „*kırma*”; autorul însă încearcă să lege originea acestui termen și de expresia arabă „*seyak ve sebak*”, designînd „ordine în vorbire, urmare”. Înainte de a da o serie de indicații practice pentru descifrarea acestor semne numerice, se amintește de unele greutăți, ca de pildă: lipsa totală a semnelor dia-critice (puncte) și neglijarea regulilor gramaticale. Din cauza unor astfel de greutăți se spune că, în domeniul paleografiei otomane, însuși L. Fekete în cunoscuta sa lucrare intitulată: *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik...* (1926), nu a clarificat „esența și particularitățile, precum și metoda de descifrare a acestor „*erkâm-i divâniye*” (p. 5–6). Chiar în același an însă a văzut lumina tiparului valoroasa operă a lui L. Fekete: *Die Siyakat Schrift in der türkischen Finanzverwaltung („Scrisul siyakat în administrația financiară turcească”)* este o contribuție la paleografia otomană, ceea ce arată și însuși subtitlul (*Beitrag zur türkischen Paläographie*), Budapest, 1955, (Bd. I–II).

În această ordine de idei semnalăm și contribuția mai modestă a lui Selâhaddin Elker: *Divan Rakamlari* (Ankara, T.T.K. Basimevi, 1953, 53 p. + 23 pl.) care, după cum o arată și titlul, „Cifrele divanice”, se ocupă cu aceeași problemă.

Autorul a procedat foarte bine anexînd originalului bulgar o traducere rusă și o versiune franceză, fiind limbi de mîi mare circulație. În ceea ce privește însă facsimilele celor 12 documente, începînd din anul 1451/855 H. și pînă la 1849/1265, bine alese, cred că nu era cazul să fie reproduse decît o singură dată. Acestea se repetă de cîte trei ori la fiecare versiune a studiului. Așa de pildă, actul (*temesük*) care ne interesează mai îndeaproape (nr. 8, I–III), se bucură în total de nouă facsimile. Cred că ar fi fost suficient și unul singur. Este vorba de trei *surete* („chitanțe”) prin care creștina Ana, soția lui Mihail (Mihal) Vv., domnul Valahiei (*Eflak*), vărsa suma de 1 650 curuși (groși) pentru achiziționarea unei grădini din „Kuru-Çeşme” (Istanbul), pe care statul otoman o confiscase și o pusese în vînzare publică. Acest act datează din 8 mai 1719 (1131, Djumadi II 18).

În concluzie, contribuția lui N. Popov este merituosă prin faptul că se dau unele indicații foarte practice pentru descifrarea și

lectura documentelor redactate în scrisul contabilității otomane (siyâkat), foarte bogate în date statistice. Acestea într-adevăr sînt în strînsă legătură cu un mare număr de probleme, privind dezvoltarea economică a multor țări și popoare care au trăit odinioară sub dominația otomană.

M. G.

D. KOSEV: *Към изясняване на някои проблеми от историята на България пред XVIII и началото на XIX век, (Contribuție privind clarificarea unor probleme ale istoriei Bulgariei în cursul sec. al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea). Исторически преглед, 1956, nr. 3, p. 26—62.*

Autorul arată că pentru istoricii marxiști este un fapt bine stabilit acum că în Bulgaria au existat și înainte de eliberarea ei de sub jugul turcesc (1877—1878) relații capitaliste. Toți sînt de acord că „descompunerea feudalismului turcesc și dezvoltarea relațiilor capitaliste în sinul lui este procesul fundamental al dezvoltării social-economice a Bulgariei în epoca (așa-numita a) Renașterii, proces care a condiționat „renașterea” și dezvoltarea mișcării bulgare de eliberare națională (p. 26—27).

Autorul își propune însă să *adîncească* această teză principală tratînd, în prima parte a acestui articol, „Despre gradul de dezvoltare al relațiilor capitaliste în Bulgaria în cursul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea” (p. 26—37) (sublinierea noastră — A. C.). Autorul face mai întîi o incursiune în secolele anterioare. De la început se precizează: cucerirea peninsulei balcanice de către turci a dat o *lovitură* puternică forțelor de producție, dar nu a dus la suprimarea relațiilor marfă-bani, care se dezvoltaseră „într-un grad destul de înalt” în fostele state feudale — Bizanțul, Bulgaria și Serbia. În secolele al XV-lea—al XVI-lea comerțul între țările balcanice și în interiorul lor, meseriile și viața orășenească, s-au *reînviat* și au continuat să se dezvolte (p. 27). Relațiile marfă-bani existente în Imperiul otoman sînt stimulate de dezvoltarea capitalismului în Europa de apus în secolul al XVI-lea și de tratatele comerciale pe care Turcia le încheie cu Franța (1535) și cu Anglia (1579), tratate care înlesnesc pătrunderea negustorilor apuseni în teritoriile europene supuse Turciei. O dată cu aceștia pătrund — mai ales după descoperirea Americii — cantități mari

de aur și argint ieftin care subminează bazele feudalismului militar turc (p. 27—28). La sfîrșitul secolului al XVI-lea, ca urmare a acestei „revoluții a prețurilor”, setea de a obține cît mai mulți bani devine un fenomen general alături de mărirea rapidă a prețurilor și dărilor (izvoarele arată o creștere de la 60 de aspri pînă la 400, 500 și 1000 de aspri la sfîrșitul secolului al XVI-lea). *Începe* descompunerea sistemului feudal-militar turc. Secolul al XVII-lea cunoaște dezvoltarea relațiilor marfă-bani și transformarea unor vechi centre administrativ-militare în „centre comerciale și de meserii” (p. 28). La Sofia erau 62 de isnafuri de meseriași și neguțători.

În ceea ce privește secolul al XVIII-lea, deși lipsește o cercetare specială cu privire la dezvoltarea meseriilor și a comerțului intern al Bulgariei, știrile publicate pînă acum atestă dezvoltarea fenomenelor economice din secolul anterior, mai ales în a doua jumătate a lui. Tot atunci crește și comerțul *extern* al Bulgariei, mai ales cu marile state europene. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea mica producție de mărfuri „crește foarte mult” și se începe „formarea pieței interne” (p. 29). Aceste premise *nu* duc totuși în Bulgaria — și în general în țările supuse imperiului otoman — la o *rapidă* acumulare primitivă a capitalului.

D. Kosev explică greutatea și încetinirea dezvoltării acestor relații prin: a) „strămutarea centrului comerțului în Apus” (după descoperirea Americii) și b) „formele extrem de barbare și monstruoase ale sistemului feudal turc” (p. 29). După studiile prof. J. Natan acumularea primitivă a capitalului începe în Bulgaria la sfîrșitul sfertului al doilea și începutul celui de al treilea al secolului al XIX-lea. Autorul subliniază faptul că țările înfeudate Turciei, dar situate la extremitățile ei teritoriale, au fost incluse *mai devreme* în dezvoltarea capitalistă. Grecia, Serbia și România cunosc acumularea primitivă a capitalului încă din secolul al XVIII-lea (p. 30—31), în timp ce Bulgaria ceva mai tîrziu. Autorul arată că una dintre particularitățile procesului de acumulare primitivă a capitalului în posesiunile europene ale Turciei a constat în aceea că „în timp ce clasa stăpînitore feudală turcă avea posibilitatea de a strînge rapid mari bogății de bani pe calea constrîngerii extraeconomice, prin jefuirea populației supuse creștine și a mijloacelor de Stat, pentru persoanele din popoarele supuse izvorul principal de acumulare a banilor erau negoțul și camăta” (p. 31). Lăcomia cu care pașalele strîngeau dările face ca unii țărani să fugă în orașe pentru a-și câștiga existența. Unele sate pe care pașii le puneau să plătească

și pentru cei fugiți (sublinierea noastră — A.C.) se pustiesc. Acest fenomen e înfățișat ca obișnuit în toate părțile imperiului (p. 31) (de către G. A. Olivier, F. Beaujour și alte izvoare). Această jefuire este „completată” de cea prin acțiunile judecătorești fictive contra vreunei „raiale” mai bogate, pe care pașii „puseră ochii”, sau chiar pe mănăstiri (de pildă Rila are procese în 1766, 1767 și 1782). Acumulările de capital nu sînt însă investite în mijloace de producție — deși existau condiții pentru aceasta — ci sînt cheltuite în lux. O piedică o constituia și monopolul turcesc asupra grânelor, monopol care aducea un venit de 10 000 000 de franci anual. În cursul de atunci, 2 franci erau aproximativ 1 groș (piastru). Cu toate acestea apar și în rîndurile raialelor acumulări de mijloace bănești la negustorii. Aceștia, greci îndeosebi, cer protecția Rusiei și a altor state pentru a scăpa de șicanele pașalelor în fața cărora pentru cea mai nelușenmată treabă trebuia să te prezinți „cu cheșeana de bani” (p. 33).

În ceea ce privește negustorii bulgari, aceștia „căutau asocierea unor astfel de negustori protejați, iar ei înșiși se dădeau drept greci sau se grecizau” (p. 33). Unul dintre marii negustori bulgari a cărui ascensiune este specifică acelei vremi, a fost *Hristo Racikov* din Gabrovo. Condica lui de afaceri este unul din izvoarele care dau știri prețioase despre activitatea economică din Bulgaria. Ea se păstrează la Biblioteca de Stat „Vasil Kolarov”, din Sofia (fosta Bibliotecă Națională). Racikov, cu toată greaua datorie pe care i-o lăsase tatăl său, tot neguțator, de 750 groși, reușește să o plătească și să-și continue negoțul. El făcea negoț alt între orașele bulgărești, cît și cu *Bucureștii, Brașovul și Moscova* (p. 33—34).

Foarte cerută era mătasea. La o singură vînzare-cumpărare de mătase în anul 1800 1801 la Tîrnovo. Racikov a cîștigat peste

5 000 de groși (p. 34). De reținut este faptul că Racikov destinează o parte din banii strînși unor *scopuri industriale* (prelucrătoare de „topit” mătasea și mori), unor manufacturi. O altă parte „este folosită pentru cumpărarea de bunuri imobile și *terenuri* care vor fi lucrate și cu lucrători salariați”. La fel fac și unii turci cu banii strînși. Ei folosesc și muncă salariată în manufacturile lor de *lînă* (Plovdiv) sau de prelucrare a *minereului* („cuptoarele” de la Samokov, Samokoveț ș.a.). În anii 1813 și 1814 au loc chiar răscoale ale lucrătorilor de la cuptoarele din Samokoveț (p. 35).

Un alt mijloc important de acumulare de mijloace bănești era negoțul cu vite (gelepii) fiind mai greu decît alte ramuri ale negoțului, mai ales la începutul stăpînirii otomane, el „cădea” mai mult pe umerii bulgarilor. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, în raionul Sofiei erau înscrîși 961 de gelepi, în Plevna 1349, iar în Pazargik (Bulgaria de sud) 474 (p. 35). Cu timpul, „geleplful” devine mai bănos, pe măsura creșterii vitelor pe o scară mai mare și a dezvoltării relațiilor marfă-bani. Și unii dintre acești gelepi fac prelucrări — cu muncitori salariați — a cîrnil și a picilor. În concluzie, D. Kosev, în lumina documentelor publicate, în ultimul timp mai ales, arată că vechea concepție asupra gradului de acumulare primitivă a capitalului și a nașterii relațiilor capitaliste în Bulgaria trebuie schimbată în sensul că acumularea și relațiile discutate apar *mai deurem*. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, dar gradul lor de dezvoltare nu este așa înalt (p. 36), relațiile capitaliste „erau încă în embrion”. Ele au contribuit totuși la descompunerea sistemului feudal turc și au fost baza cea mai profundă a mișcării de eliberare națională a poporului bulgar.

A. C.

BIZANTINOLOGIE

R. GUILLAND, *Sur quelques grands dignitaires byzantins du XIVe siècle. Etude de prosopographie et d'histoire administrative*, în „Τόμος Κωνσταντινου Ἀρμενοπούλου”, Salonik, 1952, p. 179—195.

Autorul a strîns în acest articol prețioase informații istorice privitoare la cîțiva demnitari ai curții bizantine, care nu figurează în ierarhia funcțiilor bizantine înainte de secolul al XIII-lea, ci apar abia în secolul al XIV-lea.

Apare între aceste demnitari tardivi, în primul rînd, demnitatea de *mare recenzi* (ὁ μέγας ἀδνουμαστής). Acest demnitar ținea evidența nominală și numerică a soldaților, avînd atribuțiile unui inspector general al armatei. El însoțea pe marele domestic la inspectarea trupelor și se îngrijea de echiparea lor. În ierarhia demnităților bizantine din secolul al XV-lea, marele recenzor ocupa locul al 46-lea. Autorul menționează însă documente din care rezultă că acest

demnitar nu mai exercita funcțiile sale militare, ci avea atribuții civile, între care și recenzierea unor proprietăți rurale.

Autorul cercetează apoi demnitatea de *mare ceauș* (ὁ μέγας τζαούσος), care este de origine turcă. Acest demnitar avea la curtea bizantină atribuțiile unui șef de escortă, precum și ale unui vătaf de aprozi și de curieri. El ocupa locul al 37-lea în ierarhia demnităților bizantine. Unele documente arată că marele ceauș a exercitat și atribuții de șef militar.

Un alt demnitar al curții bizantine a fost *vătaful dresorilor de păsări pentru vânătoare* (ὁ πρωτοερακάριος). Curtea bizantină întreținea uneori peste 1000 păsări de pradă pentru vânătoare, având în acest scop un numeros personal de îngrijire pus sub conducerea acestui mare demnitar. În secolul al XIV-lea acest demnitar ocupa locul al 48-lea în ierarhia demnităților bizantine.

În sfârșit, un alt demnitar al curții bizantine a fost *marele vătaf de vânătoare* (ὁ πρωτοκυνηγός), care ocupa locul al 41-lea în ierarhia demnităților. Se pare că această demnitate s-a acordat ca titlu onorific și unor persoane care n-au fost obligate să îndeplinească efectiv funcția respectivă. Pentru fiecare din aceste patru demnități, autorul a identificat câțiva titulari, indicând datele lor biografice și descriind totodată veșmintele și insignele speciale pe care le purtau.

R. Guiland nu trage nici o concluzie din expunerea sa. Constatăm că aceste demnități ale curții bizantine oglindesc organizarea administrativă proprie și altor state feudale, în care funcțiile publice se identificau cu serviciile domestice ale monarhului respectiv. Constatăm de asemenea că unele dintre aceste demnități au figurat sub aceleași denumiri și în ierarhia demnităților curților domnești din țările române.

Astfel în Moldova, potrivit Condiției lui Gheorgachi din 1762, exista „un vătaf de vinători carele... avea în sama lui 20—30 de oameni vânători țărani, fiindu purtători de grija vnatului, de treaba domniei...” (Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condiția lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 297).

În ceea ce privește dregătoria de ceauș, aceasta a figurat de asemenea în ierarhia demnităților curții domnești, fiind introdusă în țările române, ca și în Bizanț, sub influența turcilor. Ceaușii au fost aprozi la curtea domnească, dar li găsim și agenți administrativi și judicari și chiar vătafi de surugii. Hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din 1775 privitor la așezarea scaunelor de judecată din Țara Românească menționează pe ceauși

ca subalterni ai zapciilor (N. Iorga, *Documente grecești privilegiate la Istoria Romnilor*, în colecția Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, partea a II-a, București, 1917, p. 1287).

G. Cr.

G. T. KOLIAS, *Μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῆς ἀστυφλίας καὶ ὁ θεσμός τοῦ κοιμιστήρωρος (Măsurile lui Justinian împotriva aglomerării capitalei și instituția quaesitorului)*, în «Τόμος Κωνσταντινου Ἀρμενοπούλου» Salonic, 1952, p. 39—77.

Autorul acestui studiu este profesor la Universitatea din Salonic. Cercetarea sa se bazează îndeosebi pe izvoarele juridice romano-bizantine. Examinând măsurile luate de împăratul Justinian pentru reorganizarea serviciilor publice, autorul arată că aceste măsuri au fost determinate de corupția funcționarilor și a nemulțumirilor populației, care au culminat prin răscoala „Nika” din anul 532.

Prin câteva *novellae* din anii 535 și 539. Justinian a reorganizat administrația imperială urmărind să lege pe funcționari cât mai strâns de puterea centrală și să-i facă în același timp mai independenți față de populație. Spre a înlătura criticile îndreptate împotriva funcționarilor, împăratul a suprimat venalitatea funcțiilor și a majorat indemnizațiile funcționarilor, a suprimat posturile considerate inutile și a creat funcții noi, obligând pe funcționari să presteze jurământul la intrarea în funcție.

În anul 535 Justinian a creat funcția de „pretor al poporului”, dându-i în competență reprimarea tulburărilor publice și judecarea furturilor și omuciderilor. În anul 539, împăratul a instituit funcția de *quaestor*, pe care textele legislative o indică și sub forma *quaesitor*. Atribuția principală a *quaestorului* a fost să înlătore din capitala imperiului mulțimea de provinciali aflați acolo fără rost.

Autorul analizează îndeosebi măsurile cuprinse în *novella* 80 din anul 539. Ele sînt îndreptate împotriva tuturor provincialilor a căror prezență în capitală era socotită primejdioasă pentru guvernarea imperială. *Quaestorul* trebuia să îndeparteze din capitală pe toți țărani, colonii și călugării aflați acolo pentru diferite treburi, precum și pe avocații, aprozii și împricinații veniți la instanțele judiciare. Judecătorii erau obligați să judece fără întârziere procesele, pentru ca oamenii din provincie să se întoarcă repede la domiciliile lor.

Măsurile împăratului Justinian se îndreptau apoi cu o severitate deosebită împotriva numeroșilor sclavi care se refugiau în capitală. Quaestorul trebuia să urmărească pe toți sclavii, să le facă chiar și inspecția corporală spre a se convinge de starea sănătății lor și de puința lor de a munci, obligându-i pe toți să se întoarcă de îndată la stăpînii lor.

Tot în anul 539, prin novella 86 Justinian a întregit măsurile destinate să asigure liniștea regimului său împotriva provincialilor veniți în capitală. El a dat în competența episcopilor din provincii supravegherea funcționarilor imperiali, obligându-i să accelereze soluționarea pricinilor locuitorilor, pentru ca aceștia să nu mai aibă motive de a veni în capitală.

Autorul analizează apoi instituția quaestorului din vechiul drept roman și arată că Justinian a ținut să reintroducă în administrația imperiului bizantin — cu alte atribuții însă — o veche dregătorie romană. Se arată în sfârșit că sub diferite forme demnitatea de quaestor a dăinuit în imperiul bizantin pînă în secolul al XIV-lea, cînd a ajuns un simplu titlu, figurînd ca a 45-a treaptă în ierarhia slujbașilor curții imperiale.

Acesta este în esență conținutul studiului profesorului Koliass. Meritul său principal constă în analiza migăloasă a textelor legislative. Dar tocmai din această cauză cercetarea sa reflectă în mod sensibil concepția idealistă a autonomiei dreptului. Este adevărat că autorul examinează și citeva informații istorice privitoare la aglomerarea Constantinopolului, spre a pune în lumină necesitatea instituirii dregătoriei quaestorului. Dar această erudită cercetare se resimte de faptul că nu se exa-

minează istoricește cauzele reformelor administrative introduse de Justinian.

Împăratul Justinian era exponentul unui regim social pe care ținea să-l apere. Reforma serviciilor publice a fost cerută de regimul deci susținea pe împărat. Nu sînt justificate deci caracterizările apologetice privitoare la meritele lui Justinian care, după expresia autorului, „mîncă puțin și dormea puțin” din cauza grijei care o purta supușilor săi (p. 39).

Autorul ne îndeamnă apoi „să admirăm spiritul de prevedere al lui Justinian” (p. 57), ce se oglindește în măsurile sale legislative privitoare la institutia quaestorului. Dar măsurile lui Justinian împotriva corupției funcționarilor au rămas fără urmări, tocmai din cauza regimului social ce susținea guvernarea imperială. Chiar Justinian a contribuit la eșecul măsurilor luate și la înfringerea propriilor sale legi.

Pentru nevoile aparatului de stat bazat pe dominația clasei sociale și pentru războaiele sale, Justinian a impus fiscului mereu noi obligații. El a creat taxe și impozite noi, a vîndut unele funcții publice și a alterat moneda. Făcînd pe funcționari răspunzători pentru stringerea taxelor și impozitelor mereu sporite, Justinian a înlesnit el însuși corupția pe care și-a propus s-o stîrpească. Nu poate fi vorba deci de spiritul de prevedere al împăratului. Repetatele indemnuri la dreptate și onestitate, adresate funcționarilor de către Justinian prin înseși legile sale, acopereau de fapt gravele contradicții ale regimului social pe care îl slujea împăratul.

G. Cr.

BIBLIOTECONOMIE. MUZEOGRAFIE

GRIGORE IONESCU, *Bucarest, ville et monuments*, Ed. tehnică, București, 1956.

Lucrarea, apărută în limba franceză și semnată de arhitectul Grigore Ionescu, cărui îi datorăm cunoscuta istorie a arhitecturii românești, prezintă monumentele reprezentative ale orașului București, grupate după evoluția lor arhitecturală.

În introducerea, autorul face istoricul orașului în epoca feudală și modernă, continuînd apoi expunerea materiei în trei capitole.

În primul capitol, „Orașul medieval și monumentele sale”, se dau mai întîi relații asupra evoluției arhitecturii românești, pe care autorul o împarte în două perioade: prima (sec. al XIII-lea — al XIX-lea), bazată

pe tradiția locală cu caracter popular, în care s-au contopit diverse influențe, cuprinde monumentele religioase; iar a doua (1821 — 1840) în care pătrunde diverse curente străine, se referă la monumentele civile. Monumentele de arhitectură din prima perioadă sînt grupate în patru etape deosebite. Se enunțără și se descriu treptat mănăstirile și bisericile din București, arătîndu-se voievozii fondatori și evidențîndu-se inovațiile aduse cu timpul în arhitectură și în decorația exterioară a monumentelor.

Despre monumentele civile din perioada feudală, autorul arată, într-o scurtă introducere, că locuința țărănească, cu pronunțat caracter rural, aparține tipului de casă carpato-dalmatină ale cărei motive de decorație

și arhitectura reamintesc „arta populațiilor care au locuit aceste ținuturi în epoca neolitică” (p. 112); că locuința orășenească este slab reprezentată din lipsa edificilor publice, a piețelor, cu excepția vechilor capitale și a orașelor de reședință temporară a voievozilor, în care s-au construit curți domnești și hanuri, și mai târziu locuințele boierești. Se deservu palatul domnesc de la Plumbuita, palatul Mogoșoaia și Hanul Manuc, ca cele mai reprezentative.

Capitolul al II-lea, intitulat „Orașul modern și monumentele sale”, descrie monumentele din perioada a II-a, în majoritate civile. Întărirea burgheziei și începutul capitalismului a influențat și evoluția arhitecturii. Contactul cu Apusul a rupt legătura cu tradiția arhitectonică locală, făcând loc la două curente străine: cel neoclasic și cel romantic. Monumentele de la începutul secolului al XIX-lea până la 1880 aparțin acestor stiluri. După această dată, ascensiunea capitalismului și necesitățile statului burghez impun stilul neoclasic cu tendințe baroce. Se taie bulevarde largi, se construiesc palate monumentale ca: Ateneul, Palatul de Justiție, Palatul Poștelor ș. a. În acest timp se fac construcții și în spiritul național autohton de meșteri locali, dar ele se pierd printre numeroasele construcții de factură occidentală. Arhitecții I. Mincu și P. Antonescu au valorificat formele tradiționale autohtone, construindu-se în acest spirit monumente ca: Bufetul de pe Șoseaua Kiselev, Școala medie nr. 10 (fostă Școala Centrală) ș. a.

Între cele două războaie mondiale, arhitectura delașată complet de sursele naționale, devine cosmopolită după factura societății capitaliste. Apar imensele blocuri lipsite de ornamente, dominate de linii și volume simple. Creșterea masivă a populației a impus elaborarea unui nou plan de sistematizare, dar influența nefastă a partidelor burgheze denaturează planul stabilit și treptat, treptat, prin construcțiile arbitrar făcute, schimbă caracterul orașului.

Ultimul capitol, intitulat „Orașul contemporan în monumentele sale”, prezintă realizările regimului de democrație populară. Marile edificii construite în acest timp: Casa Școlii, Teatrul de Operă și Balet, Fabrica de confecții Gh. Gheorghiu-Dej, Sala Sporturilor „Floreasca”. Spitalul de copii „Emilia Irza”, și întinsele cvartaluri de locuințe muncitorești corespund, din punct de vedere arhitectural, funcțiunii sociale a artei pusă în slujba poporului. Arhitecții se inspiră din tradiția arhitectonică românească. Noile construcții valorifică patrimoniul artistic al trecutului și

„răspund prin formele, decorul și conținutul lor exigențelor și sentimentului popular general” (p. 270). Se urmărește de asemenea crearea de spații verzi și vaste plantații. Numeroase parcuri și grădini publice se amenajează în toate colțurile orașului. Se înăsc vechile stadioane și se construiesc altele noi în frunte cu Ansamblul de cultură și sport „23 August” cea mai mare realizare de acest fel de pînă acum. La sfîrșit se adaugă un plan sumar al capitalei, cu amplasarea monumentelor descrise. Numeroase ilustrații împodobesc volumul.

★

După felul cum este întocmită, lucrarea poate fi socotită un ghid arhitectural al Bucureștilor pentru cei ce vor să cunoască orașul din acest punct de vedere, în evoluția lui istorică. Gruparea monumentelor pe trepte de dezvoltare arhitectonică dă posibilitatea înțelgerii evoluției întregii arhitecturi muncene, dacă ne gândim la faptul că cele mai reprezentative monumente ale ei se află în capitala țării. Ilustrarea fiecărei trepte de evoluție este amplă. Totuși, etapa a IV-a din prima perioadă putea fi ilustrată cu mai multe monumente de care Bucureștii nu duc lipsă (Bis. Batiște, Mintuleasa ș. a.), pentru a nu lăsa cititorului impresia că în această epocă nu s-au mai construit monumente arhitectonice.

Autorul explică evoluția arhitecturii prin dezvoltarea economică a țării, bazînd-o pe concepția materialistă a istoriei. El subliniază mai ales transformările de după primul război mondial, datorate dezvoltării capitalismului care se rupe de tradiția arhitecturală autohtonă. Revenirea la izvoarele tradiționale de inspirație în timpul regimului socialist aduce renașterea arhitecturii romînești.

Autorul se ocupă și de istoricul monumentelor descrise; unele probleme nelămurite, ca aceea a originii orașului, sînt prezentate în spirit critic. Informația istorică este bazată în bună parte pe relatările numeroșilor călători străini care au vizitat în trecut orașul. Istoricul fiecărui monument, mai ales din perioada feudală și modernă, cuprinde suficiente informații pentru înțelgerea descrierii. Se strecoară uneori și greșeli (ex: m-rea Plumbuita a fost fondată de Petru cel Tânăr și nu de Radu Paisie, cum se afirmă, și a fost refăcută de Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul), (vezi Doc. Ist. Romîniei, sec. XVI B., vol. V p. 212—213), ceea ce nu înlătură însă caracterul în general corect al informației istorice.

Ilustrațiile sînt prezentate într-o excepțională execuție tehnică. Ea vădește străduința de a oferi cititorului posibilitatea unei întuiiri directe a monumentelor descrise.

Lucrarea reușește să provoace interesul asupra capitalei țării noastre, în preajma aniversării a 500 de ani de la existența ei ca reședință de scaun.

N. G.

EMIL MICU, *Castelul Bran*, 1957, 60 p. + 12 anexe.

În cadrul monografiilor asupra orașelor, cetăților, monumentelor istorice și bibliotecilor din țara noastră, publicate în anii 1957—1958, cităm și lucrarea lui Emil Micu, o scurtă privire istorică asupra castelului Bran.

Așezat pe vechiul drum comercial al Țării Birsei, care trece prin pasul Branului spre Cîmpulung, cetatea cu același nume a fost ridicată (circa acum 600 de ani) în acest loc strategie al regiunii, din motive de ordin militar și economic. Săpăturile arheologice dovedesc astăzi că trecătoarea Bran a fost cunoscută încă de pe vremea romanilor. Mărturie sînt cele două monumente funerare cu inscripții în limba latină, cărămizile cu ștampila legiunii a XIII-a Gemina, descoperite la Zărnești, castrul roman Cumidava (îngă orașul Rîșnov) și două drumuri romane care merg de la Dunăre spre centrul Ardealului.

În timpul migrațiunii popoarelor și mai ales în perioada constituirii statelor feudale, prin pasul Bran a trecut de asemenea drumul comercial care făcea legătura cu Țara Românească și cu sudul Dunării. Cavalerii teutoni aduși în Țara Birsei de regele maghiar Andrei al II-lea (1211—1225) eu dublu scop: al apărării frontierei Transilvaniei împotriva cumanilor și al propagării catolicismului — au construit o centură de castele din lemn și piatră în apropierea trecătoarelor principale. Cetatea ridicată de ei aici a suferit, în decursul anilor, multe avarii, mai ales în timpul marii năvăliri a tătarilor (1241). După această dată, urmează o perioadă în care documentele nu mai vorbesc decît despre importanța comercială a regiunii.

Actualul caștel Bran a fost ridicat între anii 1378—1382 (Arh. St. ale Orașului Stalin, doc. 19, noiembrie 1377, dat de Ludovic cel Mare) de către brașoveni în schimbul privilegiilor primite de la regele Ludovic cel Mare, care urmărea de la rîndul lui anumite interese politice (preîntîmpinarea pericolului turcesc, pe de o parte, și slăbirea puterii feudalilor în favoarea autorității regale, pe de altă

parte). La construirea clădirii s-a ținut seama de configurația terenului și de arta arhitectonică medievală adaptată cerințelor vremii. Interiorul a fost alcătuit astfel încît să corespundă scopului de apărare și de locuințe pentru feudal și personalul ajutător; în exterior se găseau fortificații, șanțuri și două ziduri (la distanță de circa 200 m unul de altul, unde se găsea vama) ale căror urme se mai văd și astăzi.

Stăpînirea asupra castelului Bran a oscilat între regii unguri, domnitori din Țara Românească (Mircea cel Bătrîn, 1386—1418) și orașul Brașov (cînd în 1498 Vladislav Jagello îl dă zălog pe timp de 10 ani pentru suma de 1000 florini), devenind astfel motiv de discordie între brașoveni și regii unguri (Ion Zapolia, Gabriel Băthory, Gabriel Bethlen, Gh. Rakoczi II care, în 1651, încheie cu Brașovul un contract de vânzare-cumpărare, orașul înconjurînd domeniul Bran, castelul și satele înconjurătoare). Amestecul turcilor și al austrieicilor în treburile interne ale Transilvaniei provoacă o serie de războaie în care sînt antrenate pe lîngă armatele turcești, austriece, ardelenne și oștirile domnitorilor din Țara Românească și Moldova. Astfel, castelul Bran devine un punct strategic de mare importanță. După pacea de la Carlovitz (1699), cînd Transilvania a fost anexată imperiului austriac, iar împotriva acestuia se ridică Francisc al II-lea Rakoczi, iobagii din Țara Birsei și împreună cu ei și feudalul castelului Bran, opun rezistență în speranța eliberării de sub exploatarea orașului Brașov. Relațiile dintre orașul Brașov și domeniul Bran se vor stabili prin conscripția urbană din 1761. În urma ocupării Transilvaniei de către austriece, în timpul războaielor dintre Austria, Rusia și Turcia, prin trecătoarea Branului s-au făcut numeroase expediții militare. Deși după revoluția din 1848, Brașovul pierde dreptul de stăpînire asupra Branului, totuși discuțiile între regii unguri și orașul Brașov continuă pînă în 1918, cînd trece sub îngrijirea oficiului silvic orașenesc, iar în 1920 sub stăpînirea fostei case regale.

Evenimentele istorice în care s-a încadrat castelul Bran de-a lungul veacurilor au determinat numeroase reparații și transformări corespunzătoare împrejurărilor respective. Astăzi castelul Bran devenit muzeu al statului, împreună cu parcul și împrejurimile, oferă prin frumusețea lor, o deplină încîntare vizitatorilor din țară și din străinătate.

Monografia întocmită de Emil Micu este alcătuită pe baza unor documente inedite din Arhivele Statului ale Orașului Stalin, precum și a unei bogate bibliografii. Autorul

prezintă în anexă documente (actul din 1377 de construire a castelului, în facsimil), hărți, schițe de plan din interior și fotografii.

A. I.

CRĂCIUN PĂTRU, *Ghidul monumentelor istorice și de artă din Caracal*, Caracal, 1958, 76 (78) p., Muzeul de istorie Caracal.

După cum se arată în prefață (p. 3–5), acest ghid are scopul să facă cunoscute valorile istorice și de artă pe care le posedă orașul Caracal, să dezvolte în rîndul cetățenilor dragostea și respectul lor față de aceste valori. Urmează apoi înșirarea cronologică a principalelor monumente, printre care cităm: Podul de pămînt din sec. I–II (p. 7–9);

Biserica Domnească din sec. al XVI-lea, ctitorie a lui Mihai Viteazul (p. 11–12); Zidul curții domnești din sec. al XVII-lea (p. 13); Casa lui Iancu Jianu din sec. al XVIII-lea (p. 15–22), restaurată în 1957; Biserica Toți sfinții din sec. al XVII-lea (p. 23–27); Școala de șapte ani nr. 1 (p. 35–36), fosta clădire a Institutului superior pedagogic construit în 1840; Vechea primărie construită înainte de 1840 (p. 37–38); Monumentul revoluției de la 1848, ridicat în 1955 pe locul unde la 11 iunie 1848 „cetățenii orașului au întîmpinat cu entuziasm patriotic pe revoluționarii de la Izlaz, care se ridicaseră la luptă pentru dreptatea poporului” (p. 39–40) etc. Autorul încheie ghidul cu o listă de sculptori, din ale căror lucrări se găsesc în Caracal, și anume: I. Dimitriu-Bîrlad; Mihai Onofrei; Carol Storck; Friederich Storck; Ion Georgescu; D. Dîmo-Pavelescu (p. 73–76).

C. Ș.

Rubrica „Insemnări bibliografice” a fost alcătuită de: D. P. Ionescu, Th. N. Tripcea (Timișoara), N. Copolu, B. Bălțeanu, I. Oprea, Tr. Ionecu-Nișcov, D. Ciurea (Iași), M. Guboglu, A. Constantinescu. Gh. Cronț, N. Gbinea. A. Ioachim. C. Șerban.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Стр.

СТУДИИ

Г. МАТЕЙ и Д. МИОК, По поводу аграрного вопроса в Румынии в конце XIX века	5
Г. КРОНЦ, Византийское право в Дунайских княжествах. Правила Молдовей 1646 года	23

ДОКЛАДЫ И СООБЩЕНИЯ

Н. БЫРДЯНУ, Попытка восстания румынских моряков в 1919 году . . .	61
ЕЛЕНА ЛИНЦ, Два неизданных письма Мирона Костина	79
С. ГОЛДЕНБЕРГ, Халеры. Глава из истории торговли и торгового капитала в Трансильвании XVI века	89

ВОПРОСЫ МЕСТНОЙ ИСТОРИИ

К. ГОНЧАРЮ и Г. УИТАРУ, Положение крестьянства Путны в период Органического регламента.	117
К. СПЕРИ, Подавление революционной деятельности после 13 сентября 1848 года в уездах Арджеш и Вылча (сентябрь 1848—сентябрь 1849)	147
В. КЭРЭБИШ, К передаче земельных владений в нескольких селах в долине Жалеша в XV—XIX веках	159

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Международные пражские конференции по истории в сентябре 1958 года (<i>П. Константинеску-Яшь</i>); Вопрос приемов в работе и документальных источников при исторических исследованиях. Новейшие исторические библиографии (<i>А. Дуцу</i>). В связи с письмом проф. Марчела Эмерита	169
---	-----

S O M M A I R E

Page

ÉTUDES

GH. MATEI et D. MIOC, La question agraire telle qu'elle se posait en Roumanie à la fin du XIX ^e siècle	5
GH. CRONȚ, Le droit byzantin dans les Pays Roumains. Pravila Moldovei (le Code de la Moldavie) de 1646	33

NOTES ET COMMUNICATIONS

N. BÎRDEANU, La tentative de révolte des marins roumains en 1919	61
ELENA LINTZ, Deux lettres inédites de Miron Costin	79
S. GOLDENBERG, Les „Haller”. Un chapitre de l'histoire du commerce et du capital commercial de la Transylvanie du XV ^e siècle	89

CONTRIBUTIONS D'HISTOIRE LOCALE

C. GONCIARIU et GH. UNTARU, La situation de la paysannerie de la région de Putna à l'époque du Règlement organique 117

C. SPERI, La répression de l'activité révolutionnaire dans les départements de Vilcea et d'Argeş après le 13 Septembre 1848 (Sépt. 1848 – Sept. 1849) 147

V. CĂRĂBIŞ, Quelques données relatives au problème de la transmission de la propriété foncière dans plusieurs villages de la vallée du Jaleş du XVe au XIXe siècle 159

LA VIE SCIENTIFIQUE

Les conférences internationales d'histoire de Prague—Septembre 1958 (*P. Constantinescu-Iaşi*); Le problème de la documentation et des sources dans le domaine des recherches historiques. Bibliographies historiques récentes (*Al. Duşu*); Au sujet de la lettre du Professeur Marcel Emerit 169

Pentru a vă asigura o colecție completă a revistei, reînnoiți abonamentul dvs. pentru 1959.

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 8
BUUREȘTI